HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

Kiss József
NEHÉZ IDŐK A PESTI INVALIDUS HÁZBAN AZ 1730-AS ÉVEKBEN

Urbán Aladár
KOSSUTH SZABADCSAPATA 1848 ŐSZÉN

4

XXXV. ÉVFOLYAM BUDAPEST, 1988

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

4

1988

ÚJ FOLYAM · BUDAPEST · XXXV. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Johann Cristoph Allmayer-Beck valóságos udvari tanácsos, a bécsi Heeresgeschichtliches Museum ny. főigazgatója, az Osztrák Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke (Bécs); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa), *Kiss József*, a történelemtudományok kandidátusa, ny. főiskolai tanár (Budapest); *Kőszegvári Tibor* ezredes, a hadtudományok doktora, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); *Dr. Molnár András* levéltáros, Zala Megyei Levéltár (Zalaegerszeg); *Urbán Aladár*, a történelemtudományok doktora, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Újkori Egyetemes Történeti Tanszék (Budapest); *Dr. Viczián Antal* ny. főorvos (Siófok); *Zielbauer György*, a történelemtudományok kandidátusa, főiskolai docens, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola (Szombathely); valamint *Bencze László* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa, *Hermann Róbert*, *Lugosi József* őrnagy, *Dr. Veszprémy László*, *Zachar József* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa, a bécsi Kriegs-archivban működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Bécs), a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum folyóirata

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Farkas Márton, Godó Ágnes, Hetés Tibor, Liptai Ervin (a szerkesztő bizottság elnöke), Mucs Sándor, Nagy Gábor | Ölvedi Ignác, Szabó Miklós, Tóth Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250.
Telefon: 569-522

A kiadásért felel a Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó igazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b.
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 331-170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 64,— Ft, negyedévre 16,— Ft.

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest, XIII. Lehel u. 10/a. —1900—, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Index: 25 371 HU ISSN 0017—6540

Zrínyi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné vezérigazgató

TANULMÁNYOK

KISS JÓZSEF

NEHÉZ IDŐK A PESTI INVALIDUS HÁZBAN AZ 1730-AS ÉVEKBEN

Amikor *Anton Höller* bécsi egyetemi tanár, a császári-királyi udvar történetírója 1733-ban rövid ismertetést adott közre a Pesti Invalidus Házról[1], az eredeti terv szerinti építmény még harmadában sem készült el, mégis úgy írt róla, mintha a terv már megvalósult volna. Minthogy az építkezést sohasem látta, csupán *Anton Erhard Martinelli* nagyszerű tervét ismerte rézmetszetről, úgy vélte, hogy ez a hatalmas, háromemeletes, gyönyörű barokk főhomlokzattal rendelkező palota nagyságban és befogadóképességben fölülmúlja a párizsi Invalidus Házat is. Ennek a császári-királyi felség dicsőítésével ötvözött túlzásnak az ellentmondásaira néhány év múlva már *Bél Mátyás* is rámutatott, amikor — értesülve az udvari Haditanácstól függő bécsi udvari Commissionak az építkezési költségek visszafogására irányuló gyakorlatáról — azt írta, hogy a Pesti Invalidus Ház csak akkor lehetne méltó versenytársa a világhírű párizsi Invalidus Háznak, ha ez egyszer a terv szerint valóban felépülhetne.[2]

Ismeretes, hogy az építkezés 1741-ben — éppen a beruházási költségek beszüntetése miatt — valóban félben maradt, a továbbfejlesztés lehetetlenné vált. Előző tanulmányunkban rámutattunk arra, hogy a *Széchényi György* esztergomi érsek által alapított Pesti Invalidus Ház, a jótékony és „kegyes alapítvány" teljes megvalósítására, további beruházásaira vonatkozó elvárások és remények megtorpantak a folyamatosan tartó háborúk realitásainak sorompóinál.[3]

A még építkezés alatt álló intézmény történetéből jelen tanulmányunkban az 1730-as éveknek csak az egészségüggyel összefüggő eseményeit érintjük, azokat a mozzanatokat, amikor az építkezési igények, az egészségügyi szükségletek és az ezek megvalósítása közötti ellentétek leginkább felhalmozódtak. Ezen ellentétek miatt a fokozatosan növekvő személyi állomány számára csak nehezen vált elviselhetővé a Pesti Invalidus Házban remélt élet, nehézségekbe ütközött az egészségügyi gondozás és ellátás is. Ezekben az években feltűnően sokan megszöktek az intézményből, az átlagosnál többen szorultak fekvő betegként orvosi kezelésre, és — bár az országos pestisjárvány az intézményben nem szedte áldozatait — a szigorú vesztegzár ellenére is többen súlyos betegségbe estek s kiváló orvosi ellátás mellett sem maradtak életben. Helyettük azonban a táborokból — mint kiapadhatatlan forrásokból — szakadatlanul érkeztek az újabb sebesültek és rokkantak.

Több szempontból ilyen nehéz esztendőnek bizonyult már az 1733-as év is, amikor a személyi állomány létszáma az ezer főt is meghaladta, s ez az állomány már öt szá-

1 *Antonius Höller:* Augusta Carolinae virtutis Monumenta sive Aedificia á Carolo VI. Imp. Max. PP per orbem Austriacum publico bono posita Viennae, 1728. Wien, 1733.
2 *Beél Mátyás:* Notitia Hungariae Novae... III. 107. 1737. „...ubi consummata moles fuerit".
3 *Kiss József:* Katonai rendtartás és ellátás a Pesti Invalidus Házban az 1720—1730-as években. *Hadtörténelmi Közlemények*, XXXIV. évf. Budapest, 1987. 2. sz. 269. o

zadba volt beosztva. A hozzátartozó feleségek és a kiskorú gyermekek száma is meghaladta a kétszáz főt.[4] A hadbiztosi jelentés szerint a szükséges kenyérfejadag biztosítása nehézségekbe ütközött, mert az előző évi 279 621 kenyérporcióval szemben 400 000 porcióra lett volna szükség. Ezt a mennyiséget a budai Főhadbiztosság élelmezési raktára nem tudta biztosítani, csupán 6000 mázsa liszt és 9000 pozsonyi köböl kenyérgabona kiutalását vállalta.[5] Nem volt az intézmény birtokában sem malom, sem kenyérsütöde, ezért a többszörös átrakodás és a szállítás költségei váratlanul megnövekedtek. Nem volt az intézménynek saját szállítóeszköze, igavonója és kocsija sem.

A létszámnövekedéssel párhuzamosan egyre sürgetőbbé vált a személyi állomány magas színvonalú orvosi ellátásának és a város részére is példamutató egészségügyi feltételeinek a biztosítása. Pest szabad királyi város ilyen vonatkozásban nem járt elől jó példával. Az egészségügyi kultúra fejlődését hátráltatta az a sajnálatos körülmény, hogy a városnak nem volt a szennyvíz elvezetésére szolgáló csatornahálózata. Továbbá „a pesti utcák valóságos szemétlerakódó helyek voltak. A hulladékokat a Hatvani Kapu előtt (a mai Kossuth Lajos utca és a Tanács körút sarka, K. J.) halmozták fel, s csak 1731-ben — a városi tanács rendeletére — sikerült azokat eltávolítani onnan. Csatornázásnak és vízvezetéknek nyoma sem volt".[6] A város népességszáma az 1730-as évek elején alig haladta meg a 6—7000 főt, az 1735—37 közötti években 6900—8600 főnyire tehető.[7] Ugyanezen időben Buda szabad királyi város kb. 17—18 000 főnyi lakossággal rendelkezett s közművesítés terén is fejlettebb volt.[8]

Hasonló különbség található a két város egészségügyi ellátását és a működő kórházak számát illetően is. Amíg Budán 6 kórház is volt: Katonakórház a Fő utcában, a Raitherstadlt a budai Országút mentén — a mai Mártírok útja és a Marcibányi tér között —, a tabáni Lazarethum a Gellért-hegy alatti Dunasoron, a Városi Kórház a Szegényház utcában, a Jezsuita Kórház a Gellérthegy alján és a Szent Miklós Kórház a Várban), addig Pesten csak a Kerepesi úti Járványkórház, amely 1710-ben létesült, azután a mai Rókus Kórház elődje, a Bürger Spital (Stadt-Spithal), amely már a XVII. században is működött, s végül a Pesti Invalidus Ház kórházi osztálya, amely 1729 szeptemberében kezdte meg működését.[9] Ez utóbbi a szervezeti szabályzat szerint csak az intézménybe beutalt rokkant és sebesült katonák és hozzátartozóik orvosi-egészségügyi ellátását biztosíthatta. Minthogy azonban az építkezésen a város iparos, kézműves és napszámos munkavállalói is dolgoztak — nem csak a Bécsből szerződtetett iparosok —, ezeknek esetleges orvosi ellátását és kezelését is vállalnia kellett, s 1733-ban az Irgalmas Rend által az intézményben létrehozott patikában a városi lakosság is vásárolhatott gyógyszert orvosi rendelvényre, kórházi elhelyezést azonban ott nem kaphatott.[10]

A kezdeti években az orvosi teendőket Dr. *Lorenz Stocker* kiváló orvosdoktor, a budai Főhadbiztosság orvosa látta el, a beteggondozást pedig a közvetlen szomszédságban lévő Szervita Rend — Ordo Servorum Beatae Virginis Mariae — atyái végez-

4 Kriegsarchiv. Wien, Protocollum Expeditionum, Invaliden-Amt (a továbbiakban : KA Inv.) 1733. Nr 128. f. 42—50. 1733. április 17.

5 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 14—15.,...die Müller übernehmen die Frucht an dem Gestande der Donau, und liefern das Mehr wieder dahin..."

6 *Magyary-Kossa Gyula:* Magyar orvosi emlékek. Értekezések a magyar orvostörténelem köréből. Budapest, I—IV. kötet: 1929, 1931 és 1940. (A továbbiakban : MOE) IV. 84. o.

7 *Fallenbach Zoltán:* Adatok Pest város XVIII. századi népességének fejlődéséhez. *Történeti Statisztikai Közlemények*, Bp., 1958. 1—2. sz. 69—70. o. Pest az 1730-as években 11 nádori porta után fizetett állami vagy hadiadót, ugyanakkor Buda 29 nádori porta után. Nádori portánként 113,9 dicaegységet számítottak, s a lakosság dicánként 4 rajnai Ft-ot fizetett, így Pest 5010 r. Ft-ot, Buda pedig 13 209 r. Ft-ot fizetett évente. Vö. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Protocollum Kunszentmiklós. 1. o.

8 *Kosáry Domokos* (szerk.): Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig. Bp., 1975 127. o.

9 *Engländerné Brüll Klára:* Orvosok és kórházak Pest-Budán. Bp., 1930. 58. o. Itt is ki kell emelnünk, hogy a Pesti Invalidus Ház mint intézmény nem volt kórház, csupán kórházi részlege is volt, ahol a személyi állománynak csak mintegy 4—5%-a szorult fekvőbetegként orvosi kezelésre.

10 KA Inv. 1731. Nr 410. f. 2r-v. Über die Einrichtung des Invaliden Hauses zu Pest ertheilten Resolution. Továbbá: KA Inv. 1733. Nr 128. f. 49. Specification.

ték. Így a beteggondozás és az orvosi felügyelet sokkal magasabb szintűnek látszott, mint amit a sokszor ideiglenes tábori kórházak és sebkötöző helyek, vagy a gyengén felszerelt városi kórházak nyújtani tudtak. Az orvos és a betegápoló atyák mellé 1731-ben az invalidus állományból beosztották *Johann Hunneus* tábori sebkötöző felcsert.[11] Feladataikat még az állandó építkezés zavaró körülményei közepette is kiválóan ellátták. Az állományi létszám viszonylag gyors növekedése miatt azonban már 1732-ben szükség volt még egy orvos alkalmazására. Tárgyalások kezdődtek Dr. *Franciscus de Marco* városi orvossal, hogy vállaljon kötelezettséget a Pesti Invalidus Házban az orvosi teendők ellátására, megosztva a munkaidőt Dr. *Lorenz Stocker* budai orvossal. Dr. *Marco* ezt csak abban az esetben vállalta el, ha erre a bécsi udvari Commissiotól biztos határozatot és kinevezést kap.[12] Erre azonban még várni kellett.

Fokozta a nehézségeket az is, hogy a Pesti Invalidus Háznak sokáig nem volt önálló házi gyógyszertára. Az orvos által felírt gyógyszereket a budai Főhadbiztosság fiókpatikájából térítés ellenében vehette át az intézmény algyógyszerésze, Fr. *Rudolfus Erban*. Őt azonban 1732. április 27-én az udvari Commissio elnöksége Belgrádba, a császári tábori kórházhoz helyezte át. Ugyanakkor engedélyezte, hogy Prágából *Fr. Pantaleon Wancke* gyógyszerész nyerjen alkalmazást a Pesti Invalidus Házban hamarosan berendezésre kerülő önálló gyógyszertárban.[13] Ezt a gyógyszertárat azonban ez évben még szintén nem tudták létrehozni. Ennek két fő oka is volt: az építkezés gyorsabb ütemű előrehaladásához az udvari Commissio késedelmesen utalta ki a szükséges beruházási összeget; másrészt az 1732. április 27-én a Bécsben megkötött szerződés értelmében az Irgalmas Rend részére nem tudták biztosítani a beköltözés és az elhelyezés feltételeit. Erre még egy évet kellett várakozni, ezért átmenetileg — főként a kemény tél folyamán — akadozott a gyógyszerellátás is, és emiatt a beköltözni *még* nem tudó, de a szerződés által *már* kötelezett irgalmas rendi vicarius nem győzött elég panaszt emelni.[14]

Az Irgalmas Rend alkalmazása[15]

Ez a betegápoló egyházi rend jelentős történeti hagyományokkal rendelkezett Magyarországon is.[16] Első alapvetően fontos kórházát Stanislas Lubomirski herceg, lengyel koronamarsall alapította meg 1650-ben Szepesváraljján.[17] Egyik gyógyszertárát *Szelepcsényi György* esztergomi érsek létesítette 1672-ben Pozsonyban.[18] A kor legnagyobb magyar mecénása, *Széchényi György* esztergomi érsek az 1690-es években meglepően nagy összeggel járult hozzá működésükhöz: „Minthogy pedig Fratres Misericordiae sok külön-különféle betegekkel nagy irgalmasságot cselekszenek, személyválogatás nélkül befogadják, gyógyítják, orvosolják, gondjukat viselik; húszezer Forintokkal megsegítette őket".[19] A pozsonyi országgyűlés az 1723:II. 96. tc. szerint — hg. *Keresztély Ágost* esztergomi hercegprímás buzgó ajánlása mellett — megszavazta az Irgalmas Rend honosítását (indigenatus) is.[20] Pozsonyban 1728. március 6-án kapták meg a magyar királyi Helytartótanács rendeletét, hogy gyógy-

11 Uo. Nr 500. f. 6. Instruktion. *Hunneust* strázsamesteri fizetéssel alkalmazták, a hadbiztossági séma szerint: napi 9 kr zsold, 2 fejadag kenyér, 1 lat só, teljes elszállásolás, fűtés, világítás és ruházat vörös színű posztóból.
12 Uo. Nr 426. f. 1r-v. Dr. *Marco* csak 1732 szeptemberében kezdte meg működését a Pesti Invalidus Házban.
13 KA Inv. 1732. Nr 120. f. 2—17. Zu Vernehmen einen förmlichen Contract. Beschehen Wienn, den 27. April 1732.
14 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 1—7. Abwendungen von 9-ten bis 15-sten April. — Összesen mintegy 29 levél.
15 Az Irgalmas Rend teljes neve: Ordo Fratrum Misericordiae Sancti Joannis. Der Geistliche Orden derer Barmherzigen Brüder Deutscher Provinz. Tartományi elöljárója R. Pater *Vito Thönnemann* O. S. J. volt.
16 *Franz Xaver Linzbauer:* Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tomus II. Budae, 1852. 617—623, o. *Linzbauer* professzor a magyar királyi Egyetem Orvosi Karának rendes tagja volt, művei sokáig a hazai orvostudomány alapvető kútfői voltak. 1837. november 24-én választották meg a Jász Kerület főorvosává (Ordinarius Phisicus) — *József* főherceg nádor (1776—1847., 1796—1847-ig nádor, a Jászkun Kerület nádori főkapitánya és főbírája) javaslatára. *Linzbauer:* i. m. I. k. Bev. 2. o.
17 *Magyary-Kossa Gyula:* MOE III. k. Magyar orvostörténeti adattár. Bp., 1931. 369—370. o.
18 Uo. 406. o.
19 *Andreas Matusek:* Arbor tangens coelum... Nagyszombat, 1695. 81. o.
20 Corpus Juris Hungarici. Bp., 1900. 641. o.

szerkészítményeiket mindenhol — tehát a tábori kórházakban és a városi polgári gyógytárakban — szabadon árusíthassák, szükség van azonban ezeknek a gyógyszereknek a szokásos hatósági orvosi ellenőrzésére.[21] Ez a rendelet annak az elismerését is jelentette, hogy az irgalmasrendiek között jól felkészült gyógyszerkészítők is voltak.

Az irgalmasrendi atyák már 1732 elején megjelentek a Pesti Invalidus Házban. Ugyanis egy magát egyelőre megnevezni nem akaró, nagylelkű jótevő 6000 r. Ft alapítványi összeget helyezett el az invalidusok főhatóságánál, a bécsi udvari Commissionál, hogy ennek évi 300 r. Ft-ra menő kamataiból két irgalmasrendi papot vegyenek fel a Pesti Invalidus Házba, s ott életük végéig bennlakást és teljes ellátást kapjanak. Ennek ellenében legyenek kötelezve arra, hogy az intézmény személyi állománya részére a lelkészi teendőket lássák el és vegyenek részt a rászoruló betegek gondozásában is. Ennek a jótékonysági alapítványnak az alapján 1732. április 27-én az udvari Commissio elnöksége és az Irgalmas Rend német tartományi elöljárósága — Provinzial des Geistlichen Ordens derer Barmherzigen Brüder Deutschen Provinz — között létre jött a szerződés, hogy az udvari Commissio az Irgalmas Rend két felszentelt papját az alapítványi összeg és annak évi 300 r. Ft kamatai fejében örök időkre elhelyezi az intézményben, számukra megfelelő lakást és teljes ellátást biztosít azzal a kikötéssel, hogy nyomós okok esetében a régiek helyett legyen szabad új papokat elhelyezni, tehát adott esetben megkívánják a személyi változtatást. Ugyanakkor az Irgalmas Rend kötelezte magát arra, hogy két alkalmas papot küld oda az intézményben elhelyezett személyi állomány lelkészi teendőinek az ellátására és a beteggondozásban való részvételre. Gondoskodik arról, hogy mindketten felszentelt papok legyenek, a még ismeretlen alapítóért — az alapító-levél előírása szerint — hetente mondjanak egy szentmisét s „Memento"-jukban naponta emlékezzenek meg róla. Ha elhunyta után az alapító személye ismertté válna, mondjanak érte egy énekes gyászmisét, továbbá azt követően is hetente mondjanak misét érte és hozzátartozóiért.[22]

E rövid, főhatósági szerződés mellett természetesen szükségessé vált egy sokkal részletesebb, a mintegy 4000 személy befogadására tervezett, még építés és szervezés alatt álló Pesti Invalidus Ház — mint katonai igazgatás alatt álló, jótékonysági közintézmény — meglehetősen rendezetlen körülményeit, másfelől a szigorúan egyházi szervezeti és gazdag tapasztalatokkal rendelkező Irgalmas Rend jogállását, elhelyezési és működési feltételeit és hivatásukból eredő kötelezettségeit is magában foglaló újabb szerződés megkötése is. Ez a szerződés hamarosan el is készült, de a Pesti Invalidus Ház a vállalt kötelezettségeket egyelőre csak kis mértékben tudta teljesíteni.

Előrelátóan belefoglalták a szerződésbe, hogy — amennyiben a Pesti Invalidus Ház személyi állománya 4000 főnyire emelkedik — arra az időre 12 irgalmasrendi atya, tehát 2 felszentelt pap és 10 irgalmasrendi testvér elhelyezésével kell számolni. Egyelőre azonban csak 6 tagú testületre van szükség. Ezek közül legyen 2 felszentelt pap, 2 seborvos (chirurgus), 1 gyógyszerész és 1 segédgyógyszerész.[23] Számukra máris szükség van egy klauzurás residentiára (zárthelyi lakosztályra), 6 szerzetesi cellával, 1 ebédlőszobával (refectorium), 1 konyhával (coqua) és mellékhelyiséggel (loca secreta), 1 kamrával, raktárral és pincével. Szükség van továbbá egy gyógyszertári helyiségre (apotheca) és laboratoriumra, valamint a hozzá tartozó berendezésekre. A szerzetesi lakosztályhoz legyen közel egy kétrészes betegszoba (elválasztva a női és a férfi betegeket), ahová csak a könnyebb fekvőbetegeket (lázasok, torokgyulladásosak és sebkötözöttek) vegyék fel, mert az irgalmasrendiek az ezeknél súlyosabb és fertőző betegek gyógyítását nem vállalhatják, ezek legyenek más betegszobákban el-

21 *Linzbauer*, i. m. II. nr. 30. FF. Misericordiae Posonii distractio medicamentorum publica concessa.
22 KA Inv. 1732. Nr 120. f. 1r-v. Nachdeme einen sicheren Guttäter beliebet hat R. G. 6000 Kapital dahin zubestimmen...
23 Uo. f. 17 § 14. Der förmliche Kontrakt. Wienn den 27-sten April 1732.

helyezve; orvosi rendelvény szerint természetesen e súlyos betegeknek a gyógyszeres ellátását és gondozását is vállalják rendi szervezeti alapszabályuk és hivatásuk szerint. Ebben a kétrészes betegszobában — ahová legalább 40 ágyat kell beállítani — engedje meg az udvari Commissio, hogy egy templomi oltárt állítsanak fel, ahol a fekvő betegek részére misét lehet szolgáltatni, ahol nemcsak a betegek testi gondozását, hanem a lelkipásztori teendőket is gyakorolják az irgalmasrendi atyák.[24] Képezzenek ki a tágas udvarokban olyan helyeket, ahol a lábadozó betegek nyugodtan pihenhetnek, külön a tisztek és a legénység részére, ugyanakkor az épület területén hozzanak létre mindegyik pihenőudvarban kertet, kutakat, hogy azokat napközben is igénybe vehessék. A rendi lakosztály és a gyógyszertár előtti udvar pihenőhelynek legyen elkülönítve az irgalmasrendiek részére, hogy ott szabad idejükben zavartalanul pihenjenek.

A szerződés több §-ában is kitértek a szerződő felek jogállásának a tisztázására. A Pesti Invalidus Ház katonai parancsnokság alatt álló közintézmény, amelynek a főhatósága a bécsi udvari Commissio, amely az udvari Haditanácstól függ, s amely a budai Főhadbiztosság útján is gyakorolja a felügyeletet. Az intézmény személyi állományát — elsősorban a katonai esküre is kötelezett, egyenruhás invalidus katonákat — köti az udvari Bizottság és az intézmény katonai parancsnoksága által együttesen kidolgozott és érvényben lévő szervezeti szabályzat, amely magában foglalja a századokba beosztott állomány alá- és fölérendeltségi viszonyait, a kötelmi és szolgálati előírásokat, a foglalkoztatás, a katonai rendtartás és az ellátás kialakított és jól bevált gyakorlatát is.

Az Irgalmas Rend egyházi szervezeti alkotmánya és rendtartása szerint nem tartozhatott birodalmi szintű állami vagy katonai főhatóságok, még kevésbé középszintű világi hatóságok igazgatása alá. A császári-királyi főkegyúri joghatóságot természetesen elismerte, de szervezetileg, jogszolgáltatás és igazgatás tekintetében kizárólag az Irgalmas Testvérek Rendjének német tartományi elöljáróságához — „pure Ordinarii Dioecesani" — tartoztak. Az irgalmasrendiek bárhol történő alkalmazásához, hivatásuknak megfelelő működésükhöz, konventjük létrehozásához kizáróan a rendi provinciális engedélye volt érvényes. Rendi alkotmányuknak ezeket az előírásait elismerte a Pesti Invalidus Ház ügyeire kirendelt bécsi udvari Commissio elnöksége is, a szerződésbe is belefoglalták, hogy az Irgalmas Rend helyi konventje nem tartozik az invalidusok katonai igazgatása és rendtartása alá.[25]

Rögzítették a szerződésben azt is, hogy az irgalmasrendi konvent részére létesített gyógyszertár legyen nyilvános. Elsősorban természetesen az intézmény személyi állományának gyógyszerszükségletét lássa el folyamatosan és hiánytalanul, de náluk a városlakó polgárok is vásárolhassanak gyógyszert orvosi rendelvény alapján rendes áron. Az irgalmasrendi gyógyszerész vezessen könyvelést a gyógyszerkészítéshez beszerzett alapanyagokról, az intézmény személyi állománya, valamint a külső vásárlók részére kiutalt, illetve eladott gyógyszerekről. Mivel a belső fogyasztásra szükséges gyógyszereket ingyen adják ki, s ennek költségeit az intézmény gazdasági hivatala fedezi, a külső vásárlók részére eladott gyógyszerek mennyiségét és árát számlák alapján kell nyilvántartani, hogy az ebből származó jövedelmet az intézmény javára írják, illetve a gyógyszeralapanyagok beszerzésére fordítsák.[26]

Pontosan szabályozta a szerződés az irgalmasrendiek betegápolási kötelezettségeit. A beteggondozásban minden segítséget megadnak, vállalják a sebészeti operációkat is — „auch die operationes chyrurgicas" — ingyenesen. Ragaszkodnak az irgalmasren-

24 Uo. f. 6—7. § 5. „...welche darinnen de Wartung zupflegen und sonsten die geistliche Functiones in der Kirche zu verrichten haben".

25 Uo. § 4. Következésképpen nem kell részt venniök a szokásos katonai szemlén, a kihallgatáson stb.

26 Uo. § 6. „...und solches durch die medicamenta offentlich, wer es verlanget in der Stadt Pest verkaufet und abgegeben werden mögen".

diek ahhoz, hogy a betegszobában a veszélyes fertőző betegségben (venereus-bujakóros, haemorrhoides=vérkórság, dysenteria=vérhas, pneumonia=tüdőbaj, leprosus=bélpoklos, scorbutus=szájrothadásos stb.) szenvedőket különítsék el a kevésbé veszélyes, nem ragályos betegektől. Ugyancsak kisebb betegszobában helyezzék el a női betegeket, hogy az ott fekvő, vagy gyengélkedő személyek rendesen tudjanak tisztálkodni, „hogy a másik nem iránti tisztelet megmaradjon — solgbar die Honestät praesentiam alterius Sexus nicht wohl verstattet, nicht einzulassen seien".[27] Még arra is kitért a szerződés — az irgalmasrendiek előrelátó felelőssége következtében — hogy a beteglátogatás ne okozzon zavart és rendbontást a betegszobában. Ha olyan beteget helyeznek el a betegszobában, akinek felesége, vagy kiskorú gyermeke is az intézményi állományhoz tartozik, s ezek segíteni akarnak a gondozásban, ezt csak nappal tehetik meg,éjszaka azonban — kivévén a halálos veszélyt — a beteglátogatás szünetel. Ha néhány feleség vagy leány a fekvőbetegtől ragályos betegséget kapna, a nők részére elkülönített helyen orvosi kezelésben részesül, de csak ha az állományhoz tartozik. A polgári városi lakosság soraiból az irgalmasrendiek senkit sem vehetnek fel gyógyításra a betegszobákba. Viszont az intézményen kívül vállalhatnak — meghívás esetében — gyógykezelést és beteggondozást úgy, hogy az ne menjen az intézményi szükségletek rovására. Ezért erre engedélyt kell kérni az intézmény katonai parancsnokságától.[28]

A már említett egyházi szertartáson és szentmise-intención kívül — a vasárnapi és ünnepi prédikáció kivételével — az irgalmasrendi atyák kötelességéhez tartozott, hogy a személyi állományhoz tartozó emberek elhalálozása esetén ingyen, stólapénz követelése nélkül végezzék el a gyászszertartást, a temetőbe szállítást, a sír beszentelését s az ilyenkor szokásos lelkészi feladatokat. Előfordulhat, hogy valaki, főleg a tisztek közül, a Pesti Invalidus Ház templomának kriptájában kívánja elhelyeztetni koporsóját, ez csak az intézmény katonai parancsnokságának az engedélyével és költségére történhetik meg. Ilyen engedély az intézményen kívüliek részére nem adható.[29]

Szerződésbe foglalták, hogy az Irgalmas Rend beköltöző atyái személyenként évi 150 r. Ft készpénzfizetést kapnak, ezenkívül megfelelő elhelyezést a zárthelyi lakosztályban. Amit élelmezésre, fűtésre, világításra, ruházkodásra, mosásra, továbbá a szükséges cselédre, piaci segédre és konyhaalkalmazottra költenek, kivéve az élelmiszereket, a fűtést és a világítást, az intézmény nem téríti meg. Ezért szükség van ezeknek a kiadásoknak a pontos nyilvántartására, a jó gazdálkodásra. Az irgalmasrendiek számba vettek bizonyos rendkívüli kiadásokat is, amelyeket viszont az intézmény magára vállalt. Az Irgalmas Testvérek Rendjének provinciálisa háromévenként kétszer tartja meg szokásos rendi látogatását, s ez a két látogatás 50 r. Ft-ba kerül, mert többedmagával, több napon át szokta tartani. Előfordul, hogy egy-egy irgalmasrendi atya kiküldetésben, vagy átutazóban néhány napot a Pesti Invalidus Házban időzik, naponta általában 10 kr élelmezési, utazás esetén mérföldenként útiköltségre szintén 10 kr-t kell számítani. Ezeket a többletkiadásokat az intézmény, illetve az udvari Commissio nyugta-ellennyugta ellenében magára vállalta.[30]

Ez az igen alapos és terjedelmes — s itt csak kivonatosan ismertetett — szerződés azonban túlságosan szépen hangzott ahhoz, hogy a gyakorlatban meg is valósuljon. Ez évben az építkezés nem haladhatott annyira, hogy az irgalmasrendiek beköltözése lehetővé válhatott volna. Erre csak 1733 április elején kerülhetett sor, de az elhelyezkedés és az egészségügyi ellátás igen kedvezőtlen feltételei és körülmé-

27 Uo. § 5. Mindez már az építésvezetés számára is előírásnak számított, a helyiségeket az ilyen szükségleteknek megfelelően alakítsa ki, számolni kell a hozzátartozó feleségek és a kiskorú gyermekek igényeivel.

28 Uo. § 8. Ezt a parancsnokság ellenőrzi, „...visitieren, nachsehen und von allen Information einziehen zulassen".

29 Uo. § 10. Mivel a prédikálás nem tartozott az irgalmasrendiek hivatásbeli kötelességéhez, az intézmény katonai parancsnoka egy szervita vagy jezsuita atyát kért fel az ünnepi igehirdetésre.

30 Uo. § 14. A készpénzfizetést előre negyedévi részletekben kapták meg az irgalmasrendiek, „...jedesmahl quartaliter"

nyei miatt az Irgalmas Rend hat tagú konventje nem tudott belenyugodni a hiányosságok és a rendezetlenségek okozta zűrzavarba. P. *Ernestus Herbst* vicarius, a beköltözött irgalmasrendi konvent vezetője több panasziratot, felterjesztést intézett az udvari Commissio elnökségéhez, hivatkozott a szerződés előírásai és a valóság tényei közötti ellentétekre, erőteljesen sürgette a hiányosságok megszüntetését s főként az egészségügyi ellátás feltételeinek a biztosítását.[31] Fáradozása eredménnyel járt. Az udvari Commissio elnöke, *Johann Herrmann Franz Graf von Nesselrode* hadbiztos ezredes közölte, hogy április 15-én személyesen jelenik meg a Pesti Invalidus Házban, hogy szemlét tartson, meggyőződjék az építkezés menetéről, a személyi állomány körülményeiről, az intézmény belső rendjéről, főként az egészségügyi ellátásról.[32]

Minthogy az 1716 óta tartó építkezés folyamán még nem volt arra példa, hogy az udvari Commissio elnöke személyesen jelent volna meg e nagyszabású építkezés és e jótékonysági közintézmény működésének színhelyén, minden érintett közbeeső hatóság írásban is rögzítette jelentéstételét. E jelentések igen sok ellentmondást is tartalmaznak.

Franz Leopold von Hohenhau ezredes, a Pesti Invalidus Ház katonai parancsnoka — előrehozva a szokásos május havi katonai szemle időpontját — kiadta a rendelkezést a tiszteknek és az altiszteknek, továbbá a hadbiztossági tisztségviselőknek, hogy április 15-ére készüljenek fel a katonai szemlére és a magasrangú főhatósági elöljáró fogadására. A felkészülésre csupán két nap állt rendelkezésre. Mindent megtettek annak érdekében, hogy az intézmény belső rendje és szervezettsége elfogadható legyen, az alapvető és szembetűnő hiányosságokat azonban ilyen rövid idő alatt nem lehetett megszüntetni, legkevésbé elhallgatni.

Nem valószínű, hogy Nesselrode Bécsben egyáltalán láthatott volna még egy olyan, még harmadában sem felépült, háromemeletes közintézményt, amelynek személyi állománya — nem szólva az építkezésen dolgozó kézművesekről és munkásokról, továbbá az Irgalmas Rend konventjéről — meghaladta az ezer főt is. Kitűnő érzékkel mégis olyan intézkedésekre adott parancsot, amelyek elsősorban az invalidusok egészségvédelmét mozdították elő. Ezeket *Anton Erhard Martinelli* építésvezető foglalta írásba — mint a legsürgősebb teendőket[33]:

1. A négyudvaros, terjedelmes építkezési területen, annek egyik belső udvarán ki kell képezni egy pihenőudvart 33 öl hosszúságban és 20 öl szélességben, hogy szabadidőben az invalidusok ott pihenjenek.

2. Ide ugyanilyen méret szerint fából készült pihenőpadokat kell beállítani úgy, hogy azok tisztán tarthatóak legyenek.

3. Ezt követően egy másik udvarrészben létesíteni kell egy 20 öl hosszú és 13 öl széles pihenőudvart a tisztek részére padokkal.

4. Az invalidus legénység részére be kell rendezni még egy pihenőudvart 20 négyszögöl méretben.

5. Mindhárom helyen hulladék- és szeméttároló fülkéket, rekeszeket kell felállítani („Bein-Haus") mellékhelyiséggel, csontkamrával.

6. A régi Városkapuban, a mosóház mellett ki kell alakítani 3—4 szobácskát a fertőző nemibetegek („vor Venerische") részére.

7. Fel kell építeni egy vágóhidat és mészárszéket esetleg a Városkapun kívül; hogy azt meg lehessen vásárolni, tájékozódni kell:

8. a Dunába vezetendő főcsatorna érdekében a dunaparti rondella mellett lévő Vámhivatal telkéből legkevesebb 2 ölet, mások szerint 5,5 ölet meg kellene vásárolni.

31 KA Inv. 1733. Nr 128. . 1—2. Anwandungen. 1733. április 9—13-áig. Különösen sok panasz halmozódott fel *Franz Joseph Fuchs* hadbiztos, *Georg Peter Gergetitsch* hadbiztossági építési felügyelő és a budai élelmező tiszt, valamint dr. *Franciscus de Marco* városi orvos illetéktelen hatalmaskodása miatt.

32 Uo. f. 12. Puncta. Was in Anliegenheit des Invaliden Hauses von mir Kriegs-Commissario Fuchs in Unterthänigkeit vorgestellet würde. 1733. április 13—15

33 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 4 r. Puncta so auf Befehl Ihre Exzellenz Grafen von Nesselrode bei dem Kaiserlichen Invaliden Haus-Gebau zu Pest zu inventieren ist anbefehlen worden, den 15 April 1733.

(A város a terület árát 5000 r. Ft-ban közölte, ehhez jönne még évente a 30—40 r. Ft contributio).[34]

9. Még ebben az 1733. évben teljesen ki kell építeni a mosóházat és felszereléssel ellátni.

10. Még ugyancsak ebben az évben tető alá kell hozni a templomot.

11. Hasonlóképpen az új legénységi szobákat is el kell készíteni.

12. Teljes helyrehozásra szorul egy téglaégető kemence, ez 10 kőműves 8 hétig tartó munkáját igényli.

13. A templom alatti jelenlegi kriptákhoz építeni kell még egy pincét, ez egyébként már félig készen is volt.

14. Az Irgalmas Rend konventje részére a zárt kertet megvásárolták. Ez 165 négyszögöl, 75 öl hosszú. *Fuchs* hadbiztos ezt számolja el![35]

Anton Erhard Martinelli a közművesítésért

Amikor a 49 éves *Martinelli* ezeket a közvetlen és sürgős feladatokat megkapta, gazdag építőmesteri, építésvezetői és kivitelezői gyakorlattal rendelkezett. Jól tudta, hogy ilyen nagyméretű középület közművesítését elfogadhatóan nem lehet megoldani csupán belső csatornarendszer kiépítésével. Több mélykutat, kútmedencét ástak, szennyvíztárolót létesítettek (valamennyit cement, márga, mész és vízkeverék elegyítésével formába öntött elemekkel) az építkezés négy udvarán, ahol 1733-ban négy téglaégető és cementáló kemence is működött. A személyi állomány gyors növekedése láttán egyre gyakrabban sürgette az udvari Commissionál régi tervének, a Dunáig vezető főcsatorna kiépítésének jóváhagysát, illetve az ahhoz szükséges pénzügyi feltételek elfogadását. Jóllehet a közművesítésnek ez a korszerű megoldása nemcsak a Pesti Invalidus Ház, hanem az egész városrész egészségvédelmének az ügyét is elősegítette volna, egyedül sem Pest város tanácsa, sem az udvari Commissio nem vállalta a felmerülő költségeket. *Martinelli* ugyanis kezdettől fogva olyan dunai főcsatorna kiépítésén fáradozott, amely hasonlított volna a bécsi Duna-csatornához (Donau-Kanal), méreteivel tehát nagyobb területet átfoghatott volna, bekapcsolva a Pesti Invalidus Házat is. Úgy tűnt, hogy a dunai főcsatorna létrehozásának a terve egy lépéssel közelebb jut a megvalósuláshoz, ha az udvari Commissio engedélyezi egy nagyméretű kenyérsütöde létrehozását a pesti Dunaparton, a hajóállomással szemben, közel a városfallal érintkező rondellához. Egy 40 m átmérőjű, kör alaprajzú, tehát 628 m² alapterületű építményről volt szó, amelyhez két sütőkemence, 1 sütőszoba, 1 kenyérkamra, 1 lisztkamra, szerszámkamra, gabonaraktár, tűzifaraktár, szálláshely a pékeknek, lóistálló 4 ló részére, takarmányos és kocsiészer és illemhely tartozott.[36]

Martinelli ezt a tervet korábban már megvitatta *Hohenhau* ezredessel, *Gergetitsch* építészeti felügyelővel, P. *Herbst* irgalmasrendi vicariussal és Fuchs hadbiztossal is, vele valamennyien egyetértettek. *Martinelli* nagyszerű elgondolása nemcsak a csatornaépítés tervét hozta volna közelebb a megvalósításhoz, hanem a Budáról érkező szállítmányok — gabona, élelmiszer, lábasjószág, ruházati és felszerelési tárgyak, eszközök — kirakodását és közvetlen átvételét is olcsóbbá tehette volna, ez úton a többszöri átrakodás és szállítás költségeit meg lehetett volna takarítani. Ennek a létesítménynek a megépítése a kőműves-, az ács-, a tetőfedő-, az üveges-, az asztalos-, a lakatos-, a kályhaépítő- és a kőfaragómesterek munkájával együtt kb. 4000 r. Ft-ba

34 Uo. f. 45v. „...vobei aber considerieren, dass von 30 bis 40 Rh. G. jährlich zu verblindet dabei samt Contribution geben müss.

35 Uo. *Fuchs* hadbiztos csak abból a pénzből gazdálkodhatott, amelyet az udvari Commissio e célokra kiutalt. Ez sokszor késett.

36 Uo. Nr 128. f. 43v—44. Projekt über Anlegung einem zu Behuf des Pesterischen Invaliden Haus nöthigen Bachhaus...

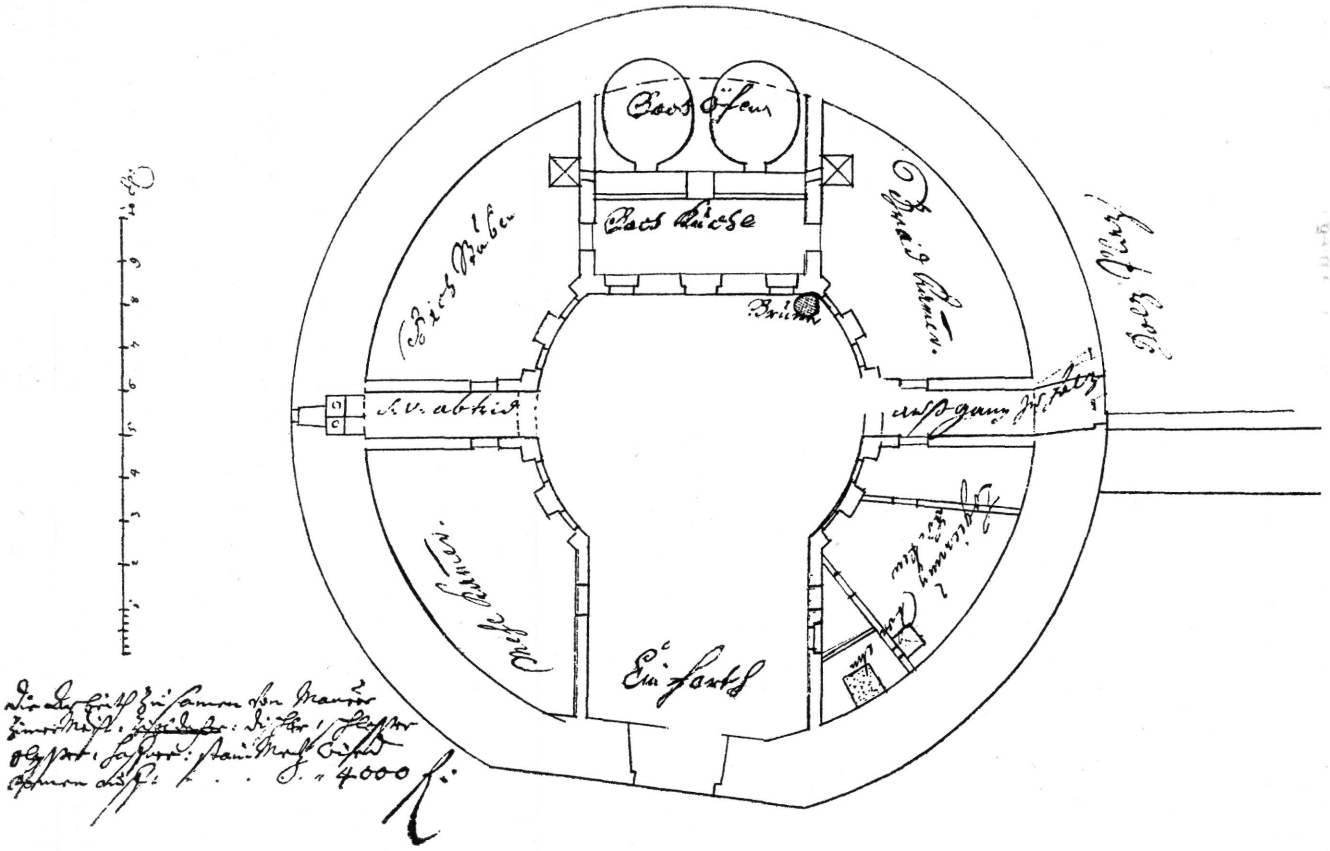

Martinelli sütőház-terve

került volna. Ezzel szemben 5000 r. Ft-ot kértek az építési terület átengedéséért. *Martinelli* ezt a tervezetet bemutatta *Nesselrode* elnöknek is, aki végül is úgy döntött, hogy a kenyérsütödét az összes tartozékaival együtt az intézmény belterületén, a mai Tanács körút felé eső városfal mentén építsék fel, ahol bejárati kaput kell nyitni.[37] Így ez a munka is égetően sürgőssé vált.

Martinelli mindezek ellenére még mindig nem mondott le a dunai nagycsatorna építési tervének a megvalósításáról, de meg kellett elégednie egy kikövezett, föld alatti kiscsatorna engedélyezésével, amely végül is összekötötte a Pesti Invalidus Házat a mindössze 150 öl távolságra eső Dunával, hogy az intézmény szennyvizét és trágyáját a folyamba vezesse. Jellemző azonban, hogy a városi tanács részéről valaki — akinek a közelben, a dunaparti rondella mellett serfőző háza volt — még ez ellen is kifogást emelt. *Martinelli* erre a gáncsoskodásra válaszul a következő felterjesztést intézte az udvari Commissiohoz:[38]

„Elsősorban is a Kis-Duna folyón Bécs és Lipótváros között[39] tizenöt olyan csatorna található, amelyek minden trágyával együtt ebbe a folyóba futnak be,

2. Éppenúgy található itt a városból két nagy főcsatorna, amint ezek ebbe a folyóágba vannak bevezetve a Vörös Torony mentén, a halászterületre.[40]

3. Amikor minden csatornától végig percenként legkevesebb százával járnak rajta az emberek, a városból is minden szennyesség ezekben fut, noha itt, Bécsben huszadrésznyi vizet sem lehet találni, mint Pesten, a teljes Duna folyamnál, sehol semmiféle károsodás nem tűnik ki e sok csatorna miatt. Azután egy folyóvízben a trágya és a szennyvíz mindig a víz mélyére és közepébe húzódik le. Amikor értelmes serfőzőmesterektől megkérdeztem azt, hogy mi van, ha az ilyen csatorna csak 20 vagy 30 öl távolságra esne a serfőzőházaktól, kitűnt, hogy amiatt semmi kifogás sem merülhet fel. Ám azt is meg kell fontolni, hogy — mivel ez a csatorna Pesten az említett ottani serfőzőháztól több mint 200 öl távolságra fekszik — az annál kevésbé okozhat károsodást.

4. Ami a kutakra vonatkozó aggályoskodást illeti, hogy ott *az* (a csatorna) azokban a kutakban a vizet salétromossá tehetné, és a Dunának sem lenne ez javára, az éppenúgy van ott, a városban, mint itt Bécsben, minden kútban egyaránt Duna-vizet fogyasztanak, s ez által semmiféle károsodás nem következik be, nem kevésbé —

5. Itt, helyben, Gumpendorfban[41], minden itteni serfőzdében a sört a Wienn-ből[42] való és csekély víznél főzik, mégsem találnak azokban a sörökben semmi kifogást. Hasonlóképpen vegyük a Wienn mentén lévő Horn falut[43], ahol nagyon sok ezer akó horni sört főznek, s ugyancsak a Wienn-hez közelebbi vízzel rendelkeznek, ahol az itt álló kis tóban[44] naponta 300 szarvasmarhát négyszer terelnek át, és emiatt semmi aggályoskodás nem merül fel.

Antoni Martinelli császári építőmester mp. Bécs, 1733. június 24."

A környezet- és az egészségvédelmet megalapozó közművesítés érdekében ennél szakszerűbb és meggyőzőbb indokolást az akkor éppen Bécsben tartózkodó *Martinellin* kívül senki sem adhatott volna.

Nesselrode elnök látogatása és megbeszélései nyomán — főként az irgalmasrendiek

37 L. a 615. oldalon levő sütőház-tervet. Amikor *Martinelli* látta, hogy a főcsatorna létrehozása nem megy maga is úgy vélte, hogy „mindezekhez elég üres tér található az Invalidus Házban — zu diesem ist auf denen leeren Invaliden-Haus Boden Platz genug..."

38 KA Inv. 1733. Nr 187. f. 1—4. Einer Hochlöbl. Invaliden Haus-Gebäu zu Pest angeordneten Kais. Hof-Commission dienstgehorsamster Gegen-Bericht. Wien den 24. Juni 1733. *Antoni Martinelli* Kaiserlicher Baumeister. Mp.

39 A mai Bécs, Belváros, I. kerület és a mai Leopold-Stadt .II. kerület.

40 Erre utal a ma is meglevő Rotenturm-Strasse, amely a Stephansplatztól vezet a Donau-Kanal-ig, illetve a Marien-Brücke-ig.

41 A mai Mariahilf, a VI. kerület területén.

42 A Fekete Erdőben eredő, ma is meglevő Wien-Fluss folyócskáról van szó, amely a Zollamts-Strasse-nál ömlik a Donau-Kanal-ba.

43 A hajdani Horn falu a mai Ottakring, a XVI. kerület területén ma is meglevő városrész.

44 A Teich tavacska ma is megtalálható a Natter- és a Tauber-Gasse mellett.

és *Martinelli* javaslatai alapján — mindjárt elkészítettek egy teljesen új, minden részletre kiterjedő intézményi rendtartást.[45] Ennek 63 pontba foglalt előírásai közül 20—25 pont közvetlenül, vagy közvetve a környezet- és egészségvédelmi intézkedéseket foglalja magában. Szemmel láthatóan abból a tapasztalati meggyőződésből indultak ki, hogy a különböző betegségek — főként a skorbut (Scharbock), a vérhas (dysentheria), a vérbaj (haematophatia), a lázzal járó betegségek (febrilia), a fekély (ulcus) stb. — közvetlen és környezeti fertőzés útján terjednek, tehát ezek terjedését megfelelő feltételek biztosításával a Pesti Invalidus Házban is meg lehet akadályozni. Az orvosi ellátás, a gyógykezelés és a gyógyítás pedig az orvosokra és a betegápoló beosztottakra tartozik a betegszobákban.

Lényegében már a *Martinelli* számára kiadott 14 pontos utasítás is ezt a célt szolgálta, de ezzel párhuzamosan főként az intézmény személyi állományának higiénikus magatartását és szokásait is szigorúan szabályozni kellett, kiváltképpen az intézményen belül, de kívül is.

Előírta a rendtartás, hogy a tisztaság általános biztosítása érdekében valamennyi szobát és folyosót naponta ki kell takarítani, a folyosóknak és az udvaroknak azt a részét, amelyet az építőipari munkások hulladékokkal beszennyeztek vagy leköpdöstek, naponta ki kell söpörni és le kell mosni, hogy semmi szemét és szenny ne maradjon. Az ilyen szemetet és söpredéket csak az udvarokban az arra kijelölt helyekre szabad kihordani és semmiképpen sem a közterületre („in die Communia") szórni. Erre az őrségek is fordítsanak nagy gondot, a szabálysértőket és a hanyagokat szigorúan vonják felelősségre az ellenőrzés során. Az állománytörzshöz tartozó porkoláb a beosztottjaival együtt — szükség esetén a fogdában található őrizetesek bevonásával — a folyosókat, az emeletekre vezető lépcsőket és az átrendezett udvarokat mind a tisztek, mind a legénység kijáratainál tartassa tisztán, a hulladékot és a szemetet vitesse a kijelölt helyekre.[46]

Különös gondot kell fordítani az illemhelyek tisztán tartására. Naponta vizsgálja meg azokat a porkoláb és embereivel takaríttassa ki, egyik-másik tisztátalan, szennyezett embert vitesse a fogdába és büntesse meg. Az asszonyok szoktassák tisztaságra az illemhelyeken is gyermekeiket, szükség esetén fenyítsék is meg őket. Különben az állományhoz tartozó asszonyok — kivéve a tisztek törvényes feleségeit — hetenként mossák le az asztalokat és a padokat a legénységi szobákban, az ajtókat és az ablakokat pedig félévenként. Naponta súrolják le a konyhákban a tűzhelyeket, a szobákban a kályhákat, nehogy ezekből valami alkalmatlan baj következzék be. Nyár végén és télen folyamatosan vizsgáltassák meg a kémények kürtőjét (Kamin), hogy az ezekből eredő tűzveszélyt el lehessen kerülni.[47]

Minden altiszt ügyeljen arra, hogy a legénység tartsa tisztán ruházati felszerelését, nehogy az irtózat és csúfság tárgya legyen. Vannak, akik betegre leisszák magukat, bemocskolják környezetüket is, ezeket a legkeményebb büntetésben kell részesíteni. Előfordult, hogy az ilyenek közül némelyek arra vetemednek, hogy nyári vagy téli ruhájukat, sapkájukat, kabátjukat vagy egyéb ruhadarabjukat elcserélik vagy eladják, sőt részegségükben társaikat is meglopják, felszerelési tárgyaikat pénzszerzés végett eltulajdonítják. Ezeket rajtaütésszerűen szigorúan felelősségre kell vonni és megfelelő kártérítésre kötelezni.[48]

Gyakran megtörtént, hogy egyesek a hálófülkében tyúkokat és galambokat tartottak, s ezeket a gyermekek gondozták, etették, miáltal ott trágya és szenny keletkezett,

45 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 17—30. Puncta oder ertheilte Verordnungen und Befehl nach den gefassten Instituto des Kaiserlichen Invaliden Hauses, so nach und nach ergangen, diese aber vermerkend in vielen Stucken vermachlassiget und nicht nachgesehen worden.

46 Uo. f. 18. P. 4—6. Die Sauberkeit in diesem Haus zu conservieren...

47 Uo. f. 19., P. 8—9. Zu welchem Ende Sommers- und Winters-zeit die Rauchfang, wann es notwendig eracl tet wird...

48 Uo. f. 19. P. 11—12. Eine gleiche Bewandtnis hat es mit der Montur, dass die Unteroffizier alltäglich fle ss g nachsehen...

1733 187

(F.1-4)

Martinelli felterjesztése az

Orey ist, und wiewohlen seine Fürstliche Gnaden
Sidenium, das wenlen dieser Canal
über 200 Klafftern von Erdreich
Berg seye, allda zu stehen nothwendig liget
das solches umb so viel weniger nöthig
stehen könnte; und

4to Ihre Excellenz, wegen dem Einfang
selber, da sey allda in denen Bäumen
lauter Salitter Weyden stehen, welche
der Donau nachkommen müssen, in allen
fall allein zu Nutz und Profit allen
Einfang zu Donau Weyden, wordurch
Schiedlich zu machen ist, nicht vonnöthen

5to allein zu gründen dorfft, die allbereits bey
seine Excellenz auf dem Platz bey dem Strand
und starken Weyden das hier gebräuch
lich, wo sich kein mahlen an Weyden
eine zu finden ist, einfach zu ersetzen
nehmen ohnerachtet Nutz zu seyn, allwo
so viel Zeit und Kosten seiner Zeit nicht
gebräuchlich wird, und solches nehmen Nutz
Weyden Einfang wird, wo in
den allbereits stehenden Dorff allbereits
bis 300 Stück Zeit Nutz zu machen
verfertiget wird, und darob sein
Gnaden den zu Orey

Ignatz Martinelli
Ober Baumeister.

Nutz d. 24. Juny 753.

udvari Commissióhoz (616. o.)

sőt felszaporodott. Ezt a gyermekek azonnal takarítsák ki, tartsák a fülkéket teljesen tisztán, a szárnyasok ott tartását meg kell szüntetni. Jóllehet, az asszonyok és a gyermekek a szabályzat szerint nem kapnak napi zsoldot, élelmezésüket a maguk vásárolta élelmiszerekből kell biztosítaniok, tehát más hasznos munkával keressék meg az ellátáshoz szükséges költséget. Így elsősorban a parancsnokságon, a tiszteknél takarítással, főzéssel, mosással, fehérneműkészítéssel, varrással és javítással. Szokásba jött, hogy az asszonyok a maguk és gyermekük jobb ellátása érdekében kisebb árucikkeket árusítanak a folyosókon és a szobákban. Ezt a rendtartás tovább is engedélyezte, de az árusítást csak az udvar erre kijelölt, nyílt területén folytathatják — a tisztaság érdekében.[49]

Takarodó után a porkoláb az őrséggel együtt ellenőrizze, hogy az intézmény markotányos boltjából mindenki pihenőre térjen, az árusítás érjen véget, aki ez ellen vét, azt előbb az őrségre, majd a fogdába kell kísérni. Ugyancsak este vegyék számba az altisztek minden századnál szobánként, hogy kik vannak jelen, kik vannak a betegszobában, kinek milyen gyógyszerre van szüksége, kit kell a betegszobába irányítani. A betegszoba felügyelője pedig vegye számba, hogy kik távozhatnak a betegszobából, s kik maradnak még tovább ott. Mindezt a reggeli kihallgatás során jelenteni kell. Az orvos és az irgalmasrendi seborvos gondoskodjék arról, hogy a fertőző betegségben szenvedők és a súlyos betegek el legyenek különítve a könnyebb betegektől, különleges gondot fordítva a beteg házastársa és gyermeke egészségvédelmére is.[50]

A falak szénnel, parázzsal vagy más hasonlókkal való bemázolását vagy befirkálását azonnal meg kell szüntetni a szobákban, a folyosókon és minden belső helyiségben, valamint kívül is. Akik ilyenféle tisztátalanságokat elkövetnek, azokat alkalom szerint, tetten érés esetén a legszigorúbban meg kell büntetni.[51] A szükségtelen iszákosságtól a lehetőséghez képest mindenkinek tartózkodnia kell, de még idős katonák esetében is előfordul, hogy ezzel a rossz szokással mintegy megalázzák magukat. Ezért gyakran még az utcán sem tudnak tiszta ruhában járni. Az ilyeneket is be kell zárni a fogdába, ruhájukat pedig azonnal ki kell mosatni.

Mindenféle léha, alvilági nőszemélyt tilos beengedni az őrségeken az intézmény területére és helyiségeibe, kiváltképpen éjszaka nem. Ha ilyen vonatkozásban valakit tetten érnek, mindkét részről a legszigorúbb büntetést kapják meg.[52] A porkoláb naponta, esténként vizsgálja felül, hogy a bejáratoknál és a folyosókon a lámpások világításra be legyenek állítva, hogy azok állandó világítást adjanak, nehogy ezek hiányában szerencsétlenségek forduljanak elő a sötétben, s nehogy valami tűzeset forduljon elő, mint ahogy ilyen eset máris megtörtént. Éjszaka az asszonyok a mosókonyhában semmiképpen sem moshatnak, mert az éjszakai tüzelés könnyen szerencsétlenséget okozhat. Néhány esetben előfordult, hogy azok az asszonyok, akik városbeli, külső személyek részére is vállalnak mosást, éjjel az intézmény tűzifáját használták fel. Ezt teljesen meg kell szüntetni, gondoskodjanak saját maguk vásárolta tűzifáról, az eddig okozott kárt pedig meg kell téríteniök.[53]

Az intézmény porkolábja minden időben szorgalmasan nézzen utána, hogy a mészáros a mészárszéken nehogy valami beteg, vagy az egészségre ártalmas marhát fogadjon, az ilyet nem szabad levágni. Az ilyen alkalmatlan állatokat jól fel lehet ismerni: „szeme váladékos, füle vagy feje le van horgasztva, egészen görbén áll, meg van szakadva, habzó szájából nyál csurog" stb. Ezeket nem szabad a vágóhídra engedni.

49 Uo. f. 23., P. 24., f. 29., P. 57. ...„Die Weiber so etwann einen Handel mit Victualien zu ihrer und ihrer Kinder besserer Unterhaltng treiben..."

50 Uo. f. 23v. P. 26—27. „Nach dem Zapfenstreich sollen alles und jedes durch den Profosen beschener Patrouille... nachsehen".

51 Uo. f. 24. P. 31. „Die Mahlereien oder Schreibereien mit Kohlen und dergleichen..."

52 Uo. 25v. P. 35. Alles liederliche Gesindl von Weibs-Personen in denen Zimmern solle bei Ehrfahrung dessen mit schwerer Strafe angesehen werden..."

53 Uo. f. 27v. P. 48—50. Der Profos alltäglich fleissig nachsehen in der Wasch-Küche..."

Egyébként a mészáros bérese az állati ürüléket és hulladékot vagy ássa el, vagy pedig szállítsa el, ezzel a főként nyáron érezhető bűzt akadályozza meg. A porkoláb ellenőrizze szorgalmasan a mészárszéket és a markotányos boltot is, hogy az áruk tiszták legyenek, vizsgálja meg az ételeket, a húsokat, az italokat (boroshordók, üvegek, poharak), nehogy azok romlottak, vagy hamisítottak legyenek. Vizsgálja meg azt is, hogy ezekben a boltokban semmi tisztátalanság, szennyvíz, vagy szemét ne forduljon elő, továbbá hogy a marhacsont, az állatláb és köröm, vagy az ételmaradék ott ne legyen szétszórva. Ezeket az erre kijelölt helyekre kell kihordani. Ügyeljen arra, hogy a főőrség és az őrállók is gondosan és éber szemmel vigyázzanak, hogy mindenféle egészségre káros rendbontót tetten érjenek és őket azonnal a főőrségre, vagy a fogdába kísérjék, tehát büntetésük ne maradjon el, éppen az egészségvédelem érdekében.[54]

Gyakori tapasztalat mutatja, hogy a dohányzás és a pipázás miatt az utcákon széljárás idején nagy szerencsétlenségek, tűzesetek fordulnak elő. Nem válik javára és díszére az ilyen eset az öreg, idős katonáknak sem, jóllehet ők a táborokban az ezredeknél ezt a rossz szenvedélyt megszokták. Éppen ezért az utcákon, a városban és az intézményben — kivéve a széles folyosókat — a dohányzást és a pipálást meg kell tiltani, nehogy a parázsból szélfúvásban tűz gerjedjen.[55]

A napi általános körlet-, szoba- és személyi szemle alkalmával, az intézmény orvosa, az irgalmasrendi seborvos és a betegápolók pedig szükség szerint vizsgálják meg, hogy egyik-másik embernél szájpenészes, netán még skorbutos fertőzés esete fordulhat-e elő. Az ilyet azonnal el kell különíteni a közösségtől, s a gyógykezelésre azonnal meg kell tenni az intézkedést. Idősebb katonáknál szokott előfordulni, hogy szájüreggyulladásuk vagy fogínysorvadásuk igen könnyen megfertőzheti a vért — „woraus gar leicht das Geblüt infiziert werde" — ez által is fájdalmas skorbut jöhet létre. Éppen ezért mindenütt — kezdve a közkatonától a strázsamesterig — az altisztek arra buzdítsanak, hogy naponta a kora reggeli mosakodás során, ebéd után éppúgy, mint éjszakára mossák ki a szájukat, tisztítsák meg a fogukat, hogy a fogak közötti ételmaradékból keletkező fertőzéstől nehogy valami rothadást, szájüreggyulladást, vagy skorbutot kapjanak. Ilyen esetekben a betegek — ha azokat idejében nem mutatják ki — a katonatársakat is megfertőzik. Tehát e tekintetben a titkolózás, vagy a hanyagság a közösségnek is csak kárt okozhat.[56]

Természetesen az itt kivonatosan ismertetett rendtartás egészségvédelmi előírásai nem valósulhattak meg egyik napról a másikra. Előírták, hogy ezeket a rendszabályokat minden közösségben több alkalommal ismertessék. Azoknak pedig, akik nem értették jól a német nyelvet, saját anyanyelvükön magyarázták meg a szabályokat. Így senki sem vonhatta ki magát a felelősségre vonás alól azzal, hogy nem ismerte a rendtartás előírásait. Ezek a szigorú előírások sok esetben próbára tették az egyes emberek alkalmazkodó- és tűrőképességét a Pesti Invalidus Házban, viszont a többség érdekében igen szükségesek voltak. Nem éppen a szigorú rendtartás előírásainak sokszor kemény végrehajtása, hanem inkább az egyre sürgetőbbé váló feltételek (beruházás, építkezés, felszerelés, élelmezés stb.) lassú és vontatott előrehaladása következtében minden korábbinál nehezebb évek következtek a Pesti Invalidus Ház személyi állományának életében. Erre utalnak a gyakran előforduló személyi változások is az állomány keretében.

54 Uo. f. 28. P. 51—52. Der Profos solle jederzeit fleissig nachsehen, wann der Fleischhacker schlachtet..."
55 Uo. f. 29v. P. 58. Die öftere Erfahrenheit gezeigt, dass durch das Tabak-Rauchen auf der Gassen... grosse Unglück entstanden..."
56 Uo. f. 30. P. 60—63. „Sollen solche jedesmal in Beiseien des Herrn Medici durch die Fratres Misericordiae Chirurgie ordentlich ihrer Gebrechen, laut Abschieden visitiert werden..."

Létszámviszonyok 1737 és 1740 között

Az ide vonatkozó kimutatások, parancsnoki, hadbiztosi és orvosi jelentések arra mutatnak, hogy a jelzett évek közötti időszak nehezen volt elviselhető. Ha csak arra utalunk, hogy az 1737. április 25-én tartott szemle idejében a hat századba beosztott katonai állomány létszáma elérte a 1121 főt, a hozzátartozó feleségek és a gyermekek száma pedig mintegy 220 főnyire emelkedett, ezzel szemben az 1740. július 25-én megtartott nyári szemle alkalmával a már hét századba osztott állományban csak 957 fő katonát, 105 feleséget és 60 kiskorú gyermeket találunk,[57] kitűnik, hogy inkább visszaesés, semmint gyarapodás következett be. Miközben a veszteség 717 főnyire rúgott, csupán 553 főnyi invalidust tudtak felvenni az állományba, pedig a férőhely rendelkezésre állhatott volna. A jelzett időszakban 440-en meghaltak, 106-an dezertáltak, 32-en más ezredekhez távoztak, csak 19-en kaptak szabályszerű elbocsátást, leszerelést. Az esztergomi helyőrséghez 79 invalidust, az egrihez 34 főt helyeztek ki szolgálattételre, de ezek kétszeres napi zsoldját, fejadagját és ruházatát továbbra is az intézmény fizette, s ez nem kevés kiadási többletet jelentett.

Jelentős személyi változások következtek be a személyi állományban is. *Franz Leopold von Hohenhau* ezredes intézményparancsnokot 1738. április 1-ével Bródba, a Száva menti, szlavón határőrvidéki erődbe helyezték át. Helyét *Baron Herrmann von Rump* főstrázsamester foglalta el, akit még 1734. január 1-ével indítottak útba a Vehlen dragonyos ezredtől. Akkor 47 éves volt, feleségével együtt érkezett az intézménybe. Az állománytörzshöz osztották be, s most ezredessé léptették elő.[58] *Rump* azonban 1739. április 1-ével visszatért eredeti ezredéhez. Őt e beosztásban *Johann Andreas Schwinger* főstrázsamester váltotta fel, aki a Hessen-Cassel gyalogezredtől érkezett 1739. április 28-án. Karinthiában, Villachban született. Ez időben már 58 éves és nős volt, felesége azonban nem költözött be az intézménybe. *Ignatius Franz Harrer* hadnagy hadbíró parancsnoki titkár helyett *Johann Adam Rhode*, volt dragonyos ezredbeli hadnagy került ebbe a beosztásba. Parancsnoki számadásvezető tiszt *Gottfried Tilscher* hadnagy lett. Törzsbeli strázsamester beosztásba került *Conrad Bauer*. Georg Kugler porkoláb helyett *Johann Funckh* hadnagy került ebbe a beosztásba. Ugyancsak a törzshöz volt még beosztva *Adalbert Mechtel* kapitány, *Johann Joseph Dietschin*, *Csepregi Miklós* és *David Schüller* hadnagy. Így a parancsnoki törzs létszáma a korábbi nyolc főről tíz főre gyarapodott.

Időszakunkban számos haláleset történt a tisztikarban is. 1737. augusztus 5-én meghalt *Heinrich Dujardin* kapitány, aki az év május 25-én érkezett a Hohenzollern dragonyos ezredtől. Eleinte *Georg Racks* kapitány századához, ennek halála után *Johann Georg Zott* századához volt beosztva.[59] *Zott* 61 évesen, 1737. november 29-én a Caraffa dragonyos ezredtől került invalidus állományba.[60] *Johann Adam Spina* hadnagyot — aki 68 évesen nem volt éppen fiatal tiszt — a törzsből 1738. január 1-ével helyezték át a főstrázsamesteri századhoz. Különben Pozsonyban született, s még 1735. augusztus 12-én került invalidus állományba a Philippi dragonyos ezredtől.[61] *Matthias Antoni Mayrhoffer* hadnagy 50 éves, nős, feleségével együtt 1737. november 20-án érkezett a Seher dragonyos ezredtől. Először a törzshöz osztották be, majd az év december 1-én áthelyezték a Gometz-féle századhoz. Ennek a kis létszámú századnak a parancsnoka *Joseph Gometz* kapitány volt, aki korábban a Savoyai Jenő dragonyos ezredtől érkezett az intézménybe, de 1739. február 7-én meghalt.[62] Ezt követően *Mayrhoffer* lett a 6. század parancsnoka.

57 KA Inv. 1740. Nr 320. f. 9. Muster-Tabella. L. tanulmányunk 1. és 2. sz. mellékletét! Monats-Tabella. Uo.f. 7. (633. és 634. o.)
58 Uo f. 50.
59 Uo. f. 12v—13.
60 Uo. f. 110.
61 Uo. f. 58.
62 Uo. f. 187.

1738. január 1-én érkezett az állományhoz *Gottfried Jacob Beischlag* kapitány az Althann gyalogezredtől. 54 éves volt, feleségével és négy kiskorú gyermekével először a Dornhoffer-féle századhoz osztották be, majd ennek az 5. századnak lett a parancsnoka.[63] *Franz Ferdinand Burian*, hadnagy, aki korábban a Liechtenstein dragonyos ezrednél szolgált, 1739. július 9-én meghalt, így helye az invalidus állomány 6. századánál betöltetlen volt egyelőre.[64] Szeptember 1-én érkezett *Joseph Novatzky* kapitány az Althann gyalogezredtől, bár 75 éves volt, ő lett a 6. század parancsnoka. Helyettesének ide osztották be *Emanuel de Salzedo* 48 éves hadnagyot, aki Nápolyban született s már 43 évesen, 1735. október 7-én elbocsátották a Bahreyn gyalogezredtől. Nős volt ugyan, de feleség nélkül érkezett.[65]

Csepregi Miklós hadnagy 1738. április 1-én a Csáky huszárezredtől érkezett és az állománytörzshöz lett beosztva. Először ugyancsak ide osztották be *Johann Dietrich Bauer* zászlóst is, aki 1738. április 15-én a Hamilton dragonyos ezredtől érkezett az intézménybe. Őt még az év augusztus 1-én áthelyezték a Gometz századhoz. 1738. szeptember 2-án érkezett meg *David Schüller* hadnagy a Heisster gyalogezredtől. Őt az állománytörzshöz osztották be.[66] *Gregori Blaschitz* hadnagy 1734-től fogva az ezredesi század kötelékébe tartozott, majd az állománytörzsbe osztották be, 1739. március 22-én meghalt. Helyette a törzshöz került *Matthias Kempfern* hadnagy április 1-évél.[67] A *Carl Emanuel de Henny* századánál *Anton Wollmann* hadnagy 1739. december 8-án meghalt, s helyére a törzsből *Simon Schmidt* hadnagy került. Ő még 1734-ben, 54 évesen érkezett az invalidus állományhoz a Mercy vértes ezredtől.[68] A törzsnél 1740. január 9-én meghalt *Gabriel Jäger* hadnagy számadásvezető tiszt, helyére a Henny-századtól *Gottfried Tiltscher* élelmezési altiszt került, március 6-án hadnaggyá léptették elő. Ugyancsak az állománytörzsnél halt meg 1740. május 20-án *H. (?) Waldegg* hadnagy is, korábban a Zumjungen gyalogezrednél szolgált. Helyére az állománytörzshöz osztották be Adalbert *Mechtel* kapitányt, aki 1740. július 15-én került az invalidus állományhoz az Olivier Wallis gyalogezredtől. A kis létszámú, szervezés alatt álló 7. század parancsnoka a már említett *Mayrhoffer* hadnagy lett.[69]

A jelzett három év folyamán tehát nemcsak az állománytörzsben, hanem az invalidus századok tisztikarában is jelentős változások történtek. A teljes személyi állományt pedig az alábbi táblázat mutatja:

Személyi állomány 1740 júliusában[70]

Egységek	*Katona*	*Feleség*	*Gyermekek*		*Távol*	*Jelen*	*Létszám*
			Fiú	*Leány*			
Törzs	10	—	—	—	—	—	10 fő
Rump százada	155	15	18	10	17	11	181 fő
Schwinger százada	150	16	5	9	8	6	172 fő
Henny százada	147	15	17	11	12	16	178 fő
Zott százada	149	23	12	9	12	9	181 fő
Beischlag százada	136	10	7	7	9	5	151 fő
Novatzky százada	137	16	13	11	18	6	159 fő
Mayrhoffer százada	83	10	4	6	3	7	100 fő
Összesen:	967	105	76	63	79	60	1132 fő

63 Uo. f. 136.
64 Uo. f. 178.
65 Uo. f. 159.
66 Uo. f. 13v.
67 Uo. f.
68 Uo. f. 83v—84.
69 Uo. f. 14r.
70 KA Inv. 1740. Nr 320. f. 31—202. Muster-Listen über die in dem Kaiserlichen Militär Invaliden Haus zu Pest den 27. Julii 1740. gehaltener Sommer Musterung effective befunden. Továbbá uo.: f. 16—22. Spezifikation deren Weiber und Kindern, so sich bei der unteren 27. Julii 1740. in dem Kaiserlichen Militär Invaliden Haus gehaltener Musterung vom Feldwebel an effective befunden haben.

Az állománytörzshöz tartozó tisztek feleségét és gyermekeit nem vették fel a szemle-kimutatásba. A századok névjegyzékében is csak néhány esetben fordul elő, hogy a tiszti hozzátartozókat is felsorolták. Pl. *Beischlag* kapitány esetében; *Rump* ezredes feleségével együtt, *Schwinger* főstrázsamester feleség nélkül, Carl Emanuel *Henny* kapitány feleség nélkül, *Zott* és *Novatzky* kapitány feleség nélkül, *Schmiedt* hadnagy feleséggel, *Mayrhoffer* hadnagy feleséggel, Johann *Brust* hadnagy feleséggel és egy gyermekkel, Friedrich *Wreden* hadnagy feleséggel együtt szerepel a kimutatásban. A jelenlévő feleségek és gyermekek létszáma még az 1739 júniusi szemle alkalmával felvett nyilvántartás[71] adataihoz képest is jelentős csökkenést mutat, 227-ről 165-re csökkent. Pedig férjük elhunyta után három özvegy, és mindkét szülőjük elhunyta után négy árva gyermek további ellátását is vállalta az intézmény.

A gyermekeikkel együtt elhelyezett, legénységi állományú szülők közül 13 özvegy férfi, 3 özvegyasszony és 102 férjes asszony volt jelen az állományban. A jelen lévő gyermekek közül 35 fiú és 25 leányka élt szüleivel — a 4 teljesen árva kivételével — az intézményben, mert a 15, illetve a 13 éves korhatárt már elérő 41 fiú és 38 leány a szabályzat szerint kénytelen volt elhagyni az intézményt, ezért a városban vagy pedig szülőhelyükön rokonoknál éltek. *Franz Jung* iskolamesternek még így is elég nagyszámú iskoláskorú gyermek tanítását kellett ellátnia, bár a Pesti Invalidus Ház iskolájában a hittant, a katekizmust és az éneket az irgalmasrendi atyák tanították.[72]

Maradjunk azonban továbbra is századbeli tiszteknél! Nem esett még szó a zászlósokról. Hét ilyen tiszt szerepel a kimutatásban. Az ezredesi századnál *Carl Christian Fless* 37 éves, nőtlen. Jobboldali szélütéssel még 1734. március 15-én bocsátották el a Bareüth gyalogezredtől.[73] A főstrázsamesteri századnál *Mathias Liechtenecker* 64 éves, Sopronban született, nős, család nélkül érkezett a Locatelli vértes ezredtől még 1730. december 1-én.[74] *Thomas Anton Callas* 63 éves Schleussingenben Thüringiában született, nőtlen volt. 1731. november 9-én érkezett a Wachtendenck gyalogezredtől. A Henny századhoz osztották be.[75] *Ignatius von Dreyden* 40 éves, Bécsben született, nőtlen. Végtagmerevedéssel ő is még 1734. augusztus 1-én érkezett a Fürstenbusch gyalogezredtől. A Zott századhoz osztották be.[76] *Johann Souzen* 67 éves, Zitternben (Németalföld) született. 1736. szeptember 18-án a Diesbach gyalogezredtől bocsátották el elgyengülés miatt. Feleségével együtt érkezett, a Beischlag századhoz kerültek.[77] *Johann Georg Höfflingen* 65 éves, Pozsonyban született, nős, de feleség nélkül érkezett. 1736. november 2-án elgyengülés miatt bocsátották el a Bajor dragonyos ezredtől. Itt a Novatzky századhoz helyezték.[78] *Johann Dietrich Bauer* 70 éves, Gürtelsteinthum-ban (Münster) született, nőtlen. Sebesülése miatt 1737. május 13-án a Hamilton vértes ezredtől érkezett az invalidus állományhoz, ahol először a törzshöz osztották be, majd 1738. április 15-én áthelyezték a Mayrhoffer századhoz.[79]

Ennél népesebb csoportot képeztek családtagjaikkal együtt a strázsamesterek. Közülük hatan megtarthatták a korábbi ezredüknél elért rendfokozatukat, s ennek megfelelő beosztást is kaptak az invalidus állományban. *Johann Schweighoffer* 56 éves, nőtlen, Kopfstettenben (Tirol) született. 1739. május 5-én végtagmerevedéssel bocsátották el a Fürstenbusch gyalogezredtől. Itt előbb a főstrázsamesteri századhoz osztották be, majd 1740. január 16-án az ezredesi századhoz helyezték át — „anhero

71 V.ö. *Hadtörtenelmi Közlemények*, Bp. 1987. XXXIV. évf. 257. o.

72 KA Inv. 1733. Nr 128. f. 27. Articuls-Puncten 45. „Wann ein Catechismus von dem *Patre Vicario* gehalten wird, so solche er — *Franz Jung* — auch hierzu die Kinder einführen, ein solche Lehre in der Schule, dann und wenigstens einmal wochentlich erinnernen und solche hiervon zu examinieren haben."

73 KA Inv. 1740. Nr 320. Muster-Listen... f. 32.

74 Uo. f. 58.

75 Uo. f. 84.

76 Uo. f. 110.

77 Uo. f. 136.

78 Uo. f. 159.

79 Uo. f. 187.

in die Würklichkeit avanziert".[80] *Johann Peter Scherer* 66 éves, Kirchenbergben (Nürnberg mellett) született, nős volt. Kehessége (engbrüstig) miatt 1733. július 7-én a Seckendorf gyalogezredtől bocsátották el. Feleségével, az akkor 33 éves Anna Maria Schererin-nel és 5 éves Anna Maria Agatha nevű leányával érkezett az invalidus állományhoz, ahol a Henny századhoz osztották be őket.[81] *Hans Georg Kalchmann* 55 éves, nőtlen volt, Katzenbergben (Lüneburg) született. 1734. január 4-én kehesség és sebesülés miatt került invalidus állományba a Wallseck gyalogezrednél. Itt a Zott századhoz osztották be.[82] *Bartholomeo Marigotti* 61 éves volt a szemle idején. Cremonaban (Itália) született. 55 éves korában, 1734. július 15-én elgyengülés miatt bocsátották el a Jörger dragonyos ezredtől. Öt gyermekével még az évben özvegyen maradt, az 1 éves Franz nevű fia, a 4 éves Josepha nevű leánya, a 10 éves Andreas nevű fia, a 12 éves Adam Joseph nevű fia és a 13 éves Maria Angela nevű leánya az intézményben kapott elhelyezést. Atyjukkal együtt a Beischlag századhoz osztották be őket.[83] *Johann Caspar Richter* 59 éves, nőtlen volt a szemle idején. Cottbuss-ban (Brandenburg) született. Ínszakadása miatt 1738. szeptember 3-án a Fürstenbusch gyalogezredtől bocsátották el. Itt a Novatzky századhoz került.[84] *Johann Dietrich Hofrichter* 63 éves, nős volt. Grossenhahn-ban (Szászország) született. Kehesség és keresztcsontfájdalom miatt a Lindesheim gyalogezredtől 1737. június 15-én bocsátották el. Feleségével, az akkor 37 éves Anna Sabina Hofrichterin-nel és 10 éves Ludwig nevű fiával érkezett az intézménybe. Őket a Mayrhoffer századhoz osztották be.[85]

Külön alcsoportot képeztek a strázsamesterek körében azok, akik ugyan megtarthatták az ezredüknél elért rendfokozatukat, de közkatonai beosztásban és ellátásban részesülhettek, s ez sem vált díszére az intézménynek. Sőt volt közöttük egy, akit hat évi itt tartózkodás után, 1740. február 29-én rendfokozatától is megfosztottak: *Fritz Werckmann* 63 éves, nőtlen volt. Ingolstadt-ban (Bajorország) született. 1734. augusztus 15-én rossz hallása miatt a Kulmbach gyalogezredtől bocsátották el. Itt a Novatzky-féle 6. századhoz osztották be.[86] Ugyancsak ennél a századnál tartották nyilván *Philipp Wappelshamer*-t, aki 53 éves, nőtlen volt, Riedl-ben (Bajorország) született. Tartós betegeskedése miatt 1737. február 6-án az idősb Württenberg dragonyos ezredtől érkezett.[87] *Anton Ossenbach* 49 éves, nős, Münsterben (Vesztfália) született. Szédülés miatt a Prinz Salzbach vértes ezredtől még 1729. november 1-én érkezett az invalidus állományba, ahol élelmezési altisztként az ezredesi századnál kapott beosztást. Felesége nem volt jelen.[88] *Hanns Georg Riedl* 65 éves, nőtlen, Landshutban (Bajorország) született. Köszvénye és rossz látása miatt a Livingsten gyalogezredtől 1729. november 1-én bocsátották el.[89] *Johann Michel Wetzenbach* 71 éves, nőtlen volt, Hetzfeldben (Szászország született. Elgyengült állapotban a Wurmbrandt gyalogezredtől bocsátották el 1733. november 22-én.[90] *Johann Heller* 61 éves, nős volt, Störzingben (Tirol) született. Milánóban a Visconti zászlóaljtól bocsátották el elgyengülése miatt 1737. november 11-én. Feleségével, az akkor 52 éves Eva Hellerin-nel érkezett az intézménybe, ahol az ezredesi századhoz kerültek.[91]

Ez utóbbi négy strázsamestert tehát a mégis csak rangosabb ezredesi századhoz osztották be. Rajtuk kívül még négy strázsamester szerepel a századnévsorokban: *Bernhard Heiss* 64 éves, nőtlen volt. Filzhoffenben (Bajorország) született. Az Alt-Baden gyalogezrednél szolgált. 1731. november 10-én tartós betegeskedése miatt

80 Uo. f. 58.
81 Uo. f. 87., Spez. f. 18.
82 Uo. f. 110
83 Uo. f. 136., Spez f. 20.
84 Uo. f. 159.
85 Uo. f. 187., Spez. 20v.
86 Uo. f. 175.
87 Uo. f. 168.
88 Uo. f. 32.
89 Uo. f. 41, 34.
90 Uo. f. 41.
91 Uo. f. 47., Spez. f. 16v

bocsátották el. A főstrázsamesteri századhoz osztották be.[92] *Mathias Jordan* 52 éves, nős, Hannoverben (Szászország) született. Bal karja bénulása miatt 1736. november 7-én a Dingen gyalogezredtől bocsátották el. Feleségével, az akkor 46 éves Margaretha Jordanin-nal érkezett az invalidus állományhoz, a Henny századhoz kerültek.[93] *Alexander Valerio* 60 éves, nős, Alexandriában (Munténia) született. Elgyengülése miatt 1738. június 1-én a Kokosov vértes ezredtől érkezett a Pesti Invalidus Ház állományába, ahol a Henny századhoz osztották be.[94] *Johann Bauer* 59 éves, özvegy, Erdingenben (Bajorország) született. Rossz látása és hallása miatt 1736. szeptember 17-én a Maximilian Starhemberg gyalogezredtől irányították az invalidus állományhoz. A Beischlag századhoz került.[95] *Martin Tausend* 58 éves, nős, ezredfi (Soldatenkind) 1738. április 17-én érkezett a Dollon dragonyos ezredtől, ahonnan nyílt lábtörés miatt bocsátották el. Vele tartott felesége is, az akkor 53 éves Barbara Tausendin.[96] Őt is a Novatzky századnál helyezték el, csakúgy, mint *Johann Michail Haffnert*, aki Limburgban (Pfalz) született, nős, polgári foglalkozása pék volt. 1737. május 15-én a Savoyai Jenő dragonyos ezredtől bocsátották el derékfájdalmai miatt. Feleségével, az akkor 23 éves Rosalia Haffnerinnel érkezett az invalidus állományhoz,[97] ő maga viszont 57 éves volt.

Lényeges különbségek voltak tehát a strázsamesterek és családjaik körében családi állapot, beosztás, rang, ellátás és életkor tekintetében is. Még ennél is tarkább kép alakul ki, ha a vicestrázsamesterek körét tekintjük át. Itt már csak azokról adunk számot, akik feleséggel és gyermekekkel kerültek nyilvántartásba. *Johann Pressperger* 58 éves, nős, Missburgban (Bajorország) született, a polgári életben sófőzőmester volt. Kehesség miatt 1729. november 1-én a Culmbach gyalogezredtől érkezett az intézménybe feleségével, az akkor 39 éves Anna Maria Presspergerin-nel. A főstrázsamesteri századhoz kerültek.[98] *Elias Scheidhauer* 62 éves, nős, Bohlenben (Frauenstadt mellett) született. Elgyengülése miatt 1734. március 17-én a Harrach gyalogezredtől indították útba. Feleségével, az akkor 56 éves Anna Catharina Scheidhauerinnel érkezett az invalidus állományhoz, a Henny századhoz.[99] *Paul Stangel* 59 éves, nős, Walt-Münichinben (Pfalz) született. Végtagfájdalmai miatt 1734. július 6-án bocsátották el az Alexander Württemberg gyalogezredtől. Feleségével, az akkor 46 éves Catharina Stangelin-nel érkezett az intézményhez. A Zott (akkor még Rack) századhoz kerültek.[100] *Johann Endtner* 59 éves, nős, Nördlingenben (Frankónia) született. Keresztcsontfájdalmai és rossz hallása miatt bocsátották el 1735. augusztus 29-én a Barmüth gyalogezredtől. Feleségével, az akkor 53 éves Eva Endtnerin-nel és 13 éves Heinrich nevű fiával érkezett az intézménybe, ahol a Beischlag (korábban Dornhoffer) századhoz osztották be őket.[101] *Renobertus Forell* 56 éves, özvegy, Salleniben (Burgundia) született. Végtagfájdalmai miatt 1737. április 25-én a Barmüth gyalogezredtől bocsátották el. 11 éves fiával, Johann Carl-lal érkezett az állományhoz, ahol szintén a Beischlag századhoz osztották be őket.[102] *Johann Wiederhoffer* 77 éves, nős, Deutschgüssingenben (Németújvár) született. Időskori gyengeség miatt 1736. január 15-én a Diesbach gyalogezredtől bocsátották el. Felesége Anna Maria Wiederhofferin akkor 34 éves volt, fia Johann Conrad 17, Christian 12 és Agnes leánya 3 éves volt. A két idősebb fiú kivételével hármukat a Novatzky századnál he-

92 Uo. f. 65.
93 Uo. f. 97., Spez. f. 18v.
94 Uo. f. 99.
95 Uo. f. 166.
96 Uo. f. 191., Spez. f 20v.
97 Uo. f. 172 .Spez. f. 21r.
98 Uo. f. 59., Spez. f. 17r.
99 Uo. f. 84., Spez. f. 18r.
100 Uo. f. 110., Spez. f. 19r.
101 Uo. f. 136., Spez. f. 20r.
102 Uo. f. 149., Spez. f. 20r.

lyezték el.[103] *Leonhard Samer* 58 éves, nős, Grossmannsdorfban (Würtzburg) született. Rossz hallása és bénult lába miatt 1737. április 12-én a Wurmbrandt gyalogezredtől indították útba. Feleségével, az akkor 65 éves Elisabetha Samerin-nel érkezett az invalidus állományhoz, ahol szintén a Novatzky századnál helyezték el őket.[104] *Jacob Willfahrt* 63 éves, nős, Neubayernben (Pfalz) született. 1738. augusztus 2-án bal lába fájdalma miatt a Pallavicini gyalogezredtől bocsátották el. Feleségével és négy gyermekével együtt érkezett az intézménybe. Felesége akkor 52 éves volt, leánya Elisabetha 17, fiai Jacob 15, Adam 11 és Sebastian 8 évesek voltak. Szabályzat szerint a szemle idején már csak Sebastian lakhatott bent szüleivel a Pesti Invalidus Házban. Három testvére a korhatár miatt már a városban helyezkedhetett el.[105]

Ebben a rangcsoportban is tehát 19 fővel kellett számolni, sőt a városban elhelyezkedett családtagok sem szakadhattak el teljesen szüleiktől. Önálló keresetükkel viszont segíthették is őket.

Mind a hét századhoz be volt osztva már néhány év óta egy-egy élelmezési altiszt. Érdekes módon közülük csak egy volt nős, de gyermeke nem volt. *Martin Weiser* 55 éves, Dingelsingben (Bajorország) született. Alkati gyengesége miatt bocsátották el a Harrach gyalogezredtől 1735. szeptember 19-én. Feleségével, az akkor 33 éves Theresia Weiserinnel érkezett az intézménybe. A Zott századhoz osztották be.[106]

Századonként 4 tizedes — a 7. századnál csak 2 — teljesített szolgálatot. Közülük ezúttal csak azokat emeljük ki szám szerint, akik feleséggel és jelen lévő gyermekükkel kerültek nyilvántartásba. Az állományon belül hozzájuk tartozott 20 feleség, 10 fiú és 7 leányka. Volt közöttük egy 33 éves hétgyermekes feleség is, Barbara Stroblnotin.[107]

Minden századnál volt két dobos. Ezek legtöbbje még nőtlen volt. Csak 4 feleség és 1 fiú tartozott ebbe a körbe. Nem így azonban az őrvezetők („Gefreiten") 25 főnyi csoportjában. Közülük is csak a feleséggel és gyermekkel jelen lévőkről adunk számot. 11 feleség, 5 fiú és 4 leányka tartozott hozzájuk. Volt közöttük egy 50 éves feleség, Anna Catherina Kältnerin, akinek 5 gyermeke volt. Ezek közül már csak 2 fiú és 1 leányka lakott szüleivel az intézményben. Nővérük és bátyjuk néhány évvel idősebbek voltak, ezért onnan kiköltöztek.[108]

Az 1740. évi katonai szemle idején 854 közkatona adatai kerültek a névsoros nyilvántartásba. A közkatonák nős állapotát csak akkor tüntették fel, ha feleségük is jelen volt az állományban. Így 62 jelenlévő feleségről, 22 leánykáról és 10 fiúról adtak számot. Voltak ezeken kívül olyan hozzátartozó családtagok is, akik koruknál fogva már elhagyták az intézményt: 24 fiú és 17 leány. Jelen esetben csak a nagyobb, népesebb családos közkatonák köréből emelünk ki néhányat, hogy ezzel az elhelyezési és az ellátási, eltartási körülményekre is utaljunk. *Ignaty Hellmeier* 82 éves, nős, Schwiftlingben (Bajorország) született. 76 éves korában, 1734. november 12-én érkezett a Pesti Invalidus Házba. A Khewenhüller dragonyos ezredtől elgyengült állapota miatt indították útba. Feleségével, az akkor 48 éves Barbara Hellmeierinnel együtt az ezredesi századhoz osztották be őket. Két leányuk és három fiuk a szemle idejére — 24, 21, 15, 14 és 13 évesek — már meghaladták az előírt korhatárt, azért kiköltöztek a városba.[109] Nem így azonban a 6 tagú Caspar-család. *Niclas Caspar* 57 éves, nős közember volt, 4 gyermeke közül hárman — a fél éves Xaverius, a 7,5 éves Joseph és a 11 éves Franz — szüleikkel együtt bent laktak, csak a 18 éves Jacob nőtt ki a kor-

103 Uo. f. 161., Spez. f. 20 v.
104 Uo. f. 169., Spez. f. 20 v.
105 Uo. f. 174., Spez. f. 21 r.
106 Uo. f. 110., Spez. f. 19r.
107 Uo. f. 110., Spez. f. 18r.
108 Uo. f. 16v.
109 Uo. f. 43., Spez. f. 16r.

határból. Atyjukat hat évvel ezelőtt, 1734. március 17-én a Harrach gyalogezredtől bocsátották el kehesség miatt. Felesége, Catherina Casparin akkor mindössze 35 éves volt. Őket is az ezredesi századhoz osztották be. Caspar ugyan eredetileg szabó volt, előnyére mégis az intézmény kenyérsütődéjében péknek (Pfister) alkalmazták, bizonyára hozzá edződött, megerősödött ehhez a munkához.[110]

Nyolctagú család családfője volt *Mathias Jurtner* 60 éves, nős közember. Landshutban (Bajorország) született. A Bajor dragonyos ezrednél szolgált. Elnyűtt karja miatt onnan indították útba 1738. április 16-án. Feleségével, az akkor 40 éves Anna Barbara Jurtnerinnel és öt gyermekével érkezett az invalidus állományhoz, ahol a Henny századhoz osztották be őket. Hatodik gyermekük, aki a szemle idején másfél éves volt, már itt született. Két leányuk és két fiuk szüleikkel együtt bent laktak az intézményben. 22 éves fiuk és 18 éves leányuk kiköltözött a városba, ahol iparosoknál vagy polgári háztartásban dolgoztak.[111]

Négygyermekes családfő volt az 54 éves, nős *Wilhelm Hahn* közember. Fürthben (Pfalz) született, polgári foglalkozása szabó volt. A Ferdinand herceg bajor dragonyos ezrednél katonáskodott. Onnan 1735. július 1-én bocsátották el nyavalyatörés (hinfallende Krankheit) miatt. Feleségével, az akkor 41 éves Walbunga Hahnin-nal, 15, 9 és 6 éves fiaival, továbbá 2 éves leányával érkezett az invalidus állományhoz. A Zott századhoz osztották be őket. Időközben a család létszáma csökkent, a 20 éves Jacob már kinőtt a korhatárból.[112]

Ignath Wagner 55 éves, nős közkatona is öttagú családjáról gondoskodott. Horstban (Neu-Öttingen mellett) született. A Bajor dragonyos ezrednél teljesített katonai szolgálatot. Onnan megromlott látása miatt 1783. június 27-én bocsátották el. 53 éves feleségével, 15 éves Magdalena, 5 éves Anna Maria és 4 éves Catherina leányaival együtt érkezett az invalidus intézménybe, ahol a Mayrhoffer századhoz osztották be őket. Élelmezésük, ellátásuk sok gondot okozhatott.[113]

A családtagoknak is igen szorgalmasan kellett dolgozniok abban a nagycsaládban is, ahol három nemzedék — nagyszülők, szülők és kisgyermekek — éltek együtt intézményi keretek között. Ilyen nagycsalád volt a Mauro család. *Hans Peter de Mauro* 83 éves, nős közhuszárt még 74 éves korában elbocsátották a komáromi szabad századtól (Frei-Compagnie) idős korára való hivatkozással. Mauro Komáromban született, végig ott teljesített katonai szolgálatot. Elbocsátásakor felesége, Maria de Maurin még csak 71 éves volt. Két gyermekük: Maria Barbara 33, Joseph Peter 31 éves volt. Mindketten önállóak. Ámde ugyanezen a napon ugyanott küldték invalidus állományba vőjüket, a szintén 33 éves *Philipp Neumann* közkatonát is, mert csak mankón tudott járni. Különben ő is Komáromban született. Felesége az idős Mauro házaspár leánya volt. Nekik három gyermekük született a Pesti Invalidus Házban: Adam 8 éves, Catherina 7 éves és Franz Xaveri 2 éves volt a szemle idején.[114] Az irgalmasrendi atyák hét éve tartó lelkészi teendőik alatt 30 esetben végeztek keresztelési szertartást. Így a szülők minden esetben bibliai személyek vagy szentek nevét választották gyermeküknek.

Veszteségek az 1740. évi szemle előtti 39 hónapban

Kétségtelenül ez volt a legnehezebb időszak a Pesti Invalidus Ház életében. Nincs ugyan kimutatható nyoma annak, hogy a pestisjárvány tömegméretű lett volna az intézményen belül, de a halálesetek száma valamivel mégis felülmúlta az átlagos

110 Uo. f. 44., Spez. f. 16r.
111 Uo. f. 99., Spez. f. 18v.
112 Uo. f. 123., Spez. f. 19v.
113 Uo. f. 192., Spez. f. 19v.
114 Uo. f. 89., Spez. f. 18r

számot. Mindez az eredmény a rendkívül gondos megelőző és védekező intézkedéseknek, elsősorban az orvosi és beteggondozási ellátásnak, valamint a közösségi egészségi kultúra fejlesztésének és ellenőrzésének köszönhető. Amikor 1738. áprilisában Pestre is híre érkezett, hogy a járvány miatt Csongrád és Arad vármegyékben, továbbá a környező helységekben vesztegzárat (contumacia) rendeltek el, még a heti vásárokat is betiltották, a városi tanács is megszigorította az ellenőrzést az egész város területén.[115]

1739. március 10-én Pest város tanácsa helytartótanácsi rendeletre betiltotta a József-napi vásártartást. Május 25-én elrendelte, hogy létesítsenek vesztegzárat úgy, hogy az összefüggő zárólláncot (Gränitz-Cordon) alkosson. A kordonban négy helyen állítottak fel egy-egy katonai őrséget, ezekben egyenként 1 tizedes és 5 huszár, máshol 2 huszár és 4 gyalogos szolgált. Szolgálatukat a superintendáns commissarius ellenőrizte és szabályozta a bécsi udvari egészségügyi bizottság (Sanitäts-Commission) előírásai szerint. A kordon négy őrségét a következő helyeken állították fel: 1. a Váci úton, a Rákos patak mentén, 2. a cinkotai országúton, a rákosi vendéglő mellett úgy, hogy a szomszédos keresztúri útra is vigyázott, a 3. az Üllői út végén állomásozott, a 4. a Duna mellett, a Soroksári úton s a gubacsi határban.[116] Ugyanakkor — mivel a Városi Kórházban (Stadt-Lazareth) napról napra növekedett a pestises betegek száma — valamennyi kórházban elrendelték a zárlatot, így a Pesti Invalidus Ház kórházi részlegében is.[117]

1739. május 26-án a városi tanács azzal a panasszal állt elő, hogy a pestissel fertőzött Buda hadparancsnoka, gr. Franz Jörger ezredes „nap-nap után átküldi embereit a Váci kapuhoz, sőt az a botrány is megesett, hogy egy tizedes 15 gyalogossal, akik addig a budai pestis-kórházban voltak őrségen, szalmazsákjukkal és egyéb cókmókjukkal átjöttek Pestre, s mivel az itteni Invalidus Ház parancsnoka és a városi hatóság sem adott nekik szállást, a szalmazsákokat és egyéb holmijukat lerakták a nyílt utca során. Azok a járókelők rémületére most is ott hevernek". A budai városi tanács is panaszkodott Jörgerre, „mert a hadsereg minden tisztjét beengedi a városba".[118] Ezekben a panaszokban lehetett is valami igazság, hiszen a Pesti Invalidus Ház ötnaponként mindenképpen Budáról hozta át az ellátmányt és a felszerelést a hajóhídon át, a pesti dunaparti rondellánál lévő kikötőbe. Tehát hosszabb időre az intézményt nem is lehetett teljes vesztegzár alá helyezni. A három év folyamán mégis előfordult néhányszor, hogy az intézmény kapuira is kifüggesztették a zárlatról való értesítést. Az őrségek ez esetben csak írásbeli hatósági engedély felmutatása mellett engedélyezték a kapukon való ki- s bejárást. A forgalomnak ez a korlátozása vagy pangása szinte létérdekeiben érintette a személyi állományt, főképpen a városban munkát vállalt feleségeket és gyermekeket.

1740. július 27-én az irgalmasrendi orvosok[119] is jelentették, hogy Pest városban megszűnt a járvány. „Nálunk, a kórházi részlegben csak két haláleset fordult elő az elmúlt hónap 20-a óta, sokan meggyógyultak. A P. Confessarius és a P. Chyrurgus, valamint a betegápolók átvészelték a zárlatot. Isten kegyelméből tehát a kiközösítésből ismét megszabadulunk".[120] Nyilván az irgalmasrendiek sem vették jó néven a zárlatot, mert külső betegeket nem fogadhattak, gyógyszertáruk forgalma s ezzel jövedelmük is pangott, vagy csökkent.

Lássuk azonban a 39 hónapi veszteség számadatait!

115 Budapest Főváros Lt, Intimata A. Lajstromkönyv 1687—1749. f. 1.
116 MOE I. 160. o.
117 BFLt Intimata IV. 1202. a. Pest város tanácsának iratai, Tanácsülési jegyzőkönyve , 11. 1737—1741. f. 246.
118 MOE II. 156. o.
119 KA Inv. 1740. Nr. 320. f. 205—206.
120 Uo. f. 206. „Gott verleihe also gnädiglich dass Wür b ald wiederumb von der so harten Spühr und Excommunication von aller Nachbarschaft entlediget werden".

Halálesetek századonkénti részletezésben

Század	*1737-ben 8 hónap*	*1738-ban 12 hónap*	*1739-ben 12 hónap*	*1740-ben 7 hónap*	*Összesen 39 hónap*
Rump szd.	12	16	25	15	68 fő
Schwinger szd.	5	21	23	17	66 fő
Henny szd.	10	15	29	15	69 fő
Zott szd.	11	13	29	6	59 fő
Beischlag szd.	12	15	38	17	82 fő
Novatzky szd.	9	13	28	11	61 fő
Mayrhoffer szd.	4	10	11	10	35 fő
7 századnál:	63	103	183	91	440 fő
Havonta átlag:	7	8,6	15,2	13	11,3 fő

Jelzett időszakunkban különösen sok változás történt a szervezés alatt álló Mayrhoffer századnál, ahová a három év alatt 155 katona érkezett a különböző császári-királyi ezredektől, de közülük 35 meghalt, 19 pedig megszökött, főként az egészségesebb fiatalok közül.

Jól mutatják a fenti számadatok, hogy a legtöbben 1739-ben vesztek el. Lehetne következtetni itt az egyes századok egészségi kultúrájának szintjére is, de a névsoros kimutatások inkább arra hívják fel a figyelmet, hogy az egyes táborokból már úgy bocsátották el az invalidusokat, hogy az intézményben rajtuk már nem sokat tudtak segíteni. Pl. A Jung Wallis gyalogezredtől csak a Mayrhoffer századhoz 26-an érkeztek, de közülük heten hamarosan meghaltak, öten pedig megszöktek.[121] Más előjellel ugyan, de mégis csak veszteségnek minősültek a szökött katonák, bár számuk éppen 1739-ben volt a legkisebb, havonta csak kettő.

Szökött katonák századonkénti részletezésben

Század	*1737-ben 8 hónap*	*1738-ban 12 hónap*	*1739-ben 12 hónap*	*1740-ben 7 hónap*	*Összesen 39 hónap*
Rump szd.	3	5	1	2	11 fő
Schwinger szd.	1	2	2	4	9 fő
Henny szd.	2	7	3	3	15 fő
Zott szd.	3	7	4	—	14 fő
Beischlag szd.	4	2	2	3	11 fő
Novatzky szd.	10	6	7	4	27 fő
Mayrhoffer szd.	6	7	2	4	19 fő
7 századtól:	29	36	21	20	106 fő
Havonta átlag:	3,3	3	1,8	3	2,7 fő

Különösen magas a Novatzky századnál előforduló szökések száma, bár az évek folyamán csökkenő irányt mutat. Talán a rossz bánásmód, az alkalmatlan elhelyezés vagy a gyenge ellenőrzés lehetett ennek az oka. Arról kevésbé lehetett szó, hogy a korábban ugyanazon ezrednél katonáskodók összebeszéltek volna. Igaz, a szököttek közül öten korábban az Onelli gyalogezrednél, ketten a Gyulay gyalogezrednél, ketten pedig a Müffling gyalogezrednél szolgáltak, de a többi 18 szökött katona más és más ezredtől érkezett: a régebbi Dessewffy huszárezredtől, a Bajor dragonyos ezredtől, a Cordua vértes ezredtől, a Franz Wallis gyalogezredtől, a Fürstenbusch gyalogezredtől, a Heisster gyalogezredtől, a Jung Daun gyalogezredtől, az Ogilvi gyalogezredtől, a Pálffy Károly vértes ezredtől, a Pálffy Lipót gyalogezredtől, a Steinwille vértes ezredtől, a Styrum dragonyos ezredtől, a Traun gyalogezredtől, a Wachtendenck gyalog-

121 Uo. f. 202.

ezredtől, a Wallseck gyalogezredtől, a Muschletiz gyalogezredtől, a Wetter gyalogezredtől és a Wolfenbusch gyalogezredtől. Köztük egy huszár volt, az is magyar: Wincze István.[122]

Hogy ezek a veszteségadatok még havi átlagokban is igen kemények voltak, igazolhatják, az elkövetkező hónapok jóval kedvezőbb adatai is. Miközben az intézmény személyi állományának létszáma 1132-ről 1165-re emelkedett, az 1740 szeptember havi összesítésből kitűnik, hogy ebben a hónapban már senki sem szökött meg az invalidusok közül, s mindössze hét katona halt meg súlyos betegségben: hárman mellbetegség (morbus pectoralis), ketten hastekerés (morbus iliacus), egy ember halálos láz (febris maligna) és egy vérhányás (vomitus cruentus) miatt.[123] A halálesetek száma így megegyezett az 1737. évi havi átlagszámmal. Pedig a betegszobákban fekvő súlyosabb esetek száma ebben a hónapban váratlanul ugrásszerűen megnőtt, kivált a tábori ezredektől újonnan érkezett katonák sokszor súlyos állapota miatt. Közöttük feltehetően lehettek olyanok is, akik pestissel fertőzött helyekről érkeztek. Ebben az időben, szeptember 8-a előtt halt meg Fr. *Godefridus Uibald* irgalmasrendi seborvos atya is hivatása teljesítése közben, s utódául a rendi főhatóságoktól jelzett Fr. *Doctor Neumann* atya még szeptember 20-áig sem érkezett meg.[124]

Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az irgalmasrendi orvos — Fr. *Raymund Kappelmann* professus et chyrurgus — általában igen óvatosan nem nevezte nevén a betegséget, hanem annak csak néhány jellemző tünetét (mellbaj, vérhányás, magas láz stb.) jelezte, jóllehet, fertőzés és daganat esetében tisztában lehetett azok jellegével. Legfőbb céljuk az volt, hogy a fertőzésveszélyt csökkentsék és gyógyszeres kezeléssel gyógyítsanak. Ez a törekvésük igen sok esetben sikerrel járt. Amíg augusztus végén még csak 106 személy volt fekvőbeteg, szeptember folyamán újabb 77 invalidus érkezett a különböző ezredektől. Viszonylag rövid idő alatt 40 beteget sikerült kigyógyítaniok. Még a 11 mellbajos közül is felgyógyult 4 beteg, a 14 köszvényes közül (arthritis) 5, a 12 anorexiás (ételutálás) közül 7, mindhárom kólikás, a 6 hasmenéses (diarrhaea) közül 3, a 8 hidegleléses (febris intermittens) közül 3 személy gyógyult meg. Összességében a 183 fekvőbeteg közül egy hónap folyamán 40 főt talpra állítani és hatékonyan meggyógyítani nagyon is figyelemre méltó eredmény volt. Nem sikerült viszont ennyi idő alatt sem 6 feleséget és 5 gyermeket — akik szintén valami fertőző betegséget kaphattak a betegápolás vagy a ragályos betegek ruháinak mosása közben — teljesen meggyógyítani.

Egészségügyi helyzet tekintetében még ennél is kedvezőbben alakult a gyógyítás menete a következő év, 1741 szeptemberében, amikor a hónap elején még mindig 105 személy fekvőbetegként szorult orvosi kezelésre, s a hónap folyamán közülük is felgyógyult 23 személy. A súlyosabb betegek közül azonban öten meghaltak: egy ember állandó hideglelés (febris continua), egy személy száraz kórság (phthisis), ketten összetett betegség (morbo complicato), egy pedig rákos daganat (cancro) miatt. Ez a veszteség azonban alacsonyabb volt a korábbi hónapos átlagoknál, főként ha az 1739. évivel vetjük össze.[125] Így a hónap végén már csak 78 személy maradt a betegszobákban.

122 Uo. f. 179.

123 KA Inv. 1740. Nr 319. f. 9v—10. Kranken-Rapport pro Mense Septembris 1740. Actum Pest, den letzten Sept. 1740. *Joann Babtist Lohr* Med. Dr. Domus Militaris Invalidorum, Fr. *Florianus Reichler*, S. O. Sancti Joannis Dei Misericordiae professus ac chyrurgus ibidem. Vö. tanulmányunk 5. sz. mellékletét!

124 KA Inv. 1740. Nr. 319. f. 1. „...unterdessen Gott seie Dank, ist im Haus alles Gesund, und in der Stadt von der Contagion nichts mehr zu hören, womit da dermal im Haus nichts neues zu berichten..."

125 KA Inv. 1741 Nr 347. f. 3 Kranken-Rapport deren sich in dem Königlichen Pesterischen Militär Invaliden Haus befindlichen kranken Männer und Blessierten, dann Weiber und Kinder. Pro Mense August 1741. Fr. *Raymund Kappelmayr* Ordo Sancti Joannis Dei Professus et Chyrurgus mp.

Sajnos, történeti szakirodalmunk mind ez ideig alig fordított valami figyelmet az itt vázolt témák kutatására. Ismeretanyag hiányában az Irgalmas Rend itteni tevékenységéről is sok téves adatot közöl pl. *Engländerné*, i. m. 58. o. *Ernyey József:* Szerzetesrendjeink gyógyszertárai. Pápa, 1932. c. művében még csak meg sem említi a Pesti Invalidus Ház gyógyszertárát. Magáról az intézményről még *Pogány Frigyes*(szerk.): Budapest építészettörténete, városképei és műemlékei. Bp., 1959. 231. o. című munkájában azt állítja, hogy az intézmény „eredeti hivatását, rendeltetését tulajdonképpen sohasem töltötte be". Ugyanitt tévesen és légből kapott rosszhiszeműséggel „katonai ügyefogyottak háza" elnevezéssel illeti az intézményt.

Összegezésül mindenképpen ki kell emelnünk: a Pesti Invalidus Ház parancsnoksága ezekben a nehezen elviselhető években is igyekezett minden lehetséges feltételt és hatékony eszközt biztosítani a személyi állomány részére, hogy az életben maradottak emberi és kulturált körülmények között élhessenek, vagy épüljenek fel. Ahol ilyen szervezett, de viszonylag zárt közösségben különféle emberek élnek együtt — legyenek azok gyermekek, fiatalok vagy idősek, egészségesek, rokkantak, netán súlyos betegek —, a vezetőség minden tagja nagy felelősséget viselt, az orvosok, a betegápolók, a tisztek és altisztek egyaránt. Erre a közösségért vállalt felelősségtudatra igyekeztünk rámutatni tanulmányunk tartalmának fejtegetése, megfogható és szemléletes tényekkel, adatokkal való megvilágítása során. Az intézmény a maga magas fokú emberbaráti tevékenységével és viszonylag fejlett egészségügyi kultúrájával Pest város viszonylatában is példaként állhatott. Kivált ha *Anton Erhard Martinelli* kiemelkedő tervezetére és nagyszerű építésvezetői tevékenységére, valamint az Irgalmas Rend konventjének, atyáinak kiváló orvosi, gyógyszerészi és önfeláldozó beteggondozási eredményeire utalunk. Sajnos, az idő úgy hozta magával, hogy *Martinelli* nagy terve beruházási nehézségek miatt csak részben valósult meg, s az irgalmasrendieknek is sokkal több temetkezési szertartást kellett végezniök, mint az ifjabb korosztályok körében születési vagy keresztelési ünnepséget. Az osztrák örökösödési háború itt is előrevetette árnyékát.

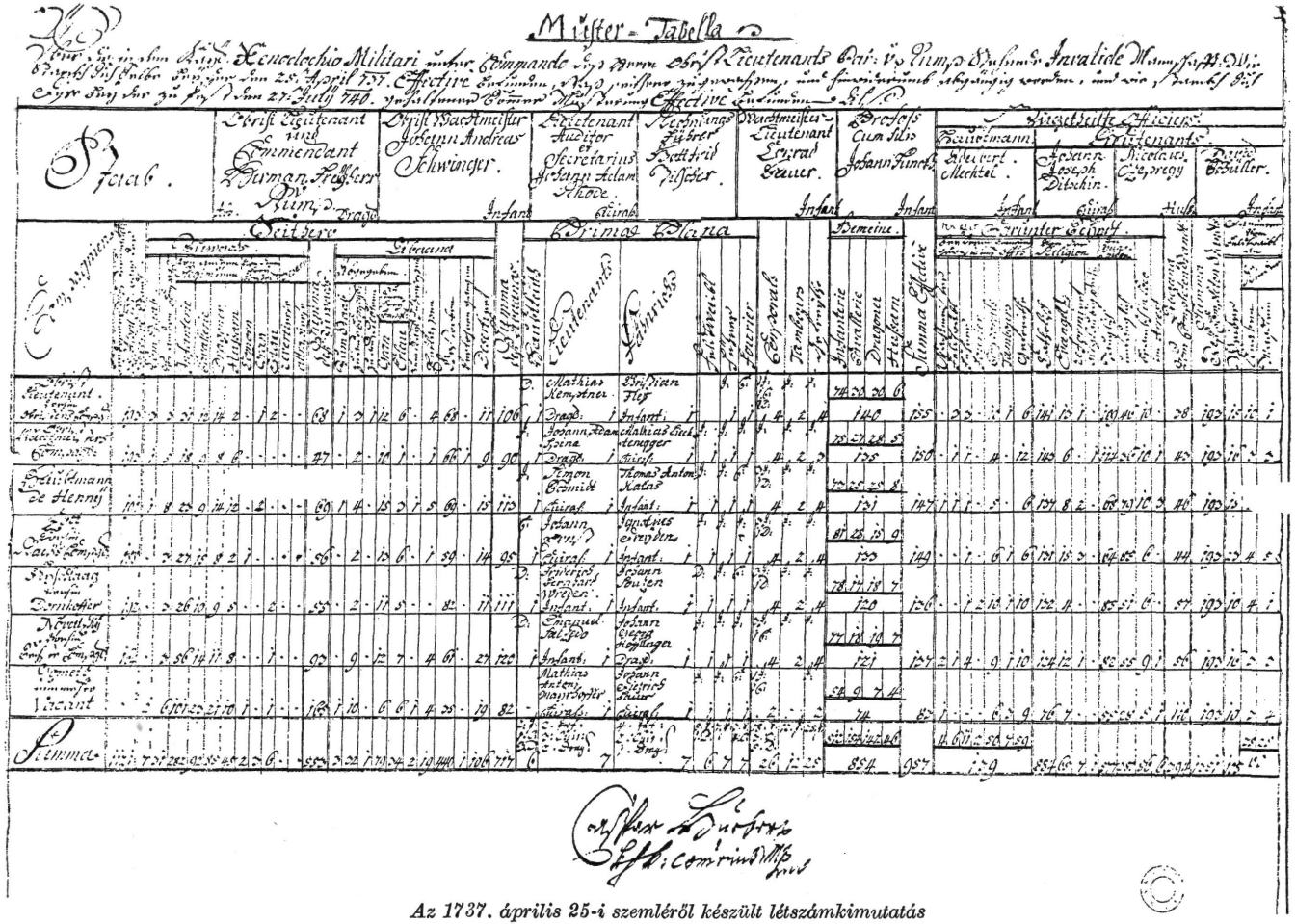

Az 1737. április 25-i szemléről készült létszámkimutatás

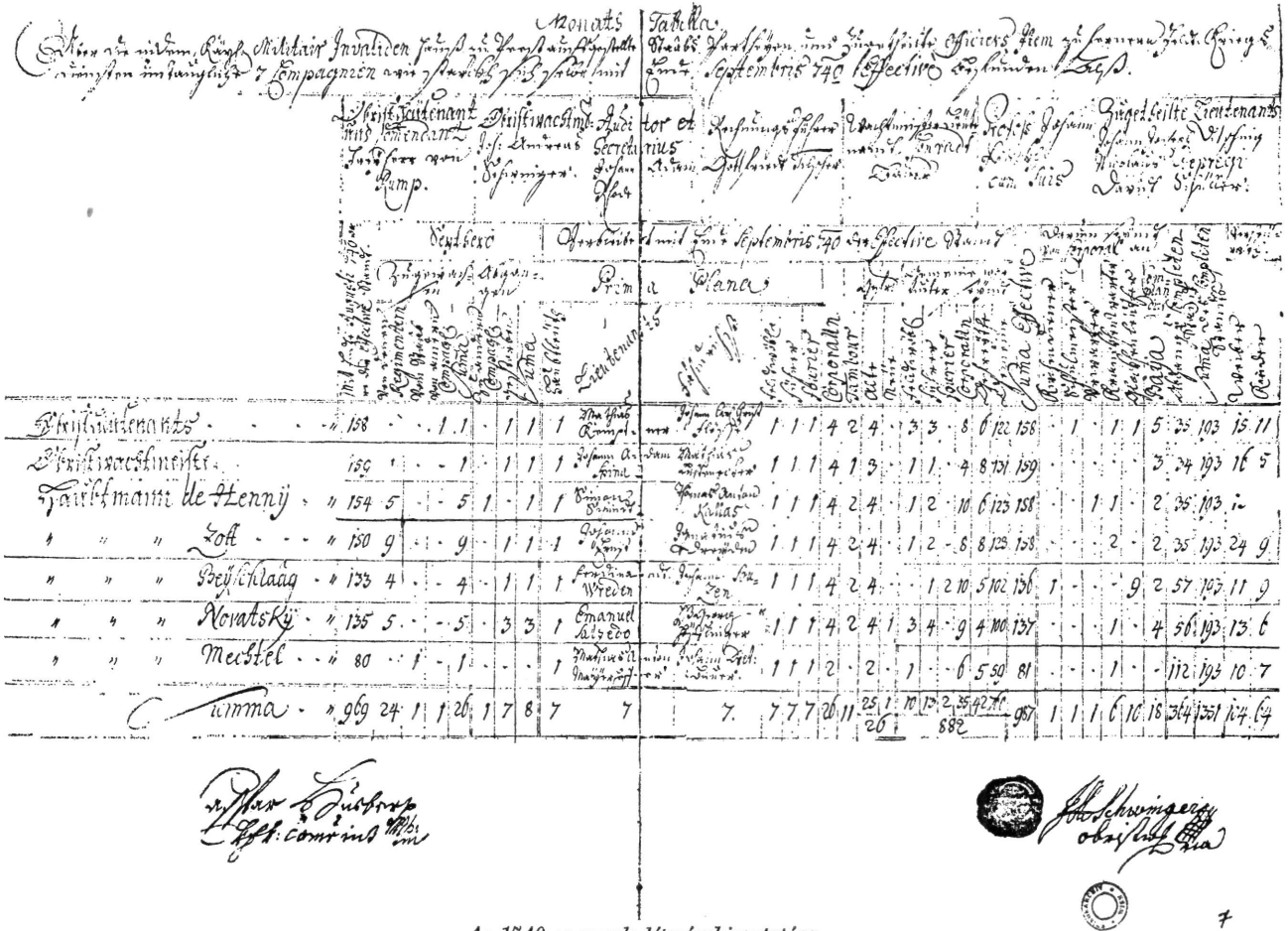

Az 1740-es szemle létszámkimutatása

3, számú melléklet

Betegállomány
a Pesti Invalidus Házban az 1740. szeptember 1-től 30-áig bekövetkezett változásokkal

A betegség neve	*Fekvő beteg*		*Gyógyult*	*Meghalt*	*Beteg-szobában*
	IX. 1.	*IX. 30.*			
Nephritis — vesebaj	2	—	2	—	— fő
Morbus pectoralis — mellbaj	11	4	4	3	4 fő
Ulcera inveterata — fekély	24	22	2	—	22 fő
Contractura — zsugorodás	3	3	—	—	3 fő
Fistula — sipoly	8	8	—	—	8 fő
Apoplexia — gutaütés	4	4	—	—	4 fő
Vulneratus — sebesült	8	8	—	—	8 fő
Epilepsia — nyavalyatörés	10	10	—	—	10 fő
Stranguria — vizeletzavar	6	3	3	—	3 fő
Maniacus — tébolyult	10	10	—	—	10 fő
Arthritis — köszvény	14	9	5	—	9 fő
Anorexia — étel-utálás	12	5	7	—	5 fő
Colica — hasfájás	3	—	3	—	— fő
Diarrhaea — hasmenés	6	3	3	—	3 fő
Febris maligna — gonosz láz	8	7	—	1	7 fő
Obstructio lienis — lépbaj	10	8	2	—	8 fő
Passio hysterica — háborgás	—	—	—	—	— fő
Hypochondria — képzelt beteg	5	5	—	—	5 fő
Hämorrhoides — sülyös erek	7	7	—	—	7 fő
Pleuritis — oldalfájás	4	1	3	—	1 fő
Lithiasis — vesekő	2	2	—	—	2 fő
Dysenteria — vérhas	1	1	—	—	1 fő
Vomitus cruentus — vérhányás	2	—	1	1	— fő
Angina — torokgyík	1	—	1	—	— fő
Febris intermittens-hidegláz	8	5	3	—	5 fő
Convulsio — végtagmerevedés	—	—	—		— fő
Hernia — tökösség, sérv	1	1	—	—	1 fő
Hydropicus — vízkórság	1	—	1	—	— fő
Iliacus — hastekerés	2	—	—	2	— fő
Mulieres — asszonyok	6	6	—	—	6 fő
Infantes — gyermekek	5	5	—	—	5 fő
Összesen:	183	137	40	7	137 fő

KA Inv. 1740. Nr. 319. f. 9v—10. Kranken-Rapport pro Mense Septembris 1740. — Johann Babtist Lohr Med. Dr. Domus Militaris Invalidorum, Fr. Florianus Reichler, S. O. Sti Joannis Dei Misericordiae professus ac chryrurgus ibidemque. M. p. —

Йожеф Киши

ТЯЖЁЛЫЕ ВРЕМЕНА В ДОМЕ ИНВАЛИДОВ ПЕШТА В 1730-ЫХ ГОДАХ.

Резюме

Эта статья занимается, до сих пор редко культивированной области истории военной санитарии, именно тем, что Дом Инвалидов Пешта — это благотворительное и санитарное учреждение, что было отечественное церковное учреждение, но находилось под военным контролем дворцовой комисии зависимой от Венского Военного Совета — в 1730-ых годах на каком уровне мог решить медико-санитарное обслуживание туда направлённого личного состава.

Тяжёлой задачей явилось так для военного командования как и для дворцовой комиссии и начальства строительства обеспечение медико-санитарьного обслуживания личного состава и учреждения. Трудности получились с того, что дворцовая комиссия непредусмотренно ограничила инвестиционные ассигнования, необходимые к дальнейшей стройке и материальным условиям. Но во время войны, даже во время всенародной эпидемии чумы массово явились на приём инвалиды, уволенные из лагерях, и так размещение и медико-санитарное обслуживание этих солдат стало более трудным и дорогим. Вопреки возникающим трудностям учреждение на высоком уровне отвечало своему назначению, образцово выпольнило свои задачи.

Под руководством отличного врача, будайского главного интенданта, *Лоренза Штоккера* в первые годы отцы Ордена монахов Сервитов излечили больных и смотрели за ними. С 1733 г. кроме доктора Штоккера главный врач города Пешт, др. *Франциске дэ Марко* и отцы, хирурги и ухаживающие за больным Ордена братьев Милосердия выподьняли медицинские обязанности. Для них создалась самостоятельная аптека в Доме Инвалидов Пешта, среди братьев милосердия были и отличные аптекари. Свои задачи они испольняли и в международном отношении образцово.

Особенно достойный внимания усердие и намерение инженера и начальника строительства учреждения, *Антона Эрхарда Мартинелли* в интересах благоусгройства города Пешт, в ближайшем Дома Инвалидов Пешта. Одно из его представлений, относящееся к этому приложено при сём в копии. Хотя его великолепный план — повож на Венский Дунай-Канал — остался только на бумаге, внутренное благоустройство учреждения и постройка канала до Дуная он осуществил. Он старался удовлетворить культурные запросы устроением церкви, рсзиденции братьев милосердия, аптеки, огромной пекарни, скотобойни, мясной лавки, продовольственного магазина и винной лавки.

Так как учреждение с 1731 до 1745 гг. был землевладелцем района Яскун, население района тоже участвовало в содержании учреждения и в обслуживании личного состава ежегодно 34—35 000 рейнскими форинтами помещичим налогом. Эта сумма приблизительно покрыла расходы содержания и обслуживания.

В эти тяжёлые годы командование Дома Инвалидов Пешта, конвенторратрев Ордена Милосердия — викарий П. *Эрнестус Хербст,* хирурги П. *Раймунд Каппелманн,* П. *Гродефридус Уибалд* и П. *Флорианус Реихлер,* врач др. П. *Йоханн Бабтист Лор,* так же начальство строительства старались обеспечить все нужные и эффективные средства для того, чтобы личный состав пережил сравнительно во обстоятельствах и при культурных медикосанитарных обслуживаниях тяжёлые времена. Итак несомненно, что учреждение и его больничный отдел так же, как аптека Ордена братьев Милосердия и в эти тяжёлые времена на высоком уровне соответствовали своими призванию и функции.

József Kiss

SCHWERE ZEITEN IM PESTER INVALIDENHAUS IN DEN 30ER JAHREN DES 18. JAHRHUNDERTS

Resümee

Die Studie befaßt sich mit einem bisher selten behandelten Gebiet der Geschichte des Militärsanitätswesens, namentlich damit, auf welchem Niveau das Pester Invalidenhaus als Wohltätigkeits- und Sanitätsanstalt, die zwar eine ungarische geistliche Stiftung, jedoch der militärischen Verwaltung und Aufsicht der vom Wiener Kriegsrat abhängigen Hofkommission unterstellt war, in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts die medizinische Betreuung und Behandlung des dort eingewiesenen Personalstandes löste.

Es bedeutete sowohl für die Militärkommandantur als auch für die Hofkommission sowie für die Bauleitung eine schwere Aufgabe, die medizinische Betreuung des Personalstandes und die Hygienie der Anstalt zu sichern. Die Schwierigkeiten ergaben sich daraus, daß die Hofkommission die Investitionskosten für den Weiterbau und für die nötigen sachlichen Bedingungen unberechenbar restringierte, während sich aus den Kriegslagern und der Feldarmee entlassene Invaliden in Kriegszeiten und vor allem zur Zeit der landesweit wütenden Pestepidemie massenweise zur Aufnahme in die Anstalt meldeten, und ihre Unterbringung sowie medizinische Betreuung immer kostspieliger und schwerer wurde. Die Anstalt entsprach ihrer ursprünglichen Bestimmung trotz der Schwierigkeiten auf einem hohen Niveau und meisterte bespielhaft ihre beruflichen Aufgaben.

In den ersten Jahren wurden die Patienten unter der Leitung von Med. Univ. *Lorenz Stocker*, dem ausgezeichneten Arzt des Ofener Oberkriegskommissariats, von den Patres des Serviten-Ordens kuriert und gepflegt, später, ab 1733, wurden die medizinischen Aufgaben neben Dr. Stocker von Dr. Franciscus de Marco, dem Oberarzt der Stadt Pest, und den Patres — Chirurgen und Krankenpflegern — des nunmehr über eine eigene Residenz verfügenden Ordens der Barmherzigen Brüder versehen. Unter den Barmherzigen Brüdern gas es ausgezeichnete Apotheker und im Pester Invalidenhaus wurde für sie eine besondere Apotheke eingerichtet. Ihre Aufgaben meisterten sie auch in internationalem Maßstab beispielhaft.

Anerkennenswert ist auch das eifrige Bemühen von *Anton Erhard Martinelli*, dem international bekannten Baumeister, dem Ingenieur und Bauleiter der Anstalt, um die Kanalisation der Stadt Pest und näher des Pester Invalidenhauses. Die Kopie einer diesbezüglichen Eingabe von ihm schlossen wir unserer Studie bei. Sein großartiger Plan, etwas dem Wiener Donaukanal Ähnliches zu bauen, konnte zwar nicht realisiert werden, aber die innere Infrastruktur der Anstalt und auch den Ausbau des Kanals bis zur Donau hatte er verwirklicht. Er war bestrebt, mit der Errichtung der Kirche, der Residenz und Apotheke der Barmherzigen Brüder, ferner mit einer riesigen Brotbäckerei, eines Schlachthofes, eines Lebensmittel- und Getränkeladens die kultivierten Bedürfnisse zu befriedigen.

Da die Anstalt in den Jahren zwischen 1731 und 1745 Grundherr des Jassen-Kumanischen Distriktes war, trug auch die jassen-kumanische Bevölkerung zur Unterhaltung der Anstalt und des Personalstandes mit ihrer jährlichen grundherrlichen Abgabe von 34 000—35 000 Rheinischen Gulden bei. Die Unterhaltungskosten wurden durch diese Summe annährend auch gedeckt.

In diesen äußerst schweren Jahren waren die Kommandantur des Pester Invalidenhauses, der Konvent des Ordens der Barmherzigen Brüder — Vikar P. *Ernestus Herbst*, Wundärzte P. *Raymund Kappelmann*, P. *Godefridus Uibald* und P. *Florianus Reichler* sowie P. Dr. Med. *Johann Babtist Lohr* — und die Bauleitung bestrebt, alle nötigen und wirksamen Mittel zu sichern, damit der Personalstand die schweren Zeiten unter verhältnismäßig günstigen Umständen und bei kultivierter medizinischer Betreuung und Behandlung übersteht. Der Vikar der Barmherzigen Brüder schloß in seinem Bericht vom 17. Oktober 1740 folgendes ein: „Berichte gehorsamst wie das hier zu Pest, dem Allerhöchsten sei Dank, das Malum Contagionis gäntzlich nachgelassen... dass wir bald wiederum von der so harten Stöhr und Excommunication von aller Nachbarschaft entlediget werden". — Es steht also außer Zweifel, daß die Anstalt und ihr „Lazareth-Theil" ihrer Berufung und Bestimmung auch in den schweren Zeiten auf einem hohen Niveau gerecht geworden waren.

URBÁN ALADÁR

KOSSUTH SZABADCSAPATA 1848 ŐSZÉN

1848 szeptemberére politikai válsággá érlelődött a Bécs és Pest-Buda közötti ellentét. Miközben Batthyány Lajos és Deák Ferenc az udvarnál és az osztrák kormánynál utolsó kísérletet tett a rendezésre, szeptember elején a magyar fővárosban egyre nőtt a feszültség, amelyet a bizonytalanság, a gyanakvás és a veszélyeztetettség érzése táplált. Ebben a helyzetben nem csak a parlamenten kívüli baloldal agitációja erősödött fel, de az országgyűlés tagjai között is általánossá vált a türelmetlen, a Béccsel szemben erélyes fellépést követelő és az esetleges szakítástól sem félő hangulat. Így érthető, hogy szeptember 4-én — tudomást szerezve az osztrák kormány emlékiratáról — az országgyűlés ellenvetés nélkül fogadta el Kossuth indítványát, miszerint menesszenek küldöttséget az udvarhoz, hogy a király tegyen pozitív lépéseket a szerb felkelés és a horvát ellenszegülés kérdésében, továbbá „nyújtson segédkezet trónjának megtartására, ha meg akarja tartani". Ez az ultimátum-jellegű fogalmazás ugyan Kossuthtól származik, nem kétséges azonban, hogy a gondolat folytatását: az igényt, miszerint „jöjjünk tisztába dolgainkkal", a képviselők szinte kivétel nélkül helyeselték.

A képviselőház száztagú küldöttsége szeptember 5-én eltávozott, s szüneteltek az országgyűlés ülései. Ezzel a politikai élet nyilvános fóruma ideiglenesen megszűnt, s a bécsi kormány követeléseiről kiszivárgó hírek, az egyre nyilvánvalóbb horvát fenyegetés, a bizonytalanság és a bőven termő rémhírek nyomták rá bélyegüket a főváros hangulatára. A kormány valójában nem létezett, hiszen nemcsak Batthyány és Deák voltak távol, de Mészáros Lázár is, aki a verbászi táborban tartózkodott. Az összeroppant Széchenyi István szeptember 5-én hagyta el a fővárost. A miniszterelnököt helyettesítő Klauzál Gábor és Eötvös József miniszterek tevékenységéről szinte semmit sem tudott a közvélemény. Az események irányítása az igen aktív Kossuth és a hadügyminisztert is helyettesítő Szemere Bertalan kezében volt. Velük szemben a bizonytalan helyzetben lévő István nádor körül szerveződött valamiféle, kétségtelenül konzervatív csoportosulás, amely a lehetséges balratolódástól, egy újabb forradalomtól félve próbált elképzelése szerinti irányt szabni a fejleményeknek. Bár ezek a politikusok a baloldali erőktől, sőt a véleményük szerint velük szövetségre lépett Kossuthtól is szívesen megszabadultak volna, nem rendelkeztek — mint látni fogjuk — egy jobboldali államcsínyhez megfelelő támogatással és erővel. Az azonban kétségtelen, hogy szeptember elején a magyar fővárosban az erőviszonyoknak olyan polarizálódása következett be, amely egyedülálló 1848-as forradalmunk történetében. A szemben álló felek elképzeléseinek és lehetőségeinek számos összetevője volt,

ezeknek minden részletét még ma sem ismerjük teljesen.[1] Tény azonban, hogy a kiélezett politikai helyzetben a két tábort a szokásos módon kölcsönös gyanakvás jellemezte, s mindkettő a másik akciójától, kezdeményezésétől tartott. Ugyanakkor — az erőviszonyok aránytalanságának jeleként — a jobboldali fordulattól tartó erők nem voltak egységesek. Ugyanis nem csak Kossuth és Szemere működtek párhuzamosan, de tőlük függetlenül, legalábbis számottevő befolyásuk nélkül próbált szervezkedni az Egyenlőségi Társulat is. A körülmények ilyen alakulása mellett Kossuth számára jelentős akciószabadságot biztosított az általa kezdeményezett szabadcsapat e napokban bekövetkezett gyors felállítása és felfegyverkezése. Mivel ennek a seregszervezésnek részletei a kiadott Kossuth-iratok ellenére sem ismertek, az alábbiak megkísérlik a legfontosabb fejlemények összefoglalását.

Az előzmények

A gondolat, hogy Kossuth szabadcsapat felállítását kezdeményezze, több tényezőre vezethető vissza. Eredetileg minisztériuma egyik titkárának elképzelését támogatta, aki *lovas* alakulatokat kívánt szervezni. Ez a törekvés pedig annak volt köszönhető, hogy a május második felétől felállított honvédség soraiban nem terveztek lovas egységeket, a törvény értelmében megszervezett nemzetőrségi lovassághoz pedig — néhány alföldi megyét kivéve — igen kevesen soroztatták magukat. A közvélemény ennek hírére úgy vélte, hogy a kormány komoly mulasztást követ el, ha a „lóra termett" magyarságnak a huszárság iránti hagyományos vonzódását nem használja fel lovas *önkéntes* alakulatok kiállítására. A gondolatot a sajtó is népszerűsítette. A kormány félhivatalos lapjában, a *Pesti Hírlap*ban június 7-én K[atona] M[iklós] az erdélyiek nevében sürgette az önkéntes lovasság toborzását, június 10-én pedig Kemény Zsigmond is támogatta a gondolatot.

Egy szabadcsapat felállításának ötlete Kossuth közvetlen környezetében megállapíthatóan még májusban felmerült. Legalábbis Egressy Samu egy október 2-án a Honvédelmi Bizottmányhoz intézett levelében azt írta, hogy Szalay László a maga toborzási tervezetét már ekkor kidolgozta. A kevéssé ismert Szalay László a pénzügyminisztérium tisztviselője volt (nem tévesztendő össze a jogtudós és történetíró Szalay Lászlóval, akit a kormány májusban a frankfurti parlamenthez küldött), akit a nádor Kossuth felterjesztésére május 11-én nevezett ki „az álladalmi javak" osztályán titkárnak.[2] Tervezetéről azonban annak kidolgozása idején hivatali főnöke még nem tudhatott. Szalay július 15-én Kossuth-hoz intézett leveléből értesülünk arról, hogy tervéről június 18-án számolt be miniszterének, aki őt Mészáros Lázárhoz utasította, sőt a tervet és kidolgozóját is a honvédelmi miniszter figyelmébe ajánlotta. Szalay beszámolója szerint Mészáros Lázár június 25-én fogadta őt, de javaslatát tartózkodással kezelte. A honvédelmi miniszter úgy nyilatkozott, hogy az országgyűlés állásfoglalásáig — hogy ti. a felkelőkkel szemben támadó vagy védekező politikát folytatnak-e — nem kíván ilyen terveket támogatni.[3]

1 A szeptemberi napokról l. *Spira György:* Pest a negyvennyolcas forradalom szeptemberi fordulatának kezdetén. Tanulmányok Budapest Múltjából. XIX. (1972); *Urbán Aladár:* Kormányválság és Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnöksége 1848 szeptemberében. *Századok*, 1978. és: A nagy év sodrában. Tanulmányok 1848-ról. Bp., 1981.; *Gergely András:* István nádor és a magyarok. *Jelenkor*, 1985. és: Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról. Bp., 1987.; *Urbán Aladár:* Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp., 1986. Az 1848. augusztus-szeptemberi politikai helyzet bemutatása — többnyire hivatkozás nélkül — ez utóbbi munka eredményeit hasznosítja.

2 A Pénzügyminisztériumban dolgozó Szalay László személye szinte ismeretlen a szakirodalomban. Kinevezésére l. OL H 20. Pénzügyminiszter elnöki iratok (továbbiakban: PM eln) 1848:525. Kossuth alábbiakban idézett, július 15-én Batthyányhoz intézett leveléből tudjuk, hogy Szalay részt vett a napóleoni háborúkban mint kapitány, majd az 1831. évi lengyel felkelésbeni, mint önkéntes. (Kossuthnak Egressy Samu ajánlotta.) — Egressy okt. 2-i levele: OL H 2. Országos Honvédelmi Bizottmány iratai (továbbiakban: OHB) 1848:2220.

3 L. HM eln 1848: 1392, közli Kossuth Lajos Összes Munkái XII. (továbbiakban: KLÖM) S. a. r. *Sinkovics István*. 445. o.

Szalay leveléből megtudjuk még, hogy az elutasítást követően nem tudott Kossuthnak élőszóval beszámolni, mivel az országgyűlés megnyitásával megszűntek a miniszteri fogadóórák. A levélírásra is csak azért szánta rá magát, mivel a *Kossuth Hírlapjá*ban olvasta, hogy báró Lo Presti „a szerencsés aristocrata" már felhatalmazást kapott „gerillái" toborzására.[4] A honvédelmi minisztertől elutasított, a saját miniszteréhez több ízben be nem bocsájtott idős ember őszinte háborgással tiltakozott levelében amiatt, hogy a szerencsés másik, aki gazdagnak született, szolgálhatja hazáját, míg ő, aki csak hazaszeretetét és életét ajánlhatja, nem teheti ugyanazt. A Kossuth újabb és hatékony támogatását kérő levelet Szalay enyhén szemrehányó, de egyben cselekvésre késztető sorokkal zárta: „Hivatkozva Minister Úr kegyességére, miképpen ígérni méltóztatott tervemet, ügyemet pártolni, és tulajdonává tenni. Hogy még idáig tenni nem méltóztatott, nem békétlenkedem, s csak emlékeztetni vagyok bátor, hogy arról s róllam el ne feledkezzen! — Én határozott ember vagyok s e tárgyban maradni is akarok, minek következtében hazafiúi kérésemet megújítom."

A szerencsés hangvételű levél akkor kelt, amikor az országgyűlésnek a trónbeszédre adandó válaszfelirata miatt a kormányon belül kiéleződtek az ellentétek. Kossuth számára beosztottjának támogatása így nem csak politikájából természetesen adódó kötelességnek tűnt, hanem alkalomnak is, hogy magához ragadva a kezdeményezést, nyilvános jelét adja önálló honvédelmi politikájának — még az újoncozási törvényjavaslat benyújtása előtt. Így elsősorban ez utóbbi megfontolás, s nem a levélből kiérződő csalódottság késztethette Kossuthot arra, hogy még aznap, július 15-én válaszoljon Szalay levelére, egyidejűleg megküldve neki a Battyányhoz intézett iratának másolatát is.[5] A Szalaynak szóló válaszban megvédte a Lo Prestinek adott engedélyt, amely nem azért született, mivel a báró „nem magyar és aristocrata", hanem azért, mert úgy ígérte seregének kiállítását, hogy „*az a statusnak semmibe sem fog kerülni*". (Kiemelés az eredetiben.) A levélben Kossuth meghagyta, hogy a kérelmező keresse meg a miniszterelnököt, kivel ő már „a vállalat iránt" szóban értekezett, ismertesse a tervet és terjesszen elő költségvetést is — lehetőleg részletekben tervezve a szükséges állami dotációt. A befejezés — feltételezve „az ellenség földének fegyverreli megtámadását" — biztos sikert ígér Szalaynak: „Ön minden esetre becsülendő hazafiúi czéljának valósítására a meghatalmazást megnyeri."

Az egyidejűleg Batthyányhoz intézett levélből megtudjuk, hogy „az álladalmi osztály" titkárának terve „egy lovas csapatnak (Frey Corps) Borsod megyei magyarokból 2—4000 emberig felállítása" volt. Ehhez és annak az ellenség ellen vezetéséhez akarta a hozzájárulást megnyerni. Kossuth Szalay kérelmét három indokkal támogatta: egyrészt azzal, hogy viszonyaink a fegyveres erő aktív alkalmazását „alkalmasint" szükségessé teszik; másrészt, hogy a terv kivitele hasznos lehet, amit az elnök maga is elismert, amikor Lo Prestinek „egy hasonló sereg felállítására engedelmet adott"; végül Szalay személye kiválóan megfelel a vállalkozásra, mert a napóleoni háborúkban, majd a lengyel felkelésben is részt vett, s amellett, mint nagykőrösi születésű magyar, teljes bizalmat érdemel. A levél befejezése kéri az elnököt, hogy magát Szalayt is hallgassa meg, s a kellő tájékozódás után adja meg neki a felhatalmazást. A befejezésben Kossuth az általa támogatott kérelemnek azzal adott nyomatékot, hogy ismét hangsúlyozta: ilyen engedélyt már más is kapott.

Nem ismerjük Batthyány közvetlen reagálását Kossuth megkeresésére. Írásban nagy valószínűség szerint nem válaszolt, legalábbis annak semmi nyoma nem maradt fenn. Nem tudunk arról sem, hogy Szalayt fogadta volna. A vállalkozással nyilván nem értett egyet, mert — amennyire ez megállapítható — Batthyány ekkoriban még

4 Báró Lo Presti Lajos jún. 30-án kapott felhatalmazást, hogy saját költségére önkéntes lovascsapatot szervezzen. Az engedélyt a *Közlöny* júl. 2-i száma közölte: l. *Pap Dénes:* Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez· 1848—1849. Pest, 1868. I. 272—273. o. A *Kossuth Hírlapja* (továbbiakban: KH) júl. 13-án közölte Lo Presti két nappal korábban kelt felhívását és tájékoztatóját; l. *Pap D.* i. m. I. 299—302. o.

5 A két levelet l. PM eln 1848:1392; közli KLÖM XII. 446—447. o

ellenezte a szabadcsapatok felállítását.[6] Ez akkor is így volt, ha Lo Presti június 30-án megkapta a már említett felhatalmazást. Mivel azonban ő a *saját zsebére* szervezte csapatát, sejthetően legfeljebb ötven vagy száz főre lehetett számítani. A pénzügyminiszter által támogatott vállalkozás viszont két-négyezer főt kívánt fegyverbe állítani *államköltségen* — és Kossuth „bizalmi emberének" parancsnoksága alatt. Feltehetően az is bosszanthatta Batthyányit, hogy Kossuth mit sem szólt levelében a Szalay által tervezett toborzás, a jelentkezők felszerelésének és felfegyverzésének költségeiről, mert olyan természetesnek tartotta annak biztosítását. Mivel Kossuth érvét: a fegyveres erőnek „az ellenség földére" lehetséges vezetését is elhamarkodottnak vélte, érthetőnek tűnik, hogy Batthyány nem reagált a hazafias ajánlatra, amely mögött Kossuth egyéni politikai ambícióit feltételezhette.

A fennmaradt iratokban tehát nincs nyoma annak, hogy Batthyány Szalay tervezetével vagy Kossuth megkeresésével foglalkozott volna. Lehet, hogy az elnök és pénzügyminisztere alkalmilag váltottak szót az ügyről, de akkor Batthyány álláspontja elutasító lehetett — ahogy ez a fejlemények alapján sejthető. Az is lehetséges azonban, hogy Kossuth tudomásul vette az elfoglalt Batthyány hallgatását, aki a felirati vita befejezése után, július 23-án Bécsbe utazott, hogy Jellasiccsal és János főherceggel tárgyaljon. Visszatérve a császárvárosból, az elnök és kormánya, valamint az országgyűlés is augusztus elején néhány napig a remélt bécsi fordulatra számított, ami a „birodalmi színek" felvételének lett volna a következménye. Ebben a helyzetben érthető, ha Kossuth várta az alkalmat, hogy a szabadcsapat szervezésére visszatérjen.

Augusztus első napjaiban Batthyány is, Széchenyi is kormányválságra számított. Augusztus 8-án Eötvös József, népiskolai törvényének kedvezőtlen fogadtatása miatt, le akart mondani. Augusztus 12-én a minisztertanácsnak Csányi László, a Drávavonal kormánybiztosának lemondásával kell foglalkoznia, aki amiatt akart visszalépni, mert a Drávánál összevont sorkatonaság parancsnoka, Ottinger vezérőrnagy kapcsolatba lépett Jellasiccsal. Ekkorra az is világossá vált, hogy a bán a Bécsben Batthyánynak tett ígérete ellenére nem vonja vissza a Dráva jobb partján elhelyezett horvát erőket. A kormány maradásra szólította fel Csányit és eltávolította Ottingert. Másnap, augusztus 13-án Batthyány elrendelte a nemzetőrség tábori szolgálatának átszervezését és két nap múlva utasította a dunántúli megyéket, hogy kezdjék meg az önkéntes nemzetőrök toborzását és legyenek készen a népfelkelésre. A horvát támadás veszélye egyre valószínűbbnek tűnt.

A megromlott politikai helyzet, s talán mindenekelőtt barátjától: Csányi Lászlótól érkezett hírek adták az impulzust Kossuth számára, hogy a nevezetes augusztus 12-i minisztertanács napján megtegye az elhatározó lépéseket a szabadcsapat szervezése ügyében.[7] Mivel maga is meg volt győződve a minisztérium közeli széthullásáról, úgy döntött, hogy önállóan, miniszteri hatáskörében fog eljárni. Ezért utasította Duschek Ferenc államtitkárt, hogy a Szalay László által állítandó „2000 könnyű szabad csapat" számára történő kifizetéseknek külön rovatot nyisson, s „oda a megrendelt pénzeket bejegyezze". Ugyancsak augusztus 12-én Kossuth saját kezű levelet írt Pulszky Ferencnek, a bécsi magyar külügyminisztérium államtitkárának, s közleményét olyan bizalmasan kívánta kezelni, hogy nem csak a levél fogalmazványa (vagy másolata) nem került irattárba, de Kossuth saját kezűleg és a lényegről hallgatva vezette be az irat tartalmát az iktatókönyvbe.[8] A levél — a volt erdélyi kancellária

6 Jókai jegyezte felbujdosó magányában: „Batthyány semmi szabadcsapat felállítására nem adott engedélyt." *Jókai Mór:* Emléksorok. Napló 1848—49-ből. Bp., 1980. 62. o.

7 A minisztertanácson szó esett közelebbről meg nem határozott „rendkívüli rendszabályok"-ról. L. KLÖM XII. 709. o.

8 A Duscheknek adott utasítás nem maradt fenn; kivonatát l. PM eln. iktatókönyv 1848:1433. A Pulszkynak szóló levelet l. OL H 6. Külügyminisztérium elnöki iratok (továbbiakban: KM eln) 1848:966; közli KLÖM XII. 709—710. o.

pénztárának felszámolására adott meghagyás mellett — fontos információkat és utasításokat tartalmazott a szabadcsapattal kapcsolatban. „Szalay László pénzügy ministeri titkár úr — írta Kossuth a vele baráti viszonyban lévő Pulszkynak — néhány száz szuronyos puska átvétele végett ministeriális megbízással megyen Bécsbe. Ezen kívül még vagy 5000 darabot 6 hét alatt 18 pftjával megszerezhetőnek mond. Az ár nagy, de fegyverrei szükségünk még nagyobb. Legyen szíves status titkár úr magát tájékozni, s ha bizonyossággal kötést vél tehetni, azt megtenni és szükség esetében egy pár ezer forint előpénzt is utalványozni." Ez a levél nemcsak Kossuth sokat emlegetett külföldi fegyvervásárlásának első konkrét lépését jelenti, de azt is világossá teszi, hogy Szalay tájékoztatása alapján (amelynek forrása feltehetően a titkár jelen küldetését közvetlenül megelőzően Bécsben szerzett személyes tapasztalat volt) Kossuth kész volt az egyébként felárral ajánlott fegyverek felvásárlására. Elképzelésének alapja ekkor már nem Szalay korábbi tervezete volt, bizonyítja ezt Csányinak írott híres, augusztus 14-i beszámoló levelének[9] kitétele: „Frey Corps-okat állítok, 2400 gyalogot, 1500 székely lovast. Fegyverem már van." Azt, hogy Kossuthnak a fegyverekre tett utalása pontosan mit jelent, nehéz megállapítani. Nem tudjuk, hogy arra a pár száz szuronyos fegyverre gondolt-e, amiért Szalay Bécsbe utazott, s kifizetett fegyverek voltak-e ezek, amelyeket még nem szállítottak Pest-Budára, vagy már megtörtént a leszállításuk is.[10]

A Pulszkynak szóló augusztus 12-i utasítás bizalmas kezelése a fegyverszerzési akció titkosságát sugallja. Ugyanakkor augusztus 17-én Kossuth Mészáros Lázárhoz intézett levelében[11] nyíltan beszél arról, hogy Szalay László egyelőre Bécsben van, hová „fegyverek végett" küldte. Kossuthnak ez a levele volt egyébként a második és egyben eredményes lépése, hogy seregszervezési szándékához a kabinet — az illetékes miniszter — hozzájárulását megszerezze. Pontosabban szólva, a pénzügyminiszter átiratának bevezető sorai úgy hangzanak, mint egy szóbeli megállapodás írásos rögzítése: „Szíves volt Ön, tisztelt Bajtársam — írja Kossuth — előttem oda nyilatkozni, hogy a szabad könnyű csapatoknak, kivált lovasoknak felállítására az időt elérkezettnek véli s e részbeni közredolgozásomat szívesen igénybe veszi. És ennek következtében a ministartanácsnak is helyben hagyását bírva, két rendbeli könnyű szabad csapatnak felállításáról gondoskodom." Ezt követően mondja a levél, hogy az egyik csapatot a most Bécsben lévő Szalay fogja szervezni, a másikat pedig — egy ezerötszáz-háromezer főnyi könnyű lovas csapatot — a székelyek között Berzenczey László követ fogja toborozni. A továbbiakban Kossuth a szervezésre nézve részletes utasításokat, a lovasság számára a hadügyminisztérium raktáraiból fegyvereket kér. A levélnek van még két érdekes kitétele: az egyik szerint Kossuth messzemenően alkalmazkodni kíván a hadügyminiszter utasításaihoz — de a *végrehajtásban* szabad kezet kíván; a másik pedig a leendő tisztek kapcsán hangzik el, amikor egy neki szóló hadügyminiszteri rendeletet igényel, amely kimondja, hogy „ezen szabad sereg minden tagja a rendes katonasággal egyenlő rangban áll..." A támogatás fejében Kossuth egy hónap alatt olyan sereg felállítását ígéri, amely — ha kell — „magát az öreg ördögöt" is elhozza a pokol fenekéről.

A levél kétségtelen fordulatot jelez — mégpedig mindkét oldalról. Kossuth felfedi előkészületeit, mivel megkapta a hadügyminiszter, sőt a levél szövege szerint a *minisztertanács* hozzájárulását. Mivel a Batthyány-kormány minisztertanácsainak jegyzőkönyvei (határozatai) igen hiányosan maradtak fenn, a kérdés eldöntését, Kossuth terveinek elfogadását nem tudjuk egészen pontosan időzíteni. Ismeretes, hogy Kossuth augusztus 15-én még ingerült hangú levélben tett szemrehányást Batthyánynak,

9 KLÖM XII. 723. o.
10 A Pulszky által aug. 18-án aláírt fizetési meghagyás szerint Szalay ekkor csak 25 fegyvert vásárolt; KM eln 1848: 966.
11 PM eln 1848:1429. (Kossuth sk. fogalmazványa) Közli KLÖM XII. 733—734. o.

mert nem hívott össze minisztertanácsot. Augusztus 16-án igen feszült hangulatban kezdődött az országgyűlésen Mészáros hadügyi javaslatának vitája. Ezen a napon konferencia volt Kossuthnál — lehet, hogy két alkalommal is. Témája nem egyszerűen a katonai törvényjavaslat volt, hanem — Széchenyi naplójából megállapíthatóan — az általános katonai helyzet, mindenekelőtt Jellasics készületei. Talán már hírek érkeztek arról is, hogy az udvar visszatértével Bécsbe rendelt István főherceg nádortól megvonták a törvények szentesítésének jogát — amellyel egyébként addig nem élt. Napok alatt igen fenyegető fordulatot vettek az események, s ezek hatására a kormányon belül nem éleződtek tovább — mint az várható lett volna — az ellentétek, hanem *ideiglenesen* erősödött a szolidaritás a kabinet tagjai között. Széchenyi ezt jegyezte fel naplójában augusztus 16-án: „Konferencia Kossuthnál. Engesztelően beszél, igen okosan. Mészáros kitűnően. Helyeslésre talál." A továbbiakban azonban vitákról olvashatunk, s arról, hogy Mészáros le akar mondani. Augusztus 17-én az országgyűlésben folytatódott a törvényjavaslat vitája, s abban az ellenzéki támadások domináltak. Este azonban ismét konferencia gyűlt össze Kossuthnál, amely hosszú volt, de eredményes. Széchenyi így örökítette meg benyomásait: „Konferencia Kossuthnál — este 10-ig. Eredmény: ismét némi lélekzetvételi szünet." Mivel a napló szerint Kossuth ekkor nyilatkozott angliai fegyvervásárlásáról és a remélt kölcsönről (utóbbi nem valósult meg), feltehetően beszélt seregszervezési szándékáról is. Ezt bizonyítja, hogy másnap Széchenyi előző napi dolgokra visszatekintve, ezt jegyezte fel: „Kossuth sereget akar teremteni."[12]

Mindez valószínűsíti tehát, hogy augusztus 17-én hangzott el Mészáros helyeslése — és vette azt tudomásul a konferencia. (Ez utóbbi, ha Széchenyi következetes volt a meghatározásban, nem jelenti a teljes minisztertanácsot.) Így nem alaptalan a feltételezés, hogy Kossuth még 17-én este megírta, vagy legalábbis ezzel a dátummal látta el Mészároshoz sietve elküldött levelét. A Kossuthnak tett engedményt azonban Széchenyi aligha ünnepelte volna haladékként, ha az nem talált volna viszonzásra. Fel kell tehát tennünk, hogy augusztus 17-én *kompromisszum* született, mégpedig az érdeklődés középpontjában álló kérdésben: *a hadügyi törvényjavaslat* sorsát illetően! Toborzásának engedélyezése fejében Kossuth vállalta, hogy támogatni fogja az országgyűlés bizottsága által módosított törvényjavaslatot (ez az újoncoknak csak egy részét akarta az országban kiállított régi sorezredek kiegészítésére fordítani), amelynek elfogadását a miniszterek többsége is kívánatosnak tartotta. Csak ez, csak egy ilyen egyezmény magyarázza meg ugyanis azt, hogy a pénzügyminiszter, aki július 27-én a minisztertanácsban, július 30-án pedig saját lapjában a „magyar lábra állított" haderő mellett nyilatkozott, augusztus 19-én az országgyűlésnek maga és minisztertársai nevében ajánlotta a kompromisszumos törvényjavaslat elfogadását. Ez a fordulat természetesen nem független az elmúlt két hét fejleményeitől sem,[13] de Kossuth visszalépését — elvi engedményét — a számára fontos gyakorlati eredmény: a seregszervezés jogának megnyerése indokolja. Mindehhez még azt is hozzátehetjük, hogy nagy valószínűség szerint Kossuth, tapasztalva Batthyány ellenállását szabadcsapat szervezésének tervével szemben, maga ment eléje a kompromisszumnak. Ez magyarázza augusztus 15-i, már említett kemény hangú levelét Batthyányhoz, amelyben azt kifogásolja többek között, hogy másnap kezdődik az országgyűlésben „a katonai törvény" vitája, s ő mit sem tud arról, hogy a minisztérium „mi véleményben van a holnap felveendő törvényről".[14] Mivel tudomásunk szerint Eötvös népiskolai törvényéről sem alakítottak ki kabinet-állásfoglalást, Kossuth szemre-

12 Széchenyi naplórészleteire l. *Széchenyi István* döblingi irodalmi hagyatéka. (S. a. r. *Károlyi Árpád*) I. Bp., 1921. 375—376. o. és *Széchenyi István:* Napló. (S. a. r. *Oltványi Ambrus*) Bp., 1978. 1306—1307. o.

13 Kossuth magatartásának indoklását — a feltételezett kompromisszum nélkül — l. Batthyány Lajos miniszterelnöksége (543—544. o.), amihez a jelen tanulmány alapján azt tehetném hozzá, hogy a kompromisszum tehát már augusztus 17-én megszülethetett.

14 Kossuth levelét l. KLÖM XII. 725.o.

hányása nem indokolt. Ingerültségét csak az magyarázza, hogy halasztódik az alkalom, hogy egyre fontosabbnak tartott terveivel megismertesse minisztertársait — miközben már megtette az első lépéseket azok megvalósításának útján.

A nyert szóbeli hozzájárulást követően Kossuth nem csak a részleteket érintő kérdéssel fordult azonnal Mészáros Lázárhoz, de még augusztus 17-i kelettel Berzenczey László marosszéki képviselőit is értesítette.[15] Eszerint a minisztertanácstól nyert felhatalmazás alapján az Erdélyben, elsősorban a székelyek körében toborzandó ezerötszáz-háromezer főnyi „könnyű lovas sereg" szervezésével és a „győzelemig" történő kiállításával bízta meg Berzenczeyt, akit egyben *kormánybiztosnak* nevezett ki. Berzenczey még a fővárosban tartózkodott, amikor Kossuth Vay Miklóst, az Erdélybe küldött királyi biztost is tájékoztatta terveiről.[16] Ennek a levélnek a bevezetése már összminiszteri határozatnak tünteti fel az erdélyi szabadcsapat szervezését, amelynek Kossuth csak megbízott végrehajtója: „A fennforgó körülmények által indíttatva találta magát a ministerium, önkéntes szabad csapatok felállításáról gondoskodni. A dolog végrehajtása körüli intézkedésekkel én vagyok megbízva..." A módosított fogalmazás nyilván a mérsékelten konzervatív Vayt kívánta fokozottabb aktivitásra ösztönözni.

A szervezés

Az elmondottak alapján jól nyomon követhető a folyamat, amelynek során Kossuth egyre inkább saját ügyének tekintette Szalay ötletét, s azt a szükséglethez igazítva nem csak a fővárosban és környékén, hanem Erdélyben is meg kívánta valósítani. Az első lépéseket augusztus 12-én még „tárcáján belül" tette meg, de öt nappal később már megkapta a honvédelmi miniszter — és legalábbis közvetve a kormány — támogatását. A tényleges szervezés: a *toborzás* azonban a nyilvánosság előtt addig nem kezdődhetett meg, amíg Mészáros Lázár írásban nem adta hozzájárulását. Ehhez azonban a hadügyi vita mozgalmas napjaiban kellett néhány nap, főleg ha valóban létezett a feltételezett kompromisszum. Akkor ugyanis a honvédelmi minisztérium először megvárta a törvény megszavazását — és Kossuth megígért közreműködését. Azonkívül akadt még egy elvi probléma: ki az illetékes az ilyen toborzások engedélyezésénél? Logikusnak tűnt, hogy ez Batthyányra tartozik, aki a nemzetőrség és honvédség ügyeivel foglalkozott. Ő engedélyezte Lo Presti már említett toborzását is — igaz, mint a nádori hozzájárulás ellenjegyzője. Most azonban a Mészáros Lázár által Kossuthnak adott engedély új helyzetet eredményezett. Tegyük hozzá: mivel a precedens a miniszterelnök illetékességére utalt, s tudjuk, hogy Batthyány érzékeny volt a hatáskörét csorbító lépésekre (és Mészáros Lázár ebből maga is kapott leckét), joggal feltételezhetjük, hogy a honvédelmi miniszter nem a saját feje után járt el. Vagyis akár jelen volt az említett megbeszélésen Batthyány, akár nem, Mészáros az ő hozzájárulása nélkül nem adott volna pozitív választ Kossuth ajánlatára. Talán feltételezhetjük, hogy a miniszterelnök a hosszú hallgatás, de méginkább egy Kossuthnak adott elutasítást követően nem akarta megváltoztatni kimondott véleményét — még ha a politikai eszélyesség azt kívánta is. Így került az akkori honvédelmi minisztérium szervezetétől, feladataitól idegen hatáskör: a Kossuth által javasolt szabadcsapatok kiállításának ügye Mészáros Lázár íróasztalára. De ha már oda került, akkor ezt intézményesíteni kellett. Ilyen előzmények után bocsátotta ki augusztus 22-ével a honvédelmi miniszter azt a *Közlöny*ben két nap múlva megjelent rendeletet, amely az ő engedélyéhez kötött minden „irreguláris" toborzást. Ez egyéb-

15 PM eln 1848:1438; közli KLÖM XII. 735 o. Berzenczey kormánybiztosságára l. még *Szőcs Sebestyén:* A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban. Bp., 1972. 170—173. o.
16 PM 1848:1441; közli KLÖM XII. 739—740. o.

ként összecseng azzal a gondolattal, amely Mészáros kívánságára belekerült a hadügyi törvényjavaslatba, hogy ti. az új honvédzászlóaljak — eltérően az eddigi gyakorlattól — tartozzanak a honvédelmi minisztériumhoz.

Akármi is volt a késedelem oka, tény, hogy Szalay László Mészáros Lázártól a felhatalmazást csak a törvényjavaslat elfogadása napján, augusztus 23-án kapta meg. A „hatalomlevél"[17] *kormánybiztosi* címmel ruházza fel Szalayt, s ezerkétszáz főnyi gyalogos és ezer főnyi lovas szabadcsapat toborzás útján történő kiállítására adott meghatalmazást. A megbízólevél kijelölte a *toborzási körzeteket* is. A lovasokat Pest, Borsod és Szabolcs megyében, a Jászkun és Hajdú kerületben, a gyalogosokat Pest, Fejér, Veszprém és Somogy megyében toborozhatták. A legénység ruházatáról és fegyverzetéről, valamint az ellátásról az országos pénztártól elszámolási kötelezettség mellett felvett összegekből kellett gondoskodnia. A csapat altisztjeit maga választja — szólt az utasítás —, tisztjeit „megerősítés végett" a honvédelmi minisztériumnak terjeszti fel. A csapat főparancsnoka — „ki czímét ennek utána nyerendi" — gondoskodik a rend és fegyelem fenntartásáról és a honvédségnél használatos hadi törvények betartásáról.

A nyilvánosság csak ekkor, Mészáros írásbeli meghatalmazása után értesült a toborzási készületekről. Pontosabban: a *Kossuth Hírlapja*, úgy látszik, információkkal rendelkezett a készülő iratról, mert már augusztus 23-án tájékoztatott mind Szalay, mind Berzenczey megbízásáról. A közlemény szerint azonban Berzenczey háromezer *lovas*, míg Szalay kétezerkétszáz *gyalogos* kiállítására kapott felhatalmazást „a ministeri tanács határozata szerint" és a hadügyminiszter megbízásából. Kossuth augusztus 17-én Mészároshoz intézett levele bevezetésében általában lovasságról beszélt, de a „két rendbeli könnyű szabad csapat" emlegetése után csak Berzenczey esetében utalt rá, hogy tőle lovasok kiállítását várja. Ezért elképzelhető, hogy a tervek szerint Szalaynak *kizárólagosan gyalogság* toborzása lett volna a feladata. Így tájékoztatta Kossuth már idézett augusztus 14-i levelében Csányit is. Vagyis a Szalaynak adott hatalomlevél azt mutatja, hogy Mészáros eltért Kossuth kívánságától, mert nem óhajtott egy ilyen nagy létszámú és bármikor a fővárosban összevonható szabadcsapatot. A lovasságot ugyanis az elhelyezési gondok miatt legfeljebb a környező falvakba lehetett telepíteni. Akárhogy is volt, az augusztus 23-i közlést másnap átvette a *Pesti Hírlap* is és a szervezés kereteire csak lassan derült fény. A *Kossuth Hírlapjá*nak közleménye egyébként más szempontból is elhamarkodott volt. Nevezetesen azért, mert egyben arról is tájékoztatott, hogy mind Woronieczky herceg kétszáz főnyi vadászcsapata, mind Lo Presti lovasai is „ezen sereghez" tartoznak.[18] Nem ismert ennek a nyilatkozatnak a háttere, de az sem, hogy ez a csatlakozás megtörtént volna. Ami Berzenczey megbízatását illeti, azzal — egyelőre — nem voltak bonyodalmak. Mészáros Lázár már augusztus 18-án értesítette az ügyről a szebeni főhadparancsnokságot, s augusztus 25-én pedig Vay Miklós erdélyi királyi biztost is.[19] 18-án Berzenczey is megkapta a maga rövid felhatalmazását és — mint a sajtójelentésekből tudjuk — toborzóival augusztus 24-én megérkezett Kolozsvárra.

Ami Szalay toborzását illeti, augusztus 24-én már Egressy Samu levélben jelentkezett[20] Kossuthnál, hogy ő a kormánybiztos segítségére kíván lenni, mert az egyedül nem győzi a munkát. Egressy ígérte, hogy „nomád atyánkfiait" segít összeszedni (vagyis a vidéki toborzást vállalta), de úgy gondolta, hogy a hatóságok előtt kevés

17 OL H 72. Hadügyminisztérium biztossági osztály iratai (továbbiakban: HM bizt) 1848—10—957. (Másolat, amely 1848. szept. 1-jén készült, Szalay láttamozásával.) Szalay kormánybiztosságára l. még *Szőcs* i. m. 190—191. o

18 A KH aug 25.-i száma Woronieczky (Woronieczki) herceg vadászairól azt az információt közölte, hogy a kétszáz főnyi csapat aug. 21-én a hadügyminiszter előtt tette le az esküt és indult a harctérre. Sem ezek a vadászok, sem Lo Presti ekkor már a táborban levő önkéntesei a későbbiekben sem csatlakoztak a Szalay-féle csapathoz.

19 A HM — a szebeni főparancsnokságnak: HM 1848:4779; a Vaynak szóló értesítés: OL H 113.Vay Miklós kormánybiztosi iratai (továbbiakban: Vay ir) 1848:779. Az erdélyi lovas szabadcsapat: a Kossuth-lovagok (későbbi nevén Máriás-lovasok) toborzásával itt nem kívánok foglalkozni.

20 KLÖM XII. 786—787. o.

volna, ha ő csak Szalaytól kapna felhatalmazást. Ezért kérte Kossuthot, hogy Mészáros Lázártól szerezzen neki megbízást. Nem maradt nyoma annak, hogy Kossuth megtette volna ezt, inkább valószínű, hogy saját hatáskörében ő adott Egressynek felhatalmazást. Tény, hogy 1848. augusztus 28-i dátummal a fővárosban falragasz jelent meg,[21] amelyet Egressy Samu miniszteri biztos jegyzett, s amely 20 pft foglalópénz ellenében toborzást hirdetett meg Pesten, Nagykőrösön, Mezőtúron, Hajdúböszörményben, Debrecenben, Szentesen, Öcsödön, Makón, Egerben, Borsodban [így] és Mezőkövesden „szabad lovag és gyalogok" számára. A felhívásból mindjárt bonyodalom támadt, mert Pest városa azonnal tiltakozott a honvédelmi minisztériumnál ((Mészáros ekkor a déli táborban volt), hogy Szalay toborzása zavarja a várost abban a tervében, hogy Batthyány augusztus 13-i rendelete értelmében önkéntesekből egy „csatárzászlóaljat" állítson ki, — s különben is, Szalayék meghatalmazása csak Pest megyére szól. Melczer ezredes államtitkár aláírásával az a válasz érkezett, hogy Pest megye mellett a várost is értették. Ne féltsék municipiális jogaikat, hanem segítsék a toborzást. Rottenbiller Lipót polgármester augusztus 30-i válaszában ezt megígérte, de határozottan igényelte, hogy a jövőben ilyen esetben a várost mint önálló hatóságot említsék meg'[22]

Így elhárult a fővárosban a toborzás megkezdésének akadálya, s ezzel párhuzamosan vidéken is megkezdődött a szervező munka. Mielőtt ennek töredékesen ismert eredményeit áttekintenénk, meg kell állnunk két kérdésnél: a kiállítandó önkéntes alakulat elnevezésénél és Szalay rangjánál, akit Kossuth hamarosan a gyalogos és lovas szabadcsapat parancsnokának javasolt.

Ami az elnevezést illeti, a kortársaknál is és a későbbiekben is felváltva szerepel a *Kossuth-csapat* és a végleges elnevezés: a *Hunyadi-csapat* megjelölés. Úgy tűnik, mintha az első egyszerűen Kossuth népszerűségének és a vállalkozás időszerűségének lett volna következménye, s ezt a spontán elnevezést korrigálta volna később a *Kossuth Hírlapja*. A rendelkezésre álló adatok azonban azt mutatják, hogy a névadás Kossuth környezetében keletkezett és neki magának a kezdetektől tudnia kellett róla. A kormány jobboldali ellenzékéhez tartozó *Figyelmező* ugyanis már igen korán, augusztus 20-án megjegyezte „Csörgettyű" című rovatában: „Az utczákon ifjú embereket látunk kalapjukon »Kossuth lovag« étiquett-el [címkével]. A Praetoriánusok serege alakul." Bár ezek azok az ifjú emberek voltak, akik Berzenczey kíséretében rövidesen elhagyták a fővárost, a névadás megtörtént. Igaz, a sajtó nem használja az elnevezést, hanem általánosságban beszél a fővárosban folyó toborzásról (ami jelentheti a „pesti csatárok" toborzását is), vagy körülírja azt. Így a *Népelem* augusztus 31-én ruhájuk alapján jelöli őket: „Öltözete ezen új seregnek kék nadrág s szürke zubbony veres zsinórral és hajtókával." A *Kossuth Hírlapja* szeptember 2-án arról ír, hogy gyorsan szaporodnak „a felállítandó gyalog vadász-csapat újonczai". Mivel ezt félre lehetne érteni — hogy ti. a „pesti csatárok" száma növekszik gyorsan — a tudósító itt is az egyenruha leírásához folyamodik. (A lap egyébként másnapi számában közölte Pest városának augusztus 31-én a „csatárzászlóalj" szervezéséről kibocsátott felhívását.) A *Népelem* szeptember 6-án „szürke zubbonyos szabadosok"-ról beszél, s csak a névváltoztatás után, szeptember 15-én ír arról, hogy a csapat, amelyet eddig Kossuth szabadosainak neveztek, most a Hunyadi-csapat címet kapta. A korabeli levelezés azonban egyértelműen bizonyítja, hogy az alakulat elnevezését Kossuth nevével kapcsolták össze. Egy augusztus 30-i levél „Kossuth vadászai" székesfehérvári toborzásáról beszél.[23] Kossuth miniszteri levelezése között találunk

21 A falragaszt l. OL R 32. 1848/49-es nyomtatványok.
22 A levélváltást l. HM 1848:5947. és Pest város lt. Közigazgatási iratok 1848/49. 194. L. még *Urbán Aladár:* Honvédtoborzás Pest-Budán 1848-ban. Tanulmányok Budapest Múltjából XV. (1963) 430—431. o.
23 *Waldapfel Eszter:* A forradalom és a szabadságharc levelestára. I. Bp. 1950. 406. o.

iratokat, amelyek írói nála jelentkeznek vagy valakit támogatnak a „Kossuth ezredébe", a „Kossuth gyalogjai" közé, vagy „a te becses nevedről nevezett lovassághoz" történő felvételben.[24]

Mindez persze még nem bizonyíték arra, hogy Szalay, vagy Kossuth támogatta, vagy használta volna ezt az elnevezést. A kiadott Kossuth-iratok azonban meggyőznek arról, hogy a pénzügyminiszter is természetesnek tartotta ezt a megjelölést. Augusztus 31-én, a hadügyminisztériumnak címzett beadványban a „Kossuth önkéntes szabad csapat" gyors növekedésére hivatkozva sürgette a csapat parancsnokának kinevezését, s másnap Szalaynak a „Kossuth lovas századok" számára érkezett fegyverek átvételére adott megbízást.[25] Valójában nem csodálkozhatunk azon, ha Kossuth a maga nevét is fel kívánta használni a toborzás gyors sikerének biztosítására — és a szeptember első napjaiban kialakult helyzetben politikai súlyának biztosítására. (Ilyen tendenciákat már a *Kossuth Hírlapja* elnevezés is elárult.) Mikor azonban a fővárosi helyőrség létszámához viszonyítva Szalay önkéntesei már komoly erőt képviseltek, s a közvélemény egy részét is nyugtalanítani kezdte ennek a miniszteri „magánhadseregnek" a léte, Kossuth jónak látta a helyzet tisztázását. Nyilván nem véletlen az időzítés sem: szeptember 10-én, vagyis Batthyány és Deák (valamint az országgyűlési küldöttség) Bécsből való visszatérésének napján jelent meg a *Kossuth Hírlapjá*ban a helyreigazító közlemény. Eszerint téves a Kossuth-csapat elnevezés, amely feltehetően azért keletkezett, mivel „a felszerelés körül kívántató költségekről gondoskodást a pénzügyminister vállalta el". A kis cikk azt is hozzáteszi, hogy „a már kiadott rendelet értelmében" az alakulat a Hunyadi-csapat nevet kapta. Az elmondottak alapján ez nyilvánvaló mentegetőzés. Azt azonban nem tudjuk eldönteni, hogy a névváltoztatást Kossuth saját elhatározásából, környezete tanácsára, vagy azért hajtotta végre, mert a nádor tiltakozott az elterjedt elnevezés ellen.[26]

Ami a szabadcsapat vezérletét, a parancsnok és a tisztek kinevezését illeti, ez sem várathatott sokáig magára. Kossuth már augusztus 31-én saját kezű levélben fordult a honvédelmi minisztériumhoz,[27] hogy sürgesse Szalay csapatparancsnoki kinevezését, mert az általa állított „Kossuth önkéntes szabad csapat kiállítása a vezér erélyessége által olly gyorsan halad", hogy ezt a sereg fegyelme megkívánja. A csapat fegyelme azt is megkívánja — folytatja Kossuth —, hogy Szalaynak „kellő katonai rangja" megadassék. Mivel kétezerkétszáz ember és két őrnagy lesz parancsnoksága alatt, ezért ezredesnek, de legalábbis alezredesnek kell kinevezni. A várható hosszadalmas szolgálati út elkerülése érdekében a levél leszögezi: „Ez nem rendes katonaság, hanem mozgó őrseregnek tekintendő, azért a kinevezés nem járhat azon formalitási nehézségekkel, mint a sorkatonaságnál."

Másnap, szeptember 1-jén Szalay László is felterjesztette tiszti ajánlatait.[28] Beadványát ő Szemerének, mint bel- és helyettes hadügyminiszternek címezte. Szemere — a Mészáros által adott „hatalomlevél" értelmében — századostól lefele azonnal megerősítette a felterjesztetteket.[29] Mivel a szabadcsapat jellegét tekintve valóban a nemzetőrséghez állott közel, s a nemzetőrség őrnagyait a nádor nevezte ki, Szemere

24 A felsorolt példákra l. OL H 21. Kossuth miniszteri iratai, 29., 30., 242. (Az utóbbi levél írója a bányászati osztály fogalmazója, tehát Kossuth minisztériumának tisztviselője.)

25 L. KLÖM XII. 856., 864. o. Szept. 4-én a HM egyik iratában is találkozunk a Kossuth-ezred megjelöléssel; HM 1848: 5975.

26 *Jókai:* im. 63. o. ír a nádor tiltakozásáról, igaz, az Erdélyben szervezett lovasság elnevezése kapcsán. Ez azonban nyilván egyike a szerző kisebb-nagyobb kronológiai tévedéseinek. Arról, hogy a Kossuth-huszárok, „helyesebben Mátyás-lovasoknak nevezendők" Batthyány írt szept. 20-án Vay Miklósnak; l. Vay ir. 1848:1145.

27 HM 1848:5844; közli KLÖM XII. 856. o.

28 HM 1848:5761., 5811.

29 Szept. 8-án Szemere ezt módosítani volt kénytelen, mikor két, a honvédségnél már alkalmazott főtiszt kinevezését érvénytelennek nyilvánította (minden bizonnyal a Nemzetőrségi Haditanács tiltakozására), s a jövőre nézve az ilyen felterjesztéseket megtiltotta; l. OL H 92. Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai (továbbiakban: ONöHt) 1848:3483.

az őrnagynak ajánlott Meszlényi Jenő (Ödön) százados[30] kinevezését „a magyar szabad csapathoz" szeptember 4-én a nádorhoz továbbította, aki azt két nap múlva meg is erősítette.[31] Szemere ezt megvárta, s másnap, szeptember 7-én a *Közlöny* nyilvánosságra hozta a Szalay László „titkár által felhatalmazásánál fogva toborzott szabad csapat gyalog zászlóaljához" Meszlényi Jenő „nemzetőrseregi százados" őrnagyi és parancsnoki kinevezését, az erről intézkedő rövid nádori levelet. Ugyanezen napon közölte a lap a Szalay által felterjesztett századosok, főhadnagyok és hadnagyok névsorát, akik között nemcsak a gyalogos, de a lovas csapat tisztjei is ott voltak. (A Szalay által szeptember 1-én a lovassághoz javasolt őrnagyot Szemere egyelőre nem terjesztette fel.)

Szemere közleménye gondosan megkerülte azt, hogy milyen alakulathoz is nevezték ki az új őrnagyot. A tisztek (korabeli elnevezés szerint: főtisztek) kinevezésénél pedig nem mondhatott mást, mint hogy azok „Szalay László titkár mint vezér" előterjesztésére kapták kinevezésüket. Szalaynak Kossuth által sürgetett rangját ugyanis nem lehetett olyan könnyen jóváhagyni, vagy hagyatni, mint a többiekét. Szemere, aki kétségtelenül fájlalta, hogy a nemzetőrség nem tartozott hozzá (azt ugyanis Batthyány irányítása alatt szervezték), bizonyosan tudta, hogy addig a nemzetőrséghez ezredest csak egyet neveztek ki. Tájékozódására azt is közölhették vele, hogy szerte az országban nemzetőri alezredes is csak kettő található. Ilyen körülmények között érthető, ha nem vállalta, hogy saját ideiglenes hatáskörén belül javasolja Szalay kinevezését a nádornak. Talán azt is aggályosnak tartotta, hogy a Kossuth-csapat parancsnoka rangban egy szinten legyen Kovách ezredessel, a pestbudai nemzetőrség főparancsnokával. Ezért úgy döntött, hogy az ügyet és Kossuth levelét átadja Melczer ezredesnek, a hadügyminisztérium államtitkárának, hogy az továbbítsa Mészáros miniszterhez, a verbászi táborba. Szemere azt biztosra vehette, hogy Mészáros nem fog intézkedni, de ebben a köztes helyzetében, amikoris valójában Batthyány helyett kellett volna lépnie, tudni akarta a hadügyminiszter véleményét. Ez érthető, hiszen Mészáros írta alá a „hatalomlevelet", amelyben az a

30 A kinevezést természetesen Meszlényi Jenő kapta, de a nemzetőri százados Meszlényi Ödön volt. Az 1848. évi Militär-Schematismusban szereplő Eugen von Meszlenyi főhadnagy 1848 márciusában Pancsováról Kossuthnak írott levelét ismerjük (l. R 90. Kossuth L. iratai I. 398; közli *Waldapfel:* Levelestár I. 159. o.), s június végéről ismeretes Kossuth közbenjárása is, hogy az ezredével időközben Észak-Itáliába került sógorát: *Meszlényi Jenőt* hozzák haza és itthon biztosítsanak neki kapitányi beosztást. (L. KLÖM XII. 318—319. o.) *Meszlényi Ödön* nevű sógora ügyében Kossuth június elején a Nemzetőrségi Haditanácshoz fordult, hogy őt — annak kérése és Tolna megye támogatása ellenére — ne a honvédeknél, hanem a megyénél alkalmazzák. (L. KLÖM XII. 239. o.) Baldacci ezredes ennek megfelelően intézkedett, s a megye jún. 19-én a tábori szolgálatra rendelt nemzetőrség egyik századosának Meszlényi Ödönt is kinevezte. (L. H 94. ONöHt nem ikt. ir. 93. sz. és *Horváth Árpád:* A Tolna megyei 1848-as szabadságharcosok nyomában. Tanulmányok Tolna megye múltjából I. 1968. 93. o.) Egressy Samu aug. 24-én megírta Kossuthnak, hogy sógorát akarják a gyalogság őrnagyának (l. KLÖM XII. 787. o.), de a nevét nem közölte. Szalay László idézett szept. 1-jei őrnagyi javaslata *Meszlényi Jenőt* ajánlotta, nem említve annak korábbi rangját. Szemere szept. 4-én a jelöltet mint „nemzetőrseregi századost" terjesztette fel a nádornak előléptetésre. Nem tudjuk megállapítani, hogy Szemere ismerte-e a valóságot, hogy ti. nem ez a Meszlényi a nemzetőri százados. Lehetséges, de az is lehet, hogy jóhiszeműen fogadta el ezt az információt, amikor a kialakult gyakorlatnak megfelelően a nádorhoz intézett felterjesztésben megjelölték az előző rangot, mint az előléptetés jogcímét. A hazatért főhadnagy Meszlényi így lépett kettőt a ranglétrán és lett zászlóaljparancsnok, miközben a honvédelmi minisztérium a Kossuthnak június végén tett ígéret szerint a maga hivatali apparátusában akarta őt alkalmazni. (L. Kossuth min. ir. 186. sz.) Így Batthyány szept. 12-én alá is írta a főhadnagy számfeletti honvéd századosi előléptetését, de az — nyilván mert hivatalában tudtak a névcseréről — *Meszlényi Ödön* néven szerepel az okmányban. (L. N 31. István nádor miniszteri iratai 1848:2435. és *Közlöny* szept. 15.) A zavart növeli, hogy Szalay szept. 1-jén századosnak javasolta — ugyancsak korábbi rangjának megjelölése nélkül — *Meszlényi Edét*, akit Szemere másnap már meg is erősített, s a kinevezést publikálta a *Közlöny* szept. 7-ei számában. Az így támadt zavar témánk szempontjából másodlagos, így annak végleges megoldását nem tartjuk itt feladatunknak. Azt azonban meg kívánjuk jegyezni, hogy *nagy valószínűség szerint Meszlényi Ede azonos Meszlényi Ödönnel.* Ezt sugallja írásuk és aláírásuk nagy hasonlósága. (L. erre Meszlényi Ödön — Baldaccihoz: ONöHt nem ikt. ir. 94. sz.; Meszlényi Ede — Görgeyhez: a 42. jegyzetnél említendő Okmánytár 271. o. eredetijét.) Erre a megállapításra jutott egyébként az életrajzi adatok alapján *Bona Gábor:* Kossuth Lajos kapitányai. Bp., 1988. 406. o. Ha a következtetés helyes, úgy Meszlényi Ede megjelenése a név-, ill. rangcseréből fakad, s így nyilvánvaló, hogy Meszlényi Ödön volt határőrezredbeli főhadnagy sohasem vette át számfeletti honvédszázadosi kinevezését. Mindenesetre a két sógor közül a szakképzett tiszt kapta az őrnagyi, majd egy hónap múlva a komáromi helyőrség élére az alezredesi kinevezést. (L. OHB 1848:907.) Ami pedig Meszlényi Ödön/Ede sorsát illeti, nyilván ő volt az a Meszlényi százados „testvér sógor", akinek halálát Kossuth 1849. márc. 2-án Csányi Lászlóhoz intézett levelében gyászolta. (L. KLÖM XIV. 547. o.)

31 HM 1848:5761.; OL N 31. Regnicolaris levéltár, István nádor miniszteriális iratai (továbbiakban: Nádori min) 1848:2379.

kitétel állott, hogy Szalay „mint ezen csapat főparancsnoka" tevékenykedik, „ki czímét ennek utána nyerendi". Amellett Szemere számíthatott arra is, hogy mire Kossuth levele megfordul Verbász és Pest között, addigra hazatér Batthyány és ő foglalkozik a kérdéssel.

Kossuth levelét tehát futár vitte a táborba, Melczer ezredes pedig szeptember 1-én közölte ezt Kossuthtal.[32] Mészáros hátirata: „A minister elnök úr hatás köréhez tartozván, Szalay urat kinevezésre oda utasítani, mert a törvény, mely a honvédet a hadminister alá rendeli, szentesítve még nincs, és akkor is csak a Nádor nevezhetné ki."[33] A hadügyminiszter egyidejűleg szeptember 5-én írt Kossuthnak is. A katonai helyzetről szóló beszámolója után rátért a kinevezésre: „Barátom — írta —, változtassátok meg a törvényt, mert én ki nem szolgált, megbántás és elégedetlenség nélkül törzs tisztnek ki nem nevezhetem. Batthyány kinevezhet a honvédeknél, a nemzet őrségnél ezredessé, de én király nélkül nem, mivel felhatalmazva nem vagyok. A nádor is kinevezhet, és utólagosan az erősítést megkérheti. Mert ha kinevezem, a mostani balítéletek mellett senki sem esmérné el, azért bocsáss meg. Batthyány által neveztess ki annyit amennyit akarsz, amit már Batthyánynak meg is írtam."[34]

Mészáros Lázár magatartása teljesen logikus, és mutatja azt is, hogy az előzőkben feltételezett, a közte és Kossuth között létrejött kompromisszum kapcsán ő Batthyány hatáskörébe nyúlóan (pontosabban: a miniszterelnök helyett) cselekedett. (A kinevezést sürgető levelében Kossuth is a nemzetőrséghez hasonította önkénteseit.) Az eredeti kéziratot Mészáros hátiratával a hadügyminisztériumból Korponay János elnöki titkár a megérkezéskor, szeptember 6-án továbbította Kossuthhoz,[35] aki még aznap válaszolt. Szemeréhez intézett hosszú, sok fontos kérdést érintő (állítása szerint két órai írást igénylő) levelében[36] első helyen Mészáros mellékelt „csodálatos hátirata" miatt panaszkodott. Levelében a pénzügyminiszter némileg önkényesen értelmezte Mészáros kitételét Szalay kinevezését illetően, amikor így írt: „a meghatalmazó levélben Szalay rangjának meghatározását világosan magának tartotta fel." Majd így folytatta: „De legyen az akár a ministerelnök köréhez, akár a hadügy minister köréhez tartozó, most mind két hatóság Minister úrban van egyesítve, igen szívesen és sürgetőleg kérném tehát Minister urat, méltóztassék nádori aláírás mellett Szalay László úr katonai rangját haladéktalanul meghatározni, különös figyelemmel arra, hogy két őrnagy leendvén alatta az ő rangja, ha nem ezredesnél de legalább alezredesnél kisebb nem lehet." Bár Kossuth hivatkozása, hogy Szemere a miniszterelnöki feladatokat is ellátja, nem volt pontos, mivel Batthyányt távollétében elnöki funkciójában Klauzál Gábor helyettesítette, abban igaza volt, hogy a nemzetőrségi és honvédségi ügyekben is Szemere intézkedett. (Ez történt Meszlényi Jenő kinevezésekor is.) Mivel az országgyűlés küldöttségének visszatérése előtt Batthyány megérkezésére sem lehetett számítani, Szemere — aki egyébként szemmel láthatóan nem örült annak, hogy Kossuth a hadügyi tárcát illetően javaslatokkal, sőt utasításokkal látta el — az előzmények után ebben az ügyben is lépni kívánt.

Szemere szeptember 7-én felterjesztette Szalay alezredesi kinevezését a nádornak, jóllehet nem hihette, hogy az elnyeri a megerősítést. (Talán éppen ekkor került sor a nádor tiltakozására a Kossuth-csapat elnevezés miatt.) A hadügyminisztérium hivatalos iratai között nincs nyoma e lépésnek, s a nádori irattár sem őrizte meg a felterjesztést. Az iktatókönyvi bejegyzés azonban szeptember 7-i dátummal a következőt rögzíti: „Belügyminister Szemere Bertalan a hadügy minister meg-

32 HM 1848:5844.
33 Közli KLÖM XII. 856. o.
34 Mészáros — Kossuthhoz: Kossuth min. ir. 255. A Batthyányhoz egyidejűleg intézett levél: OL H 2. Kossuth-Polizei-Akten (továbbiakban: KPA) 99.
35 HM 1858:5884.
36 OL H 9. Belügyminisztérium elnöki iratok (továbbiakban: BM eln) 1848:891; közli KLÖM XII. 887—890. o.

egyezésével egy gyalog és egy lovas zászlóalj alkotásával megbízott Szalay László kincstári titkárt alezredesi címmel kéri felruházni." A végzés pedig így hangzik: „Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöknek a beadvány vélemény nyilvánítás végett áttétetik. Sept. 15."[37] Vagyis a nádor a felterjesztést válasz nélkül hagyta, majd Szalay csapatának távozása után — talán a nádori hivatal tisztviselőinek a figyelmeztetésére — az ügyet áttette a miniszterelnöki tisztséget újból elvállalt Batthyánynak. Batthyány a miniszterelnöki hivatal visszavétele után még szeptember 12-én este utasította a négy kerületi önkéntes nemzetőri tábor parancsnokait és őrnagyait, hogy alakulataikkal álljanak készen, hogy érkező parancsra azonnal meg tudjanak indulni.[38] Ezt a parancsot egyidejűleg és ugyanazon iktatószámról Szalay is megkapta, aki ugyancsak őrnagyi ranggal szerepel, miként a többi címzett. A fogalmazvány Jászay Pál elnöki titkár munkája, aki talán meg sem említette, hogy ő „nevezte ki" Szalayt őrnagynak, de az is lehet, hogy az izgalmak és halmozott teendők közepette neki is csak kiszaladt a címzés a tollából. Tény, hogy Batthyány másnap Csányihoz intézett tájékoztatásában — amelynek fogalmazványa szintén Jászay tolla alól került ki — is Szalay László őrnagy „portyázó csapatáról" beszél.[39] Lehetséges, hogy a miniszterelnök csak akkor figyelt fel a rendezetlen ügyre, amikor megérkezett a nádor szeptember 15-i levele a kérdéssel: kinevezzék-e Szalayt alezredessé, aki alatt két őrnagy fog szolgálni?[40] A nádor „rövid útoni" választ várt, ami a kialakult gyakorlat szerint lehetett volna Batthyány igenlő válasza, amit Jászay útján juttat el a nádori hivatalhoz. Erre a rohanó események közepette nem került sor, de a jelek szerint a miniszterelnök a nádortól még annak elutazása előtt meg akarta nyerni annak hozzájárulását. Ezt mutatja legalábbis a nádori iktatókönyv szeptember 25-i bejegyzése, amely szerint Batthyány Szalayt alezredesi kinevezésre felterjesztette. A bejegyzést követően ott áll a megjegyzés: a felterjesztés nem jött vissza a nádortól.[41] Sejthetően ez azt jelenti, hogy az irat bekerült ugyan a nádor titkárságára, de az a menekülés pillanataiban nem akart ezzel foglalkozni — vagy már nem is referáltak neki a dologról.

Ezt követően Batthyány sem foglalkozott a kérdéssel, s mint tudjuk, szeptember 27-én már a táborba utazott, majd Bécsbe, ahol október 2-án lemondott. A kérdés ezek után sem rendeződött, nyilván, mert az mind Kossuth, mind a Honvédelmi Bizottmány számára elvesztette a jelentőségét. Ezt mutatja Szalaynak egy október 31-én Budán kelt és „A Hunyadi Dandár vezérétől" fejléccel ellátott, a hadügyminiszterhez intézett beadványa, amelyet így írt alá: „Hunyadi csapatok vezére".[42] Vagyis ekkor még mindig nem volt hivatalos rangja, mert különben azt használta volna. A jelenség, bármilyen furcsa, nem egyedülálló 1848-ban. Ez volt a helyzet Vidos József, a „vasi védsereg" parancsnoka esetében is, akinek nem volt — saját kérésére — nemzetőrtiszti rangja, de mint a „vasi ezred" parancsnokát ezredesként emlegették.[43] Ami Szalay Lászlót illeti, a Honvédelmi Bizottmány iratai között egy november 30-i — feltehetően meg nem valósult — megbízatás kapcsán alezredesként, egy december 3-i beadványban pedig már ezredesként szerepel.[44]

37 István nádor ir. iktató főkönyv 1848:2387. A bejegyzés — a szokástól eltérően — nem tünteti fel Szemere levelének kiadói iktatószámát. Valószínűleg ilyen nem is volt.
38 OL H 2. *Miniszterelnök elnöki iratok* (továbbiakban: Meln) 1848:587.
39 Meln 1848:601.
40 Nádori min 1848:2387.
41 István nádor ir. iktató főkönyv 1848:2511.
42 ONöHt 1848:6982. Szalay kiadott jelentései is ennek a címnek következetes használatát mutatják. L. *Görgey István:* 1848 júniusától novemberéig. Okmánytár. (S. a. r. *Katona Tamás*) Bp., 1980. 170., 171., 185. o. Érdekes, hogy Görgey egy okt. 1-jei jelentésében Szalayt ezredesnek nevezi; l. i. m. 225. o. Szalayra l. még *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Bp., 1987. (2. kiad.) 351., 413. o.
43 Vidos Józsefre l. *Urbán Aladár:* Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember—októberében. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1985. 787—788. o.
44 L. OHB 1848:4194., ill. 4663.

Visszatérve a toborzás kérdésére, annak menetét csak részben tudjuk rekonstruálni. Mivel a hatóságoknak nem kellett vele foglalkozniuk, hivatalos jelentések nem állnak rendelkezésünkre. (A helyhatóságok ekkor az önkéntes nemzetőrök kiállításával és az újoncösszeírás előkészítésével voltak elfoglalva.) A lapokban is kevés tudósítást találunk, s elsősorban természetesen a *Kossuth Hírlapjá*ban. Itt szeptember 2-án a „Fővárosi újdonságok" rovatban olvashatjuk: „Fővárosunkban szépen szaporodnak a felállítandó gyalog vadász csapat újonczai. Számosan járnak már utczáinkon csinos egyenruhájokban". Ugyancsak itt olvashatunk egy szeptember 4-i, de csak 13-án közölt tudósítást, amely szerint Fejér megyéből (nyilván Fehérvárról, ahol már augusztus 30-án megkezdték a toborzást egy, a lapnak beküldött, de nem közölt tudósítás szerint)[45] az előző napon százhat újoncot szállítottak a fővárosba. Wesselényi Miklós szeptember 5-én kelt levelében[46] már félelmetesnek látta a Kossuth neve alatt szerveződő haderőt, Szemere és Kossuth együttműködését. Szerinte a Mészáros Lázárt helyettesítő Szemere „egészen Kossuthhoz szegődött" mindent úgy tesz, hogy „a teljes erő az ő kezükben legyen". Az önkéntes (honvéd), tüzéreket megnyerték maguknak, s „Kossuth-gyalogság" elnevezés alatt már vagy hat-hétszáz embert gyűjtöttek, s azokat Szemere fegyverrel és munícióval akarja ellátni. Kossuth már idézett szeptember 6-i levelében, amelyben Szeremétől sürgette Szalay minél előbbi törzstiszti kinevezését, azt állította, hogy a sereg „már közel ezer főre szaporodott". Ez az állítás azonban inkább csak a kinevezés halaszthatatlanságát kívánta indokolni, s megismételte azt a számot, amelynek már két nappal korábban megfelelő mennyiségű lőszer kiutalását sürgette.[47] Nagy valószínűség szerint csak szeptember 9—10. körül érte el a Kossuth-csapat ezt a létszámot. Mivel szeptember 14-én Batthyány elrendelte a toborzás beszüntetését, ha ezt követően vidéki szervezésről olvasunk — akkor már Hunyadi-csapat elnevezés alatt — az valószínűleg a lovasság szaporítását szolgálja (pl. Borsodban vagy Debrecenben). Egy nyilvánvaló kivétel azonban akad: a pápai toborzás. A *Kossuth Hírlapja* a szeptember 23-i számában arról tudósított, hogy szeptember 16-án hagyták el a várost a Hunyadi-csapat számára toborzott „derék vadászok", akiknek száma néhány nap alatt száz főre szaporodott. Meg kell még említeni, hogy Szalay bécsi útja következtében megismerkedve Kossuth seregszervezési terveivel, Pulszky augusztus 19-e körül már jelezte Kossuthnak, hogy „itt Bécsben könnyű volna számunkra verbuválni". Csak pénz kell és megfelelő megbízott, s „pár száz embert könnyű szerével lehetne összeszerezni".[48] A szervezés meg is indult, de az első különítmény csak szeptember 14-én érkezett Pestre, így azokat már nem osztották be a Hunyadi-csapathoz.[49]

Ami az önkéntesek felruházását és -fegyverzését illeti, azzal a jelek szerint nemigen volt komolyabb probléma, legalábbis a gyalogság esetében. (A lovascsapat kérdéseire még visszatérünk.) A *Kossuth Hírlapja* augusztus 23-án a szabadcsapat felállítását bejelentő közleményében igen határozott kijelentést tett: „A fegyvert már megszerzé a pénzügy-minister, a ruhát varrják Pesten." Hogy az utóbbi nem merő dicsekvés volt, mutatja a lap már idézett szeptember 2-i fővárosi híre, miszerint sok önkéntest látni az utcákon „csinos egyenruhájokban".[50] A gyors felruházást

45 OL H 110. Kossuth Hírlapjával kapcsolatos iratok; közli *Waldapfel:* i. m. I. 404—406. o.
46 Wesselényi Miklós — if[i]. Wesselényi Miklósnak, 1848. szept. 5. Közli: *Ferenczi Zoltán. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1903. 246. o.
47 BM eln 1848:893; közli KLÖM XII. 879—880. o.
48 Kossuth min. ir. 257; közli KLÖM XII. 749. o.
49 A bécsi önkéntesek megérkezésére l. KH 1848. szept. 16.; *Pesti Hírlap* 1848. szept. 17.; *Hunfalvy Pál:* Napló 1848—1849. (S. a. r. Urbán Aladár) Bp., 1986. 79. o. Bár ezek a bécsiek nem kerültek a Szalay által szervezett csapatba, abban sok volt a német, tudósított erről a KH szept. 2-án. Annak azonban nincs nyoma, hogy a „Hunyadi-szabadcsapatba tömegesen állottak be a márciusi fiatalok..." L. *Spira György:* A magyar forradalom 1848—49-ben. Bp., 1959. 240. o.
50 A ruházat részletes ismertetését l. *Barczy Zoltán—Somogyi Győző:* A szabadságharc hadserege. Bp., 1986. 170—171., 174. o.

az tette lehetővé, hogy augusztus 20-ig a pénzügyminiszter a zayugróci és pápai posztógyárból, illetve a pesti Iparműtártól megszerezte a szükséges anyagokat, szerződést kötött négyszáz egyenruha megvarrására és intézkedett a csákók és patrontások készítéséről is. Augusztus 20-án Kossuth már utasította Duschek Ferenc pénzügyminisztériumi államtitkárt, hogy az elősorolt érdekeltek jelentkezése esetén gondoskodjék azoknak a kincstári főfizető hivatal útján történő kielégítéséről.[51] Nem kétséges, hogy Kossuth személyes érdekeltsége révén talán ezeknek az önkénteseknek a felszerelése volt a leggyorsabb 1848-ban.

Ami a fegyvereket illeti, azzal sem volt fennakadás. Láttuk, Kossuth lapja a szervezésről szóló híradásban olyan kijelentést tett, hogy a fegyvereket a pénzügyminiszter már megszerezte. A közlemény pillanatában ez valószínűleg azt jelenti, hogy Szalay bécsi útja következtében a néhányszáz szuronyos puska megvolt annak a négyszáz embernek, akiknek az egyenruhája is készült már. A nagy létszámadatok után ez a kitétel azonban többet sejtetett. Az állítás nem volt alaptalan — de fedezete nem az a huszonnégyezer angol puska volt, amelyet Kossuth az augusztus 17-i minisztertanácson emlegetett. A nyilvános kijelentés mögött egy egyelőre titokban tartott szerződés volt, amelyet Szalay bécsi útját követően augusztus 20-án Pesten kötöttek. A négyezer szuronyos lőkupakos és kétszázhúsz vontcsövű (a vadászalakulatnak szánt) fegyverre kötött két szerződést egy bizonyos Dr. D. Bastler bécsi lakos és Szalay László írta alá.[52] A szerződés a vállalkozót a megadott mennyiség egy hónap alatt történő átadására kötelezte Bécsben, Wodianer Móricnak, a magyar kormány bankárának. Bastler már leszállította az első kétszázötven fegyvert, amikor augusztus 28-án Pulszky szemrehányó levelet írt Kossuthnak: „Kedves barátom! Nem ártana, ha egy kissé nagyobb bureaucraták lennétek. Bastlerrel szerződést kötöttél, de Wodiánert nem tudósítottad sem erről, sem nem utasítottad, hogy a szállítmányokat fizesse."[53] Nem tudni, hogy mi volt e késedelem oka: valóban adminisztrációs hiba, vagy Kossuth nem akarta, hogy a sok lépcsőt megjáró hivatalos postázási (másolási, iktatási) eljárás következtében a dolog idő előtt kitudódjék. Tény, hogy a szerződések másolatát Duschek államtitkár juttatta el augusztus 29-i levelének kíséretében Pulszkyhoz.[54] Ez meghagyta a már átadott fegyverek kifizetését Wodianernek (aki azt előzetes meghagyás nélkül Bastlertől átvette és kifizette), s a továbbiakra nézve arra utasított minisztere nevében, hogy valahányszor Wodianer fizetett és ezt igazolja, „annyiszor szíveskedjék... a mondott bécsi magyar fiók pénztárt a fizetett összeg Vodjaner [így] Móricznak leendő megtérítésére utasítani". A szerződést Pulszky is bizalmasan kezelte, amit az mutat, hogy a „kebelbeli díjazó hivatalnak" szóló szeptember 1-i meghagyásában Dr. Bastler vállalkozását úgy említi, mint ami „a magyar hadsereg számára" történik.[55] Wodianer Móric a pénzügyminisztertől a közvetlen meghagyást a Bastler-féle fegyverszállítmányok átvételére csak szeptember 4-i, a pesti Wodianer Samu és fia bankház azoknak Szalay Lászlóhoz való továbbítására pedig szeptember 6-i kelettel kapta meg.[56]

Az elmondottak csak arra kívántak utalni, hogy Kossuth beszélt ugyan az angliai fegyvervásárlási szándékáról, de a Bastlerrel kötött szerződést — a jelek szerint — nem kívánta nyilvánosságra hozni. Úgy tűnik azonban, hogy Batthyánynak volt valami tudomása Szalay augusztus közepén történt bécsi útjáról és annak céljáról. Egy augusztus 14-én Kossuthhoz intézett, a fegyvervásárlás várható költségeiről

51 PM eln 1848:1445—1451: közli KLÖM XII. 767. o. (Tartalmazza a beszerzési, varratási és készítési költségeket is, ami alkalmasint lehetőséget ad a vizsgálatra, hogy a készítők felszámoltak-e „sürgősségi díjat".)

52 Másolatát l. KM eln 1848:1188. (Erről is megállapítható, hogy Kossuth láttamozta a szerződést.) Két fogalmazványa megtalálható: Kossuth min. ir. 126., 183. Egyik külzetén rajta a „Conf." (bizalmas) megjelölés.

53 Kossuth min. ir. 318., közli KLÖM XII. 813—814. o.

54 KM eln 1848:1188; közli KLÖM XII. 830—831. o.

55 KM eln 1848:1188.

56 Az iratok nem maradtak fenn; l. PM eln ir. iktkve 1848:2010. és 2023.

szóló levelében[57] befejezésül ilyen kijelentést tett: „miután Bécsbe biztos embert kívánnék tüstént küldeni, ki az ott található fegyvereket azonnal összevásárolja, az erre szükséges mintegy 20 000 frtnak kiszolgáltatását pénztárunk ereje megbírná-e?" Kossuth a kérdésre igenlő választ adott, s Batthyány „biztos embere" — amennyire az megállapítható — eljárt az ügyben. Ez azt is mutatja, hogy a két vállalkozás végül is nem keresztezte egymást. Batthyány egyébként említett augusztus 14-i levelében angliai fegyvervásárlásra 200 000 Ft-ot kért, amit válasza szerint Kossuth csak három hét múlva tudott volna biztosítani. A Bécsben tartózkodó Batthyány azonban arról értesült, nyilván Wodianer bankártól, hogy míg pénzügyminisztere az angliai fegyvervásárlásra nem tudta a pénzt előteremteni, Kossuth 80 000 Ft-ot utalt át Londonba a maga által kezdeményezett fegyverbeszerzésre. Batthyány ekkor felkereste a bécsi magyar külügyminisztériumban Pulszky államtitkárt (aki akkoriban a „beteget jelentett" Esterházy Pál helyett vezette a minisztériumot) és felszólította, hogy írja meg Kossuthnak, miszerint a fentiek értésére estek, s azokról ő előzőleg mit sem tudott.[58] Batthyány nyomatékkal hangsúlyozta, hogy „a fegyverszerzés reá bízatott", s követelte, hogy minden pénz azokra a fegyverekre fordíttassék, „melyekre nézve az ő megbízottja szerződött, nem pedig másfélékre". Az üzenet befejezése kétségtelenül elítéli Kossuth egyéni kezdeményezését: „Egyébiránt meg van győződve — tolmácsolta Pulszky a miniszterelnök szavait —, hogy mind azon fegyvereket, mellyeket Te egyenest veszel, szintén a közfegyvertárba teszed által, honnét a különböző fegyveres csapatok fel fognak fegyverkeztetni". Feltételezhetjük, hogy Batthyány ekkor már hallott a Bastlerrel kötött szerződésről is, s az üzenet elsősorban az így szerzett fegyverekre vonatkozott.

Azt tudjuk, hogy végső soron így is történt, hiszen a Bastler-féle szerződés következtében — az iratok tanúsága szerint[59] — az első kétszázötven fegyvert követően szeptember 1-től 26-áig két-háromnapos időközökben jelentkezett Wodianer a kifizetett számlákkal, amelyek kb. 2250 fegyver ellenértékét jelentették. Ezeknek érthetően csak egy része került Kossuth, illetve szabadcsapata kezére, míg a többi Batthyány kívánsága szerint a „közfegyvertárba". Nem tudjuk, hogy az angol fegyverek megérkeztek-e szeptember 12-e, Kossuth lemondása előtt, bár arra van adatunk, hogy szeptember 9-én a pesti Wodianer Samunak utaltak a Londonból érkezett és kifizetett fegyverszállítmány ellenértékeként.[60] Nehéz meghatározni a Kossuth rendelkezésére álló fegyverek számát a bécsi naponkénti kifizetések ismerete ellenére is, mivel a Wodianer által Bécsben a külügyminisztérium „díjazó hivatalának" benyújtott számla dátuma (pontosabban: Pulszky utalványozása) nem egyezik feltétlenül az adott tétel Pest-Budára indításával. Lehet, hogy a küldeményt már régen hajóra rakták, amikor Wodianer jelentkezett — és lehet, hogy a külügyminisztérium által kifizetett szállítmány még a Dunagőzhajózási Társaság bécsi raktárában hevert.

Azt is meg kell állapítanunk, hogy a kezdeti titkolózás ellenére, a Kossuth-csapatnak érkező szállítmányok végül is nem voltak titkosak. Ennek feltehetően az az oka, hogy azok együtt érkeztek a Batthyány által kiküldött Sztankó Soma (vagy a Bécsbe küldött Piller őrnagy) által vásárolt fegyverekkel. Tény, hogy augusztus 30-án Kossuth megbízásából úgy informálták a pesti Wodianert, hogy „a megérkezett fegyverekről szóló úgy nevezett Fracht briefet [szállítólevelet] senki másnak, mint Klauzál Gábor minister úrnak méltóztassék kiszolgáltatni".[61] Wodianer másnap jelentette, hogy a megérkezett 299 ládányi fegyver szállítólevelét eljuttatta

57 Meln 1848:498; közli KLÖM XII. 730. Ugyanott Kossuth aznap kelt igenlő válasza.
58 Kossuth min. ir. 6; közli KLÖM XII. 866—867. o.
59 KM eln 1848:1188. Az iratok októberben további kb. ezer fegyver Wodianer által történt átvételét jelzik. Ezeket nyilván már úgy csempészték be az országba.
60 L. PM eln ir. iktkve 1848:2070. A londoni fegyvervásárlásokra l. *Horváth Jenő:* A magyar kormány fegyvervásárlásai Angliában.(1848—1849). *Hadtörténelmi Közlemények*, 1932.
61 PM eln 1848:1492.

Klauzálhoz.[62] Kossuth ekkor értesítette Szalay Lászlót, hogy „a tegnapi gőzhajóval érkezett állományi fegyverek közt 175 darab egyenesen a Kossuth lovas századok fölfegyverzésére szánvák", s azok Klauzál Gábor kereskedelmi miniszternél „vannak letéve". Ezért felhatalmazta Szalayt, mint kormánybiztost, „mind az említett, mind a majd később érkezendő és Önnek tudtára adandó fegyvereket azonnal átvehetni".[63] Klauzál részvétele nem ideiglenes miniszterelnöki megbízatásának, hanem kereskedelmi miniszteri tárcájának köszönhető. Ezt jól mutatja az eset megismétlődése, amikor szeptember 5-én Klauzál a következő utasítást adta a pesti harmincadhivatalnak: „Meghagyatik e hivatalnak, hogy Szalay László zászlóalja számára a szükséges fegyvereket díjmentesen adja ki."[64] Ez idő tájt — egy augusztus végi átmeneti bécsi fegyverszállítási tilalom feloldása után[65] — bőven érkezhettek fegyverek, mert Kovách György ezredes, a pesti nemzetőrség főparancsnoka ezen felbátorodva szeptember 8-án vagy 9-én sietve kétezer darabot igényelt a maga zászlóalja számára.[66] Bár a kérelem a fővárosi nyugtalan politikai hangulatnak szólt, az igény nem talált meghallgatásra — jóllehet a formális elutasítás csak a hó végén született meg.

Az tehát, hogy Kossuth önkéntesei számára fegyverekkel rendelkezik, nem volt titok. Lőszert azonban a sorkatonaság raktáraiból kellett volna kapnia. Úgy tűnik, hogy ezt sem Szemere, sem az illetékes katonai szervek nem siették el. Kossuth szeptember 4-én, amikor a kormány Pesten levő tagjai megismerték már a bécsi kormány emlékiratát és megszületett az országgyűlés határozata, hogy küldöttséget menesztenek a királyhoz, így írt Szemerének: „Szalay csapatának 1000 emberre szükséges munitio kiszolgáltatása elkerülhetetlen szükséges, minthogy itt helyben is késznek kell lennie a rend fenntartásábani szolgálatokra."[67] Bár Szemere a szabadcsapathoz történt tiszti kinevezésekor gyorsan — és mint kiderült: némileg elhamarkodottan — járt el, ebben a kérdésben nem ismerjük e napokban kelt rendelkezését. Annak mindenesetre nyoma van, hogy Kossuth szeptember 6-án ismét sürgette a lőszert a szabadcsapat gyalogsága számára.[68] Szeptember 9-én Szemere újabb sürgetést kapott.[69] Csak ez után, szeptember 9-én, vagyis amikor Ivánka Imre őrnagy váci táborának egy zászlóalja is útban volt Pestre, intézkedett Szemere, hogy Szalay csapata kapjon lőszert.[70]

Szemere Bertalan mint bel- és helyettes hadügyminiszter kulcsszerepet töltött be ezekben a napokban. Bár a lényeget tekintve egyetértett és együttműködött Kossuthtal, levelezésük nem mutat maradéktalan együttműködést. (A levelek egyben jelzik, hogy ezekben a napokban nemigen lehetett közöttük bizalmas megbeszélés.) Szemerét nyilván zavarta, hogy szeptember 4-én estétől Kossuthot saját szabadcsapata őrizte, hogy 6-án a felszerelésének kiegészítését szorgalmazó Ivánka őrnagy megbízottja nem őt, hanem Kossuthot kereste meg.[71] Ezekben a napokban az sem

62 PM eln 1848:1499. Szept. 2-án a pesti Wodianer közölte Kossuthtal, hogy aznap 40 láda, összesen 1217 db fegyver érkezik. Egyben jelezte, hogy Pulszky által vásárolt fegyverek is várhatók; PM eln 1848:1497.

63 PM eln 1848:1499; közli *KLÖM XII.* 864. o. (*Ezt követően kapta a pesti Wodianer a már említett utasítást.*)

64 OL H 44. A földművelés, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium elnöki iratai (továbbiakban: FIK eln) 1848:271. (Az irat külzetén levő feljegyzés szerint az utasítást valójában csak szept. 8-án adták ki.) Később előfordult az eset fordítottja. Egy szept. 14-i irat szerint a Szalay nevére érkezett szállítmányról („üres golyók"-nak mondja a szöveg) a címzettmit sem tudott, s úgy nyilatkozott, hogy rendelkezik, miszerint azok a HM-hez kerüljenek; FIK eln 1848:282.

65 Kossuth *min. ir.* 251. L. *még Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. 96—97., 127—128. o.

66 Pest város lt. Közgyűlési ir. 1848/49. 193. A belügyminisztérium szept. 25-én utasította el a kérést.

67 BM eln 1848:893; közli KLÖM XII. 879—880. o.

68 Bejegyzés az elveszett irat tartalmáról.: „Szemere Bertalan ideigl. hadügy minister úrnak Szalay emberei számára 1000 emberre való töltés kiszolgáltatása iránt." PM eln. ir. iktkve 1848:2027.

69 „Szemere Bertalan ideigl. hadügy minister úrnak töltés kiosztás iránt." PM elnir.iktkve 1848:2069.

70 Szemere — a tüzérdandár parancsnokságnak, szept. 9. Hadtörténelmi Levéltár (HL) Generalkommando Praesidiale (továbbiakban GK Praes) 1848:568.

71 Ezek az információk Hajnik Pál rendőrtanácsos, a fővárosi rendőrség vezetőjének jelentéseiből valók. OL H 15. A belügyminisztérium rendőri osztályának jelentései (időrendben). Talán az is felkeltette Szemere érdeklődését, hogy Ivánka őrnagy ezekben a napokban — Kossuth támogatásával — egy „a Mészáros hadigőzöshöz csatolandó ágyútalp" számára igényelt lövegeket (azon túl, amit saját tábora számára kapott). L. HM 1848:5743. A hadigőzös ekkoriban a Dunán, a Dráva torkolata közelében cirkált és közvetlenül a Verbászon tartózkodó Mészáros hadügyminiszter rendelkezett felette. Így a vállalkozás értelme csak további ágyúk megszerzése lehetett. Valóban felmerült volna valami nagyobbszerű készülődés terve?

lehetett előtte titok, hogy Kossuth valamiféle ideiglenes forradalmi hatalom (triumvirátus) szervezésével is foglalkozik, s ezekbe az előkészületekbe őt nem vonja be. Így, ha igaz is az a látszat, hogy Szemere együttműködött Kossuthtal — mint azt Wesselényi szeptember 5-i levelében megfogalmazta[72] —, ez az összhang korlátozott volt. Kétségtelen, hogy Szemere azonnal tiszteket nevezett ki a szabadcsapathoz Baldacci ezredes, a haditanács elnökének tudta nélkül (így kerülhettek a listára aktív honvédtisztek), de a fegyvereket a Szalay-csapat számára nem Szemere biztosította, s a lőszert — amelyet Wesselényi is csak úgy emleget, hogy azt biztosítani akarja —, mint láttuk, az önkéntesek csak szeptember 9-én vagy azt követően kapták meg. Tény az is, hogy éppen a levél írásának időpontjáig Szemere részese volt annak a tervnek, amely feltehetően még a déli táborba augusztus 26-án ismét leutazott Mészáros kérésére született, hogy a főváros sorkatonai helyőrségéből további alakulatokat küldenek Verbászra, hogy segítsék a szenttamási szerb tábor elleni újabb támadás előkészületeit. Szeptember 3-án így három század sorgyalogság elhagyta a fővárost, de a külvárosban elhelyezett Württemberg-huszárok a megváltozott helyzet miatt már maradtak — egyébként Kossuth helyeslésétől kísérve. Így nem lehet arról beszélni, mit Wesselényi levele felpanaszol, hogy Szemere Kossuthtal egyetértésben „degarnírozni" akarta volna a fővárost. Ahhoz pedig nem fér kétség, hogy a rendet elsősorban a neki engedelmeskedő erők útján kívánta biztosítani.

Mindez a kortársak, mindenekelőtt a két minisztert egyaránt bizalmatlanul szemlélő kortársak előtt nem volt ismert. Az azonban, hogy Kossuth önkéntesei fegyverrel rendelkeznek, szeptember elején a fővárosban már nem volt titok. Így inkább Széchenyi végletekig felfokozott gyanakvását, mint a valós helyzetet rögzíti Kemény Zsigmond, aki elmeséli egy szeptember eleji találkozását az izgatott gróffal, aki arról beszélt, hogy Kossuth a budai vár elfoglalására készül. (Ezt Wesselényi előbb emlegetett levele is tudni vélte.) Majd témánkat érintően így folytatta — Kemény szerint — Széchenyi: „Ezért kravalt készít. Háromezer brüsszeli fegyvere van elrejtve, melyet az állam költségén hozatott, de kézre nem szolgáltatá. A nádor értesült az egész tervről; azonban fél minden eldöntő lépéstől."[73] Ha ez a hír elterjedt a városban, talán megmagyarázza azt, hogy Szemere miért nem sietett lőszert biztosítani a Kossuth-szabadcsapatnak. Így erre is vonatkozhat Csengery Antalnak később tett kijelentése, miszerint ezekben a napokban ő egyensúlyozta „a titkos reakció és a meggondolatlan forradalom törekvéseit".[74]

A fővárosi közvélemény jelentős része mindenesetre érthetően nyugtalankodott ezekben a feszült hangulatú szeptember eleji napokban, amikor az utcán egyre több szabadcsapatbelit láttak, miközben az a hír járta, hogy a katonaságot — még a nádor és a budai vár őrzését ellátó gránátosokat is — elviszik. A forradalom mérsékelt híveire sem tehetett jó benyomást Csernátoni Lajos cikke a *Marczius Tizenötödike* szeptember 6-i számában, amely a főváros védelméről való gondoskodást sürgeti. Eszerint a márciusi napok „harcos eleme" részben eltávozott már a városból, ahol sem megfelelő sorkatonaság, sem önkéntesekből álló „állandó védcsapat" sincsen. Ezért azt javasolja, hogy „a rendezésben lévő csapatok egyikét" kell itt elhelyezni, mert „így egy jó szellemű fegyveres erő lenne hátunk megett". Mivel a

72 L. 46. jegyzet.
73 *Kemény Zsigmond:* Gróf Széchenyi István. Összes Művei IX. 1907. 342. o.
74 *Csengery Antal:* Tanulmányok és jellemrajzok. Pest, 1890. II. 281—282. Az előadottak alapján azonban a következők nem egészen helytállóak: „A Kossuth által titokban szerzett fegyvereket pedig később Batthyány foglaltatta le." I. m. 283. o. Más kérdés, hogy a fegyverek mennyiségéről Batthyánynak és munkatársainak valóban nem lehetett pontos tudomása. Ebben az értelemben igaz Kovács Lajos állítása: „Batthyány ezeket a fegyvereket kézhez is vétette, de ezekről azelőtt nem tudott semmit." *Kovács Lajos:* Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve, 1846—1848. Bp., 1889. II. 96. o.

kortársak előtt köztudott volt Csernátoni jólértesültsége és közeli kapcsolata Kossuthtal, nem volt alaptalan a gyanú, hogy az írást sugalmazták. Mivel pedig a „pesti csatárok" toborzása még alig indult meg, a cikk csak a *másik* „rendezésben lévő" csapatra, Szalay önkénteseire célozhatott.[75]

Ami a szeptember 10-ig terjedő eseményeket illeti, a főváros nyugalmáért magát felelősnek érző, egy erőszakos baloldali fordulat bekövetkezését kétségtelenül megakadályozni akaró Szemerének nem a Szalay-csapat „helyőrségként" való elfogadtatására tett kísérletek okoztak igazán gondot. Neki a katonaság vezető szerveivel, így a budai főhadparancsnoksággal, de magával a honvédelmi minisztériummal is nehéz volt ideiglenes megbízatását elfogadtatni, parancsait végrehajtatni. E nehézségek sorában kettő azonban a Kossuth-féle önkéntes csapat létével volt kapcsolatos: az egyik a szabadcsapat elhelyezésének kérdése volt, a másik az alakulathoz álló sorkatonák ügye.

A toborzás kezdetén a honvédelmi minisztérium a város szívében levő Károly-laktanyát jelölte ki az önkéntesek szálláshelyéül. Kossuth augusztus 31-i levelében. azonban már így írt Szemerének (igaz, a honvédelmi minisztériumnak címezve): „A ... Kossuth önkéntes szabad csapat kiállítása ... olly gyorsan halad, hogy sok tekintetből — mellyeket el sorolni időm nem engedi — okvetlenül szükségesnek kell tartanom, hogy ezeknek ideiglenes beszállásolása a Károly Kaszárnyából ki az úgy nevezett Neugebäudba tétessék át. A mit a sereg disciplinájára nézve is elkerülhetetlenül szükségesnek tartok. Annyi okom van ennek kívánatára, hogy erről *semmi esetre* nem csak el nem állhatnék, sőt sürgetve kell kérnem a tisztelt Ministeriumot, hogy ez iránt még ma a rendeletet kiadni szíveskedjék."[76] (Kiemelés az eredetiben.) Szemere — mint láttuk — a szabadcsapat ügyében az első napokban azonnal intézkedett, s egyébként is érthette Kossuth igényét: az Újépületben, ahol a tüzérségi löveganyagot és lőszert tárolták, megbízható erőket kívánt elhelyezni. Ezért másnap Melczer ezredes útján utasította a budai főhadparancsnokságot a megfelelő rendelkezésre.[77] A főhadparancsnokság a városparancsnokság közbejöttével szeptember 2-án intézkedett, s 4-én jelentette a rendelkezés végrehajtását.[78] Az Újépületbe átkerültek létszáma azonban nem ismert. Feltehetően nem voltak sokan, ezért nemokozott nehézséget az áthelyezés. Az újabb önkéntesek azonban maradtak a Károly laktanyában, amit az is jelez, hogy Hajnik Pál rendőrtanácsos szeptember 6-án Szalay-féle újoncoknak a „rokkantak laktanyájában" (ez a Károly-laktanya másik elnevezése) történt összeverekedéséről tudósított.[79]

Amikor azonban a helyzet bonyolódott, mivel Buda környékére idegen legénységű lovasság érkezett, a minisztertanács Komáromból sorkatonaságot kért, Szemere pedig a tolnai önkéntes nemzetőröket Pest alá, Soroksárra és környékére hozatta,[80] az Újépület biztosítása ismét napirendre került. Ezt Hrabovszky altábornagy, a még májusban elmenekült Lederer lovassági tábornok helyét betöltő új budai főhadparancsnok megérkezése és a katonai erők feletti ellenőrzés átvételére tett kísérlete okozta. Amikor Szemere szeptember 8-án másnapra további két-háromszáz önkéntesnek az Újépületbe való elhelyezését kérte, azt Hrabovszky nemcsak hogy egyelőre nem tartotta tanácsosnak, de egy másik, ekkor kelt levelében Szemere számos rendelkezésével megpróbált ellenszegülni.[81] Ezek között témánkat érintően a legfontosabb, miszerint a főparancsnok nem értett egyet azzal a rendelkezéssel, hogy a sorezredi tüzérlegénység leadja a neki időközben kiosztott gyalogsági fegy-

75 A lapnak ez a száma közölte, hogy Kossuthot őrzik. Másnap pedig már a *Pesther Zeitung* állítása ellen tiltakozik: nem igaz, hogy Kossuth őrizteti magát, mert a csapat tagjai önszántukból őrzik.
76 KLÖM XII. 856. o.
77 HM 1848:5833; GK Praes 1848:544. (Az átirat „Kossuth önkéntes had"-ról beszél.)
78 GK Praes 1848:544., 548.
79 L. 71. jegyzet.
80 A valóban bonyolult helyzet áttekintésére l. *Urbán:* Batthyány miniszterelnöksége, 615—632. o.
81 GK Praes 1848:554., 556. (Az utóbbi sorolja Hrabovszky ellenvetéseit és ellenintézkedéseit.)

vereket. (A szabályzat szerint a tüzéreknek csak rövid kardjuk volt.) Szemere ekkor igen határozottan lépett fel: szeptember 9-én kelt átiratában ragaszkodott az önkéntesek újabb csoportjának az áthelyezéséhez — Hrabovszky előző napi rendelkezéseit pedig semmisnek nyilvánította.[82] Annak érdekében pedig, hogy a végrehajtás ne késlekedjék, Szemere szeptember 9-én saját kezűleg fogalmazott parancsot küldött a József-laktanya (az Újépület) parancsnokának, meghagyva, hogy biztosítsa az üresen álló szobába a „Szalay László úr parancsnoksága alatti önkénytesek" beszállásolását".[83] Ezt az utasítást, miként az ugyancsak ezen a napon kelt rendelkezést a Szalaynak adandó lőszerről, már közvetlenül a végrehajtó katonai szervhez intézte Szemere, ami érthető következménye volt Hrabovszky megkísérelt szembeszegülésének. A levél nem hagy kétséget, hogy azonnali engedelmességet vár, függetlenül attól, hogy az épület parancsnoka kapott-e közvetlen elöljáróitól hasonló meghagyást: „Ha netalán a főhadi kormánytól e részben megtett rendelet parancsnok úrhoz nem érkezett volna, zavarok kikerülése végett, sietek Önt megparancsolólag addig is értesíteni" — fejeződött be a helyettes hadügyminiszter levele. A történet teljességéhez tartozik, hogy az esküjét még le nem tett Hrabovszky további ellenszegülésétől tartva, Szemere még ezen a napon a fővárosba rendelte a váci táborból Ivánka őrnagyot is egy zászlóaljjal. Ők bejelentés nélkül érkeztek és még aznap este beszállásoltak Szalay önkéntesei mellé. Ezzel az Újépület valóban biztos kezekbe került.[84]

Ami a Kossuth önkéntesei közé állott sorkatonákat, mindenekelőtt a gránátosokat illeti, jelentkezésük ugrásszerűen megnövelte a csapat létszámát — és egyben a toborzás *azonnali beszüntetéséhez* vezetett. Az előzmények itt is augusztus végéig nyúlnak vissza. Szalay László „titkár és miniszteri biztos" augusztus végén adott be a hadügyminisztériumnak egy tizenkét nevet tartalmazó jegyzéket azokról a sorezredi személyekről (egy őrmester és egy káplár kivételével közvitézek), akik „a magyar szabadcsapatban" kívánnak szolgálni.[85] Melczer ezredes ezt előbb megtagadta és Mészáros véleményét kívánta megtudni, de a jelek szerint még ezt megelőzően megszületett a bölcs döntés: csak annak a két embernek engedik meg az átlépést, akiknek kitelt szolgálati idejük (kapitulációjuk).[86] Ez utóbbi értesítést Szalay amint megkapta, szeptember 2-án Szemeréhez fordult, hogy a budai gránátosok közül kapjon húsz embert kiképzőnek azok közül, akiknek szolgálati ideje letelt. Szemere ezzel egyetértően intézkedett.[87] Szeptember 4-én megérkezett Kossuth levele is, amely a kiszolgált gránátosoknak Szalay csapatába történő átlépését kérte engedélyezni.[88] Szeptember 5-én a belügyminisztérium közölte Korponay századossal, a hadügyminisztérium elnöki titkárával, hogy hírek szerint a budai gránátosokat el akarják vinni, de nem tudják, hová.[89] A legénység soraiban az a hír terjedt el, hogy tisztjeik „ki akarják lopni" őket Budáról — és Bécsbe vinni.[90] Nem tudjuk, hogy ekkor hányan álltak be a budai gránátosok közül Szalayhoz, de azok ekkor még nem a „lázadók" voltak, hanem csak azok, akiknek tíz évi szolgálata már

82 GK Praes 1848:566., 586. (Szemere ekkor kötelezte Hrabovszkyt az eskü letételére.)
83 BM eln 1848:851; GK Praes 1848:566.
84 Szept. 9-én nem kerültek a Kossuth-csapat tagjai maradéktalanul az Újépületbe, mivel a Károly-laktanyában evő bankjegynyomda őrizetét — ugyancsak szept. 9-től — ők látták el; PM eln ir. iktkve 1848:2063. A *Marczius Tizenötödike* szept. 11-i számvetése szerint az Újépületben (a tüzérlaktanyában) van 35 német és 280 magyar (ez utóbbiak honvédtüzérek). Majd így folytatja: „Ellenben van ott 1800 emberünk." Mivel Ivánka oda bevonult zászlóalja ezerszáz főnyi volt, így a Kossuth-csapatnak hétszáz embere lehetett ott.
85 HM 1848:5811., 6419.
86 HM 1848:5768., 5811.
87 BM eln 1848:819.
88 HM 1848:5969. (KLÖM XII. nem közli.) Szept. 14-én Szalay beadta az átlépni kívánók névsorát; HM 1848: 6006.
89 HM 1848:6066.
90 Szept. 6-án kelt, rossz írású, címzés nélküli levél Hratzky József tizedestől: Kossuth min. ir. 34. Mellette a 69 gránátos neve a 32. Estei Ferdinánd gye. gránátos osztályából, akik nem akarnak Bécsbe menni.

letelt. Kossuth sokszor idézett szeptember 6-i levelében azt írta Szemerének, hogy „ezen csapathoz több gránátosok álltak be, kiknek capitulacionális idejök már kitölt".

Ezekben a mozgalmas napokban kétségtelenül folyt a magyar legénységű sorkatonaság, mindenekelőtt a budai gránátosok — a nádor testőrsége — közt a hazafias agitáció, amint a fejlemények mutatják, nem is eredménytelenül.[91] „Földindulás" azonban nem következett be. Mindenki Batthyány és Deák, valamint az országgyűlés küldöttségének visszatérésére várt. Ismeretes, hogy Batthyány és kormánya — Szemere és Kossuth kivételével — szeptember 11-én lemondott. Az országgyűlés az előbbi két minisztert bízta meg a kormányfeladatok vitelével. Ekkor indult el a lavina. Cordier őrnagy, a gránátos zászlóalj parancsnoka[92] ezen a napon már azt jelentette, hogy harminchat gránátos állott a Kossuth szabadcsapathoz. Hrabovszky ugyancsak e napon a minisztériumnak továbbított jelentése ezt újabb tíz átállott gránátossal toldotta meg.[93] Másnap Kossuth megszavaztatta az országgyűléssel, hogy a kiállítandó újoncok kizárólag honvédzászlóaljakhoz kerülnek, továbbá, hogy „a rendes hadseregben szolgáló tiszteknek s katonaságnak ezen honvédzászlóaljakba az átlépés megengedtetik".[94] Bár a szövegezés csak a honvédség alakulatait említi, nem kétséges, hogy Kossuth és követől bizton számítottak arra, hogy a fővárosban levő gránátosok és más sorkatonák az immáron Hunyadi-csapatnak nevezett önkéntesekhez fognak állni. Az eredmény nem is maradt el: mind a gránátosok közül, mind a Pesten állomásozó Turszky gyalogezred zászlóaljából sokan csatlakoztak Szalay alakulatához. A szeptember 12-én este a kormányt ismét átvevő Batthyánynak azonnal cselekednie kellett, ha el akarta kerülni a sorezredi alakulatok teljes széthullását. Ez pedig a „legalitás terén" megmaradni akaró miniszterelnöknek nemcsak politikailag, de katonailag is fontos volt. A sorkatonaság fegyelmének felbomlása a fővárosban komoly kihatással lehetett volna — mint ettől Csányi kormánybiztos is félt — a drávai magyar seregre, annak harci szellemére. Fordítva: sorezredi alakulatok bevetése a betörő horvátok ellen nemcsak Jellasics propagandáját tehette hatástalanná, de megszilárdíthatta a magyar legénységű alakulatok tisztikarának megrendült lojalitását.

Batthyány tehát szeptember 13-án a reá jellemző határozottsággal falragaszok formájában az alábbi hirdetményt tette közzé: „A Hunyadi nevét viselő honvéd csapat száma már teljesen betöltve lévén, abba többé senki be nem vétethetik; azokra nézve tehát, kik a sorkatonaság közül zászlóikat a végett, hogy az említett honvéd csapatba felvétessenek, elhagyták, az iránt, hogy mellyik honvédi csapatba soroztassanak be, további rendelkezésemet fentartom. Ezen rendeletem után pedig senkinek a rendes katonaság közül zászlóját elhagyni semmi szín alatt sem szabad."[95] A rendelkezés határozott volt, de a gránátos zászlóaljnak csak a töredékét tudta megmenteni. A Hrabovszky főparancsnok által Latour osztrák hadügyminiszterhez intézett szeptember 14-i jelentés szerint a Cordier gránátosoktól 337 fő állott a Kossuth-csapathoz.[96] Ez a szeptember 11—13. között átállottak létszáma, ami ki-

91 Kortársi beszámoló a nádor helyzetéről: „Br. Wenckheim Béla nádori főudvarnok mondta, hogy a budai őrségi sztek közül csak két tisztre számíthatnak biztosan. A nádor egész környezete — szolgálati személyzete — meg volt véve." *Kovács L.* i. m. II. 96. o. L. még *Mészáros Lázár:* Emlékiratai. Pest, 1867. I. 184. o.

92 A gránátos zászlóaljak három ezred két-két gránátos századából (egy-egy osztályából) alakultak és mindig az őrnagy és parancsnok nevével jelölték őket. A budai gránátosokat 1848 júliusáig Baussner gránátosoknak nevezték, de akkor parancsnokukat ezredénél alezredesnek léptették elő és a parancsnokságot Cordier őrnagy vette át. A budai gránátosok a 2. Sándor gye., a 32. Estei Ferdinánd gye. és a 39. Dom Miguel gye. egy-egy osztályából állottak.

93 HM 1848:7168. Batthyány Szalaynál azonnal akart tiltakozni a „csábítások" miatt, de a levelet — lemondása miatt — már nem írta alá; Meln 1848:586.

94 KLÖM XII. 922—924. o.

95 Meln 1848:603; 1848/49-es nyomtatványok. Az ezerkétszáz főre tervezett létszám egyébként ekkor hirtelen telt be a gránátosok jóvoltából.

96 HL 1848—49-es gyűjtemény 2/62. (Gépelt másolat az osztrák HM anyagából.) A zászlóaljukat elhagyott gránátosokból jutott a fővárosban alakult 13. és 14. honvédzászlóaljaknak is (előbbi ún. keretzászlóalj, az utóbbi a „pesti csatárok"-ból alakult): a 13. zlj 75, a 14. zlj 59 volt gránátost fogadott soraiba; ONöHt 1848:4274.

egészült a korábban jelentkezett kiszolgált gránátosokkal. Ezért írhatta Batthyány szeptember 17-én Mészárosnak: a Hunyadi-csapatban „400 kitanult gránátos is vagyon".[97]

Az alkalmazás

Amikor Batthyány irodájában a fenti közleményt megfogalmazták, a miniszterelnök már intézkedett, hogy a Hunyadi-csapat mielőbb elhagyja a fővárost. Ez azonban a közvéleményt, legalábbis a képviselőket és a szeptember 12-én este az országgyűlés karzatán szorongókat nem érte váratlanul. Amikor ugyanis Batthyány bejelentette, hogy a nádor ismételten őt kérte fel kormányalakításra, s ő azt elfogadta, neki jutott a feladat, hogy ismertesse Csányi László szeptember 11-i levelét, amely Jellasics erőinek a Muraközbe való benyomulásáról tudósított. Mivel ez a hír a horvát inváziót kezdetét jelentette, Perczel Mór azonnal interpellálta a miniszterelnököt védelmi terveiről. Mivel pedig Batthyány két nappal korábbi, Bécsből történt visszatérését követően az esti órákban az ő tudtával egy zászlóaljnyi nem magyar legénységű sorkatona is érkezett a fővárosba, Perczel elsők között azt akarta tudni, tett-e már olyan intézkedéseket, hogy azokat eltávolítsa. A kérdés azonban általánosságban hangzott, s a fővárosnak és környékének az olyan katonaságtól való megtisztítását sürgette, akiknek tisztjei „nem teljesen megbízhatóak". Batthyány válasza így hangzott: „E tekintetben csak a legnagyobb általánosságban mondhatom azt, miként én minden katonai testületet, akár honi, akár külföldi, akár rendes, akár önkéntes, vagy bármiféle legyen, ha parancsaimnak ellenszegül, vagy ha olyan, amelynek engedelmességéről nem leszek meggyőződve, s hihetném, hogy annak idejében nem számolhatok rá, azt az országból ki fogom küldeni, vagy pedig feloszlatni minden habozás nélkül."[98] A reagálás nem hagyott kétséget afelől, hogy a válasznak az *önkéntesekre*, illetve a „bármiféle" katonai testületekre tett megjegyzése, azok engedetlensége vagy a miniszterelnök iránti lojalitás hiánya esetén történő *feloszlatása*, elsősorban az események középpontjába került Hunyadi-csapatra vonatkozik.

Ma már nehéz elképzelni azt a kényes helyzetet, amelyben szeptember 10-én este Batthyánynak a fővárosban található különböző fegyveres alakulatok közötti összeütközést sikerült elkerülnie.[99] A nyugalom háborítatlan maradt, s az idegen csapatok eltávolítása — amelyeknek érkezését csak egy nem kívánatos *köztársasági színezetű* fordulat elkerülése tette indokolttá — nem várathatott magára. Ugyanakkor ha azok elmennek, miként tudja megállítani az egyébként magyar legénységű és megbízható sorezredi alakulatok teljes széthullását, ha a „csábító" Hunyadi-csapat jelen van. Mivel pedig ezt a folyamatot Batthyány már szeptember 11-én, az első hírek hallatára elítélte, nem csodálkozhatunk azon, hogy Szalay önkénteseinek eltávolítása foglalkoztatta, s a Perczelnek adott válaszban ezt érzékeltette is. Szándékának, az átállások megakadályozásának azonban volt egy akadálya: az országgyűlés határozata. Az átállásokat eltiltó rendeletének elhatározásakor a miniszterelnöknek számolnia kellett az országgyűlés ellenállásával. Erre szeptember 13-án sor is került, amikor az elhangzott interpelláció kapcsán sikerült a házzal elfogadtatnia a formulát, hogy a határozat „foganatba vétele" — a bizalom jeleként — a jövőben reá bízatik. Ennek, és a Hunyadi-csapat toborzását megállító intézkedésnek elfogadtatásában egyébként döntő szerepe volt Kossuthnak, aki a maga nézeteinek kifejtése után bizalmáról biztosította Batthyányt és intézkedéseit.[100]

97 Meln 1848:637.
98 L. a *Közlöny* 1848. szept. 14-i tudósítását.
99 A részletekre l. *Urbán:* A nagy év sodrában 491—497. o. és Batthyány miniszterelnöksége 595—635. o.
100 L. KLÖM XII. 932—937. o. A kérdés még szept. 14-én is felmerült, s Kossuth ekkor is békítőleg szólt: uo. 944—945. o. Az ügy az átállás jogát követelő Turszky ezredbeli sorkatonáknak Batthyány lakása előtti tüntetése miatt került ismét elő. L. KH szept. 15. „Fővárosi újdonságok".

Az ügyvezető miniszterelnök elhatározása, hogy a Hunyadi-csapatot eltávolítja a fővárosból, *politikai döntés* volt. Ugyanakkor a horvát előrenyomulás kapcsán hozott katonai intézkedések igazolták azt, s azok sorában együtt szerepelt az önkéntes nemzetőri alakulatok készenlétbe helyezésével. Batthyány ugyanis hivatalának visszavételekor, szeptember 12-én este, parancsot intézett az önkéntes nemzetőrség négy kerületi táborának parancsnokaihoz, valamint Szalay Lászlóhoz, meghagyva nekik, hogy a parancsnokságuk alatt álló „önkéntes hadcsapatot" helyezzék készenlétbe, „miszerint e levelem vétele után másnap, oda hová rendelni fogom, azonnal indulhasson".[101] Nem tudjuk, milyen reagálást váltott ki ez a csapatban, a tisztekben és Szalayban, vagy magában Kossuthban. Tény, hogy az indulási parancs váratlan gyorsasággal érkezett, s az új — részben nyilván vidékről toborzott — emberek felszerelése még nem volt hiánytalan. Szalay szeptember 22-i leveléből tudjuk, hogy a „pestről rögtönzött elmenetele miatt" a csapatnak egyes felszerelési cikkekből komoly hiányai voltak.[102] Annak azonban nincsen nyoma, hogy valamiféle ellenszegülés mutatkozott volna. Kossuth ezt nem is engedhette meg anélkül, hogy szándékait ne kérdőjelezték volna meg a kortársak. Batthyány intézkedése melletti kiállása így egyszerre volt lojalitás és önigazolás.

Batthyány első gondolata az volt, hogy Szalay önkénteseit elnevezésüknek megfelelően: szabadcsapatként alkalmazza. Így írt erről Csányinak szeptember 13-án: „Mintegy 1200 emberből álló portyázó csapat Szalay László őrnagy vezérlete alatt úgy fog maneuvrírozni, hogy az ellenséget vagy hátmegöl támadja meg, vagy diversiót [figyelmet elterelő hadmozdulatot] csináljon az ellenségnek."[103] Ez tehát a Dunántúlon, az előrenyomuló Jellasics elleni alkalmazást jelentette volna. (Ekkor már létezett az a terv, amely a magyar főerőket Veszprém táján kívánta a horvát erők ellen összefogni.) Az elképzelés azonban rövidesen megváltozott. Batthyány katonai tanácsadói ugyanis lehetségesnek tartották, hogy Mészáros az új csapatokkal megerősített verbászi táborral elfoglalja a szenttamási szerb tábort — és ezt követően alakulatokat küldjön vagy az előrenyomuló Jellasics ellen, vagy a főváros biztosítására. Ezért a miniszterelnök már szeptember 14-én arról tájékoztatta a hadügyminisztert, hogy „Szalai 1600 emberből álló hadát" is rendelkezésére bocsátja és azt másnap már elindítja.[104] Batthyány rendeletére másnap reggel a Hunyadi-csapatot gőzhajó vitte Bajára, hogy onnan gyalogmenetben folytassa útját Verbászra. Indulás előtt az alakulat a hajóállomáshoz közel levő képviselőház előtt sorakozott fel, ahol ünnepélyesen búcsúztatták.[105] A távozás nemcsak ünnepélyes pillanat volt, hanem lényeges fordulat a Kossuth által kezdeményezett önkéntes alakulat történetében. A főváros elhagyásával a Hunyadi-csapat elvesztette *politikai jelentőségét*, amely kétségtelenül létezett a szervezés kezdeteitől. Ezért találónak látszik a Kossuthtal és a baloldallal nem rokonszenvező Kovács Lajos megállapítása, miszerint azzal, hogy Batthyány elküldte Szalay alakulatát, ezzel egy lehetséges (ti. Kossuth által vezetett) ideiglenes kormány haderejét távolította el.[106]

A Hunyadi-csapat tehát egyelőre Mészáros Lázár rendelkezése alá került, de nem jutott el a verbászi sereghez. Szeptember 16-án Batthyány arra kérte a hadügyminisztert, hogy az ellenséges táborra mielőbb „eldöntő támadást tegyen", hogy azt követően a Hunyadi-csapatot és néhány honvédzászlóaljat Batinára irányíthasson, hogy azokat gőzhajók hozzák fel az előretörő horvát sereg ellen.[107] Ugyanakkor

101 Meln 1848:587.
102 Szalay L. — Csányi L.-hoz, szept. 22. OL H 103. Csányi László kormánybiztosi iratai, Komáromban lefoglalt iratok (továbbiakban: Csányi komáromi ir) 209.
103 Meln 1848:601.
104 Meln 1848:609.
105 A *Pesti Hírlap* szept. 17. (Sem a KH, sem a *Közlöny* nem adott hírt az egység elindulásáról.) A csapat tehát nem a dunántúli tá borba indult. V.ö. *Spira György:* Polgári forradalom (1848—1849). Magyarország története 6. Bp., 1979. 259. o.
106 *Kovács Lajos:* A szeptemberi napok 1848-ban. *Budapesti Szemle*, 35. (1883) 362. o.
107 Meln 1848:622.

szeptember 17-én a Baján tartózkodó Szalay továbbindulás helyett levélben fordult a hadügyminiszterhez, hogy küldjön neki némi lovasságot és három ágyút, hogy az időközben Baranyába betört horvátok ellen fordulhasson.[108] Nem becsülve le a kezdeményezést, hogy Roth és Philippovics betörésének hírére Szalay — mint a veszély helyéhez legközelebb levő egység parancsnoka — azonnal felajánlkozott a horvát hadoszlop elleni fellépésre, feltételezhetjük azt is, hogy mind ő, mind tisztjei az új helyzetben lehetőséget láttak — a korábban jogosan remélt — önálló cselekvésre. Mészáros azonban az ajánlatot nem méltányolhatta, hiszen neki is minden erőre szüksége volt a Szenttamás ellen szervezett harmadik támadáshoz. Ezért azt válaszolta Szalaynak, hogy sem lovasságot, sem tüzérséget nem tud adni, ezért inkább jöjjön az ő segítségére.[109]

Batthyány szeptember 17-én még abban a hiszemben írt Mészárosnak, hogy a Hunyadi-csapat — és egyéb erősítések — már megérkeztek a táborba. Ha még nem történt volna meg a döntő ütközet — írta —, akkor mihamarébb kerüljön arra sor és a felküldendő mintegy ötezer főnyi erőt Ercsénybe (Ercsibe) szállíttassa hajón, s onnan Fehérvárra utasítsa őket. Mivel ez a létszám egyszerre nem szállítható, Batthyány külön hangsúlyozta, hogy az első részletben — néhány honvédzászlóalj mellett — a Hunyadi-csapat is ott legyen.[110] E rendeletet követően értesülhetett a miniszterelnök arról, hogy a Hardegg-vasasok átállottak az előnyomuló Jellasics seregéhez, amely így jelentősen megerősödött. Az is tudomására eshetett, hogy Szalay csapata még Baján van. Ezért még szeptember 17-én futár indult a táborba, amely hírül adta Mészárosnak, hogy az erőviszonyok megváltozása miatt nem küldheti le neki sem Szalay zászlóalját, sem a megígért borsodi önkénteseket.[111] A levél vétele után a hadügyminiszter szeptember 19-én utasította Szalayt, hogy miniszterelnöki rendelet következtében ne vonuljon Verbászra, hanem a Batináról felküldött gőzössel csapatával Ercsénybe menjen, „onnan pedig szárazon Fehérvárra vegye útját, ott további parancsolatot veendő".[112] A szükséges hajó szeptember 20-án állott rendelkezésre, s ekkor Mészáros tudósított a Hunyadi-csapat Ercsénybe szállításáról.[113] Két nap múlva a „Hunyadi dandár főparancsnoksága" már *Dunaföldvárról* jelentette megérkezését Csányinak, mert időközben ennek a dunai átkelőhelynek az őrzése vált kívánatossá arra az esetre, ha Jellasics nem Budának vonulna, hanem a Dunán átkelve az Alföldön indulna meg Pest elfoglalására. Szalay részletes jelentése szerint serege egy őrnagyból, hat századosból, tizenkét hadnagyból és 1355 főnyi altisztből és legénységből állt. Felsorolja a „rögtönzött elmenetel" miatti felszerelési hiányokat, de büszkén jelenti, hogy a legénység „jó szuronyos lőfegyverrel" van ellátva. Gyakorolva a gyors kiindulás miatt nincs, a fegyelem kielégítő. „A korhelységnek meglehetősen alávetvék, lopások annyival kevesebbek, [a] lelkesülés jó s magyar szellemű."[114]

Batthyány eredeti utasítása szerint a csapatnak Ercsiből Veszprémbe kellett volna vonulnia. Mivel a dunai partraszállás helye megváltozott, nyilván az előbbi utasítás sem volt érvényben. (Az iratok hiányosak, de szeptember 22-én, amikor Szalay megérkezését jelentette Csányinak, a miniszterelnök erről már tudott, hiszen ő is ekkor közölte ezt a fehérvári táborban tartózkodó nádorral.)[115] Szalay tehát maradt Dunaföldváron, hová szeptember 23-án megérkezett Batthyány újabb utasítása, hogy a parancsot vivő gőzöst felhasználva csapatával és minden, az ellenség elől

108 OL H 76. Mészáros Lázár verbászi iratai, beadványok (továbbiakban: Verbászi B.) 125.
109 OL H 76. Mészáros Lázár verbászi iratai, kiadványok (továbbiakban: Verbászi K.) 136.
110 Meln 1848:637. Ebben a levélben emeli ki Batthyány, hogy a Hunyadiaknál négyszáz „kitanult gránátos" van. Ezzel az alakulat értékét kívánta hangsúlyozni.
111 Meln 1848:658.
112 Verbászi ir K. 146.
113 KPA 64.
114 Csányi komáromi ir 209. A hiányok: 721 csákó, 1167 patrontás és szuronytok, 1355 tarisznya, 130 köpenyeg, 210 zeke, 1200 pár bakancs, 2710 pár fehérruha. Csányi ezt továbbította a miniszterelnöknek; Meln 1848:783.
115 Meln 1848:727.

mentendő felszereléssel települjön a *Duna bal partjára* — s tegyen meg mindent az ellenséges erők átkelésének megakadályozására.[116] A miniszterelnöknek ezt az utasítását — egyelőre nem tisztázott okokból — a csapat nem hajtotta végre, s Szalay Földvárról fordult 24-én azzal a kérelemmel Csányihoz, hogy adjon neki néhány lovasszázadot, hogy az immár Tolnában előnyomuló horvát balszárny ellen fordulhasson.[117] Közben szeptember 25-én Görgey Artur átvette a Csepel-sziget parancsnokságát, s a Batthyány rendeletére Görgeynek mint főparancsnoknak jelentő Szalay még ekkor, szeptember 26-án is Dunaföldváron volt.[118] (A jelentés szerint a csapat létszáma ekkor 1505 fő, aminek magyarázata az, hogy 23-án a még Pesten maradt, nyilván a szeptember 15-i eltávozás után vidékről felküldött önkénteseket is az egység után küldték.)[119] Görgey azután a Duna túlpartjára történő települést elvetette, mert szerinte a parancs oka vaklárma volt. Görgey szeptember 27-i jelentése szerint Szalayhoz csatolta a szabolcsi önkéntesek zászlóalját és utasította, hogy kezdje meg a horvát főerők oldalában és hátában a tevékenységet.[120]

Nincs nyoma annak, hogy szeptember 28-ig Szalay elmozdult volna Dunaföldvárról. Zászlóalja először akkor került ellenség közelébe, amikor Görgey a csapatból ötszáz embert (két századot) Adonyba rendelt, s ezekből formálta azokat a felderítő különítményeket, amelyeket szeptember 29-én Seregélyesre küldött, illetve Sárosdra maga vezetett.[121] Október 1-én kelt jelentéséből megtudjuk, hogy Görgey a Hunyadi-csapat két századát Abára (túl Seregélyesen) rendelte, míg a Földváron maradt négy századot gőzhajón Ercsibe szállíttatta.[122] Ekkor már megtörtént annak a kettős őrvonalnak a kiépítése, amely a horvát főerők és Roth hadoszlopa közötti futárösszeköttetést volt hivatva megakadályozni, s amely elfogta Zichy Ödönt is. Ebben, mint az ozorai diadalban is, jelentős szerepe volt a Hunyadi-csapatnak. Ekkor már Szalay önkéntesei, miként Görgey minden alakulatával, Perczel Mórnak voltak alárendelve, aki — mint október 5-i jelentéséből tudjuk — előtte napon Szolgaegyházánál egyesült Görgey seregével.[123] Ettől a pillanattól a csapat önállósága végleg feloldódott egy nagyobb egység: „a magyar hadsereg 5. hadosztályának" hadműveleti tevékenységében, s annak nyomon követését jelen dolgozat nem tartja feladatának.[124]

Azt azonban még érdemes megemlíteni, hogy amikor a Honvédelmi Bizottmány a Hunyadi-csapat hiányainak pótlására utasította a Nemzetőrségi Haditanácsot (mint azt a szervet, amely a honvédség ellátásával is foglalkozott), akkor Nádossy Sándor alezredes, a Haditanács elnöke azt válaszolta, hogy a csapat alakulásáról nincs tudomása.[125] A Honvédelmi Bizottmány értette a figyelmeztetést, hogy ti. addig nem a „szokott úton" történt az alakulat ellátása, s ezért egy október 12-i levelében közölte, hogy „a fegyveres csapatok közötti szükséges egyenlőség tekintetéből" a Hunyadi-csapat, a Mátyás- és a Lehel-csapat ezentúl a Haditanácshoz tartozik, jelentéseiket oda küldjék és a parancsokat tőle kapják.[126] Ezt követően a Haditanács október 16-i kelettel megkapta a Hunyadi-csapat gyalogságára vonat-

116 Meln 1848:741.
117 Csányi komáromi ir 190., 211.
118 Szalay László — Görgey Artúrnak, szept. 26. *Görgey — Katona:* i. m. (l. 42. jegyzet) 169—170. o. Görgey még Szolnokon volt, amikor egy másik szept. 23-i rendeletében Batthyány arra utasította Szalayt, hogy ha a bal parton visszavonulásra kényszerülne, Soroksárnál vegye fel a kapcsolatot Görgeyvel; KPA 79.
119 Meln 1848:744.
120 HM 1848:8146., 8149; közli *Görgey — Katona:* i. m. 177., 179. o.
121 HM 1848:7647; közli *Görgey — Katona:* i. m. 187. o.
122 OHB 1848:2225; közli *Görgey — Katona:* i. m. 225—226. o. A csapat szeptember végi—október eleji mozgásának részleteire l. *László Károly:* Napló katonai életemből... I. k. OSzK Kézirattár, Oct. Hung. 720.
123 OHB 1848:879; közli *Görgey — Katona:* i. m. 306—308. o.
124 A Hunyadi-csapatnak a Roth hadoszlopa elleni fellépésében játszott szerepére l. *Varga János:* Népfelkelő és gerillaharcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp., 1953. Perczel 1848. nov. 12-i és 20-i hadrendjét l.: Egykorú adatok az 1848-i muraközi hadjárat történetéhez. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1929. 376—379. o.
125 OHB 1848:1158.
126 OHB 1848:1021. A *Közlöny*ben okt. 20-án jelent meg Kossuth aláírásával. A rendelet egyben azt is közölte, hogy a beállott önkéntesek szolgálati ideje — mint a honvédeknél — négy év.

kozó konkrét választ, amely szerint a felmerült hiányok ellátása és a kérdés rendezése: a csapatnak „a hadi tanács alá rendelése, s rendes honvéd zászlóalyjá (!) átalakítása egyenesen a nemzetőrségi tanács teendői körébe tartozik".[127]

Ez a levél már megpecsételte a Hunyadi-csapat sorsát. De a rendelkezés végrehajtása nem haladt olyan gyorsan. A schwecháti csata utáni napokban Kossuth, amikor Pozsonyból beszámolt a védelmi tervekről kollegáinak, megemlítette a csapatot olyan formában, amely mintegy elfedni kívánta a szervezés eredeti szempontjait: „Csak egy pár Frey Corps-unk volna. Éreztem szükségét. Azért alkottam a Hunyadiakat. De szerte szaggatták, sor katonát csináltak belőle. A mire nem való."[128] Ennek ellenére nem tudunk arról, hogy Kossuth lépéseket tett volna a csapat eredeti jellegének visszaállítására. Sőt, ő volt az, aki november 25-én így utasította a honvédelmi minisztériumot: „Végre arra szólítom fel a ministeriumot, hogy a Hunyadi gyalog csapatot mielébb egy új számmal ellátott honvéd zászlóaljjá alakítsa át, s azt a Közlönyben is tegye közhírré."[129]

Így alakult át Kossuth volt szabadcsapata az 50. honvédzászlóaljjá.

A Hunyadi-lovasság

Láttuk, Szalay László eredetileg Borsod megyében lovas önkénteseket akart toborozni, míg Kossuth augusztus második felében a Szalay-féle csapatot gyalogos alakulatként kívánta megszervezni. Mészáros engedélye így valósággal kikényszerítette a lovasok toborzását, amely emiatt később is kezdődött. Mivel ez ráadásul vidéken folyt, a Hunyadi-lovasságnak nincs politikai szerepe ezekben a mozgalmas szeptemberi napokban. Kossuth sem sokat foglalkozott vele. Csak egy esetet ismerünk, amikor szeptember elején a lovasság felszerelése érdekében lépett. Magával a ténnyel azonban, hogy az általa kezdeményezett szabadcsapatnak lovassága is lesz, úgy látszik, hamar megbarátkozott. Erre mutat Széchenyi augusztus 27-i naplóbejegyzése, amely szerint Kossuth kijelentette, hogy nem hagyja magát, hanem a Kunsághoz és a többiekhez fordul, s olyan sereget teremt, amivel „kihozza a császárt a Burgból".

Amint azt Egressy Sámuel jelentéseiből tudjuk, a lovasok toborzása csak szeptember 5-én kezdődött, s központjául Nagykőrös jelölték ki.[130] Ami a ruházatot és felszerelést illeti, ebben a kérdésben is nyilván késedelemmel kellett számolnia, hiszen a lovasság egyenruháját nyilván csak augusztus 23-a után lehetett megrendelni, míg a felszerelések egy részét — mint ezt Kossuth az erdélyi lovasság kapcsán már a kezdeteknél jelezte — a csapat a hadügy raktáraiból kívánta megszerezni. Érvényes ez a fegyverzetre is, hiszen a Kossuth által beszerzett szuronyos fegyvereket csak a gyalogság használhatta. A Hunyadi-lovasság első ismert igénye valóban fegyverrel kapcsolatos. Magát a beadványt nem ismerjük, csak Korponay százados hadügyminiszteri titkár augusztus 31-i jelentését Mészároshoz, amely szerint Melczer ezredes a „Kossuth szabadcsapat" számára igényelt ezer pár pisztoly kiszolgáltatását a saját igényekre hivatkozva megtagadta.[131] Kossuth szeptember 4-én nem csak Szemerétől, de Marziani alezredestől, a honvédelmi minisztérium fegyver-főfelügyelőjétől is kért ezer emberre elegendő lőszert — és ezt megtoldotta száz karabély igénylésével is.[132] Ismeretes, hogy a karabély a huszároknál volt rendszeresítve.

127 OHB 1848:1158.
128 OHB 1848:2546. Közli KLÖM XIII. (S. a. r. *Barta István*) Bp., 1952. 334—335. o.
129 OHB 1848:3716; közli KLÖM XIII. 550. o. Kossuth levelének dátuma valószínűleg pontatlan. A *Közlöny* ugyanis nov. 18-i számában „A honvédsereg elhelyezése és törzstiszti állománya" c., a Nemzetőrségi Haditanács által kibocsátott hirdetményében már tudatta, hogy a Csáktornyán tartózkodó Hunyadi-csapat az 50. sorszámot kapja.
130 ONöHt 1848:3779: OHB 1848:2220.
131 HM 1848:5768.
132 PM eln ir. iktkve 1848:2007.

Szalay szeptember 4-én Szemeréhez fordult, hogy a lovasság felszerelését biztosítsa.[133] Egyrészt olyan felszerelési tárgyakat igényelt, amelyeket „szerződés által" a csapat csak a jövő héten fog megkapni: száz lovassági kardot, négyszáz „üres magyar nyerget" és ugyanennyi lópokrócot. Ezeket két hét alatt visszatéríteni ígéri, aminek nem lesz akadálya, mivel azokat „állami minta" szerint rendelte. A kérelem másik fele fegyverekre vonatkozott: kétezerkétszáz pisztolyt és kilencvenhat huszárkarabélyt kért. A minisztérium szeptember 8-án utasította az óbudai ruházati bizottmányt a kardok, a nyergek és a pokrócok kiadására.[134] Másnap, tehát a „kritikus" szeptember 9-i napon Szemere intézkedett a kért fegyverek kiadásáról is — amint értesülünk Szalay szeptember 10-én Melczer ezredeshez intézett leveléből.[135] A levél írója közli, hogy sietve át fogja venni a fegyvereket, de az egyidejűleg igényelt lófelszerelési tárgyak ügyében még nem kapott választ. Ezek szerint szeptember 8-án csak a raktári szerveket értesítették. De továbbra sem történt semmi, mert szeptember 12-én Szalay ismét sürgette a nyergeket, de ekkor már hatszáz darabot.[136] Szeptember 14-én Melczer ezredes a további kétszáz nyeregre vonatkozó kérelmet — saját szükségletek miatt — elutasította, de az eredetileg igényelt száz kard, a nyergek és lópokrócok esetében hivatkozott a szeptember 8-i rendeletre, s közölte, hogy azok visszatérítési kötelezettség mellett az óbudai ruházati bizottmánynál átvehetők.[137]

Megindult tehát a lovasság felszerelése is szeptember közepére, de ez nem jelentett igazi késedelmet, mert — mint látni fogjuk — az önkéntesek száma ekkor még igen alacsony volt. A lovasság szervezői viszont hamar felfedezték azt, hogy bizonyos felszerelési tárgyakat nem tudnak megszerezni, mert azok „semmiféle gyárban" nem kaphatók. Így ismét a kincstári raktárakat kellett igénybe venniük. Szeptember 23-án ez ügyben kereste meg Batthyányt Kupa Hümér, a lovasság századosa és helyettes csapatparancsnok.[138] Batthyány a beadvány külzetén levő feljegyzés szerint azonnal a honvédelmi minisztériumhoz fordult: gyors választ kért, hogy teljesíthető-e? Az igenlő válasz után még aznap — ugyancsak az irat külzetén — intézkedett a kért szerek kiszolgáltatásáról, s egyidejűleg utasította a ruházati bizottmányt is. Ezzel nem lehetett fennakadás, mert szeptember 30-án a lovasság ügyeit Pesten intéző Kupa Hümér azt jelentette a Haditanácsnak (!), hogy a lovasság megindulásához már csak három tábori kovácsműhely és hat társzekér hiányzik...[139]

Láttuk, az őrnagy kivételével a lovassági tisztek kinevezése is megtörtént szeptember 1-én. Lassan rendeződött azok ügye is, akik sorezredi őrmesterekből vagy hadnagyokból léptek elő a Hunyadi-csapatnál.[140] A toborzás azonban nem haladt olyan gyorsan, mint azt a felszerelési vagy fegyverigények jelezni látszottak. Szeptember 14-én Egressy Samu azt közölte Kossuthtal, hogy két hét alatt mintegy háromszáz főre számít,[141] de ugyanő október 3-án azt jelentette a Honvédelmi Bizottmánynak, hogy aznap indították a százhatvan főnyi első századot „az ellenség elé" — Szalay rendelkezése alá.[142] S ez a létszám is kissé a pesti recept szerint alakult, mert harmincegy fő a Ferdinánd huszárezredtől állott át szeptember végén, Kossuth kecskeméti toborzóútja alkalmából.[143]

133 HM bizt 1848—47—247.
134 Uo.
135 HM bizt 1848—47—247.
136 Uo.
137 HM bizt 1848—47—234.
138 HM bizt 1848—47—481. Az igényelt felszerelési tárgyak: 1130 köpenyzsák, 1080 pár szőrtarisznya, 1080 magyar nyereg, 1130 kulacs, 96 kardszíj, 96 karabélyhorog, 96 tölténytartó szíj.
139 ONöHt 1848:4530.
140 HM 1848:6502., 7268; HM bizt 1848—102—146.
141 ONöHt 1848:3779.
142 OHB 1848:2220.
143 HM 1848:7582.

A kép teljessége kedvéért még hozzátehetjük, hogy a lovascsapat toborzási eredményeivel elégedetlen Szalay László Baján tartózkodva maga is tett lépéseket a lovasság kiállításának meggyorsítására. Szeptember 17-én Baján találkozott Ferenczy Albert vasasezredbeli századossal, aki Pestre készült, s aki nem tudta még, hogy a szabadkai nemzetőrséghez megkapta az őrnagyi kinevezést. Szalay „elcsábította" őt saját lovasságához és felhatalmazására hivatkozva, hogy joga van főtiszteket is kinevezni (akiket csak megerősítésre kell felterjesztenie), kinevezte Ferenczyt a lovasság őrnagyának. (Láttuk, ezt Szemere sem tette.) Egyben megbízta őt a szervezéssel és kiképzéssel, alárendelve neki a lovak beszerzésével és az önkéntesek felruházásával foglalkozó két tisztet.[144] A megbízás végül nem nyert megerősítést és Ferenczy maradt a szabadkai nemzetőrségnél. Az eset azonban érdekes, mert nemcsak Szalay aktivitását mutatja, hanem azt, hogy ekkor már a toborzási körzetet is ki kívánta terjeszteni. A Ferenczynek adott megbízatás szerint Heves, Borsod, Szabolcs, Békés és Csongrád megyékben, a Hajdú kerületben toborozhat, de bemehet Csanádba és a Jászkun kerületekbe is. Végezetül még említhetjük, hogy Sztankovánszky Imre tolnai főispán szeptember 24-én kelt jelentése szerint a Hunyadi-csapat toborzói szép eredményeket értek el Dunaföldváron.[145] Ezt azonban feltehetően nem a lovasság toborzói érték el, hanem a helyben tartózkodó Hunyadi gyalogság sorai szaporodtak ily módon.

A Hunyadi-lovasság sorsát pedig megpecsételte a már említett október 12-i rendelet,[146] amely elsősorban a lovas szabadcsapatok kérdését kívánta rendezni. Október 14-én Egressy Samu kormánybiztos már benyújtotta tiszti kinevezési ajánlatát a leendő *13. huszárezred* számára.[147] A jelek szerint az ezred élére Lenkey Jánost akarták állítani, de ezt egyelőre elhalasztották. Október 19-én azonban két őrnagyot és az ezred további tiszti állományát kinevezte Mészáros Lázár és Nádossy Sándor alezredes, a Haditanács elnöke.[148] Az alakuló ezred ekkor összesen két századból állott: az 1. század Nagy Lajos századossal a táborban, a 2. század Talián Endre százados alatt indulóban Nagykőrösről.[149]

Valójában tehát a Hunyadi-csapat lovassága átszervezéséig még harmadát sem állította ki a Mészáros által engedélyezett létszámnak. Magvát adta azonban a szabadságharc első *honvéd huszárezredének*. Eredete végleg akkor veszett homályba, amikor — mint arra az ezred parancsnokát december végén utasították — elhagyta a „megkülönböztető" felszerelési tárgyakat: a kék inget, gatyát és fokost.[150]

Аладар Урбан

НЕРЕГУЛЯРНЫЕ ВОЙСКА КОШШУТА ПО ОСЕНИ 1848 Г.

Резюме

Характерность венгерских военных событий 1848 г., что в апреле началась организация национальной гвардии по распоряжениями новых законов, потом в мае, из-за сербских движений на южном крае, вербование первых дасяти батальонов гонведов, организованных из добровольцев. Только после II. сентября, после начала хорватской инвазии приходил очередь постановки перегулярных войск.

Это верное установление с тем ограничением, что министр финансов, Лайош Кошшут

144 Szalay szept. 21-i megbízólevelének másolata, Ferenczy Albert szept. 24-i jelentése: ONöHt 1848:4365.
145 KPA 56.
146 L. 126. jegyzet.
147 ONöHt 1848:5467.
148 ONöHt 1848:6535. A két őrnagy: Kupa Hümér és Sebő Alajos. Az utóbbi a szabadcsapatnál nem fogadta el kinevezési ajánlatot; KLÖM XII. 891. o.
149 Kupa őrnagy szerint mindkét század egyenlő létszámú: 1 százados, 1 hadnagy, a megfelelő altisztek és 144 közvitéz. ONöHt 1848:5690.
150 HM 1848:12787.

уже в 23. августа получил разрешение постановить собственно организирующие нерегулярные войска. Документы свидетельствуют о том, что он уже в середине июля хлопотал об этом, но министр-президент Лайош Батяни не реагировал на письмо Кошшута, связанное с этим. За отсутствием относящихся документов, автор прийдёт к заключению, что в конце концов Кошшут получил разрешение от военного министра Лазара Месароша постановить нерегулярные войска потому, что он голосовал вместе с другими членами правительства на дебатах рекрутского законопроекта. Министр финансов раньше в своём журнале «*Kossuth Hírlap*», высказал своё мнение за чисто венгерско-организованную армию, потом в парламенте подал голос всё-таки за компромисс — то-есть необходимо вливать рекрутские пополнения и в старые линейные полки — это следает вероятным упомянутое соглашение. Военный министр пошёл на уступки наверно с согласия Лайоша Батяни потому, что в дальнейшем он не занимался с вопросом, так и зазвание командира войска поручил министру-президенту, компетентному в делах национальной гвардии и армии гонведов.

Собственно говоря эти части статьи доставляют новый резултат, однако показывают и то, что Кошшут получил разрешение постановить одновременно двух нерегулярных войск: постановить конный отряд в Трансилвании, и пехотно-конный отряд, центром которого был бы Пешт-Буда. Как мы можем установить по одному сообщению журнала Кошшута, министр-финансов в столице хотел организовать исключительно пехотный нерегулярный отряд, но это не разрешили. Так получил он полномочие на вербование 1200 пехотинцев и 1000 кавалеристов. (Это объясняется наверно с тем, что конница могла быть расположенной только за городом.)

Автор указывает на то, что численность нерегулярных войск Кошшута в 10. сентября приблизительно 1000 лиц могла быть. В этот день вернулись с Вены безрезультатно Батяни и Ференц Деак и делегация парламента. По одним современным воспоминаниям Кошшут тогда был бы готов использовать эту силу на взятие власти. Так как и министр внутренных дел, Берталан Семере концентрировал войска, и Батяни с эксортом вернулся, не приходил очередь никакого конфликта.

В 12. сентября в парламенте Кошшут добился одобрения путём голосования того, что офицеры и рядовые линейных полков могли перейти в армию гонведов и в нерегулярные войска. Это в один день значительно ослабил регулярный гарнизон столицы (прежде всего гренадерскую часть, лейб-гвардию эрцгерцога, наместника венгерского корля, Иштвана). Батяни сного принял должность министра-президента, сразу запретил переходов, и вербование надутых по численности нерегулярных войск объявил конченным. Во избежание возможных сопротивлений или недовольства отряд Хуняди (название заявил Кошшут в 10. сентября) в 15. центября направился по приказу с Пешта на вербасский лагерь под командование военного министра Лазара Месароша.

В дальнейшем статья занимается деятельностью отряда в конце центября, в начале октября, который играл важную роль в окружении и капитулации колонны генерала Рота. В заключительной части описывается поздно начинающее, и до середине октября слабых успехов достигнутое вербование кавалеристов. Пехота штановилась 50. батальоной гонведов, а кавалерия составила ядро вновь организованного 13. гусарского полка.

Aladár Urbán

KOSSUTHS FREISCHAR IM HERBST 1848

Resümee

Es waren bezeichnende militärische Ereignisse des Jahres 1848 in Ungarn, daß man im April aufgrund der Bestimmungen der neuen Gesetze mit der Organisierung der Nationalgarde und im Mai — wegen der serbischen Bewegungen im Südland — mit der Werbung der ersten zehn aus Freiwilligen bestehenden Honvédbataillone begann. Zur Aufstellung von Freischaren kam es aber erst nach dem 11. September, nach dem Beginn der kroatischen Invasion.

Diese Behauptung gilt mit der Einschränkung, daß Finanzminister Lajos Kossuth schon am 23. August die Genehmigung bekam, eine Freischar in eigener Organisation aufzustellen. Laut der Zeugenschaft der Urkunden drang er schon Mitte Juli darauf, aber Ministerpräsident Lajos Batthyány reagierte nicht auf Kossuths diesbezüglichen Brief. Mangels einschlägiger Dokumente zieht der Autor die Schlußfolgerung, daß Kossuth die Genehmigung zur Aufstellung der Truppe aus Freiwilligen schließlich vom Kriegsminister Lázár Mészáros deshalb bekommen haben dürfte, weil er bei der Debatte über den Gesetzesvorschlag zur Rekrutierung mit den anderen Mitgliedern der Regierung stimmte. Da der Finanzminister früher in seinem Blatt, in *Kossuth Hírlap* (Kossuths Zeitung) für eine Streitmacht von ausschließlich ungarischer Organisierung

Stellung genommen hatte und dann später im Landtag doch für den Kompromiß stimmte, nämlich dafür, auch die alten Linienregimenter mit den Rektruten zu ergänzen, scheint die obige Schlußfolgerung berechtigt zu sein. Das Zugeständnis seitens der Kriegsministers erfolgte aller Wahrscheinlichkeit nach mit Batthyánys Zustimmung, denn er beschäftigte sich im weiteren nicht mehr mit der Frage, so überließ er auch die Ernennung des Truppenkommandanten dem Ministerpräsidenten, der für die Angelegenheiten der Nationalgarde und der Honvéd zuständig war.

Wirklich neue Ergebnisse werden eigentlich in diesen Teilen der Studie geboten. Es wird auch nachgewiesen, daß Kossuth zur gliechen Zeit die Genehmigung zur Aufstellung zweier Freischaren erhielt, und zwar zur Aufstellung einer Reitertruppe in Siebenbürgen sowie einer Infanterie- und Reitertruppe mit dem Zentrum in Pest-Ofen. Wie aufgrund einer Mitteilung in Kossuths Zeitung festgestellt werden kann, wollte der Finanzminister in der Hauptstadt nur eine Freischar aus Infanteristen organisieren, dafür erhielt er jedoch nicht die Genehmigung. Die Ermächtigung lautete also auf die Werbung von 1200 Infanteristen und 1000 Reitern. (Die Erklärung dafür mag darin liegen, daß die Reiterei in der Hauptstadt nicht, nur in der Umgebung stationiert werden konnte.)

Der Meinung des Autors zufolge konnte Kossuths Freischar am 10. September etwa 1000 Mann stark gewesen sein. An jenem Tag kehrten Batthyány und Ferenc Deák sowie die Delegation des Landtages von ihrem erfolglosen Besuch in Wien zurück. Einigen zeitgenössischen Erinnerungen zufolge wäre Kossuth zu jener Zeit bereit gewesen, sich dieser Waffengewalt zur Machtergreifung zu bedienen. Da aber auch Innenminister Bertalan Szemere Truppen zusammenzog und auch Batthyány in Begleitung von Soldaten zurückkehrte, kam es zu keinerlei Konflikt.

Kossuth brachte am 12. September im Landtag durch, daß die Offiziere und die Mannschaft der Linienregimenter in die Honvéd und die Freischaren übertreten durften. Infolge dieser Verfügung wurde die aus Liniensoldaten bestehende hauptstädtische Garnison von geringer Stärke (vor allem die Grenadiertruppe, die Leibgarde Erzherzog Palatin Stefans) während eines einzigen Tages bedeutend geschwächt. Als Batthyány das Amt des Ministerpräsidenten wieder angenommen hatte, verbot er auf der Stelle die Übertritte und erklärte die Werbung für die Freischar von aufgeschwellter Stärke für abgeschlossen. Um eventueller Widersetzlichkeit oder Unzufriedenheit vorzubeugen, kommandierte er am 15. September die Hunyadi-Truppe (der Name wurde von Kossuth am 10. September bekanntgegeben) von Pest ins Feldlager bei Verbász ab und stellte sie unter die Befehlsgewalt des Kriegsministers Mészáros.

Im weiteren behandelt die Studie die Ende September und Anfang Oktober durchgeführten Operationen der Freischar, unter denen ein wichtiges Ereignis war, als die Heersäule von General Roth umzingelt und zur Waffenniederlegung gezwungen wurde. Im abschließenden Teil wird die verspätet gestartete und bis Mitte Oktober nur schwache Ergebnisse erzielende Werbung für die Reiterei beschrieben. Aus der Infanterie wurde schließlich das 50. Honvédbataillon, und die Reiterei gab den Kern des ebenfalls neuorganisierten 13. Husarenregiments.

KÖZLEMÉNYEK

JOHANN CHRISTOPH ALLMAYER-BECK

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADERŐ A SOKNEMZETISÉGŰ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁBAN*

A haderő ma általában egy szuverén államnak az egyik leglényegesebb attribútuma. Ebből következik, hogy „nemzeti hadseregekről" beszélünk, pl. az NDK „Nemzeti Néphadseregéről". Ez a szabályos eset. Ezenkívül azonban ismerünk egy másik modellt is, mégpedig a multinacionális haderőt. Ez olyan különböző államok nemzeti kontingenseiből áll, melyek egy bizonyos időszakra, egy hadjáratra, egy háború — vagy békeidőben — egy szövetség időtartamára tömörülnek egységbe. Az 1812/13-as hadjárat napóleoni „nagy hadserege" épp oly jó példa erre, mint ma a Kelet és Nyugat nagy katonai szövetségeinek hadereje. Bár az ilyen haderők minden esetben valamilyen nemzetek feletti célt szolgálnak, légyen az hadviselés, vagy éppen a béke megőrzése, mégis, lényeges alkotórészeikben továbbra is nemzetiek maradnak, azaz az egyes kontingensek a multinacionális kötelékben is az államaik által kialakított nemzeti képnek felelnek meg.

Ismét más a helyzet egy harmadik modell, mégpedig a szupranacionális, vagyis nemzetek feletti haderők esetében. A különbség ezen hadseregek és a multinacionális hadseregek között nem mennyiségi, hanem már minőségi. A szupranacionális hadsereg ugyanis már legkisebb alkotórészeiben sem nacionális, hanem anacionális, azaz a nemzet mint fogalom itt már egyáltalán nem létezik, legfeljebb csak mint „nemzetiség". De akkor is csak az egyes katonák származását jelöli, s semmiféle további elkötelezettséget nem jelent. A multinacionális hadseregtől eltérően a szupranacionális hadsereget nem is egy időben behatárolt célra hozzák létre, hanem korlátlan időre vagy éppen az államok fennállásának idejére.

Nyilván nem szorul részletesebb magyarázatra, hogy az ilyen hadsereg más alapot igényel, mint amilyent egy nemzeti állam struktúrája nyújtani tud. Ha valamely okból a nemzeti állam eszméje összeütközésbe kerül a szupranacionális véderő modelljével, mint éppen az egykori osztrák—magyar hadsereg, vagy ahogy még nevezték, a k. u. k., tehát a császári és királyi hadsereg esetében, akkor abból természetszerűleg problémák sokasága adódik. Ezeket szeretnénk most röviden tárgyalni.

Már az imént említett kétfajta megnevezésben is kifejezésre jutnak azok az alapvető feszültségek, amelyeknek ebben a véderőben fel kellett lépniük. Míg az „osztrák—magyar" megnevezés bizonyos nemzeti ellentétet tükröz, a „császári és királyi" elnevezés ennek a hadseregnek dinasztikus gyökereire utal.

A tulajdonképpeni kiindulási alap ez utóbbi volt. Azok a csapatok, amelyek az örökös tartományokban, beleértve a Magyar Királyságot is, a XVI. század vége óta

* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1988. március 17-én az Österreichisches Kulturinstitut és a Magyar Történelmi Társulat által rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadás szövege.

a Habsburg-ház fegyveres erejét képviselték, ill. azok a csapatok, amelyeket a Habsburg-ház mint a német-római császári méltóság birtokosa a birodalomban is toborzott, lényegük szerint, ha eltekintünk a kisebb tartományi kontingensektől, nem egy bizonyos territórium csapatai voltak, hanem a Hasburg-házéi, vagy ahogy mondták, az ausztriai házéi. Akár Csehországban, akár Olaszországban, Hollandiában vagy Alsó-Ausztriában toboroztak egy ezredet, az nem jelentett semmiféle különbséget, az ezred „császári" ezred volt.

Csak amikor Mária Terézia uralkodásának kezdetén egy rövid időre már nem esett egybe a két fogalom: a „Habsburg" és a „császári", majd amikor a német-római császár egy birodalmi fejedelemmel, mégpedig a porosz királlyal viselt háborút Szilézia miatt, akkor lettek lassan a „császáriakból" „osztrákok". De ez még egyáltalán nem jelentette monarchia és hadügye nacionalizálódásának kezdetét. Bár voltak akkoriban olyan jelek, melyek egy kezdődő összállami tudatra utaltak, de az természetszerűleg sokkal átfogóbb volt, mint az itt-ott mutatkozó nemzeti áramlatok. A Habsburg Monarchia ettől még nem vált nemzeti állammá, hanem továbbra is egy nemzetek feletti, az uralkodó házra orientált birodalom maradt, még ha el is indult az a folyamat, amelynek során Habsburg-osztrák alapjára szűkült le az addig össznémetnek és egyetemesnek értett császárfogalom. 1804-től az „osztrák" és a „császári" azonossága államjogilag is elismert ténnyé vált.

De az osztrák császárság ezután is nemzetek feletti birodalom maradt, amely a határai között élő nemzeteket, ill. nemzetiségeket, ahogy most nevezték őket, annál kevésbé volt hajlandó politikai erőkként tudomásul venni, minél erősebb volt ezek öntudatra ébredése és elismerésre való törekvése. A korona nagyon is tisztában volt azzal, milyen centrifugális erőket képes a XIX. századi nemzeti liberalizmus kifejteni, s úgy találta, hogy csak akkor állhat ezeknek ellen, ha egy szigorúan centralisztikus-abszolutisztikus irányvonal tartásával olyan hadseregre tud támaszkodni, amely kizárólag a dinasztiának van elkötelezve.

A multinacionális birodalomban a szupranacionális hadsereg így tehát nem csak történelmi adottság volt, hanem immáron a történelmi, etnikai és gazdasági tényezők által oly különbözőképpen formált birodalom egyik leglényegesebb összetartó kapcsává is vált. Úgy tűnt, hogy a dinasztikus állameszmének leginkább a nemzetek feletti vagy — pontosabban szólva — anacionális jellegű hadsereg felel meg.

Igaz, ezen a téren már kezdettől fogva fennálltak bizonyos nehézségek. A magyarok ugyanis mindig is értettek ahhoz, hogy meglehetősen egyértelműen tudomására adják a koronának: önálló nemzetnek tartják magukat, amely ugyan kész arra, hogy a Habsburgokat Magyarország királyaként elismerje, de hallani sem akar egy, a magyar Szent Korona fölé rendelt birodalomfogalomról. Azaz ennek értelmében súlyt helyeztek egy többé-kevésbé önálló, elsősorban Szent István koronája, és nem a Habsburg-dinasztia iránt elkötelezett hadseregre is. Tehát a magyarok már jóval a francia forradalom előtt követelték, hogy magyar territóriumon saját tisztjeik által vezetett saját csapataik legyenek, és attól kezdve ezt az óhajukat hol erősebben, hol kevésbé vehemensen, de 1918-ig állandóan és mindig újra előterjesztették, míg végül nem sokkal az első világháború vége előtt a korona szentesítette követelésüket. De akkor a nemzeti állam elve már amúgyis győzött a szupranacionális hadsereg fölött.

Ez azonban későbbi fejlemény volt. Az első súlyos problémák az addig tulajdonképpen magától értetődőként elfogadott nemzetek feletti hadsereggel kapcsolatban a múlt század hatvanas éveiben jelentkeztek.

Az 1859-es katonai vereséggel — még ha csak lassan is, de folyamatosan — tért nyert a patriarchális-dinasztikus államfelfogással szemben a parlamentarizmus, és ezzel természetesen a nemzeti gondolat is. A königgrätzi katasztrófa után Magyarország 1867-ben az ún. „kiegyezéssel" kikényszerítette a régi dunai birodalomnak

önálló kormányokkal rendelkező, két országrészre való oszlását is. A hadsereg ennek megfelelő felosztását a korona csak azzal tudta megakadályozni, hogy hozzájárult a monarchia két felében önálló honvédségek felállításához. Tehát ekkor ténylegesen három hadsereg létezett, melyek három különböző minisztérium alá is tartoztak: a magyar királyi honvédségre vonatkozóan a magyar királyi honvédelmi minisztérium, a ciszlajtán országrészben, azaz a Galíciában, Cseh- és Morvaországban, az osztrák örökös tartományokban és Dalmáciában felállított cs. k. Landwehrre vonatkozóan a cs. k. hovédelmi minisztérium, és az addig közös hadseregre vonatkozóan a cs. és k. hadügyminisztérium volt illetékes.

Ez a három hadsereg, amelyeknek ugyan háború esetén egyetlen egységes hadseregfőparancsnokság alatt kellett harcolniuk, de békében külön költségvetésük volt, alapvetően eltérő célkitűzésekkel és feladatokkal jött létre. A honvédséget a magyarok történelmi kívánságának megfelelően nemzeti hadseregnek szánták, még ha soraiban jelentős számú nemzeti kisebbségek is találhatók voltak. A cs. k. Landwehr, amely mindenekelőtt németekből, csehekből és lengyelekből állt, inkább — egy túlnyomórészt német vezetés alatt álló — multinacionális hadseregre emlékeztetett, ahol fennállt annak a veszélye — és Bécsben aggodalommal gondoltak erre —, hogy a csehek, csakúgy, mint a lengyelek, a magyarokhoz hasonlóan esetleg saját nemzeti honvédséget követelnek majd. Ezt elkerülendő, német-osztrák részről igyekeztek a cs. k. Landwehrt csupán egyfajta második vonalbeli katonaságként, és így a közös hadsereg kiegészítőjeként feltüntetni, míg a magyarok minden erejükkel azon voltak, hogy az „ő" honvédségüket — ha kellett, az addigi szupranacionális hadsereg rovására — a lehető legteljesebben építsék ki.

A két országrész eltérő szemléletmódjából máris kiolvasható az a tényleges helyzet, amelyben a régi, közös hadsereg immáron leledzett: a politikai fejlődés szó szerint kihúzta a lába alól a talajt. Kifelé egy olyan birodalom katonai erejét reprezentálta, amely befelé már egyáltalában nem létezett. Fentiekből következően a cs. és k. hadsereg 1867 után sem az országrészekben működő kormányok valamelyike, sem azok parlamentjei alá nem tartozott, hanem már csupán a cs. és k. delegációknak tartozott felelősséggel, mégpedig igen laza formában. Nem véletlenül változtatták át 1911-ben a „cs. és k. birodalmi hadügyminiszter" címet az egyszerűbb „cs. és k. hadügyminiszter" címre. Látható: míg a Monarchia két fele — a magyar tudatosan, az osztrák inkább csak paritásos okokból — saját haderejét építette, a régi hadsereg csaknem észrevétlenül, ugyanakkor visszavonhatatlanul a korona véderejévé vált. Azaz a nemzetek feletti cs. és k. hadsereg számára a már csak külső megjelenésében létező összmonarchiában gyakorlatilag a nemzetek feletti császár személye jelentette az egyetlen reális köteléket.

Ferenc József császár ismételten és félreérthetetlenül kifejezésre juttatta, semmilyen formában sem engedi, hogy megnyirbálják főparancsnoki jogát az „ő" hadserege fölött. Az 1895-ben elhunyt Albert főherceg, tábornagy, az 1866-os custozzai győző, aki hosszú éveken át a hadsereg főinspektora volt, szintén nem fáradt bele abba, hogy — látva az országrészek között, de az országrészeken belül is egyre erősebben jelentkező nemzeti feszültségeket — újra élessze a hagyományos, feketesárga, osztrák katonai szellemet, amely a fegyveres erőnek az uralkodó házra való kizárólagos és feltétlen orientáltságát jelentette, mivel — felfogása szerint — az egyes részeiben egyre nemzetibbé váló államot csak a dinasztikus gondolat ápolásával és egy szupranacionális, pontosabban anacionális hadsereggel lehetett egyben tartani.

Lehet arról vitatkozni, hogy a meginduló nemzeti és társadalmi mozgalmak, valamint a születő, modern tömegpártok korában realisztikus volt-e egy ilyesfajta nézet. De hogy ilyen meggondolások egyáltalán felmerültek, abban már kifejezésre jutott, hogy „felsőbb helyen" kétségkívül tisztában voltak afelől, hogy az államstruktúra

és az államgondolat nyilvánvalóan nincs már összhangban, s hogy amennyiben az összmonarchiát fenn akarják tartani, minden a hadseregnek az állameszme melletti elkötelezettségén múlik. De ebben a mindenfajta feszültségtől terhes helyzetben a hadseregnek az is feladata volt, hogy a lehetőségekhez képest mindkét félnek eleget tegyen, mert a dinasztikus állameszme melletti egyoldalú elkötelezettség nem jelentett volna egyebet, mint a hadseregnek egyetlen, óriási pretoriánus gárdává való változtatását. Erre természetesen a születő tömeghadseregek korában és az általános hadkötelezettség bevezetése után gondolni sem lehetett.

Mindebből szinte beláthatatlan vezetési problémák adódtak, ugyanis egyrészt tudomásul kellett venni a hadsereg multinacionális természetét, másrészt meg kellett próbálni a hadsereget egy, a lehetőségekhez képest szupranacionális szintre emelni, hogy ezzel, amennyire csak lehet, ellenállóvá tegyék a feltörő nemzeti áramlatokkal szemben.

A megoldási kísérletek két nagy csoportra oszthatók. Részint azokra, amelyek a vezető testületet, részint pedig azokra, amelyek a vezetetteket, azaz a csapatokat érintették.

A tisztikarnál még viszonylag egyszerű volt a helyzet. Sikerrel jártak azok a fáradozások, melyek eredményeképpen a katonai nevelőintézményekből, tehát a katonai akadémiákról és a hadsereg, valamint a honvédség kadétiskoláiból kikerült tiszteket, meg a Ludovikán végzetteket, azaz a magyar honvédség tisztinövendékeit is a lehetőségekhez képest egységes tiszttípussá képezték ki, amennyiben nevelésük során kifejlesztették bennük azt a tudatot, hogy elsősorban, mint „legfőbb hadúrnak", a császárnak, ill. a királynak tartoznak engedelmességgel és hűséggel, vagyis, ahogy megfogalmazták, annak tudatát, hogy „a császár egyenruháját" hordják. Itt tehát megmaradt a dinasztikus hadseregfelfogás.

E felfogás jegyében a közös hadsereg tisztjeinek az összmonarchia nemzetiségeivel és politikai pártjaival szemben egy nemzetek és pártok feletti magatartást kellett tanúsítaniuk, ill. nem volt feladatuk, hogy a politika dolgaival törődjenek, sőt sokkal inkább apolitikusnak kellett lenniük. Nos, az „apolitikus" tisztnek ez a képe — amelynek, mint látjuk, nagyon is határozott politikai motiváció szolgált alapjául — természetesen fikció volt. Hiszen egyrészt csaknem lehetetlen volt, hogy ezt a fajta magatartást a hadsereg számos tartalékos tisztjétől is megkövetelhessék, másrészt egy aktív tiszt is, még ha apolitikusnak is mondta magát, sőt éppen ezzel, egy nagyon specifikus politikai magatartást képviselt, mégpedig amelyet egyébként már ilyen mértékben nagyobb politikai csoportnál, a széles birodalomban alig lehetett fellelni, esetleg talán még a származása szerint is nemzetközi főnemesség egy bizonyos rétegénél. Erre a politikai beállítottságra a centralisztikusan-dinasztikusan orientált Nagy-Ausztria-gondolat volt jellemző, amely egyfajta konzervatív liberalizmusra hajlott, és amely Ausztria németjeinek vezető szerepét a történelemből és a kulturális szintből következő adottságnak tekintette. A cs. és k. tisztikar tagjainak annál kevésbé esett nehezére a németség eme „történelmi" szerepét elismernie, mivel e tisztikar még a Magyarországgal való kiegyezés után is 75%-ában német származású tisztekből állt. A maradék 25% integrálása pedig nem volt éppen túl nehéz feladat.

Természetesen az elmélet nem maradt csupán elmélet. Az ezáltal a magatartás által kifejezésre juttatott összállamfelfogást, azaz a máshol tagadott birodalmi gondolatot a hadseregben nemcsak tanították, hanem gyakorolták is. Egy aktív cs. és k. tiszttől olyan fokú mobilitást vártak el, amilyent ma szinte már csak nemzetközi konszernek menedzsereinél tapasztalunk. Ezeknek a tiszteknek — legkésőbb attól kezdve, hogy megkapták zászlósi vagy hadnagyi rangjukat — szűkebb, polgári értelemben vett hazájuk nem volt többé. Innsbruckban éppúgy otthon kellett érezniük magukat, mint Csernovitzban, Galíciában éppúgy, mint Dalmáciában. Hazájuk

— mind materiális, mind szellemi tekintetben — a hadsereg kellett hogy legyen. A tisztikart összetartó, eddig említett két kapocs, a császár személye és a birodalmi gondolat mellett ez volt tehát a harmadik: hogy a hadsereg szellemi otthonként is funkcionált. S ezt, mint töretlen, állandó felfelé ívelő fejlődésben levő történelmi folytonosságot, tudatosították is a tisztekben. A „hagyományápolás" jelentősége — mint az már lenni szokott, ha a magától értetődő dolgok egyszer csak már nem is annyira magától értetődőek — egyre nőtt, éspedig kb. a nyolcvanas évektől kezdődően, azaz akkortól, amikor a Monarchián belüli nemzeti ellentétek lassan már válságjelleget öltöttek. A hagyományápolás jegyében a hadsereg „dicsőségcsarnokaként" létrehoztak egy hadseregmúzeumot, megírták az ezredek történetét, és egyes ezredeknek híres hadvezérek nevét adományozták „örökös időkre".

A tiszteknek a legfőbb hadúr iránti odaadó elkötelezettsége és birodalom-, valamint hadseregtudata viszonylag egyszerű, de jó alapként szolgált az integrációs folyamathoz. Jóllehet fizetésük minden egyéb volt, csak épp nem fényes, s más országokkal ellentétben társadalmilag sem játszották az első hegedűs szerepét, a tisztek mégis, mint Ausztria-Magyarország a közvélemény számára minden belpolitikai viszály ellenére is elvitathatatlanul nagyhatalmi helyzetének reprezentánsai, bizonyos tekintélyt, külső „decorumot" élveztek. Ez persze nem akadályozta meg azt, hogy a tiszteknek egyrészt a belpolitikai mozgató erőkkel, másrészt anyagi helyzetükből adódóan, a magasabb társadalmi rétegekkel, a nemességgel és a nagypolgársággal szembeni elzárkózása ne vezessen a tisztikar bizonyos elszigetelődéséhez, ami viszont ismét csak erősítette a tisztek hivatásbeli öntudatát és egymás közötti szolidaritását. A „te" megszólítás, amely azonos rangban szolgálók között kivétel nélkül dívott, de amelyet a rangidős tiszt is használt szolgálaton kívül a rangban alatta állóval szemben, minden olyan különbséget áthidalt, amely az egyes személy nemzetiségi hovatartozásából vagy társadalmi származásából adódhatott volna. A vezérkar — a honvédség vezérkari tisztjeinek kiválasztására és uniformizálására is — egységes kiképzése a vezetési elvek magasabb szinteken megvalósuló egységességét is biztosította.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes tisztek mentalitásán és temperamentumán ne ütött volna át a származás. De ezt mindenki rendjén valónak is találta. Éppen mert a tisztikar nemzetek felettinek tekintette magát, senkinek sem kellett attól tartania, hogy nemzetisége miatt bármily módon is diffamálják.

Természetesen semmi kétség nem fér ahhoz, hogy komoly esetben egy ilyen tisztikar, már csupán az említett strukturáltságból kifolyólag sem, nem tudhatja ugyanazt a teljesítmény nyújtani, mint egy nemzetiségi szempontból egységes tisztikar. Erre vonatkozólag időnként igen keserűen nyilatkoztak — s ami az ő szempontjukat illeti, valószínűleg jogosan — azok a birodalmi német tisztek, mint pl. von Cramon vagy Seeckt tábornokok, akik az első világháborúban osztrák—magyar szövetségeseikkel közelebbi kapcsolatba kerültek. Másrészt azonban azt sem lehet tagadni, hogy ez a cs. és k. tisztikar, annak ellenére, hogy pozíciója az erjedésben levő államalakulaton belül labilis volt, még a világháború nagy veszteségekkel járó és semmiképp sem szerencsés bevezető harcai után is egészében véve mégis csak meglepő állóképességről és kitartásról tett tanúságot. A bomlás első jelei a tisztikaron belül csak a háború vége felé mutatkoztak, akkor, amikor a dunai monarchia népei, mialatt a fronton még dúltak a harcok, már kezdtek elválni egymástól. De akkor sem annyira az aktív tisztekről volt szó, mint sokkal inkább tartalékos társaikról, akiket az integrációs folyamat, természetszerűleg, nem érintett ugyanolyan mértékben és hazájuk nemzeti mozgalmai így könnyebben magukkal ragadhattak.

Mi volt a helyzet az alakulatoknál? Itt a német elem természetszerűleg közel sem volt annyira domináló, mint az aktív tisztikarban. Ismerjük a számokat: a cs. és k.

hadsereg 100 katonájából 25 volt német, 23 magyar, 13 cseh, nyolc-nyolc lengyel és rutén (ukrán), kilenc szerb és horvát, hét román és négy szlovák, két szlovén és egy olasz, akik a legfőbb hadúrnak tízféle nyelven tették esküjüket. A csapatok tarkaságához a nyelvek sokféleségén kívül még a különböző nemzeti életszokások, valamint a hadseregvezetés által elismert és ennek megfelelően figyelembe veendő háromféle vallás is hozzájárult: a katolikus és — főleg Magyarországon — igen nagy számú protestáns katona mellett ott volt még a bosznia-hercegovinai csapatok egy része is, amelyik iszlám hitűnek vallotta magát.

Az újoncok műveltségi színvonala magától értetődően országonként igen eltérő volt. Míg 1910 körül Alsó-Ausztriában — beleszámítva Bécset is — a lakosságnak már csak 3%-a volt analfabéta, a galíciai ruténoknál 61%, az isztriai és dalmáciai horvátoknál és szerbeknél pedig 64% volt ez az arány. Míg a cseheket magas intelligenciájuk alapján könnyen ki lehetett képezni, pl. az utászoknál, a műszaki eszközök kezelésére, a tiroliaknak vagy a bosnyákoknak alig tudták a fegyverek használatát, vagy a magyaroknak a lovaglást megtanítani. A hároméves aktív katonai szolgálat szinte túl rövidnek tűnt ahhoz, hogy egy csak nagyjából is egységes kiképzési szintet el lehessen érni. A hadsereg humora szerint egy galíciainak három évre volt szüksége ahhoz, hogy egyáltalán ember legyen belőle, aztán további ötre ahhoz, hogy katonává váljon, igaz, akkor azonban a világ egyik legjobb katonája volt már.

Csupán ezek a különbségek is rendkívül súlyos problémákat okoztak a kiképzésnél, amely így a fiatal tisztektől gyakran többet követelt, mint amennyit azok nyújtani tudtak. A helyzet akkor lett volna a legkönnyebb, ha „tiszta" nemzetiségű csapattestek azonos nemzetiségű tisztek vezetése alatt álltak volna. De ez a legjobb esetben is multinacionális hadsereget eredményezett volna, amelyben kiszámítható, hogy mikor hatnak a katonákra nemzetük elszakadási törekvései. Éppen ezek ellen a törekvések ellen akartak hatni egy szupranacionális hadsereggel, hogy — mint már korábban említettük — annak segítségével tartsák fenn az állameszmét az államstruktúra ellenében. Ezen a téren messzemenően csak belpolitikai megfontolásokról volt szó: egy nemzetek feletti tisztikar által vezetett hadseregnek kellett azt a vaskapcsot képeznie, amelynek segítségével a korona — úgy, mint 1848/49-ben — a monarchiát adott esetben erőszakkal is össze tudja tartani. De a szupranacionális hadseregnek nemcsak erőszakkal kellett hatnia, hanem neveléssel is. A hadsereg nem lehetett persze a nemzet iskolája, de tőle várták el az újoncoknak az összosztrák állameszme szellemében való nevelését. Éppen ebben a vonatkozásban a cs. és k. hadsereg még felbomlása után is nem kevés dicséretben részesült.

Mégis ezzel kapcsolatban bizonyos megszorításokat kell tennünk. Ahhoz ugyan nem fért kétség, hogy a túlnyomórészt vidéki származású újoncok látóköre és műveltségi színvonala a katonai kiképzéssel jelentősen emelkedett, de hogy ezáltal nemzeti hovatartozásukkal kapcsolatos érzelmeiket is elveszítették volna, azt aligha lehetett feltételezni. A tapasztalat sokkal inkább azt mutatta, hogy a műveltségi fokkal emelkedett a nemzeti öntudat is. Ez viszont azt jelentette, hogy önmagában a kiképzés még nem volt ahhoz elegendő, hogy egy alakulatot, ha saját nemzetiségük tagjaival szemben vetették be, immunissá tegyen a „kísértésekkel" szemben. Valamelyes biztonságot csak az jelenthetett, ha pl. bosnyák gyalogosokat vethettek be randalírozó német nemzetiségű diákok ellen, vagy magyarokat cseh tüntetők ellen, vagy németeket szerb nacionalisták ellen. Azaz a katonákat indifferenssé kellett tenni a nemzeti viszályokkal szemben, és ezt csak azzal lehetett elérni, ha — amennyire lehetett — elszakították őket saját nemzeti bázisuktól. Ehhez átfogó intézkedésekre volt szükség. Ezért állomásozott a cs. és k. gyalogezredek és vadászzászlóaljak zöme, valamint a lovasezredek nagy része is a kiegészítő körzeteken kívül, pl. a bosznia-hercegovinai csapatok zászlóaljaik zömével Triesztben, Grazban, Bécsben, Budapesten és a Lajta menti Bruckban. Ugyanakkor a cs. és k. gyalogezredek

többségének egy-egy zászlóalját sorban Boszniába, vagy Dél-Dalmáciába kellett vezényelnie az ott állomásozó hegyidandárokhoz, ami ezeknek „kombinált" hadtest jelleget adott. Nem kell ahhoz sok fantázia, hogy elképzeljük, mit jelentett ez a kiegészítés, az ezredbeli kiképzés és végül egy esetleges mozgósítás szempontjából.

De mindez még nem volt elegendő. Ezen kívül a Habsburg Monarchia keretein belül élő egyes nemzetiségek lakóterületeinek egymásbafolyása miatt szinte kivételnek számított, ha nemzetiségi szempontból „tiszta" ezredek, azaz olyan csapattestek alakultak, amelyekben egyetlen nemzetiség alkotta a legénységi állománynak legalább a 90%-át. A közös hadsereg 102 gyalogezrede között pl. csak hét-hét ilyen német és magyar, valamint két ilyen cseh ezred volt. Az összesen 12 huszárezred közül azonban tíz „tiszta" magyar volt, és a bosznia-hercegovinai csapatok (négy gyalogezred és egy vadászzászlóalj) is nemzetiségi szempontból egységesek voltak. De egyébként a csapattestek túlnyomó többségében kisebb vagy nagyobb százalékban általában két, néha azonban három-öt nemzetiség is képviselve volt. Ezzel azonban a nyelvi érintkezés is problémává vált, melyet a különböző szinteken valahogy meg kellett oldani.

Egyszer ott volt a vezénylés nyelve, ezen hangzottak el a szabályzatnak megfelelő vezényszavak (kb. 80). Aztán a szolgálati nyelv, ezen kellett érintkezni az alá- és fölérendelt szolgálati helyekkel. Az egyértelmű parancskiadás és a lehetőség szerint zökkenőmentes szolgálati kapcsolattartás érdekében ennek messzemenően egységesnek kellett lennie, ezért a használt nyelv az adott véderő nyelve volt. Így a vezényleti és a szolgálati nyelv a cs. és k. hadseregben, valamint a cs. k. Landwehrnél a német volt, de a honvédségnél a magyar, kivéve a horvát honvédkerületet, ahol mind a vezényleti, mind a szolgálati nyelv a horvát volt. A legénységgel való személyes érintkezésben az ezred nyelvét kellett használni, s ez az a nyelv volt, amelyet a legénységnek legalább 20%-a beszélt. A honvédségnél, amely elméletileg nemzeti hadseregnek számított, ez a köznyelv is a magyar volt, ill. a horvát honvédségnél horvát, jóllehet a honvédezredekben, gondoljunk csak pl. a magyarországi németekre és az erdélyi románokra, természetesen más nemzetiségek is voltak. Lényegesen bonyolultabbak voltak a viszonyok a cs. és k. hadseregben, valamint a cs. k. Landwehrnél. A hadseregben csak 142 olyan csapattest volt, amelynek egy ezrednyelve volt. Ezek közül németül beszéltek tizenkét gyalogezredben, három lovasezredben, tizenkét tábori és hegyi tüzérezredben. A hadsereg 162 csapattestében kettő, 24 csapattestében három, és néhány ezredben négy, ill. öt ezrednyelv volt. A cs. k. Landwehrnél 19 csapattest volt egynyelvű, 44 csapattest pedig kétnyelvű és egy csapattest háromnyelvű. A nyelvi problémák megoldása érdekében az osztrák—magyar véderő segédeszközök egész rendszerét fejlesztette ki. Már 1862-ben felmerült az a javaslat, hogy a szolgálati kézikönyveket fordítsák le a monarchia különböző nyelveire. Ez azonban nem valósult meg, már csak azért sem, mert az írott szónak — tekintve a legénység műveltségi színvonalát — csak korlátozott jelentősége lehetett. Különböző „segédleteket" azonban kidolgoztak, így pl. egy útmutatót: „Szlovén nyelv szolgálati használatra az I. Miklós, Oroszország cárja cs. és k. dragonyosezred számára, 5. sz." (51%-ban szlovén), vagy egy katonaorvosi nyelvi kalauzt, amely többek között az orvosi vizsgálatnál szükséges legfontosabb kérdéseket tartalmazta hét különböző nyelven. Többnyelvű tábori levelezőlapokat készítettek elő háború esetére és „instrukciós kendőket" osztottak ki. Ez utóbbiak tulajdonképpen nagyméretű zsebkendők voltak, melyeken a közkatonákkal, szemléltető ábrák segítségével is, szolgálatukra vagy fegyvereikre vonatkozó lényeges ismereteket közöltek. Magától értetődően ezek a „vezetési segédletek" önmagukban nem voltak elegendőek. A vezetők és vezetettek közötti döntő összekötő kapocs mégis csak a tisztek és legénységük közötti közvetlen, személyes érintkezés maradt.

Ez az előbbiekkel szemben olyan követelményeket támasztott, amelyek nemzeti vagy multinacionális hadseregek esetében fel sem merültek. A cs. és k. tisztektől ugyanis megkövetelték, hogy csapattestük ezrednyelvét vagy ezrednyelveit három éven belül tanulják meg. Hogy erre tényleg képesek voltak-e, pl. egy olyan ezred esetében, ahol három ezrednyelv is volt, az nyitott kérdés maradt, főként akkor, ha a tiszt saját anyanyelve egyik ezrednyelvvel sem volt azonos. A sikerben, legalábbis a perfekció fokát illetően, joggal kételkedhetünk. De még ha sikeres is volt a tiszt nyelvtanulása, és mondjuk embereinek 84%-ával nem csak szolgálatilag, hanem emberileg is kapcsolatot tudott teremteni, ki törődött a maradék 16%-kal, amely esetleg további öt nemzetiségből tevődött össze, talán még cigányokból és bulgárokból is (mert ilyenek szintén voltak a seregben)? Ki beszélte meg ezekkel a nemzetiségüktől elszigetelt és számukra teljesen idegen környezetbe vetett emberekkel ügyes-bajos dolgaikat? Itt mindenképpen maradtak hézagok, akkor is, ha feltételezhetjük, hogy a cs. és k. tisztek az idegen nemzetiségűekkel szemben valószínűleg valamivel rugalmasabbak és megértőbbek voltak, mint bajtársaik a nemzetiségi szempontból egységes seregekben.

Mindezzel számolni kellett, ha a sereget — mint ahogy az hosszú időn keresztül szokás volt — nem csupán a birodalmon belül, hanem külföldön is be akarták vetni. Mint ismeretes, Conrad von Hötzendorf, aki 1906-tól az össz fegyveres erő vezérkari főnöke volt, igen intenzíven tette ezt. És épp neki hányták többször is a szemére az első világháború után, hogy döntéseinek végrehajtásához olyan csapatokat feltételezett, amelyek a meglevő adottságok miatt a cs. és k. hadseregben nem léteztek, egyszerűen nem létezhettek. Ez felveti azt a kérdést, mit lehetett egyáltalán megkövetelni egy ennyire bonyolultan strukturált hadseregtől?

Hogy a csapatok nemzetiségi szempontok szerinti „diszlokációja" a mozgósítást nem könnyítette meg éppen, azt már említettük. Mégis, 1914 nyarán nagyjából megbirkóztak ezzel a nehézséggel. A hadseregnek a bevezető harcokban tanúsított lendülete is kielégítő volt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy egyik-másik nemzetiségnél hiányzott a harci motiváció, sőt adott esetben még azzal is számolni kellett, hogy rokonszenvvel viseltetnek az ellenséggel szemben. Ez egyre inkább arra kényszerítette a hadvezetést, hogy lemondjon arról az előnyről, amelytől még a hatvanas évek elején a megoldást remélte, azaz, hogy a többnyelvű csapatrészeken belül legalább az alosztályok legyenek nemzetiségi szempontból egységesek. Most egyre inkább úgy tűnt, az jár bizonyos előnyökkel, ha a csapatok a legalsóbb szinteken is nemzetiségi szempontból vegyes összetételűek, mert ez bevetéskor „retardáló" mozzanatként hatott.

A 28. és 36. számú, két „tiszta" cseh gyalogezred már 1915-ben csaknem egyöntetűen átállt az oroszokhoz, ami nemzetiségi szempontból vegyes csapattestek esetében nem történt meg olyan hamar. Így pl. a szerbek, akik a XIII. horvát-szlavón hadtestnek kb. 40%-át tették ki, 1914-ben a szerb hadseregben szolgáló honfitársaikkal szembeni harcok során még minden további nélkül teljesítették kötelességüket, míg 1917 nyarán a magas parancsnokságok kénytelenek voltak ennek az akkor Kelet-Galíciában bevetett hadtestnek az alakulatait figyelmeztetni, hogy ne kockáztassák évszázados jó hírüket, miszerint bátor és hű katonák. Kelet-Erdélyben 1916/17 telén az állások előtti éjszakai őrszolgálatra beosztott tábori őröket már vegyesen állították ki ortodoxokból, muzulmánokból és katolikusokból, hogy megnehezítsék a dezertálást. Utolsó kiútként csak a fegyelem fenntartása maradt — magának a fegyelemnek a kedvéért. Hogy ezt el lehessen érni, elengedhetetlen volt bizonyos formalizmus, amellyel a katona számára a szolgálat napi feladatait a legkisebb részletekig rögzítették és mindenfajta tevékenységét messzemenően szabályozták. Ez viszont szükségszerűen gátlólag hatott a kezdeményezések szempontjából, amit egy olyan férfiú, mint pl. Seeckt, akinek a porosz-német viszonyok lebeg-

tek a szeme előtt, érthető módon nehezményezett, de valószínűleg anélkül, hogy világosan látta volna a dolog lényegét.

Érthető, hogy az ilyesfajta fegyelem egy hosszabb ideig tartó háború esetén veszített hatásából, főként akkor, ha nem társult hadi sikerek által táplált katonai öntudattal. Hogy hadi sikerek milyen mértékben képesek befolyásolni a csapatok magatartását, azt jól példázza valamennyi nemzetiségnek az isonzói csatában tanúsított állhatatossága vagy a hegyeik szikláiba kapaszkodó tiroli honvédők megingathatatlan kitartani akarása. Ahol ez a helytállni akarás hiányzott, sőt helyére — mint pl. a keleti hadszíntéren — egy eredménytelennek tűnő és véget érni nem akaró állóháború okozta kedvszegettség és rossz hangulat lépett, ott jobban kiütköztek a multinacionális hadsereg gyenge pontjai. S ilyen volt a helyzet mindenekelőtt a hátországban levő pótalakulatoknál, ami kétszeresen is visszaütött. Egyrészt innen kerültek ki a nemzeti jelszavak a frontra a „menetalakulatok", azaz a kiegészítő utánpótlások útján. Másrészt azonban ezek az eszmék a pótcsapatrészeket magukat is bomlasztották, amelyekre pedig most az a szerep hárult, amelyet békeidőkben a hadseregnek kellett betöltenie, vagyis hogy fellépjenek az esetleges szociális vagy nemzeti indíttatású zavargásokkal szemben. Ahogy egyre jobban elhúzódott a háború, és csökkent ezeknek a csapatoknak a „megbízhatósága", úgy vált szemlátomást egyre nehezebbé ennek a feladatnak a teljesítése. Ezért, hogy az erősödő nemzeti propagandának a csapatokra gyakorolt hatását megakadályozza, a hadseregfőparancsnokság először is a polgári közigazgatásra próbált nyomást gyakorolni, ami azonban alig hozott pozitív eredményeket, viszont kevéssé örvendetes felkészültségekhez vezetett a főparancsnokság és mindenekelőtt a ciszlajtán kormányzat között. A háború vége felé a főparancsnokság kénytelen volt egész alakulatokat „jelenlét" céljából a frontról a hátországba vezényelni.

Magán a fronton a háború menetéből adódóan bizonyos szelekció ment végbe, amennyiben egyes ezredekről és hadosztályokról idővel kiderült, hogy olyan csapatok, amelyekkel úgyszólván „mindent meg lehet csinálni", míg másokról éppen ennek ellenkezője bizonyosodott be. A nemzetiségi probléma jelentősége érzékelhetően megnőtt az operatív területen is, és ez kifejezésre jutott abban a véráldozatban is, melyet a több mint négy évig tartó küzdelemben az egyes nemzetiségeknek hozniuk kellett. Figyelemre méltó, hogy a legnagyobb áldozatokat a magyarok hozták, és nem véletlenül, ugyanis az egész monarchia érdekében történt bevetésükkel egyben nemzeti államukat is védték. Nem sokkal a háború vége előtt — mint már korábban utaltunk rá — a magyarok elérték az addigi közös hadsereg felosztását is, és a magyar kormány következetes módon visszarendelte csapatait a frontról, amikor világossá vált, hogy az összállamot belpolitikailag már nem lehet tovább fönntartani.

Hogy kik hozták az osztrák országrészben a legnagyobb áldozatot a „birodalomért", azt egyértelműen mutatják az ott élő népek veszteséghányadosai: 1917 végéig 1000 főből a németeknek 29,3, a szlovéneknek 27,7, a szlovákoknak 26,9, a csehországi cseheknek 22,7, a ruténoknak 21,7, a románoknak 19,4, az olaszoknak 18,5, a szerbeknek és horvátoknak 17,2 és a lengyeleknek 16,4 halottjuk volt. Ezek az adatok világosan megmutatják a cs. és k. hadsereg szupranacionalitásának határait. A háború eredményes alakulása a szupranacionális gondolatot talán — legalábbis még egy ideig — újra legimitálhatta volna. Attól a pillanattól kezdve azonban, hogy a harc szerencsétlen kimenetele bizonyossá vált, a multinacionális államstruktúra nemcsak a birodalom külső burkát, de a szupranacionális hadsereget is szétrobbantotta. Mindent egybevéve mégis állíthatjuk, a cs. és k. hadsereg a háború folyamán valószínűleg kevesebbet nyújtott, mint amennyit szövetségesei reméltek tőle, de feltétlenül sokkal többet annál, mint amennyit ellenségei eredetileg feltételeztek róla.

LUGOSI JÓZSEF

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ ÖNTÖLTŐ ÉS ÖNMŰKÖDŐ FEGYVEREI

Az első világháborúban nagy tömegben terjedtek el az öntöltő[1] és önműködő[2] fegyverek: a géppuskák, golyószórók, pisztolyok, géppisztolyok, öntöltő, önműködő puskák.

Az öntöltő, önműködő fegyvereket működés szerint többféleképpen lehet osztályozni. Az első osztályozást 1900—1901-ben Karel Krnka végezte el, s két nagy csoportot állapított meg: *a)* gáznyomásos, *b)* visszalökéses[3] fegyverek.

A szerkezetek felosztására több mód is kínálkozik: az alap lehet a zár reteszelése, a cső mozgása és a zár hátrasiklása.

Az általánosan elterjedt felosztás:[4]

I. Közvetlen zárhátrasiklásosak:

1. Álló csövű, tömegzáras:
   a) reteszeletlen,
   b) félmerev reteszelésű (késleltetett tömegzáras).
2. Mozgó csövű:
   a) rövid csőhátrasiklásos,
   b) hosszú csőhátrasiklásos.

II. Gázelvételesek, megcsapolt csövűek.

Az öntöltő és önműködő fegyvereknél még sokféleképpen végezhetünk felosztást: pl. a hűtés módja szerint: víz- vagy levegőhűtéses fegyverek.[5] A tölténybevezetés szempontjából hevederes, tölténytáras, töltényszalagos fegyverek. A heveder lehet fém vagy vászon, a fémheveder lehet széteső vagy nem széteső tagú.

A tölténytárak lehetnek töltényszalagok, szekrénytárak vagy dobtárak.[6]

A gázdugattyú nélküli fegyvereknél a töltényhüvely tölti be a gázdugattyú és a töltényűr a gázhenger szerepét. A gázdugattyús szerkezetnél külön gázhenger van, s az ebben mozgó dugattyú hasznosítja a gázenergiát. Az öntöltő és önműködő

1 „Öntöltő fegyver, félautomata fegyver, félig önműködő fegyver: egyes lövések leadására alkalmas fegyver, amelynél a tűzkiváltás az elsütőbillentyű ismételt elhúzásával történik. A zár mozgatása, a hüvelykivetés a lőporgáz energiájának hasznosításával megy végbe. A sorozattűzelést az elsütőszerkezet külön szerkezeti egysége, a megszakító gátolja meg. Az öntöltő fegyver megkönnyíti a lövész feladatát, megszabadítva a zárműködtetés végrehajtásától. Találati valószínűsége nagyobb, mint az azonos súlyú sorozatlövő fegyveré, ezért pontlövésre alkalmas". Haditechnikai Kislexikon. Budapest, 1976. 254. o.

2 „Önműködő fegyver, automata fegyver: olyan lőfegyver, amely a lőporgázok energiáját nemcsak a lövedék mozgatására, hanem a fegyver működtetésére is felhasználja. Így az egyes lövések közötti működési szakaszok külső erőhatás (pl. kézi erő) nélkül, önműködően követik egymást. A zár hátramozgása közben a kireteszelődés, az üres hüvely ürítése és kivetése, majd a zár előremozgása alatt az adogatás, a töltés, a reteszelés és végül az elsütés a fegyver kezelőjének külön beavatkozása nélkül megy végbe. A lövések mindaddig követik egymást, amíg a kezelő az elsütőbillentyűt fel nem engedi, illetve amíg a tár ki nem ürül." Haditechnikai Kislexikon, 253—254. o.

3 *Jaroslav Lugs:* Handfeuerwaffen. Systematischer Überblick über die Handfeuerwaffen und ihre Geschichte. Praha. 1956. I. k. 302. o.

4 *Martin Gantschnigg:* Automatische Waffen. Darstellung von Verschuss prinzipien. *Deutsches Waffen-Journal* (továbbiakban: D. W. J.), 1979. 8. szám, 1060—1063. o.

5 *F. W. A. Hobart:* Das Maschinengewehr. Stuttgart, 1971. 49. o.

6 *F. W. A. Hobart:* i. m. 43. o.

fegyverek a hátrasiklás alapján rövid és hosszú csőhátrasiklásos rendszerűek lehetnek.[7]

Ezek a mozgó csövű fegyverek mindig reteszeltek, a gázelvételesek pedig mindig álló csövűek és reteszeltek.[8]

A géppuskák

Az egylövetű hátultöltő, s méginkább az ismétlőpuskák hadseregi felhasználása nyomán észrevehetően megváltozott a gyalogság harcászata: „a tűz és a mozgás" elve a harc megvívásának alaptörvényévé kezdett válni, s a tömegtűz szerepe jelentősen megnőtt.

A gyalogság megváltozott harcmódja olyan távolra ható lőfegyvert igényelt, amelynek tűzgyorsasága a puskáénál nagyobb, s képes a lövészek mozgás közben kieső, de a harcfeladat megoldásához egyébként szükséges tűzmennyiségét pótolni (támadásban), illetve az elhárító tüzet fokozni a védelemben. Ilyen fegyverként alkalmazták a géppuskákat a hadseregekben. Az orosz—japán háború tapasztalatait értékelve az európai hadseregek gyorsan bevezették a géppuskákat: 1905—1908 között az orosz, a német, az angol és az osztrák—magyar hadseregben.[9]

Az orosz hadseregben 1908-ban minden lövész- és tartalék ezrednél egy egységet hoztak létre, 4 Maxim-géppuskával. Németország 16 géppuskás alakulatot állított fel. Ezeket a vadászzászlóaljaknál és gyalogezredeknél rendszeresítették. Az Osztrák—Magyar Monarchia és Olaszország először a hegyi csapatainál rendszeresítette géppuskáit. Nagy-Britanniában egy kis speciális géppuskás egységet állítottak fel, ezen kívül a Vickers—Maxim MK—I géppuskát a gyalogságnál és lovasságnál rendszeresítették. A törökök 15 géppuskás egységet szereltek fel, egy-egy alakulatban 8 géppuskával.[10]

A háború kezdeti időszakában a harccselekményekben még nem ismerték fel az öntöltő, önműködő fegyverekben rejlő lehetőségeket. A katonák a géppuskában mindenekelőtt védő fegyvert láttak, amely hosszú tűzsorozattal hatékony zárótűz leadására alkalmas. Az össztüzet a lövészek még ismétlőpuskával adták. Támadásban a lövészraj előremozgásakor nagy veszteséget okozott a sorok tömörsége, ezért a térköz a katonák között egyre nőtt. A puskatűz helyére az állásharcban is a géppuskatűz lépett.

Az osztrák—magyar hadseregben 1907-ben[11] a német Andreas Schwarzlose 8 mm-es géppuskáját rendszeresítették, melyet 1912-ben módosítottak (1907/12 M.).[12] A Schwarzlose-géppuskánál a zár mozgása a lövés kezdeti pillanataiban késleltetett. A zárat csuklószerkezet tartja. Amikor a zár mellső helyzetben van, a csuklós szerkezet közel holtponti helyzetben áll. Ennek következtében a zár a lőporgázok feszítő hatására a lövés első pillanataiban késleltetve van. Mire a lövedék a csőtorkolathoz ér, a csuklószerkezet tagjai kedvezőbb helyzetbe kerülnek és így a zár, tehetetlensége folytán, továbbá a még visszamaradó gáznyomás hatására, hátralendül. A töltényhüvely már akkor megkezdi a hátramozgást, amikor a töltényűrben levő nagy gáznyomás a hüvely falát erősen a töltényűrhöz szorítja. A hüvelyt a

7 A rövid csőhátrasiklásos rendszerű fegyvereknek azokat a fegyverszerkezeteket nevezik, amelyeknél a cső csak a zár hátrasiklási útjának egy részéig fut hátra, ha a zárral végig hátrasiklik, akkor hosszú csőhátrasiklásos rendszerű szerkezetekről beszélünk.

8 A reteszelt rendszer azt jelenti, hogy lövés közben a cső és a zár kényszerkapcsolatba kerül. Haditechnikai Kislexikon, 285. o.

9 *F. W. A. Hobart:* i. m. 157. o.; 175. o.; 98. o.; *A. Korzen:* Das neue Maschinengewehr M 7. System Schwarzlose. Wien, 1908.

10 *W. Bautzner:* Aus der Geschichte des Maschinengewehrs. Der Krieg. Illustrierte Chronik des Krieges 1917/18. X—XI. k. 159—161. o.

11 Hadtörténeti Múzeum Géppuskagyűjtemény (továbbiakban H. M. Gpu. Gy.) L. sz.: 2068/pu.

12 H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 2069/pu.

Osztrák—magyar 1907/12 M. 8 mm-es Schwarzlose-géppuska tüzelőállásban

súrlódás csökkentése érdekében olajozták. Az olajozószerkezetet a tokfedélbe helyezték el, amelyben kb. 3 dl olaj volt, kb. 6000 lövéshez elegendő. Az olajozóban kétféle olajat használtak: nyárit és télit.[13] Az olajozás nagy hátránya, hogy az elégő olajtól keletkező füst a tüzelőállás helyét könnyen elárulja.

A Schwarzlose-géppuskák hűtése vízzel történt. A hűtőburokban levő víz kb. 2000 lövéshez volt elegendő. A gőzképződés mintegy 750 lövés után indult meg. A gőzt a hűtőburokból a gőzelvezető berendezés önműködően távolította el.[14] A Schwarzlose-géppuskát univerzális állványa nemcsak földi célra, hanem — toldalékkal[15] — légi cél leküzdésére is alkalmassá tehette. A géppuskákhoz különféle védőpajzsokat is használtak.[16]

A pontosabb lövés céljából távolságmérőt is rendszeresítettek,[17] s a könnyebb mozgathatóság érdekében bevezették az 1917 M szükségállványt,[18] amelynek segítségével a géppuskát roham alatt a mellvéden, vagy ablakban is el tudták helyezni.[19]

Az osztrák—magyar hadseregben a Schwarzlose-géppuskákon kívül több régebbi típus is rendszerben volt.[20] Alkalmazták a német Bergmann-géppuskát és zsákmány-

13 Utasítás a 7/12 M. géppuska használatára. Budapest 1916. 21—23. o., továbbá Anleitung für die Instandhaltung und Behandlung des Maschinengewehres (Schwarzlose) M7/12. Wien, 1915. 21—23. o.

14 *Körmendy Géza:* Egyetemes géppuskás tansegédlet. Miskolcz, 1917. 11. o., továbbá *Vastagh György:* Gyalogsági (lovassági) fegyverismeret, Budapest, 1931. 99. o., és *A. Korzen:* Das neue Maschinengewehr M. 7. System Schwarzlose. Wien, 1908. 8. o.

15 1915 M. légvédelmi toldalék. H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 2069/2/pu.

16 Entwurf. Vorschrift für die Packung und die Handhabung. Der Schutzschilde M.15. und der Brutschilde M. 15. bei den Infanterie (Kavallerie) Maschinengewehr-Abteilungen. 1915.

17 Távolságmérő a géppuskás osztagoknak „12M. 63 cm alappal, távolságmérő". *Külügy—hadügy*, 1914. június 14-i 8. szám 7. o.

18 H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 2069/2/pu.

19 Bán Gyula szds. a géppuskák alá kerekeket tervezett, amelyek egy mozdulattal a géppuska alá szerelhetők. *Külügy—hadügy*, 1914. nov. 17. 47. szám 8. o. Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) 5352. doboz 17 M. géppuska szükségbeli állvány.

20 Anleitung für die Instandhaltung und Behandlung der 8 mm Mitrailleusen M.89/4. Wien, 1906.

anyagként bevezették a montenegrói 7,62 mm-es Maxim-géppuskát,[21] az orosz Maxim-géppuskát [22]és az olasz Fiat—Revelli géppuskát.[23]

Németország 1914 augusztusában 323 géppuskás századdal, 2438 db vízhűtéses 1908 M. Maxim-géppuskával rendelkezett.[24] Az 1908 M. 7,92 mm-es Maxim-géppuska[25] vízhűtéses,[26] szánkótalp állványú[27] fegyver volt. Működésénél a cső a zárral (amely egy lefelé hajló csuklós könyökemeltyűből áll) lövésnél a hátralökés következtében 2—5 cm-nyit hátrafut, egy ütközőhöz csapódva a könyök lefelé nyomódik, s ezáltal a závárzat egy töltényhosszúságnyira visszahúzódik, s a hátralökés folytán a megfeszített tekercsrugó a závárzatot ismét előrenyomja.[28]

1915-ben módosították az 1908 M. Maxim-géppuskát, amelyet már a híres géppisztolyok szerkesztője, Louis Schmeisser konstruált. A fegyver 4,5 kg-mal nehezebb volt az 1908 M-nál.[29]

Szintén 1915-ben rendszeresítették a vízhűtéses 7,9 mm-es Dreyse-géppuskát is,[30] amelynek működési elve és külső felépítése hasonlított a Maxim-géppuskáéhoz.[31]

Franciaországban a háború kezdetén 5000 db géppuska volt, 2000 db a csapatoknál, 3000 db az erődökben, raktárakban.[32] A francia csapatok nagyobb része Puteaux-, kisebb része, főleg a gyarmati csapatok, Hotchkiss-géppuskával rendelkezett. Ez utóbbi kezelése a Puteaux-nál egyszerűbb, a szerkezete sokkal ellenállóképesebb is volt. A veszteségek és a géppuskás alakulatok szaporítása rövidesen felemésztették a raktárak tartalékkészletét.[33]

A francia géppuskák először 1897-ben, a Hotchkiss gyárból kerültek ki. Szerkesztőjük a cseh Adolf Odkolek volt. Minden Hotchkiss-géppuska alaptípusa gázelvételes, álló csövű volt. A francia hadseregben 1899-ben vezették be.[34] A állami fegyvergyárban (Arsenal Puteaux)[35] gyártották az 1905 M. 8 mm-es Puteaux-géppuskát, amelyből keletkezett az 1907 M. 8 mm-es Saint-Etienne-géppuska.[36]

Az 1907 M. St. Etienne-géppuskánál a zár kireteszelése és hátrasiklása a gázdugattyú előremozgásánál történik, azaz a lövedék mozgási irányával megegyezően. A géppuskánál a lőporgázok hatására a gázdugattyú — amelynek rúdja fogasívben végződik — előre mozog. A fogasív elforgatja a fogaskereket, a fogaskerék össze van kötve egy emelővel, amely a zár pályáján mozog, s egyszersmind retesz is. A reteszemelő ezután a zárat hátraviszi.[37]

1914-ben rendszeresítették Adolf Odkolek százados 1914 M. 8 mm-es Hotchkiss-géppuskáját, amelyet St. Denisben gyártottak. Ezt a géppuskát átvette Belgium, Lengyelország, Románia, Jugoszlávia, Törökország és Japán is.

21 Entwurf. Vorschrift über die Einrichtung und den Gebrauch der Montenegrischen Maschinengewehre und deren Gestelle. Wien, 1916.

22 Entwurf. Vorschrift über die Einrichtung und den Gebrauch der russischen Maschinengewehre und deren Gestelle, Wien, 1915., továbbá Entwurf. Vorschrift über Packung und Beschirrung für die mit russ. M. G. ausgerüsteten Infanterie-Maschinengewehr-Abteilungen. 1915.

23 Instruktion über die Einrichtung und Verwendung der Fiat-Revelli-Maschinengewehre. 1918.

24 *M. Lachmann:* Das Maschinengewehr in der kaiserlich deutschen Armee. *Visier*, 1979. 4. füzet, 22. o.

25 H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 1836/pu.

26 Kühlvorrichtungen für den Lauf von Maschinengewehren *Kriegstechnische Zeitschrift* (továbbiakban: K. Z.), 1908. 6. füzet, 282. o.

27 Anleitung zu den Instandsetzungen am Maschinengewehrgerät 08. und 11. Berlin, 1914.

28 *A. Fleck:* Maschinengewehre ihre Technik und Taktik. Berlin, 1909. 32. o.

29 Maschinengewehr sMg Modell 15. Deutschland. *Visier*, 1981. 6. szám, 31. o., valamint *F. W. A. Hobart*, i. m. 57. o.

30 H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 0085/pu.

31 *A. Fleck:* Neueste Maschinengewehre, Systeme Dreyse, Berthier, Schwarzlose M.12, Vickers-Maxim, Lewis· K. Z. 1913. 8. füzet, 3. o.

32 *A. Fleck:* Französische Infanterie-Maschinengewehre ihre technische Einrichtung. Organisation und taktische Verwendung. K. Z. 1913. 3. füzet, 13. o.

33 A gyalogsági fegyver és lőszerszükséglete Franciaországban 1914—18-ig. *Műszaki Szemle*, (továbbiakban: M. Sz.) 1926. január, 52. o.

A Franciaországban gyártott, illetve vásárlás útján beszerzett géppuskák mennyisége a háború alatt: 1917 M. Puteaux 40 000 db, Hotchkiss 48 000 db, Vickers 12 000 db, Lewis 11 500 db, Colt 1000 db, golyószóró 225 000 db.

34 *Pierre Lorain:* La mitrailleuse en France 1866—1918. *Gazette des arms* (továbbiakban: G. d. a.) 1984. 126. szám, 21. o.

35 Neuerungen und Versuche auf dem Gebiete der Maschinengewehre. K. Z. 1913. 1. füzet, 32. o.

36 H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 1821/pu.

37 *A. Fleck:* Französische Infanterie — Maschinengewehre, ihre technische Einrichtung. K. Z. 1913. 1. füzet, 13. o., továbbá *F. W. A. Hobart:* i. m. 128. o.

A Hotchkiss-géppuskánál[38] a zár reteszelését kilincs végzi, amelyet a zár alkatrészét képező szán orra becsukott állapotban lenyomva tart. Amikor a dugattyú a szánt hátranyomja, a kilincs felszabadul és a szán ferde felülete által benyomódik. Az így kireteszelt zárat a szán, további hátrasiklása közben, magával viszi.[39] A hosszabb sorozattűznél a felmelegedett csőben a gáznyomás növekszik, ami a gázdugattyú gyorsabb működését eredményezi és így nagyobb tűzgyorsaságot tesz lehetővé. Ezért szükség volt a gáznyomás szabályozására. Ez történhetett a gázdugattyú előtti gázkamra kisebbítésével, vagy nagyobbításával (Hotchkiss), a gázkamra bizonyos mérvű megnagyításával, amelyen keresztül a gázok egy része eltávozik (St. Etienne), a csőből a gázkamrába vezető csatorna nyílásának szűkítésével, vagy tágításával, végül a záródugó erősítésével, vagy gyengítésével.[40]

A francia 1915 M. 8 mm-es Puteaux-géppuskánál a zár működtetéséhez a csőtorkolatnál a lövedék után kiáramló gázok nyomását használták fel. A kiáramló gázok beleütköztek a csőtorkolat előtt alkalmazott korongba, nyomó hatásuk a korongot előre mozgatta. Az előrefutó kar az összekötőrúd közvetítésével kireteszeli és kinyitja a zárat.[41]

Az orosz hadsereg[42] a Maxim-géppuskákat rendszeresítette két változatban: az 1905 és az 1910 M.-et, amelyekhez négyféle állványt használtak: kerekes állványt, 1904 M. háromlábú állványt, 1910 M. Vickers-állványt és 1911 M. Szokolov-állványt.[43]

Az 1910 M. Maxim-géppuskánál a cső a zárszerkezettel, a zárkeretbe ágyazott forgóponttal és a csuklós zárral együtt rövid hátrasiklást végez, miközben a forgópont körül mozgó hátsó csukló emelőkarja a tokra erősített ütközőbe ütközik. Ezáltal a könyökcsukló megtörik, a zár a csőtől eltávolodik és folytatja a hátrasiklást.[44]

A brit hadseregben a Vickers-géppuskákat vezették be,[45] amelyekből 3 fő típust rendszeresítettek: a Vickers MK I-et, a Vickers MK I*-t és a Vickers MK II-géppuskát.[46] A Vickers MK I géppuska működési elve hasonló a Maxim-géppuskához, azonban a csukló nem lefelé, hanem felfelé törik meg.[47]

Az amerikai géppuskák története John Moses Browning szerkesztői tevékenységével kezdődött, aki 1890—95 között kidolgozott egy géppuskát, amelyet már 1892-ben megvásárolt a Colt gyár. 1895-ben rendszeresítették az amerikai hadseregben. A géppuskát 1914-ben kissé módosították.[48] A Colt-géppuskánál[49] vízszintes síkban (merőlegesen) mozgó gázdugattyús rendszer van. A lőporgáz hatására a gázkar hátralendül és vele együtt egy, a gázdugattyúrúddal összekötött másik kar is, amely hátra mozog. A dugattyúrúd hátsó végén levő kapcsolócsap a zár ferde pályáján

38 H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 0085/pu.
39 *F. W. A. Hobart:* i. m. 127. o.
40 *Pierre Lorain:* Principes de l'automatisme. Les solutions possibilies. G. d. a. 1976. 36. szám, 22. o.
41 H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 0383/pu.
42 Oroszországban 1914—17 között összesen 29 927 db géppuskát gyártottak. Ezenkívül vásároltak: Amerikából (a Colt-, Marlin-, Savage-gyáraktól) 9437 db, Angliából (Vickers és Hotchkiss géppuska) 628 db; Franciaországból (Chauchat-golyószóró) 500 db.
Alekszej Alekszejevics Manikovszkij: Die Versorgung der russischen Armee mit Waffen und Munition im Weltkriege I. Moskau—Leningrad, 1930. 26. o.
43 Russische Maschinengewehre. K. Z. 1915. 316. o.
44 H. L. 4721 doboz B. I/36/15. M. hir. 40. honvéd gyalog hadosztály 308/12. op. szám 1917. szeptember 18. Az orosz géppuska ismertetése, továbbá *Körmendy G.:* i. m. 30. o.
45 *F. W. A. Hobart:* i. m. 58. o.
46 *F. W. A. Hobart:* i. m. 99. o.: — Vickers MK—I — 1912. november 2 -tól — vízhűtéses
— Vickers MK—I* — 1918. február 25-től — repülőknél
— Vickers MK—II — 1917. június 8-tól — léghűtéses.
47 Die Verschiedenen Arten von Maschinengeschützen und Maschinengewehren und ihre Verwendung im englischen Heere. K. Z. 1909. 4. füzet, 178. o., továbbá Neuerungen und Versuche auf dem Gebiete der Maschinengewehre. K. Z. 1913. 1. füzet, 32. o.
48 *Korzen Kühn:* Maschinengewehre; továbbá :*A. Fleck:* i. m. 75. o.
49 H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 1085/pu.

mozog: a gázdugattyú hátramozgásánál a kapcsolócsap a zár ferde pályáján siklik, így kireteszeli a zárat a csőtől és a rúd további mozgásával hátraviszi.[50] A Colt-géppuskákat a francia és orosz csapatok is alkalmazták.[51] Az amerikai hadseregben viszont az angol Vickers MK—I géppuskát[52] és a francia Benét-Mercié-géppuskát is rendszeresítették.[53]

Amerikában 1918 júliusától szeptemberig havonta 27 270 db géppuskát gyártottak, egy hónap alatt csaknem annyit, mint az Osztrák—Magyar Monarchia vagy Olaszország az egész háború alatt.[54]

Olaszországban eleinte Maxim-géppuskákat rendszeresítettek, majd 1908-ban vezették be a Giuseppe Perino 6,5 mm-es géppuskáját.[55] 1914-ben rendszeresítették az 1914 M. 6,5 mm-es Fiat—Revelli géppuskát.[56] Ennél a zárkeret kivájatába benyomuló csap merev összeköttetést létesít a zár és a cső között. A zár kerete és a cső közös hátramozgása közben ez a csap hátrahajlik és a reteszelés megszűnik. A kireteszelés után a cső zárkerettel megáll, a zár elválik a csőtől és a hátramozgást tovább folytatja.[57]

Olaszországban a háború végén 19 004 db különböző típusú géppuska volt a csapatoknál, a gyarapodás mértéke a háború kezdete óta 2500%-os.[58]

A golyószórók

A világháború állásharcaiban a gyalogság tűzereje gyengének bizonyult a védőre zúduló pergőtűz után mély tagozásban meginduló roham elhárítására. A pergőtűz alatt fedezékben elhelyezett géppuskák sokszor elkéstek tüzükkel, mert a géppuska tömege, továbbá az állvány és géppuska összerakása, valamint tűzkész állapotba helyezése sok időt vett igénybe. A támadáskor és védelemben az első vonalban küzdők körletében hiányzott a kellő tűzerő. A géppuskák nehézségüknél fogva nem követhették a támadó első hullámokat, de nem lehettek az első vonalakban azért sem, mert a géppuska nagy célt mutatott és hosszabb sorozattűznél a keletkező füst és a gáz könnyen elárulta tüzelőállását, miáltal az ellenség tüzét magára vonta, amely nemcsak a géppuskát, hanem a közelében levő puskásokat is veszélyeztette. A géppuska tűzkész állapotba helyezése tetemes időveszteséggel is járt. A lőszerpótlás pedig az első lépcsők számára rendszerint nagy nehézségeket okozott. A folytonos előreszökellés és újból való berendezkedés mellett a géppuskák alig jutottak tüzeléshez és nem nyújthattak tűztámogatást a puskás egységeknek. Ezen okok miatt a géppuskák jóval a küzdők mögött fekvő tüzelőállások elfoglalására kényszerültek és így azoknak a céloknak a leküzdése, amelyek csak a legelső vonalakban ismerhetők fel, a puskásokra hárult. A puskások, hogy a kellő tűzhatást elérhessék, kénytelenek voltak a mélységi tagozást többé-kevésbé feláldozni és nehezen vezethető, igen érzékeny vonalakat képezni, ezáltal azonban a hátul telepített géppuskák tüzeléséhez szükséges hézagok képzése nemigen volt lehetséges. A puskás rajok tüzének vezetése, a tűzösszpontosítások gyors végrehajtása körülményes volt, s a tűz és

50 Handbook of the Colt Automatic Machine Gun Caliber .30. with Pack Outfits and Accessories. Washington, 1917. 18. o.
51 La Mitrailleuse americaine „Colt". Paris, 1917. 5—6. o.
52 Handbook of the Vickers Machine Gun Model of 1915. with Pack Outfits and Accessories. Washington, 1917. 11. o.
53 Handbook of the Benet-Mercie Machine Rifle Model of 1909 with Pack Outfits and Accessories. Washington, 1917.
54 *Turcsáni Gyula:* Az olasz ipar teljesítménye a világháború alatt. *Műszaki Szemle*, 1927. 395. o.
55 *F. W. A. Hobart:* i. m. 145. o.
56 H. M. Gpu. Gy. L. sz.: 0086/pu.
57 HL 4750. doboz M. kir. honvédelmi miniszter 24858. számhoz/eln. 1. 1916. Fiat-Revelli géppuska, továbbá *Körmendy G.:* i. m. 34. o.
58 *Ruigi Cardona:* La guerra alla fronte italiane fino all' arresto sulla linea della Piave e del Grappa. Milano, 1921. 272. o.

mozgás összhangja pedig nehezen volt biztosítható. Egy puskás raj tüzét pillanatnyilag, kellő gyorsasággal, egy nehezen felismerhető célra egyesíteni nehéz. Sok időt vett igénybe míg valamennyi lövész megértette a tűzparancsot, a célt megkereste a terepen. Egy öntöltő gépfegyver ezzel szemben pillanatok alatt ráirányítható a kívánt célra és 1—2 m széles területről nagyobb tűzerőt képes kifejteni, mint egy 50 m széles kiterjedésben tüzelő puskás raj. Emellett csak a gépfegyver közvetlen kiszolgálására és tüzének vezetésére szükséges 2—3 embernek kell mutatkoznia, míg a többi fedezékben lehet. Ezzel szemben a puskás raj tüzelés közben valamennyi emberével célt mutat, így nagyobb veszteséget is szenved. A puskás rajok közvetlen tűztámogatására tehát egy olyan öntöltő tűzfegyverre volt szükség, amely mozgékonyságánál fogva az első küzdőket szökellésszerűen képes követni és amelynek tömegtüze pillanatok alatt a szándékolt célra irányítható. Ez a szükség hozta létre a golyószórókat.

A golyószórókat először a franciák alkalmazták, akik már 1915-ben bevezették az 1915 M. 8 mm-es Chauchat-golyószórókat,[59] amelyeket az Egyesült Államok, Belgium, Oroszország és Lengyelország is átvett.[60] A Chauchat-golyószóró a hosszú csőhátrasiklásos rendszerbe tartozik. A cső és a zár összekapcsolását a reteszelőszemölcs végzi a tok megfelelő pályái révén. A lövés pillanatában a mozgó részek megindulnak hátsó helyzetükbe. Az ütőszeg ebben az állapotban fennakad az elsütőemelőn, amely a zárral együtt helyben marad. A cső a csőrugó hatására megindul előre, mialatt elforgatja a reteszelőfejet úgy, hogy a reteszfej szemölcsei a tok gyűrűs pályáiban mozognak. A reteszelőfej vége a zár belső furatában helyezkedik el. A hátsó végén levő kis szemölcsök a zár ferde vezetőhornyaiban mozognak. A cső előremozgásánál a reteszelőfej a zár ferde vezetőhornyaitól kényszerítve elfordul és megtörténik a kireteszelés. Cső további előremozgása alatt a hüvelykihúzás megy végbe. A zár előremozgásánál a reteszelőfej mindaddig nem fordulhat el, amíg a reteszelőszemölcsök elérik a tok gyűrűs pályáit, s a reteszelőfej előremozgása megszűnik, mert a csőfenékbe akad. Azért még tovább folytatja mozgását és a reteszelőfejet elfordulásra kényszeríti, aminek következtében kireteszelődik.[61] A Chauchat-golyószóró sikereinek hatására a Hotchkiss-géppuskát is könnyítették, létrehozva egy új könnyű géppuskát.

Az Egyesült Államokban Isaac Lewis ezredes szerkesztett golyószórót, amelyet 1915 M. 7,7 mm-es Lewis-golyószóró[62] néven rendszeresítettek az angol, belga és olasz csapatoknál.[63] A Lewis-golyószóró egyszerű, kevés alkatrészből áll, összesen 49 db-ból. A tár sajtolt acéllemez. A fegyver léghűtéses, a csövet 8 cm átmérőjű alumínium henger övezi. Ezen a hengeren körben, hosszában elhelyezett, 3/4 mm vastagságú húzott acélcsőbe zárt magas bordák vannak. Ez a cső a torkolatánál szűkül és fordulattölcsért képez. Hátul viszont nyitott és a kivetőszerkezet a lövés közben az alumínium bordákon keresztül hideg levegőáramot hajt. Mivel az alumínium hatszorta jobb hővezető az acélnál, a csőnél fellépő meleget azonnal átveszi.[64]

Németországban 1915-ben az 1908 M. Maxim-géppuskából a hűtőköpeny tömegének csökkentésével „könnyű géppuskát", golyószórót építettek, amelynek tusája és villaállványa volt. Ezt az átépített géppuskát 1908 /15 M. 7,9 mm-es Maxim-könnyű géppuskának nevezték.

59 Hadtörténeti Múzeum Golyószóró gyűjtemény (a továbbiakban H. M. Gsz. Gy.) L. sz.: 0313/pu.
60 Instruktion provisoire sur le fusil mitrailleur modelle 1915. Nancy—Paris—Strasbourg, 1921. 5. o.
61 *A. A. Blagonravov:* Materialnaja csaszty sztrelkovogo oruzsija. Moszkva, 1946. 216. o., továbbá *Pierre Lorain:* Principes de l'automatisme. Les solutions possibles. G. d. a. 1976. 36. szám, 18. o.
62 H. M. Gsz. Gy. L. sz.: 0309/pu.
63 *F. W. A. Hobart:* i. m. 81. o.
64 *A. Fleck:* Das gewehförmige Levis-Maschinengewehr mit Luftkühlung. K. Z. 1914. 6. füzet, 254. o., továbbá *E. Hampe:* Die Verwendung des Lewis M. G. bei den Engländern. K. Z. 1917. 7—8. füzet, 144. o. és *A. A. Blagonravov:* i. m. 70. o.

Angol 1915 M. 7,9 mm-es Lewis-golyószóró

1917 elején nagy számban került a csapatokhoz ez az 1908/15 M. Maxim könnyű géppuska. Minden lövészszázad kezdetben 2—3, később 6 könnyű géppuskát kapott.[65] Ezek működési elve hasonló volt az 1908 M. Maxim-géppuskáéhoz. Későbbi, 1908/18 M. változatának hosszanti nyílásokkal ellátott acélköpenye léghűtéses volt.

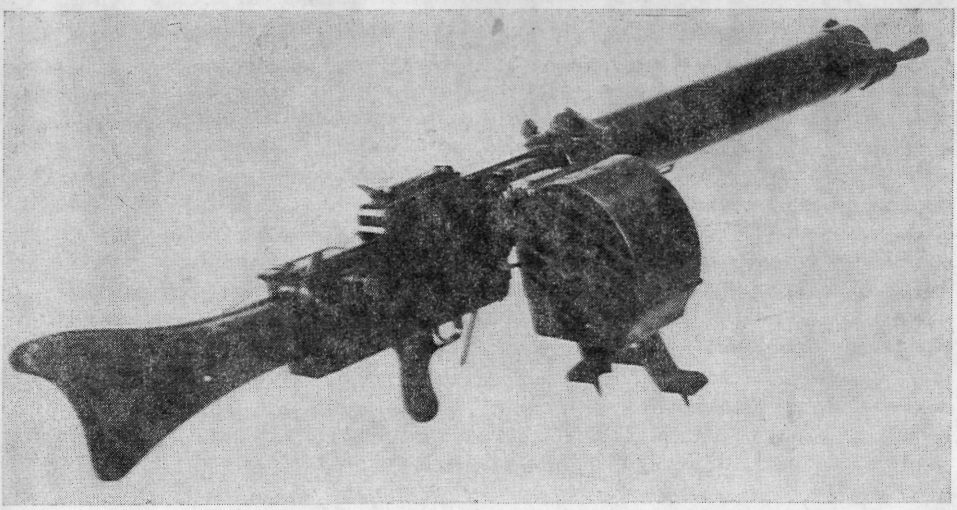

Német 1908/15 M. 7,9 mm-es Maxim „könnyű géppuska"

65 *Manfred Lachmann:* Das Machinengewehr in der kaiserlich deutschen Armee. *Visier*, 1979. 4. szám, 22. o.

Német 1908/15 M. 7,9 mm-es Maxim „könnyű géppuska" tüzelőállásban

Németország 1915-ben már kimondott golyószórót is rendszeresített. Az 1915 M. 8 mm-es Bergmann-golyószóró[66] léghűtéses és villaállványra szerelt volt.

A Bergmann-golyószórónál retesz van a csővel összeköttetésben levő zárszerkezetbe építve. A retesz zárt állapotban a zár megfelelő fészkében nyugszik. A cső hátramozgása közben a retesz, a tok falába ütközve, kioldódik. A cső a zárkerettel rövid hátrasiklás után megáll, a kireteszelt zár pedig tovább siklik hátra.[67]

Az osztrák—magyar hadsereg — golyószóró hiányában — 1917 őszén könnyű géppuskát rendszeresített oly módon, hogy a géppuskához könnyű állványt és rövidebb töltényhevedert (100 db-os)[68] rendszeresített. A könnyű géppuska az állásharcban megfelelt, a mozgó harcban azonban nehéz és terjedelmes volt.

Oroszországban a dán Schonboe szerkesztette Madsen-golyószórót rendszeresítették.[69] A Madsen-golyószórónál egy vezetőlemez kivájatában a zártömb vezetőcsapja kényszerpályán halad, és így a zártömb a hátramozgásnál felfelé mozog, hogy az üres hüvely kivetését lehetővé tegye, majd az előremozgás kezdetén annyira lebillen, hogy az új töltény részére a töltényűrt kinyissa, végül ismét a csőtengellyel egyvonalba jut és becsukott állapotba kerül.[70]

66 H. M. Gsz. Gy. L. sz.: 0318/pu.
67 *Körmendy G.*: i. m. 14. o., továbbá A Bergmann-féle géppuska. Budapest, 1918. 3—4. o.
68 H. M. Gsz. Gy. L. sz.: 1/88 dpl. sz.
69 *A. Fleck:* Das Madsen-Maschinengewehr. K. Z. 1908. 7. füzet, 298. o.
70 *A. Fleck:* uo. 300. o.

A fegyverek lőtávolságának és lőszabatosságának fokozatos megjavulásával természetes volt, hogy a katonáknak a sérülésektől való megóvása és fedezése végett különböző rendszabályokhoz folyamodtak. A harctereken mind jobban és jobban kezdtek megnőni a követelmények a tábori műszaki erődítések, lövészárkok, összekötő árkok építése és a terephez való jobb alkalmazkodás iránt. A laza csatárláncok fedezéktől fedezékig, a terepet jól kihasználva, alig észrevehető, terepszínű ruhákba öltözötten támadtak, beásták magukat, az ellenség számára kevésbé láthatóbbá váltak. Csak a legrövidebb időre tárták fel magukat. Ezeket a pillanatokat kellett felhasználni a gyors tüzelésre. Ez az igény teremtette meg a gyorstüzelő öntöltő, önműködő puskákat.[71]

A francia hadseregben az 1908 M. Mondragon-önműködő puskát rendszeresítették. Németországban a légierőnél vezették be az 1915 M. 7 mm-es Mondragon öntöltő karabélyt. Oroszországban 1916-ban a 183. gyalogezrednél 60 gyalogos katonából alegységet hoztak létre, amelyet Fjodorov önműködő puskákkal láttak el. Az Egyesült Államokban a háború idején tíz különféle öntöltő, önműködő puskát próbáltak ki, így többek között a Mondragon-t, az Eldre—Rychiges-t, a Bommeri-t, a Lin-t és a francia 1917 M. RSG-t.[72]

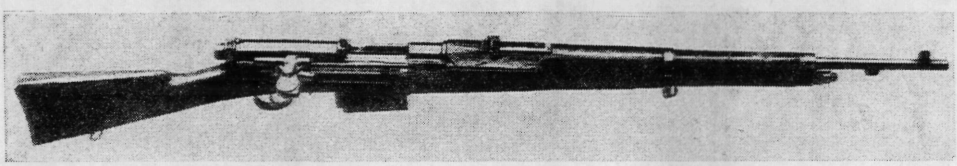

Mondragon-öntöltő puska

Géppisztolyok

A világháború alatt született fegyverek sorába tartozik a géppisztoly, amelynek őse a kiegészítő tusás pisztoly volt. Az első tusás pisztolyt Borchardt szerkesztette. Ezt a gondolatot fejlesztette tovább Paul Mauser az 1896 M. öntöltő pisztolyánál, melynek fatokját szintén tusaként lehetett használni. Ferdinand Mannlicher 1901-ben, Theodor Bergmann 1905-ben készített ilyen pisztolyt.[73]

A katonák azonban ezeket a „pisztolykarabélyokat" nem vették komolyan, mert a puskát és a karabélyt, a géppuskával együtt, elégnek tartották a harchoz. Mégis, az első világháború folyamán, az állásharc okozta kényszerűség nyilvánvalóvá tette, hogy rövid távolságra gyorstüzelő fegyvert kell szerkeszteni.

A géppisztoly előfutára a németek által alkalmazott hosszúcsövű Parabellum öntöltő pisztoly volt, amely a német haditengerészet, a tüzérség és a Zeppelinek legénysége számára készült, 20 cm-es csővel ellátott, s szerkezetileg az 1908 M. Parabellum öntöltő pisztollyal teljesen megegyező fegyver. Bőrtáskája alatt egy tusaként alkalmazható falemez volt.[74]

Minden öntöltő pisztolyban van egy berendezés, az ún. kiváltó, amely megakadályozza, hogy a tárban levő töltények, géppuskaszerűen, egymás után elsüljenek, mert ez esetben a pisztoly egyszeri elhúzásra kiürülne. A lövészárokban

71 Az önműködő puskák kérdéséhez. Közli a *Külügy—hadügy*, 1914. június 21-i szám, 9. o.
72 *J. Lugs:* i. m. 341. o.
73 Uo.
74 Pistole 08 Artilleriemodell (Parabellum P 17). *Visier*, 1980. 9. szám, 31. o., továbbá *Henri Vuillemin:* Le Luger PO8 Long. G. d. a. 1978. 57. sz., 20. o.

viszont éppen az felelt meg, ha minél több lövést lehetett a pisztolyból minél rövidebb idő alatt leadni. A megoldás magától következett: kiszerelték a pisztolyból a kiváltót. Ekkor viszont a töltény volt kevés, ezért különleges, sok töltény befogadására alkalmas, hosszú tárakat készítettek.

A német 1908 M. hosszúcsövű Parabellum öntöltő pisztolyhoz a németek az ún. „Trommelmagazin"-t[75] — csigatárat[76] rendszeresítettek, amelybe 32 db pisztolytöltény fért. Így a pisztoly már nagyszerűen bevált az árokharcban, mert közelről rövid idő alatt sok lövést lehetett a célba juttatni. A világháború folyamán más hadseregekben is hiányát érezték a kis, könnyű, könnyen kezelhető, soklövetű önműködő fegyvernek.

Olaszországnak nem volt igazi könnyű géppuskája, golyószórója, mint más hatalmak hadseregeinek. Így arra törekedtek, hogy ezt a hiányosságot megszüntessék. Olaszországnak nagy nehézségei voltak a Revelli-géppuskával, ezért könnyű, mozgékony öntöltő fegyvert szerkesztettek, amely a géppuskát mindenekelőtt a helységharcban pótolhatta. Az olasz hadsereg 1916 végén kezdte meg a gyalogságát nagy számban felszerelni a kétcsövű Villar—Perosa-géppisztollyal, amelyet Fiat—Revelli-géppisztolyként is ismernek.[77] Kezdetben tévesen használták a fegyvert, mert a tisztek a géppuska pótlását látták benne. Csak később ismerték fel célszerűségét, különösen a helységharcban. A géppisztolyt Abiel Bothel Revelli-Beaumont a 9 mm-es Glisenti pisztolytöltényhez szerkesztette. A fegyver gáznyomásos, súrlódózárú, csak sorozattüzelésű, kétcsövű, Maxim-géppuska markolattal. A tok bronzból

Olasz 1915 M. 9 mm-es Villar—Perosa-géppisztoly osztrák-magyar katonáknál

75 Anleitung zu langen Pistole 08 mit austechbaren Trommelmagazin, Berlin, 1917.
76 Hadtörténeti Múzeum Pisztolygyűjtemény (továbbiakban H. M. Pi. Gy.:) L. sz.: 324/dpl.
77 H. M. Gpi. Gy. L. sz.: 0311/pu.

készült. A két tárába 25-25 db töltény fér, szerkezete késleltetett tömegzáras. A terepen kétlábú állványról, vagy egyéb, mozgatható fémtámasztásról tüzeltek vele, de alkalmazták a repülőgépeken, járműveken, kerékpárokon is.[78]

A németek 1918 nyarán vezették be a csak sorozattüzelésre alkalmas 1918 I. M. 9 mm-es Bergmann-géppisztolyt,[79] amelyet Louis Schmeisser szerkesztett. A Bergmann-géppisztolyokat (amelyeket a német katonák golyófecskendőnek neveztek) a Theodor Bergmann gyár készítette. 1918 novemberéig a gyalogság mintegy 10 000 db-ot kapott. Minden századnak egy 6 katonából álló, külön részleget kellett felállítania géppisztolyos lövészekből. A géppisztoly kiszolgálását 2 katona végezte (a lövész és a szállító). A lőszeres tarisznyában 6 db tár (32 töltényes csigatár és 48 redőzött doboz — egyenként 16 db tölténnyel) volt.[80] Egy géppisztolyhoz 2384 db töltény tartozott. (Ezen kívül minden katona a tár töltéséhez tártöltőt és pótalkatrészeket is vitt magával.)

A Bergmann-géppisztoly tömegzáras szerkezetű. Az elsütőbillentyű meghúzása után a závárzat — amelybe az ütőszeg szilárdan van beépítve — előreszaladt, a belőle kiálló ütőszeg a töltény csappantyújára ütött, s megtörtént a lövés; a lőporgázok hatására a závárzat hátraszaladt, s közben a závárzattömb mögötti helyretoló rugót összenyomta. A visszaható erő megszűntével a rugó a závárzattömböt előretolta, s ismét lövés következett be, mindaddig, amíg az elsütőbillentyű benyomva tartották vagy a tárból a töltény ki nem fogyott.[81]

A 32 db töltényt 3,5 másodperc alatt lehetett eltüzelni, s még 100 m távolságban is igen hatásosan lehetett szórótűzre használni, 15 m szélességű sávban.

Az osztrák—magyar hadsereg csak 1917 októberében ismerhette meg az olasz géppisztolyokat (Caporetto). Ekkor még golyószóróval sem rendelkezett! Ezért sürgősen géppisztolyt szerkesztettek, s 1918 novemberében indult volna meg a tömegtermelés, amit azonban a háború befejezése meghiúsított.[82]

Az első világháborúban bebizonyosodott, hogy a géppisztoly a közelharc hatásos fegyvere. Különösen alkalmas a helység-, utcai, erdei és állásharcban, amelyeknél rövid távolságon erős tűzhatást kell kifejteni. A géppisztoly a közelharcban felülmúlja a géppuskát és a golyószórót, mert mozgékonyabb és könnyen kezelhető, továbbá gyorsan tűzkész és kevésbé fordul elő zavar. A géppisztoly azonban nem pótolja a géppuskát, mert hatásos lőtávolsága és a tölténykészlet, amelyet a katona magával visz, nagyon kevés volt.

Pisztolyok

Az első világháború ütközeteinek egyik legkritikusabb szakasza a közelharc volt, amikor a katonáknak gyakran a legváratlanabb helyzetekben kellett pillanatokon belül önállóan cselekedniük, az ellenséget megsemmisíteniük. Ennek érdekében a hadseregek kellő tűzgyorsaságú maroklőfegyvereket igényeltek.

A katonai és fegyvertechnikai irodalomban a XX. század elején élénk vita folyt arról, hogy a forgó- vagy pedig az öntöltő pisztoly legyen-e a hadseregi pisztoly. Sokan azt állították, hogy egyedül a forgópisztoly működik feltétlenül biztosan, mások viszont, különösen az öntöltő pisztolyokat gyártó gyárak által támogatott publikációk, az öntöltő pisztolyok előnyeit hangsúlyozták. A forgópisztoly előnye

78 *Franz Kosar:* Die italienische Maschinenpistole Villar-Perosa. *Truppendienst*, 1975. 3. sz., 227. o.
79 H. M. Gpi. Gy. L. sz.: 423/dpl.
80 *J. Lugs:* i. m. 375. o.
81 *Hans Dieter Götz:* Die deutschen Militärgewehre und Maschinenpistole 1871—1945. Stuttgart, 1985 o·224—225.
8 2 *J. Lugs:* i. m. 375. o.

a feltétlen működés, hátránya viszont a henger és a cső között levő hézag volt amelyen keresztül mindig előfordult gázveszteség, továbbá nehézkes, egyenkénti töltésmód.

Az önműködő pisztoly jobban kihasználja a lőpor erejét, előnye a rendszerint kisebb, laposabb alak; a könnyebb töltés és kezelhetőség, hátránya pedig, hogy csak kifogástalan tölténnyel működik jól. Mindezek a viták rányomták a bélyegüket a hadseregekben rendszeresített pisztolyokra. A két tábor az első világháborúban is megmaradt. Így Nagy-Britannia zömmel forgópisztolyokat rendszeresített, de ugyanezt tette Franciaország, Oroszország, Olaszország, sőt az Osztrák—Magyar Monarchia is.

A britek az 1915 M.455-ös 6 lövetű Webley Mark VI-os billenőcsövű forgópisztolyt[83] részesítették előnyben. A Webley-forgópisztoly csöve a retesz oldása után lefelé billenthető. A cső billentésével egyidőben a henger felemelkedik, s a tengely hosszanti középfuratában elhelyezett kivetőrúd végére szerelt hüvelykivető koszorú a hengerből valamennyi üres hüvelyt önműködően eltávolítja.[84]

Franciaországban a Nicolas Lebel ezredes szerkesztette 1892 M. 8 mm-es 6 lövetű forgópisztolyt[85] rendszeresítették. A Lebel-forgópisztoly hengere jobban kifordítható, s a henger tengelyfuratában elhelyezett rúdra szerelt kivető koszorú segítségével a henger egyetlen nyomással üríthető. A forgópisztoly érdekessége, hogy a henger — a forgatható emelő kikapcsolása után — kézzel is továbbfordítható, s hogy az elsütőberendezés tisztításához a tok bal oldalán a fedőlemez felnyitása is elegendő.[86]

Az orosz hadsereg szolgálati fegyvere az 1895 M. 7,62 mm-es 7 lövetű Nagant-forgópisztoly[87] volt. A fegyver egyedülálló a maga nemében. Ismert, hogy a forgópisztolyok gázveszteséggel dolgoznak. A lőporgázok egy része a cső és a henger közötti résen át elillan. Louis Nagant belga fegyverszerkesztő olyan forgópisztolyt alkotott, amelynél nincs gázveszteség.[88] A töltény palack formájú, s a lövedék csúcsa nem emelkedik ki a hüvelyből, ez utóbbi azonban kissé kiáll a hengerből. Lövésnél, amikor a forgatóemelő a soron következő töltött töltény karját (hengerfuratot) a csőhöz fordítja, egy feszítőkar támaszkodik a töltény fenekének és a hengert is előre tolja. Ezáltal a töltényhüvely elülső vége beleilleszkedik a csőfurat kúposan kialakított végződésébe, s a kakas szegnyúlványa csak ekkor üti meg a töltény fenekét.

Az osztrák—magyar hadseregben viszonylag nagy számban használták az 1898 M. 8 mm-es 8 lövetű Rast—Gasser-forgópisztolyt,[89] amelyet August Rast szerkesztett. A billentyű-kakas feszítésű pisztoly sajátossága, hogy ütőszeggel szerelt forgópisztoly, a sátorvas lebillenthető, a bal oldali tokfedél felnyitható.

Franciaországban a forgópisztolyok hiánycikké válásával Spanyolország számos fegyvergyára hajlandónak mutatkozott az [illegible]tő pisztolyok gyártására és szállítására.

Ezek a pisztolyok a Spanyolországban igen gyakori módosított Browning típushoz tartoztak. Valamennyi pisztoly reaktív elven működött. Hüvelykujjal működtethető biztosítójuk mindig a váz hátsó részén helyezkedik el, tárbiztosítójuk pedig megakadályozza a véletlen elsütést abban az esetben, ha a tár nincs benne a fegy-

83 Hadtörténeti Múzeum Pisztolygyűjtemény (a továbbiakban H. M. Pi. Gy.) L. sz.: 79. 148. l.
84 *Pierre Lorain:* Les revolvers reglementaires brittaniques 1892—1957. G. d. a. 1983. 120. szám, 32. o.
85 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 1057/pu.
86 *Pierre Lorain:* Le Revolver d'Ordonance Modéle 1892. G. d. a. 1974. 15. szám, 16. o., valamint *Bernard Beron:* Le revolver 1892. G. d. a. 1983. 116. szám, 31. o.
87 H. M. PI. Gy. L. sz.: 0371/pu.
88 *Gerard Goroghoff:* Le Nagant ou le revolver de 3 lignes (7,62) modéle 1895. G. d. a. 1982. 109. szám, 14. o.
89 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0374/pu.

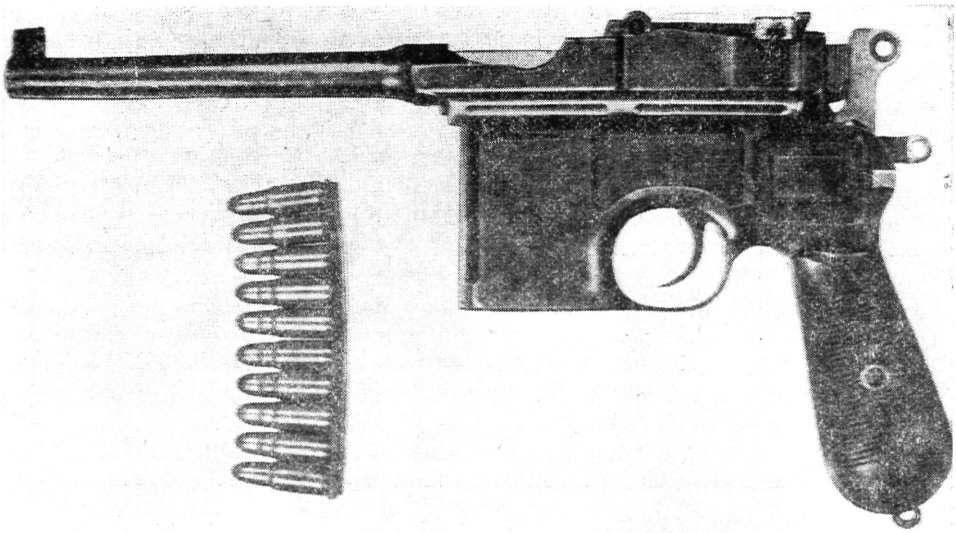

Német 1896 M. 7,63 mm-es Mauser-öntöltő pisztoly

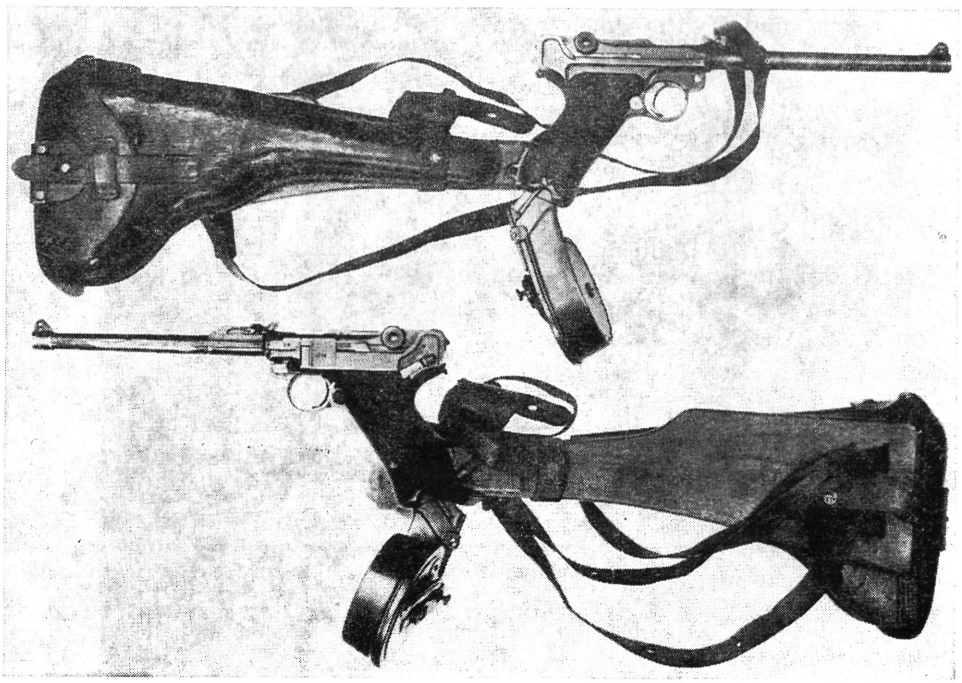

Német 1908 M. 9 mm-es hosszú csövű Parabellum-öntöltő pisztoly

verben. Egyetlen modellt sem láttak el markolatbiztosítóval. Ezeket a fegyvereket „Ruby" néven is ismerik, mert 1914-ben a Gabilondo y Urresti-gyár szabadalmazott egy pisztolyt ilyen néven, s mert az első francia megrendeléseket ez a gyár

kapta. Miután a franciák igényei messze meghaladták e gyár kapacitását, hamarosan más vállalatok is bekapcsolódtak e jól fizető üzletbe.[90]

Múzeumunk a Franciaországban használt öntöltő pisztolyok közül rendelkezik az 1916 M.; Cebra; Destroyer; U. C.; 1914 M. [91] típusokkal.

Németországban Paul Mauser 1896 M. 7,63 mm-es Mauser-öntöltő pisztolyát rendszeresítették.[92]

Az 1896 M. Mauser-öntöltő pisztoly hátrasikló rendszerű, reteszelt zárdugattyús megoldású. A pisztolytár töltése tölténykerettel történt. Mindezeket az elveket már sikeresen alkalmazták a katonai puskákon. Mauser a pisztolyát külső kakassal, cserélhető részekkel és szerszámok segítsége nélkül összerakható, illetve szétszedhető formában készítette el. A cső és a csőtoldat alkot egy együttest, a váz és a mechanizmus egy másikat. Megoldotta azt is, hogy az utolsó töltény kilövése után a pisztoly nyitott állapotban maradjon. A pisztolyokat a német hadseregen kívül Törökország, az Olasz Királyi Haditengerészet vezette be.[93]

Az 1896 M. pisztoly sajátossága: a markolathéj teljesen recézett fa, biztosítékbillentyűje tömör, a kakason kis kerek nyílás van, kétoldalt közép felé vastagodó gyűrűkkel. A hátsó irányzék kis átmérőjű forgócsapon mozgatható. A cső mindkét oldalán teljes hosszúságban barázdák húzódnak. 1915-ig apróbb változtatásokkal gyártották. 1915—16-ban lényeges változtatásokat hajtottak végre, főleg a biztosítási rendszerben. 1916-ban kezdték gyártani a 9 mm-es Parabellum—Mauser-öntöltő pisztolyt,[94] amelynek markolatában mindkét oldalon vörössel kitöltött „9"-es szám volt. 1918-ig kb. 150-000 db-ot gyártottak.[95]

Az 1896 M. Mauser-öntöltő pisztolyoknál a cső és a zár szétkapcsolódása lényegesen hamarabb történik meg, mint hogy a zár hátsó helyeztét elfoglalta volna (rövid csővisszafutási rendszer). A csővisszafutás ideje ennél a rendszernél megegyezik a lövedék csőben való mozgási idejével. A kireteszelés a lövedék csőből való kirepülésekor következik be. A pisztoly reteszelése reteszemelő segítségével történik. A reteszemelő egyik karja a zár vágatába nyúlik. A cső a zárral együtt indul hátra, emelőkarja nekifekszik az álló kireteszelő nyúlványának, aminek következtében megtörténik a zár kireteszelése. A cső megáll, a zár tovább folytatja mozgását hátsó helyzetébe. A bereteszelés egy kiszögellés segítségével megy végbe, amely a reteszemelőt megemeli.

A német Parabellum-pisztoly, vagy ahogyan az angolszáz országokban nevezik, Luger, egyike a legismertebb és legszélesebb körben alkalmazott pisztolyoknak. Georg Luger pisztolyának megalkotásánál Hugo Borchardt szerkezetét vette figyelembe.[86]

Az 1908 M. 9 mm-es Parabellum-öntöltő pisztoly[97] markolatbiztosíték nélkül (4; 6; 6,5 hüvelykes csőhosszúsággal és karabély változatban) készült. A 20 cm-es csövű (9 hüvelykes) változatát[98] 1911-ben készítették katonai célokra. Ezt az állítható hátsó irányzékkal ellátott pisztolyt tévesen 1918 M.-nak szokták nevezni. Az első világháborúban nagy mennyiségben gyártották. Amikor az 1908 M. pisztolyt a németek szolgálati fegyverként bevezették, az erfurti Állami Fegyvergyár megvásárolta a gyártás jogát a D. W. M.-től (Deutsches Waffen- und Munitionsfabrik),

90 A gyártásba kapcsolódó gyárak: Azanza y Arrizabalaga, Eibar — „1916 M."; Arizmandi, Zulaica y Cia, Eibar — „Cebra"; Izidro Castanaga, Eibar — „Destroyer"; Erquiaga y Cia, Eibar — „Fiel"; Urrejola y Cia, Eibar — „U. C."; M. Zulaica y Cia, Eibar — „1914 M." stb. *Jean Clergau:* Les pistoles automatiques de Armée francaise de 1915 a 1940. G. d. a. 1984. 125. szám, 29. o.
91 H. M. PI. Gy. L. sz.: 1916 M. Cebra, Destroyer, U. C., 1914 M.
92 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0980/pu.
93 *Howard Matthews:* Firearms Identification. Madison, 1962. 633.
94 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 1245/pu.
95 *H. Matthew:* i. m. 638. o.
96 *René-Jean Clergau:* Un beau Monstre... le Borchardt. G. d. a. 1976. 36. szám, 25. o.
97 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0617/pu.
98 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0626/pu.

de csakis katonai szállításokra. 1908—14 között különleges jelzésekkel gyártottak néhány sorozatot Kína, Románia és Törökország részére.[99]

A Parabellum-öntöltő pisztolynál a középső forgópont a cső, a zárkeret és a zár közös hátrasiklása közben ferde síkba ütközik, amely a könyökcsuklót felfelé megtöri. A cső a zárkerettel és a zárral a rövid hátrasiklás és kireteszelés után megáll, a zár elválik a csőtől és tovább siklik hátra (a zár és a cső merev összeköttetése kinyújtott könyökcsukló útján történik).

Andreas Schwarzlose fegyverszerkesztő jelentős mértékben járult hozzá az öntöltő pisztolyok fejlődéséhez. Az 1908 M. 9 mm-es Schwarzlose-öntöltő pisztoly[100] egy tekintetben egyedülálló: ez az egyetlen kereskedelmi forgalomba került „előresikló" rendszerű pisztoly. Zárdugattyúja egybe van építve a vázzal, következésképpen mozdulatlan. Csak a cső képes csúszni és sem bütykös mechanizmus, sem reteszelő szerkezet nem csökkenti a lökés erejét. A cső alatt merev spirálrugó található, benne vezetőrúddal. Ez a rugó összenyomódik, amikor a cső a robbanás erejének hatására előreugrik. A kivonó a zárdugattyúban helyezkedik el. A pisztolyt rejtett, revolver típusú kakassal látták el. A markolatbiztosíték a markolat elején helyezkedik el. A pisztollyal nem kellemes lövést leadni. A mozdulatlan zárdugattyú növeli ugyan a lövész biztonságát, de a hátrasikló zárdugattyú, amely felfogná a hátralökés energiáját, hiányzik, tehát a pisztoly elég erősen „rúg".

Az osztrák—magyar hadseregben öntöltő pisztolyként több típust is rendszeresítettek.

Az 1907 M. 8 mm-es Roth—Steyr-öntöltő pisztolyt[101] Georg Roth, Karel Krnka és Georg Krnka tervezték. 1904-ben jelent meg, de az osztrák fegyveres erők csak 1907-ben fogadták el, elsősorban a lovasság céljaira. Az első világháborúban a cs. és kir. hadsereg más alakulatai is használták.

Az osztrák—magyar hadsereg fegyveres alakulatainak zöme azonban az 1912 M. Steyr-pisztolyt, a magyar királyi honvédség pedig a 7,65 mm-es Frommer—Stop-pisztolyt viselte. Ennek ellenére az 1907 M. Roth—Steyr-öntöltő pisztolyt igen nagy mennyiségben gyártotta az Österreichische Waffenfabrik Ges. Steyr és a budapesti fegyvergyár. Minden pisztolyon feltüntették az átvételi jelzést, s a jobb oldali markolathéjon annak az alakulatnak a jelzését, amelynek kiadták a pisztolyt.

A pisztoly hosszirányban forgó, mozgócsövű rendszerű. A cső felületén kiszögellések vannak, amelyek az álló csőköpeny ferde pályáin elcsúsznak, s a csövet tengelye körüli elfordulásra kényszerítik. Ezt a forgó mozgást használták fel a zár ki- és bereteszelésére.[102]

A fegyver nem rendelkezik eltávolítható tárral, a töltények a markolathéjak közötti beépített tárban helyezkednek el. Töltéskor a zárat hátrahúzták, s a 10 töltényt tartalmazó tölténykeretet lenyomták a tárba. A keretet azután üresen kihúzták.

A Roth—Steyr-pisztoly érdekessége, hogy sem markolatbiztosítékkal, sem mechanikus biztosítékkal nem látták el. Ezekre ennél a pisztolynál nem is volt szükség, mert bár automatikusan kivetette a kilőtt hüvelyt és csőre töltötte az új töltényt, felhúzását minden lövés előtt az elsütőbillentyű erőteljes hátrahúzásával kellett végrehajtani. Ez a megoldás eléggé biztonságos volt, de semmi esetre sem jó, mert az elsütőbillentyű hátrahúzásához szükséges erőkifejtés gyakorlatilag lehetetlenné tette a pontos célzást.

Az osztrák—magyar 1912 M. 9 mm-es Steyr-öntöltő pisztoly[103] hátrasikló, elfor-

99 *Renaud de la Faille:* Le Luger 08. G. d. a. 1979. 68. szám, 10. o.
100 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 1288/pu.
101 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0365/pu.
102 Instruktion über die Einrichtung und Verwendung der Repetierpistole M.7. Wien, 1911.
103 H. M. Pi. Gy. L. sz.; 1022/pu.

duló csövű (60°). Az Österreichische Waffenfabrik Gesellschaft Steyr gyártotta. A Steyr-Hahn (kakas) elnevezést azért használták, hogy megkülönböztessék a Roth—Steyr-pisztolytól. 1912 nyarán rendszeresítették. A katonai pisztolynál 4 jegyű gyártási számokat, s ezekhez betűtoldatokat használtak. Az első ilyen sorozatot 0001a—9999a-ig számozták. Több százezer darab készült belőle; a román hadsereg is átvette.[104]

A magyar királyi honvédségnél rendszetesített 7,65 mm-es Frommer—Stop-öntöltő pisztolyt[105] 1911-ben szerkesztette Frommer Rudolf. Gyakran nevezték 1912 M.-nak is. A pisztoly működési rendszerét a kétutas nyomórugó-vezető jellemzi, rugórendszere a cső fölötti ún. „alagútban" helyezkedik el. Működtető rendszere belső bilincsekkel ellátott forgócsap. A Stop-rendszerű pisztolyokat 7,65 és 9 mm-es változatban készítették.[106]

Olaszországban a forgópisztolyok mellett többféle öntöltő pisztolyt rendszeresítettek. Az 1915 M. 7,65 mm-es Beretta-öntöltő pisztoly[107] a Browning-pisztolytöltényt tüzelte. Belső kakasos, reaktív fegyver. Markolatváza egyenes, markolatbiztosító lemeze fa.

Az 1915 M. 9 mm-es Beretta-öntöltő pisztoly[108] az előbbinek kissé módosított változata, valamivel nagyobb és külön hüvelykivetője van.[109]

Az olasz hadseregben a Beretta-öntöltő pisztolyokon kívül a Siderurgica Glisenti-(Brescia) gyár reteszelt öntöltő pisztolyát alkalmazták. Az első változatú 7,65 mm-es Parabellum-töltényt tüzelő pisztolyt B. A. Revelli szerkesztette, aki később a cső űrméretét 9 mm-re növelte, s az új maroklőfegyver az 1910 M. 9 mm-es Glisenti-öntöltő pisztoly[110] elnevezést kapta. E pisztolynál a cső és a zár összekapcsolását a tok tár mögötti részében elhelyezett, erős laprugóval feszített s tengelye körül elforduló reteszelő biztosítja. Lövéskor a zár és a cső néhány mm-t együtt siklik hátra, ekkor a cső megakad, a reteszelő nyúlványa a zár vájatából lefelé billentve kiakad, a reteszelés megszűnik, s a zártest akadálytalanul csúszhat tovább hátrafelé. A hátrasiklás befejeződése után a zárban levő helyretolórugó a zárat zároló helyzetbe taszítja vissza, s közben a reteszelő nyúlványa ismét a zár vájatába lép.[111]

A belga hadsereg a John Moses Browning szabadalmaztatta pisztolyokat használta. Az 1900 M. 7,65 mm-es Browning-öntöltő pisztoly[112] jellemzője a cső felett elhelyezett visszanyomó rugó és a gyúszeg olyan megoldása, hogy azt láncszemelrendezés működteti, amely a szán hátsó részének felső, nyújtott toldalékában helyezkedik el. A Browning-öntöltő pisztolyok, amelyek katonai és polgári változatban elözönlötték a világot, annyira közkedveltté váltak, hogy a köznyelv minden fajta öntöltő pisztolyt „browningnak" nevezett.

Az 1903 M. 9 mm-es Browning-öntöltő pisztoly[113] reaktív típusú fegyver, belső kakassal és a cső alatt elhelyezett rugóval. Törökország és Oroszország is rendszeresítette.

Az 1910 M. 7,65 mm-es és 9 mm-es Browning-öntöltő pisztoly[114] kétféle űrméretben készült. Ezt az alapszerkezetet a csövet körülvevő szánvisszanyomó rugó, a teljes szánt és a csövet a vázhoz rögzítő, a töltényűr alatt elhelyezett, három vagy négy karmantyú jellemzi. Említésre méltó még a markolatbiztosító, a tárbiztosító és a mechanikus biztosító együttese.

104 *H. Matthews:* i. m. 787. o.
105 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0549/pu.
106 *H. Matthews:* i. m. 544. o.
107 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0969/pu.
108 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0968/pu.
109 Selbstladepistolen Beretta. Modell 1915. *Visier*, 1979. 10. szám, 31. o.
110 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0996/pu.
111 *G. Blässer—A. Selvini:* Selbstlade-Pistole 1914 bis 1945. Beretta. D. W. J. 1972. 12. szám, 1266—1272. o.
112 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 1021/pu.
113 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0729/pu.
114 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 10271/pu.

Az Egyesült Államok hadseregében az 1911 M..45-ös (11,43 mm-es) Colt-öntöltő pisztolyt[115] rendszeresítették. Ennél a pisztolynál reteszelt állapotban a cső felső gerincén harántirányban kialakított bordázatok belefeszülnek a csőköpeny (a szán) vájataiba, következésképpen lövéskor a hátrasikló szán (amelynek hátsó vége egy ben a zár) a csövet is addig húzza hátra, amíg a tokhoz kapcsolt kengyel a cső hátsó végét lebillenti. Ekkor a cső bordázatai kiszabadulnak a szán vájataiból, véget ér a cső hátrasiklása, s csak a szán csúszik ütközésig tovább, közben a hüvelyvonó a töltényűrből kihúzza, a hüvelykivető pedig kilöki az üres hüvelyt. Utána a helyretolórugó előretaszítja a szánt, amely a csőhöz érkezve felemeli azt, megtörténik a reteszelés, s a kakas feszített helyzetben marad. (Ezután a lövés-ürítés-töltés folyamata ismétlődik.)[116]

Nagy-Britanniában a reteszelt maroklőfegyverekkel szemben kezdetben nagyon sok kifogás merült fel, majd a továbbfejlesztett pisztolyokat 1910-ben a haditengerészetnél, 1914-ben a szárazföldi csapatoknál rendszeresítették. Az 1914 M. .455-ös Webley—Scott-öntöltő pisztoly[117] rövid hátrasikló csövű maroklőfegyver. Reteszelt helyzetében a cső hasábszerű hátsó végénél kétoldalt kialakított ferde bordázatok a tok megfelelő vájataiban helyezkednek el, s a szán (a zártömbbel) a cső kiemelkedő toldalékába felül kapaszkodik be. Lövéskor a hátramozduló szán (zár) a csövet is hátrahúzza, ez utóbbi rövid út megtétele után lesüllyed a tokba, megszűnik a csőtoldalék és a szán kapcsolata, a zár akadálytalanul hátracsúszhat. Ennél a pisztolynál a szánt, illetve a zárat reteszelő helyzetbe egy „U" alakú laprugó a zárral összekapcsolt egykarú emelőnek támaszkodva taszítja vissza. A pisztolynak markolatbiztosítója van.[118]

115 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 0992/pu.
116 Description of the Automatic Pistol, Caliber .45 Model of 1911. Washington, 1917. 14. o.
117 H. M. Pi. Gy. L. sz.: 1045/pu.
118 *A. Bell:* Webley Faustfeuerwaffen. D. W. J. 1966. 2. szám, 28—30. o.

1. melléklet

GÉPPUSKÁK

Típusai	*Tömege (kg)*			*Össz-tömege*	*Hossza (mm)*	*Cső hossza (mm)*	*Állványa*	*Hűtés módja*	*Töltény vezetése*	*Szállítás*	*Lövedék kezdősebessége (m/sec)*	*Tűzgyorsasága (löv/perc)*
	Gép-puska test	*Hűtő-víz*	*Áll-vány*									
Osztrák—magyar 1907 M. 8 mm-es Schwarzlose géppuska	17,2	2,5	18,5	40,8	945	530	háromlábú	víz	heveder 250 db	málhás állat	580	300—400
Osztrák—magyar 1907/12 M. 8 mm-es Schwarzlose géppuska	19,6	2,8	19,5	42,0			háromlábú	víz	heveder 250 db	málhás állat	580	300—400
Német 1908 M. 7,9 mm-es Maxim géppuska	18,4		33,2	46,2		721	szán	víz	heveder 200 db	málhás állat	838	600
Német 1915 M. 7,9 mm-es Maxim géppuska	18,1		19,0	41,0	1080		szán	víz	heveder 250 db	katonák	838	480—600
Német 1915 M. 7,9 mm-es Bergmann-géppuska	22,8		19,0	40,0	1155	745	szán	víz	heveder 250 db	málhás állat	838	600
Német 1912 M. 7,9 mm-es Dreyse géppuska	17,0							víz	heveder 200 db	málhás állat	900	550—600
Orosz 1905 M. 7,62 mm-es Maxim géppuska	28,2	4,0	44,2	76,5	1076	721	háromlábú	víz	heveder 250 db	málhás állat	865	600
Orosz 1910 M. 7,62 mm-es Maxim géppuska	19,5	4,0	34,0	57,5	1375	721	kerekes	víz	heveder 250 db	katona	865	600
Francia 1905 M. 8 mm-es Puteaux géppuska	27,0		32,5	39,5			háromlábú	levegő	töltőléc 25 db	kocsi	701	650
Francia 1907 M. 8 mm-es St. Etienne géppuska	24,7		32,5	37,2		800	háromlábú	levegő	töltőléc 25 db	kocsi	701	500
Francia 1914 M. 8 mm-es Hotchkiss géppuska	24,0		22,0	46,0			háromlábú	levegő	töltőléc 24 db	kocsi	732	450
Francia 1918 M. 8 mm-es Benét-Mercié géppuska	12,2						háromlábú	levegő	töltőléc 25 db		732	650—700
Brit .303 (7,7 mm-es) Vickers géppuska	18,1						háromlábú	víz	heveder 250 db	málhás állat	744	450—500
Brit .303. (7,7 mm-es) Vickers géppuska	17,2						repülő	levegő	heveder 250 db	repülő	744	450—500
USA 1895 M. 7,62 mm-es Colt géppuska	18,0						háromlábú	levegő	heveder 250 db	málhás állat	610	400
USA 1895/14 M. 7,62 mm-es Colt-Browning géppuska	16,5		21,25	37,75	1050	700	háromlábú	levegő	heveder 250 db	málhás állat	859	600
Olasz 1808 M. 7,7 mm-es Perino géppuska	22,7						háromlábú	víz	töltőléc 25 db	málhás állat	732	600
Olasz 1914 M. 6,5 mm-es Fiat-Revelli géppuska	17,4	4,0	22,0	43,4	1180	654	háromlábú	víz	tár 50 db	málhás állat	640	400

GOLYÓSZÓRÓK

2. melléklet

Típusai	*Tömege (kg)*	*Hossza (mm)*	*A tár kapacitása (db)*	*A lövedék kezdősebessége (m/sec)*	*Tűzgyorsasága (löv/perc)*	*Állványa*	*Szállítása*
Orosz 1902 M. 7,62 mm-es Madsen golyószóró	8,9	1120	tár 33 db	762	530	2 lábú	vállon
Angol 1909 M. 7,7 mm-es Hotchkiss golyószóró	11,4	840	tár 30 db	700	400	2 lábú	vállon
Német 1908/15 M. 7,9 mm-es Maxim könnyű géppuska	19,0	720	tár 50 db	838	600	2 lábú	málhás állat
Német 1915 n/A. M. 7,9 mm-es Bergmann golyószóró	16,3	720	heveder 100—250 db	900	500	2 lábú	málhás állat
Francia 1915 M. 8 mm-es Chauchat golyószóró	8,7	1150	tár 20 db	630—650	240—250	2 lábú	vállon
Angol 1915 M. 7,7 mm-es Lewis golyószóró	12,5	1130	tár 47 db	732	500—600	2 lábú	vállon
Olasz 1918 M. 6,5 mm-es Madsen golyószóró	8,7	1165	tár 30 db	762	530	2 lábú	vállon

GÉPPISZTOLYOK

3. melléklet

Típusai	*Tömege (kg)*	*A fegyver hossza (mm)*	*A cső hossza (mm)*	*Az irányzék beosztása*	*Tűzgyorsasága (löv/perc)*	*Tüzelési mód*	*A tár kapacitása (db)*	*A lövedék kezdősebessége (m/sec)*
Olasz 1915 M. 9 mm-es Villar-Perosa géppisztoly	8,23	600	315	100—500	2×1200	tartós	25—25	365
Olasz 9 mm-es OVP (officire Villar Peresa) géppisztoly	3,7	900	280		900	tartós, egyes	25	360
Német 1918 I. M. 9 mm-es Bergmann-géppisztoly	4,0	820	200	100—200	350—450	tartós, agyes	20, vagy 32	360

FORGÓ- ÉS ÖNTÖLTŐ PISZTOLYOK

Típusai	*Hossza (mm)*	*Cső hossza (mm)*	*Tömege (gr)*	*Tár kapacitása (db)*	*Lövedék kezdősebessége (m/sec.)*
Osztrák—magyar 1898 M. 8 mm-es 8 lövetű Rast-Gasser forgópisztoly	226	117	940	8	240
Orosz 1895 M. 7,62 mm-es 7 lövetű Nagant forgópisztoly	234	114	780	7	300
Francia 1892 M. 8 mm-es 6 lövetű Lebel forgópisztoly	239	117	840	6	225
Angol 1915 M. .455 colos 6 lövetű Webley MK. VI. forgópisztoly	285	152	1070	6	183
Belga 1900 M. 7,65 mm-es Browning öntöltő pisztoly	163	102	625	7	
Belga 1903 M. 9 mm-es Browning öntöltő pisztoly	230	128	930	7	310
Francia 7,65 mm-es Destroyer öntöltő pisztoly	144	76	630	7	
Magyar 1912 M. 7,65 mm-es Frommer-Stop öntöltő pisztoly	164	98	590	7	
Német 1896 M. 7,63 mm-es Mauser öntöltő pisztoly	300	140	1180	10	425
Német 1808 M. 9 mm-es Parabellum öntöltő pisztoly	225	102	870	8	350
Olasz 1915—19 M. 9 mm-es Beretta öntöltő pisztoly	150		610	9	295
Olasz 1910 M. 9 mm-es Glisenti öntöltő pisztoly	215	95	860	7	258
Osztrák—magyar 1907 M 8 mm-es Roth-Steyr öntöltő pisztoly	233	128	1000	10	320
Osztrák—magyar 1912 M. 9 mm-es öntöltő pisztoly	217	130	950	8	360
Német 1914 M. 9 mm-es Parabellum öntöltő pisztoly	320	200	1000	32	380
USA 1907 M. .32-es Savage öntöltő pisztoly	167	95	550	10	
Német 1908 M. 9 mm-es Schwarzlose öntöltő pisztoly	138	105	533	7	
USA 1911 M. .45-ös Colt öntöltő pisztoly	218	127	1120	7	260

HUSZÁR JÁNOS

A PÁPAI EJTŐERNYŐS EZRED HÁBORÚS SZEREPLÉSE 1945-BEN

A pótkerettől a két harcoló ejtőernyős zászlóalj összevonásáig

1944 decemberének első hetében a pótzászlóalj két épülete teljesen kihalt volt a pápai repülőtér kaszárnyavárosában. A parancsnokon, írnokokon és szolgálatvezető tiszthelyetteseken kívül alig lézengett néhány kórházból visszaérkezett, sebesüléséből felgyógyult katona a legénységi épületekben. Akik előzőleg itt voltak, belekerültek az elvonuló zászlóaljakba.[1]

Ez az állapot nem tartott sokáig. Napról napra érkeztek fiatalok, akik önként jelentkeztek Pápán, a kiegészítő parancsnokságon katonának. A Török Bálint utca 18. szám alatti szerény, emeletes épületben minden nap soroztak. Majdnem mindenki bevált. Délelőtt történt a hevenyészett orvosi vizsgálat és az adatok felvétele, délután az eskütétel a kiegészítő parancsnokság parányi udvarán. Ezután még a volt huszárlaktanya parancsnoksági épületében kellett a jelentkezőknek nyilvántartásba vétetni magukat.[2]

Az újoncok másnap vonultak be a repülőtérre a pótzászlóaljhoz. Néhány napig civil ruhában ődöngtek, majd megtörtént a beöltöztetés. Használt egyenruhát kaptak, ebből nagy készletek voltak. Az újoncokat is ugrócsizmával látták el.[3]

Az elhelyezésről így emlékezett meg az egyik önként bevonuló újonc:

„A repülőtéren az I. és II. legénységi épületben volt a pótzászlóalj. Mikor én bevonultam, üresen kongtak a 12 főt befogadó legénységi szobák, melyek közepén durván ácsolt faasztal állt, kétoldalt egy-egy pad, jobbról és balról hat-hat vaságy volt, felette polccal. A vaskályhához tüzelő nem járt, időnként a katonák a németeknek a repülőtér területén elhelyezett telefonoszlopaiból elhoztak néhányat, s azokat felvágva eltüzelték."[4]

Kik voltak azok a fiatalok, akik ide bevonultak?

Részben pápaiak, akik tudták, hogy csupán idő kérdése, mikor viszik az utolsó korcsoportok leventéit nyugatra. Ez volt a legfőbb motiváló tényező, de az iskolai nevelés is járt némi hatással az önkéntes jelentkezésnél: a haza veszélyben van, meg kell védeni!

És még valami!

A pápai fiúk megunták a nap-nap utáni nemzetőri szolgálatot, a fagyoskodást. Ez hol kiképzést jelentett, hol őrszolgálatot a raktáraknál leventepuskával, hol

1 *Bíró Sándor*, egykori ejtőernyős honvéd, a demokratikus hadsereg ejtőernyős törzsőrmesterének közlése.
2 *Dr. Németh Gyula*, egykori ejtőernyős honvéd emlékezése, kéziratban a szerző birtokában.
3 *Szakács Ferenc*, volt karpaszományos ejtőernyős honvéd szóbeli közlése.
4 Uo.

pedig hajnaltól napestig kemény munkát, rakodást a tehervagonokkal agyonzsúfolt vasútállomáson civil ruhában, nemzetiszínű karszalaggal.

Sokan jöttek a Pápára vetődő menekültek közül is. Ezek a fiatalok nem vágyódtak Németországba, nem akartak tovább menni. Többségük Erdélyből került ide. Egy egész raj jött össze a szatmári fiúkból. Ők nagyon lehangoltak voltak, siratták kedves városukat. Újra és újra elmesélték, hogyan zokogott Szatmár népe a vasútállomáson, mikor egy súlyos bombázás után nekik el kellett jönniük. Olyan is akadt köztük, aki nős volt, feleséget és kisgyermeket hagyott otthon.[5]

December 8-án már jóval százon felül volt a létszám. Megtörtént a beosztás szakaszokra, rajokra, s a tisztesek és öregkatonák vezetésével megkezdődött a kiképzés. Mosakodás után kemény tornával indult a nap, reggeli után rendgyakorlat az udvaron, fegyverismeret a majdnem üres hangárokban, s harcászati gyakorlat a repülőtér végén Vaszar irányában a mezőkön és a vasútvonal mentén.

Gyakran volt légiriadó, ilyenkor szétszéledt a legénység. A fiatalok igyekeztek a repülőtér védelmét szolgáló nehézgéppuskák állásaiba bejutni, hogy ott ők engedhessék ki a fegyverből a kipróbálás céljait szolgáló első rövid sorozatokat.

Délután az épületen belül folyt a kiképzés a folyosókon és hálótermekben, majd parancskiadással ért véget öt óra körül.

Vacsora után, lefekvéskor tanulták meg az újoncok, hogyan kell vetkőzés után mintaszerűen összehajtogatni a ruhákat, s elhelyezni az ágy végében levő polcokon. A fegyelem és rend ennél az alakulatnál hagyomány volt. S az is, hogy a másutt szokásos brutális fegyelmezési módok alkalmazására itt nem került sor.

A második héten történt meg az első éleslövészet az acsádi lőtéren. Magyar Mauserpuskával lőttek az újoncok, golyószóróval csak elméletben foglalkoztak, és a szétszedését gyakorolták.[6]

Milyen volt a szellem?

Szálasiról, a nyilasokról, a hungarista eszméről nem történt említés. A tisztek, tiszthelyettesek egyszerűen úgy tettek, mintha a nyilasok nem léteznének. Annál több szó esett a kiképzés során a bajtársiasságról, a bátorságról, a férfias helytállásról. „Ejtőernyőst még nem látott futni az ellenség, maguk se hozzanak szégyent ránk!" — mondták gyakran a kiképzők.[7]

Többen az idősebb katonák közül rájöttek, hogy a megújuló bevetések során mindannyian el fognak vérezni. Keresték a menekülés módját, útját. Egyik újonc így emlékezett meg erről a jelenségről:

„December hónapban a kórházi kezelés utáni szabadságról a pótzászlóaljhoz visszatérő régi katonák közül néhányan elmondták, azt hallották otthon, hogy annak, aki a megalakuló hungarista légióba jelentkezik, két hét szabadság jár, s csak utána kell az új alakulatnál megkezdeni a szolgálatot. „Két hét alatt sok minden történhet!" — mondogatták a lehetőséget latolgatva. Egyikük kihallgatáson kérte elbocsátását a hungarista légióba. A pótzászlóalj parancsnoka magából kikelve utasította el a kérést:

— Nem elég halállégió ez magának? Miért nem akkor állt ezek közé az emberek közé, mikor üldözöttek voltak? Nem engedem! Innen is mehet az első menetszázaddal a frontra!

Az emelt hang az egész legénységnek szólt, a kioktatást a felső folyosón is jól lehetett hallani. Ilyen kéréssel a továbbiakban senki nem próbálkozott."[8]

Az épületek egyre jobban megteltek, napról napra nagyobb lett a kivonuló létszám. December 20-án a II. számú legénységi épület már egészen telített volt.

5 A szerző, *Huszár János*, volt karpaszományos ejtőernyős honvéd személyes tapasztalatai.
6 *Horváth Gyula*, volt karpaszományos ejtőernyős honvéd emlékezése, kéziratban a szerző birtokában.
7 Uo.
8 A szerző személyes tapasztalatai.

Porvay István ejtőernyős hadnagy: előbb szakasz-, majd századparancsnok

Ugron István ejtőernyős százados, a II., majd az I. zászlóalj parancsnoka

A karácsony előtti délutánon összegyűjtötték a legénységet, a karpaszományosokból énekkart alakítottak, s az egyik épület előterében egy nagy karácsonyfa mellett ünnepélyt rendeztek. Minden katona kapott két kalácsot, majd a pápaiak az ünnepekre eltávozásra mehettek.

A menekültek ott maradtak, s végtelenül lehangoltak voltak. Néhányat közülük a pápaiak vendégségbe hívtak, de így is szép számmal maradtak a laktanyaépületekben.[9]

December 27-én, a karácsonyt követő napon nem volt kiképzés, egy száz főből álló menetszázadot állítottak össze. A régi katonák húzódoztak, így a parancsnok majdnem teljes egészében újoncokból volt kénytelen összeállítani az alakulatot. Egész nap folyt a felszerelés.

A menetszázadba kerülők vadonatúj acélsisakot, bőrmellényt, prémbekecset kaptak, de új egyenruha most sem jutott senkinek. Megnyitották a legénységi épületben található ruharaktárat, onnan válogathattak a fiatalok. Fegyvert nem kapott senki, ezzel majd az arcvonal mögött, annál az alakulatnál látják el őket, amelyhez beosztást nyernek.

Este a folyosón felsorakozott a menetszázad, majd a pótzászlóalj parancsnoka beszédet mondott. Bátorságra, helytállásra buzdított. Ezután a menetszázad teljes készenlétben várta az autóbuszokat, de azok nem jöttek.[10]

A következő napok várakozással teltek, kiképzés, gyakorlatozás nélkül. Szilvesz-

9 Uo.
10 *Horváth Gyula* emlékezése.

ter napján még a városba is elengedték a menetszázad katonáit a számukra rendezett istentiszteletre. Szabad mozgás természetesen nem volt lehetséges, századalakzatban mentek és jöttek. A papok nem sok vigasztalót tudtak mondani, szavaikból az apokalipszis képe rémlett fel. Ólé Sándor református lelkész az agyonzsúfolt város nehéz élete mellett azt is megemlítette, hogy naponta kétszáz vonat rohan át a pápai állomáson nyugat felé.[11]

Újév napján teljes készenlétet rendeltek el. A fiatal újonc katonák a legénységi épület belső lépcsőjén ültek egész délelőtt, a hátukon levő felszerelést, a megtömött kenyérzsákot, melyet köpenykoszorú övezett, a felettük levő lépcsőfokra támasztották.

Ebéd után érkeztek meg az autóbuszok az ezredparancsnokság épülete elé. Két óra tájban indult az oszlop észak felé. Győrben hosszan várakoztak, idősebb utászkatonákat vettek át a megfogyott műszaki század kiegészítésére. Mire a komáromi hídon átgördültek a járművek, leszállt az est. A konvoj sötétben haladt, csupán néha villantották fel a fényszórókat. Egy-egy faluban megálltak, a gépkocsivezetők tájékozódtak a forgalomirányító katonáktól. Késő éjszaka lett, mikor egy falu névtáblája előtt megálltak, s kiszállásra szólt a parancs.[12]

A menetszázad egyik katonája visszaemlékezésében így rögzítette a jelenetet:

„A Dunától északra vagyunk, közel a Garamhoz. Nem messze van a front. Arrafelé nyomjelzős lövedékek futnak az égre. Az árokban egymásra dobálva tányéraknák hevernek. A helységnévtáblán a felírás a holdfényben jól olvasható: Köbölkút. A Hangya szövetkezet hatalmas, deszkafalú, emeletes raktárában helyeznek el bennünket. A felső szinten repülő lövészek tanyáznak. Iszonyú hideg van, fűtés nincs, kályha sincs, a deszkák résein keresztül látni a hold fénylő korongját. Csizmában, köpenyben, felöltözve fekszünk, így is nagyon fázunk."[13]

Január 2-án reggel Köbölkútról útnak indult a menetszázad s a II. zászlóalj, melynek katonái a faluban házaknál voltak elszállásolva. Velük tartott egy fogatolt kocsioszlop is. Délutánra célhoz értek. Bátorkesziben, egy nagy tanya épületeiben, üres cselédlakásaiban helyezték el őket. Itt volt ekkor már Ógyalláról az I. zászlóalj is.

Január 3-án délelőtt napfényes, de hideg napon felsorakozott az egész egység a falu melletti térségen. Tassonyi Edömér ezredparancsnok, akit közben őrnaggyá léptettek elő, szemlét tartott. Minden alegység előtt megállt, beszélt az emberekkel. Keserű humorral élcelődött a fiatal újoncokkal. Ezután rövid tájékoztatót tartott.

Bejelentette, hogy az ejtőernyős ezred átmenetileg a gyakorlatban megszűnik, a két megfogyatkozott zászlóaljat összevonják, a menetszázad újoncait pedig szétosztják a századok között. Beszédében nem volt semmi biztató, lelkesítő, egyetlen szót sem ejtett a csodafegyverről, végső győzelemről. Nyíltan beszélt a szökésekről is. Azt kérte, aki menni akar, pihenőben menjen el, ne a veszedelem idején hagyja cserben bajtársait. Elmondta, hogy Budapest felé nagy ellentámadás indult meg. „Majd meglátjuk, mi lesz belőle!" — ezzel fejezte be mondanivalóját.[14]

Utána megtörtént az átszervezés, az újoncok is fegyvert és beosztást kaptak, de a tervek szerint egy hétre még együtt maradnak, az éleslövészetet fogják gyakorolni az arcvonal mögött. Ezután a fogatolt vonat kocsijairól takarókat, hósapkákat és egyéb meleg holmit osztottak ki azoknak, akik ezt kérték.

Ugyanekkor az újoncok kivételével minden katona német paplanruhát kapott, melynek egyik fele zöld, a másik fehér volt. Ez a kitűnően bevált orosz pufajka német változata volt, melyet az egyenruha fölé kellett felvenni. Az öltözék két részből, bő nadrágból és kabátból állt.

11 Uo.
12 A szerző személyes tapasztalatai.
13 Uo.
14 *Pethő Sándor*, volt ejtőernyős hadapród őrmester szóbeli közlése.

A létrehozott új alakulat létszámban messze elmaradt egy hadilétszámú zászlóaljtól. A harcosok száma 300—400 fő között lehetett. A 2. századnál, melynek parancsnoka Szakács József főhadnagy volt, egy-egy rajban négy katona szolgált a rajparancsnokkal és helyettesével együtt. Villámgéppuskával minden raj rendelkezett.[15]

A garami harcok

1945. január 4-én délután német teherautók érkeztek Bátorkeszibe, s az újoncok kivételével az egész alakulatot elszállították az első vonalba. Lajtos Árpád vezérkari őrnagy 1963-ban írt visszaemlékezésében a következőket találjuk:

„Január 4-én kaptuk a sürgős parancsot (a német LVII. páncélos hadtest parancsnokától), hogy I. 4/5. éjjel váltsuk fel a 3. német páncélos hadosztályt a Duna és attól északra mintegy 12 km-es szakaszon. Ez meg is történt 4/5. éjjel ... A csoportosítás lényege volt: a síksági szakaszon összesen 3 eje. félszázad támpontszerűen szállja meg a fontos közlekedési csomópontokat, ott véd, de csak addig, amíg megsemmisülés veszélye nem fenyegeti. Saját maga határozza meg a visszavonulás idejét. A Béla községtől K-re levő erdős-szőlős dombvidéken Tassonyi (eje. ezred pk.) p.-sága alatt: 1/I. eje. zlj. fennmaradó része ..."[16]

Az újoncokból álló menetszázad este indult útnak gyalog Köbölkútra. Hajnalra értek oda a metszően hideg téli szélben. Itt január 5-én elhelyezkedtek a községi vendéglő termeiben. A helyiségekbe szalmát hordtak, kályhákat állítottak, ételt főztek, melegedtek. A hangulat jó volt. Kényelmesen levetkőzve feküdtek le este.[17]

Az arcvonalba kerülők helyzetét korántsem lehetett kellemesnek minősíteni. Erről a 2. lövészszázad egyik szakaszparancsnokának emlékezése tanúskodik:

„A leváltásra kerülő német egységek az Érsekújvár—Párkány felé vezető vasútvonal mentén voltak tüzelőállásban ... A század parancsnoka egy főhadnagy, akinek harcálláspontja egy vasúti átereszben volt berendezve ... Késő délután volt már, erősen szürkült, az esztergomi bazilika távolban látszó kupoláját már alig lehetett felismerni. A hőmérséklet kb. —7, —8 °C volt ... A német főhadnagy megmutatta századának elhelyezkedését ... Mivel létszámunkhoz és tűzfegyvereinkhez viszonyítva széles sávot kaptam, támpontszerűen helyeztem el szakaszomat ... Még a sötétség beállta előtt személyesen jelöltem ki a villámgéppuskák helyét. A leváltás alatt észrevettem, hogy a németek lázas sietséggel pakolnak és eltűnnek. Rossz érzésem volt, amit tetézett, hogy Párkány felől harckocsik motorhangját hallottam ..."[18]

Január 5-én az arcvonal csendes volt, nagyon ritkán hangzott lövésváltás, a tüzérség is hallgatott, békében telt el a nap. Egyetlen gyanús jelenséget lehetett észlelni. A túlsó oldalról gyakran hallatszott harckocsimotorok zúgása, főként estefelé.

A jelek tehát szovjet harckocsitámadásra utaltak. Ez a január 5-éről 6-ára virradó éjszaka be is következett. Lajtos Árpád vezérkati főnök így írt erről visszaemlékezésében:

„Éjfél után valamivel megindult Hegyfarok és a Duna közti sík térségben az általános szovjet harckocsitámadás. A jó távbeszélőknek köszönhetően valósággal helyszíni közvetítést kaptunk. Az első érdekesség volt, hogy a támpontok hetvenkedő német páncélelhárítói azonnal visszafutottak. A mieink nem sokáig késleked-

15 Uo.
16 *Lajtos Árpád*, volt vezérkari őrnagynak 1985. X. 22-én a szerzőhöz írt leveléből.
17 A szerző személyes tapasztalatai.
18 *Marosújvári Géza*, volt tartalékos ejtőernyős zászlós, a demokratikus hadsereg főhadnagya emlékezése „Ejtőernyős katonai szolgálatom emlékei" címmel. (12. oldal.) Kéziratban a szerző birtokában.

Marosújvári Géza tartalékos ejtőernyős zászlós. A Magyar Néphadseregben főhadnagyi rendfokozatot ért el

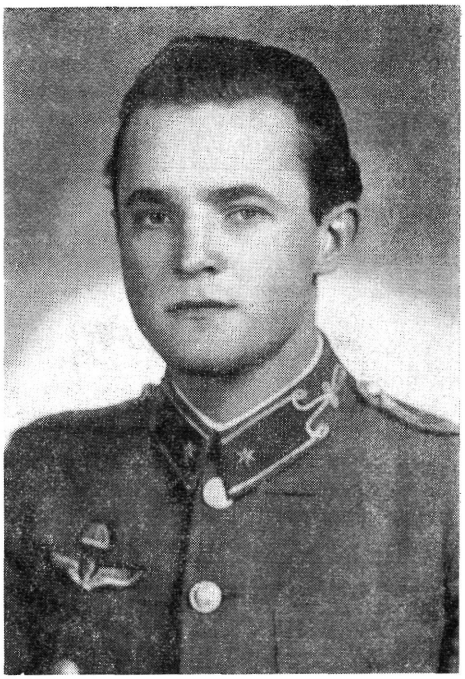

Kövesdy Dezső hadnagy, 1944/45-ben főhadnagyként századparancsnok, majd zászlóalj-segédtiszt

tek, néhány harckocsi megsemmisítése után különösebb veszteségek nélkül ők is visszavonultak ..."[19]

A helyzet korántsem volt olyan kedvező, mint amilyennek a hadosztályparancsnokságon látták. A sík vidéken a támadás valósággal elsöpörte a védelmet. Tanú erre Marosújvári Géza zászlós:

„Nem tudom pontosan, hány óra lehetett, amikor irtózatos robajra ébredtem — elszabadult a pokol! A szovjet tüzérség sorozatvetőkkel, aknavetőkkel és lövegekkel óriási tüzet zúdított vonalainkra. Dübörgött a föld és szinte izzott körülöttünk minden, majd egészen váratlanul a sötét éjszakában megindultak a szovjet harckocsik. Mikor a tüzérségi tűz áthelyeződött, kiugrottam kis fedezékemből és a legközelebbi tüzelőlláshoz rohantam, de az találatot kapott és üres volt. Közben a szovjet harckocsik átrohantak a vasúti töltésen, és mögénk kerültek. A harckocsik nyomában özönlött a szovjet gyalogság. A tüzelőállásokban épségben maradt bajtársaim, ameddig lehetett, lőtték a gyalogságot, de ezt az iszonyatos túlerőt nem lehetett feltartóztatni. Legényemmel, Ferivel és kb. 8—10 bajtársammal a mögöttünk levő kukoricásba futottunk. Teljes volt a zűrzavar, összekeveredtünk a szovjet gyalogsággal. Csak a fegyverek hangjából tudtunk következtetni arra, hogy hol vannak saját egységeink. Mindenki magára volt utalva! Olyan esetre is emlékszem, hogy közvetlenül mellettem oroszul magához szólított valaki. Már fogytán volt a lőszerünk is, de szerencsére elértük a szőlődombokat ..."[20]

A 2. század maradványai harcolva hátráltak, majd a támadóktól elszakadva, a

19 Hadtörténelmi Levéltár, Tanulmánygyűjtemény 2598. sz. *Lajtos Árpád* vezérkari őrnagy visszaemlékezése.
20 *Marosújvári Géza* emlékezése, 12. o.

rejtőzködés szabályainak betartásával, nyugat felé vonultak vissza. Kalandos út megtétele után sikerült Komáromig eljutniuk.

Kövesdy Dezső főhadnagy körletén úgy vonult át az egyik harckocsioszlop, hogy a jól rejtett támpontokat nem vette észre. A parancsnok így emlékezett meg erről az eseményről:

„Az orosz harckocsik támadása röviddel éjfél után kezdődött. 10×50-es távcsövemmel láttam a harckocsik tetején ülő orosz kísérő gyalogságot. Ugyancsak néha szikrát lehetett kivenni ... A harckocsik hosszú időn át vonultak századkörletemen keresztül."[21]

Miután a magyar alegység két páncéltörő ágyúját a sötétségben nem tudta használni, egyéb páncélelhárító fegyvere pedig nem volt, az ideirányított páncélöklök nem jutottak el a századhoz, a parancsnok a kivárás taktikájához folyamodott. A szovjet alakulat később sem fedezte fel a magyar állásokat, hanem zavartalanul nyomult előre nyugat felé.

A továbbiakról a következőket írja visszaemlékezésében Kövesdy főhadnagy:

„A századom reggelig (teljes világosságig) a védőállásban maradt. Előttünk csend volt, semmi mozgás. Azonban É-ról, D-ről és hátunk mögül Ny-ról erős tűz, főként gyalogsági hallatszott."

Ebben a helyzetben a parancsnok kétségtelen a legszerencsésebb megoldást választotta:

„Hírvivők útján parancsot adtam a szakaszoknak, hogy kis csoportokban, lehetőleg az ösvények, mellékutak kihasználásával Komárom—Ógyalla vonalába igyekezzenek hátrasziválogni..."

E tevékenység sikerrel járt, a század katonái nagyobb veszteségek nélkül eljutottak Komáromba. Visszavonulás közben Kövesdy főhadnagy találkozott Szügyi Zoltán vezérőrnagy hadosztályparancsnokkal, aki az intézkedés helyességét megerősítette.[22]

Az újoncokat Köbölkúton érte a támadás a reggeli órákban. Parancsot kaptak a visszavonulásra, s belesodródtak a német egységek áradatába, amelyek rádióskocsikkal, tüzérséggel, teherautókkal nyugat felé tartottak az utakon. A fiataloknak is voltak veszteségeik. Itt vérzett el aknaszilánktól találva Pados József tanítójelölt, az ország egyik legtehetségesebb ifjúsági tornásza. Ógyallánál nagyszabású repülőtámadás érte a menetszázadot. A visszavonulást, a tájékozódást megnehezítette, hogy délelőtt esni kezdett a hó, s hamarosan mindent beborított a fehér hótakaró.[23]

A helyzet időnként áttekinthetetlenné vált. Néhány ejtőernyős két tiszttel tehergépkocsin Komárom felé tartott, amikor egy szovjet előrevetett alegységbe ütköztek. A katonák és Kiss Zoltán százados fogságba estek, Szakács József főhadnaggyal — aki megkísérelte a menekülést — géppisztolysorozat végzett.[24]

Tassonyi Edömér őrnagy csoportját nem érte közvetlen erős támadás, így 6-án némi átcsoportosítással ők a helyükön maradtak. Az összeköttetésük a hadosztállyal megvolt. 7-én a következő távmondatot kapták:

„A ... német páncélos hadosztály ellentámadást fog végrehajtani. Tassonyi őrgy.-nak a gránátos zlj.-t és újonckiképző rep. zlj.-at alárendelem, ezekkel az erőkkel törjön előre ..."

Tassonyi ezt írta visszaemlékezésében:

„Reggel hét óra volt. Ekkor érkezett nyugati irányból az ígért csapat."

Ezután várakozó álláspontra helyezkedett. A felmentést hozó német páncélos

21 *Kövesdy Dezső*, volt ejtőernyős főhadnagy, századparancsnok, majd zászlóalj-segédtiszt (Ausztrália) írásos közlése. (A szerző birtokában.)
22 Uo.
23 A szerző személyes tapasztalatai.
24 *Pethő Sándor* szóbeli közlése.

támadásnak semmi jele nem volt. Közben harckocsikkal megerősített szovjet zászlóaljak jelentek meg a védőállások előtt, látótávolságon belül.

Miután itt a terep védelemre kevéssé volt alkalmas, a parancsnok a visszavonulás lehetőségeit kezdte latolgatni.

„Déli vagy északi irányba törni ki? Erre a határozott választ megkaptuk, a műúton Komárom irányában 63 harckocsit számoltunk meg libasorban. Reggel 8 óra előtt rendeltem el a visszavonulást harcalakzatban Libád irányában. Szórványos aknatűz volt ..."[25]

A rádióösszeköttetés megszűnt, Tassonyi őrnagy harccsoportja északra vonulva, Libádtól keletre rendezkedett be védelemre, s az átkarolás ellen dél felől is biztosította magát. Még a délelőtt folyamán megérkezett az ejtőernyősök lőszertisztje, s tisztázódott, hogy a Szent László hadosztály parancsnoksága áttelepült, így a neki alárendelt csapatok semmiféle támogatásra, utánpótlásra, lőszerre nem számíthatnak. Közben a védőállás előtt szovjet gyalogság gyülekezett, melyet Tassonyi aknavetővel tűz alá vetetett.

„A gyalogtámadás kb. 11-kor megindult, de az aknatűzben és az újonczászlóalj tüzében összeomlott. Ezekről a fiatal gyerekekről csak a legnagyobb elismeréssel tudok nyilatkozni, fagyos talajon, éhesen 24 óráig tartották a vonalat."[26]

Január 7-én több támadásra nem került sor. Az újabb átvirrasztott éjszaka után Tassonyi őrnagy úgy ítélte meg a helyzetet, hogy egyetlen lehetősége van, ha a rábízott katonákat meg akarja menteni:

„Alparancsnokaimmal megbeszéltem, hogy utánpótlás nélkül a helyzet tarthatatlan, és itt a kitartás csak bekerítésre és felszámolásra vezethet, így a megoldás csak az lehet, hogy kisebb csoportokban, a páncélos éket megkerülve Komárom térségében gyülekezzünk."[27]

A döntés minden bizonnyal helyes volt.

Tassonyi maga vállalta az utóvéd szerepét egy maroknyi csapattal, s gyalogsági tűzzel fedezte az elvonulást. Miután a manőver sikerült, Libádon keresztül az utóvéd is megkezdte az elszakadást. Libád nyugati felén sorozatvetők tüzébe kerültek. Itt sebesült meg Bartos Sándor főhadnagy, a műszaki század parancsnoka. Később az előrenyomuló szovjet gyalogság alegységeit kellett ügyesen elkerülniük. Nehéz útjuk közben alkalmuk volt tapasztalni, hogyan próbálják a németek a szovjet előrenyomulást lefékezni:

„... a németek kis, gyorsan mozgó egységeket alkalmaztak, amiknek megvolt a lehetősége, hogy erős támadás esetén az utakon gyorsan új védőállásba visszavonuljanak."[28]

A csoportok többsége baj nélkül eljutott Komáromba, egyesek szovjet alakulatokba ütközve veszteségeket szenvedtek vagy éppen megsemmisültek. Ilyen veszély Tassonyi őrnagy csoportját is fenyegette:

„Nappali menet után csoportom elért egy kis falut, egy házban a falusiak figyelmeztettek, hogy a téren orosz páncélosok vannak, és a faluban oroszok vannak, a falu nevére nem emlékszem. (Hetény??)"

A komáromi gyülekezés után a Tassonyi-csoport katonái alkalmi teherautókkal Pápára utaztak, ahol a repülőtéri laktanyákban helyezték el őket.[29]

A Szent László hadosztály parancsnoksága január 6-án Ógyallán volt, 7-én Gutára települt. Innen már nem kellett továbbvonulniuk, a Királytigrisekkel meginduló német ellentámadás megállította a szovjet harckocsialakulatokat.

25 *Tassonyi Edömér* őrnagy, ezredparancsnok visszaemlékezése, 38. Kézirat, a szerző birtokában.
26 Uo. 39. o.
27 Uo.
28 Uo. 40. o.
29 A szerző személyes tapasztalatai.

A Szent László hadosztály jelentős része a Csallóközben gyülekezett. Az ejtőernyősök idevetődött töredékei és a fogatolt vonat egységei Nagymegyeren voltak beszállásolva.

Miután a szovjet támadás következtében a hadosztály teljesen szétzilálódott, egyetlen megoldás volt: újjászervezés céljából hazatelepíteni az alakulatokat eredeti állomáshelyükre, Pápára és környékére. Ezzel kapcsolatban Lajtos Árpád vezérkari őrnagy a következőket írta:

„... a hadosztály (így az eje. is) jan. 14-ével kezdte meg (saját elhatározásból) átcsoportosulását a Csallóközből Pápa körzetébe."[30]

Nagymegyerről január 14-én délután 2 órakor indultak el az ejtőernyős-zászlóalj maradványai a medvei hídon keresztül Pápára. Szakadt a hó, egyre nehezebbé vált a menetelés. Jóval sötétedés után érték el Győrt, s megállás nélkül haladtak keresztül rajta. A következőkről ezt írta egyik emlékező katona:

„Az éjszakát a katonákkal telezsúfolt Ménfőcsanakon töltöttük, ahova éjfél előtt értünk. Semmiféle szervezés nem volt, mindenki magának keresett szállást. Másnap késő délelőtti órákban vonultunk tovább. A meginduló menetet az országúton Szügyi Zoltán vezérőrnagy gépkocsija mellől szemlélte meg. Szakasz-, századbeosztás nem volt, vezényszó nem hangzott el, a katonák egyenként tisztelegtek a hadosztályparancsnoknak. Délután értünk Tétre, ahol az egyik mellékutcában felállított tábori konyhánál meleg ételt osztottak, majd folytatódott a menetelés tovább. Az idő megenyhült, a hó havasesőre váltott. Éjféltájban érkeztünk meg teljesen összeázva Pápára, ahol a repülőtéri kaszárnyákban kaptunk szállást."[31]

Itt néhány napig nem történt semmi. A katonák fáradtan hevertek a zsúfolt legénységi szobákban. Miután némileg magukhoz tértek a kimerültségből, Tassonyi őrnagy összehívta a legénységet, s röviden, szinte anekdotázva értékelte az eseményeket. Bejelentette még, hogy az alakulat átköltözik a további parancsig a volt huszárlaktanyába. Ez rövid idő alatt meg is történt.[32]

Ekkor már mindent elárasztottak az újoncok Pápán. Január első napjaiban, mikor a 16—20 éves fiataloknak Sárváron kellett jelentkezniük a Németországba történő kitelepítésre, ezrek álltak be egyszerre katonának. Igazi sorbanállás volt a kiegészítő parancsnokság előtt. A kaszárnyák nem tudták befogadni őket. Újoncokkal telt meg a tanítóképző épülete, a textilgyár kultúrháza, a Griff nagyterme, az Alasz-kocsma, sőt az elhagyott magánházak is. Világos volt, hogy ezek a fiatalok fogják szolgáltatni az emberanyagot az ejtőernyős ezred feltöltéséhez.[33]

Az ejtőernyős ezred újjászervezése

A Szent László hadosztály parancsnoksága a magasabb katonai fórumokon történt tanácskozás után úgy döntött, hogy azonnal újjá kell szervezni az ejtőernyős ezred mindkét zászlóalját. Tassonyi Edömér őrnagy, ezredparancsnok így emlékezik meg erről az eseményről:

„... nekiláttunk a két zlj.-as ezred felállításának. Maroknyi »öreg ejtőernyős« maradt meg, de volt elég tapasztalt tisztünk, akikre számítani lehetett. Ugron százados sebesülése után bevonult, és átvette az első zlj.-at, míg a II. zlj.-at Makray szds. vette át, aki az eredeti ejtőernyős kiképzőkeretben szolgált, és Bertalan lezuhanása után ment el az egyetemre mérnökkari tisztnek, de a háborús »végszükség« miatt visszahelyezték eredeti, eje. csapattestéhez."[34]

Az újoncokkal már bevonulásuk óta foglalkoztak az alapkiképzés szintjén. Ez jó

30 *Lajtos Árpád* írásbeli közlése.
31 *Horváth Gyula* emlékezése.
32 A szerző személyes tapasztalatai.
33 *Dr. Németh Gyula* emlékezése.
34 *Tassonyi Edömér* emlékezése, 42. o.

volt arra, hogy bizonyos válogatás történjék. Az erőteljesebbek, a talpraesettebbek maradtak az ejtőernyős pótzászlóaljnál, a többieket átadták a 7/5. alakulatnak, amely az Állami Tanítóképzőben nyert elhelyezést, s az Öreghegy környékén gyakorlatoztatta embereit napról napra. Ebben a zászlóaljban gyalogsági kiképzés folyt. A katonák között szép számban lehetett találni olyan idősebb férfiakat, akiknek szintén a január elsején kiadott mozgósítási parancs értelmében kellett bevonulniuk. Ezt az alegységet később Szentgotthárdra telepítették át.[35]

Először az első zászlóalj újjászervezése történt meg a volt huszárlaktanyában. A havas udvaron felsorakoztatták az ott található legénységet. Külön sorban álltak a régiek, a jól kiképzett, harcedzett ejtőernyős katonák, külön az 1923-as évfolyamhoz tartozók, külön azok, akik 1944 őszén önkéntes jelentkezés útján kerültek a zászlóalj kötelékébe, s külön a januári kényszer-önkéntes újoncok. Egészen természetesen ez utóbbiak voltak többségben.

Ezután megtörtént a századok, szakaszok, rajok kialakítása.

Minden rajba került két régi katona (a rajparancsnok és helyettese), egy vagy kettő az ősszel bevonultakból, a többi friss újonc lett. A hálótermekben ennek megfelelően történt az elhelyezkedés.

A ruházatot nem lehetett egyöntetűnek mondani. A korábbi harcokban részt vett katonák bőrmellényt, fűzős ugrócsizmát viseltek, az újoncok köpenyt, árkászcsizmát. A ruhák többsége igencsak megviselt volt.[36]

Az első zászlóalj parancsnoka, Ugron István százados a következőkben összegezte — katonás tömörséggel — a szervezéssel kapcsolatos emlékeit:

„Pápa, 1945. január 25. A szervezés alatt álló zlj. parancsnokává kineveztek és megbíznak a további szervezéssel, a mielőbbi harckészség elérésével.

Hadrend: zlj. törzs.
3 lövész szd. á 3 szakasz, á 3 raj / 1 golyószóró + 10 fő)
1 gp. szd. 6 gp. rajjal
1 nehézfegyver szd. 4 db 8 cm av-vel és 2 gv. pctörő ágyú 7 cm-es.
1 páncélromboló szakasz — 4 pcrém és pc. öklök, a szakasz árkász kiképzésű.
1 hír. szakasz 6 R—3 és 6 gytács.
1 fogatolt vonatoszlop — 20 szekér a ho.-tól.

A tisztek fele hadi tapasztalatokkal rendelkező, a fele friss ludovikás. Altiszt — aki van — tiszti beosztásban.

A legénység — rajonként 1 fő régi ugró, harctapasztalt. A többi újonc és besorozott levente."[37]

Amit Ugron százados emlékezés alapján rögzített, az meggyőző, és hitelesnek tűnik. A zászlóalj egykori katonáinak egybehangzó vallomása szerint ezek az adatok túlságosan szerények. A rajok 12 főből álltak, s 2—3 harci tapasztalattal rendelkező katona volt bennük. Többen 8—12 aknavetőről beszélnek és 4 páncéltörő ágyúról, a géppuskás század véleményük szerint 9 rajból állt.[38]

A beosztás humánus volt, több szakaszban együvé kerültek kisebb baráti közösségek. A legjobb együttes az első zászlóaljban a szekszárdiaké volt. Ők meneteltek és énekeltek a legszebben. Tréfásan vándorcirkusznak nevezték őket a többiek. Különösen nagy sikerük volt az általuk költött és megzenésített ejtőernyős indulóval, melyet a többi szakaszok is szívesen énekeltek menetelés közben. Ez az induló választ ad arra a kérdésre, vajon fasiszta érzelmű volt-e az ezred legénysége.

Bizonnyal nem!

35 *Máté István*, volt honvéd, a 7/5. alakulat egykori katonájának szóbeli közlése.
36 *Dr. Németh Gyula* emlékezése.
37 *Ugron István*, volt ejtőernyős százados, zászlóaljparancsnok írásos közlése. (A szerző birtokában.)
38 A szerző személyes tapasztalatai.

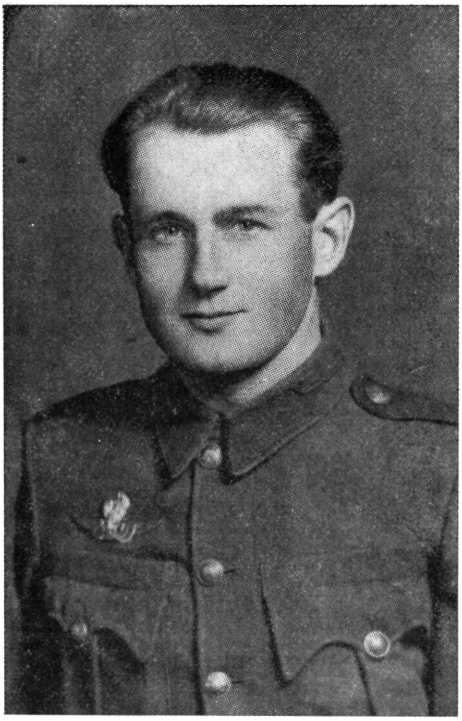

Takács Ferenc a pápai ezred közkatonájaként

Takács Ferenc, a Magyar Néphadsereg ejtőernyős tisztje

Az induló patriotizmust sugall, szó sincs benne Szálasiról, a hungarista államról. A szöveg a hazaszeretet érzésére, a férfias bátorságra, a 48-as honvédekre történő emlékezésre s az ejtőernyős öntudatra építkezik:

„Ha majd a harc napjai jönnek,
Szemünkben a tűz felragyog..."

Különösen megkapó a versszakok refrénje:

„ Ejtőernyőnk fehér selyme kibomlik felettünk,
Magyar hazánk büszke, szárnyas honvédei lettünk!
Bajtársunk a kőszáli sas, Isten tart kezében,
Honvéd ősök szent lángja ég mindnyájunk szívében,
Honvéd ősök szent lángja ég mindnyájunk szívében![39]"

Január végén már kemény kiképzés folyt mind az első, mind a második zászlóaljban. Aránylag kevés menetelés, rendgyakorlat volt, annál nagyobb hangsúlyt kapott a lőfegyverek megismertetése s a harckiképzés. Erőteljes reggeli csuklógyakorlat hosszú futásokkal, minden izmot, ízületet megmozgató szabadgyakorlatokkal. Igazi ejtőernyős torna volt ez, melyhez a régi katonák hozzászoktak, s levezetésében nemcsak a tiszthelyettesek, de a tisztesek is nagy gyakorlattal rendelkeztek.

39 *Horváth Gyula* emlékezése.

A fiatalok hangulatát nagy mértékben javította, hogy a délután öt órakor sorra kerülő parancskiadás után kimenőt kaptak este kilenc óráig. Szombaton délután nem volt kiképzés, ekkor általános tisztálkodás szerepelt a napirendben. Ezen a napon ebéd után bort adtak és cigarettát osztottak. Minden délelőtt tízórai járt a katonáknak, néhány szelet szalámi kenyérrel, vajjal, vagy gyümölcsízzel. Ezt még az alapító, Bertalan Árpád őrnagy harcolta ki az alakulatnak. A megfelelő kenyéradagot minden nap megkapták, az étkezést bőségesnek lehetett mondani, gyakran adtak húst. Érdekesség volt, hogy a bab délben és este, szinte minden étkezésnél szerepelt.[40]

A külvilág alig létezett a fiatal újoncok számára, annyira lefoglalta, kifárasztotta őket a kiképzés, amely nem volt embertelen, de mint minden férfias erőpróba, meglehetősen igénybe vette a fiúkat. A kiképzési tervben többször szerepelt éleslövészet Acsádon, menetgyakorlatokkal egybekötve. Itt nemcsak puskával, hanem német villámgéppuskával is gyakorolták a lövészetet. Megismerték a nyeles kézigránát alkalmazását, s a kisméretű robbantásokat is.[41]

Egy alkalommal Pápa védelmét gyakorolták az I. zászlóalj valamennyi alegysége részvételével. A keréknyomokból fölszántott Grófi úton vonultak végig a századok, s megszállták a Várkert és Tókert végén a lakosság által kiásott, de már omladozó falú lövészárkokat. A nehézfegyver század is kivonult aknavetőivel, páncéltörő ágyúival, s tüzelőállást foglalt az első vonal mögött. A manővert Tassonyi őrnagy irányította.[42]

A város védelmére történő felkészülésről Tassonyi Edömér is említést tett egyik írásában:

„Februárban rossz hírek jártak azzal, hogy Székesfehérvárnál bajok vannak. Februárban Budapest elesett. Pápa védelmével egy német ezds.-t bíztak meg, és annak járt a híre, hogy minket Pápa védelmére fognak rendelni. Az ezds. velem összeköttetésbe lépett, és a védőállást szemrevételeztük.

A zlj. parancsnokokkal akkor megbeszéltem, hogy ha »végsőkig való ellenállásra« kapunk parancsot, Pápát a bekerítés után feladjuk . . .”[43]

Közben több alkalommal akadt megdöbbentő jelenség is.

Február 2-án együtt-tartás volt, senki sem mehetett ki a laktanyából. A nyilasok razziát tartottak, mindenkit igazoltattak a városban. A sok pápai fiú ugyancsak szorongott, hiszen majdnem minden házban volt titkolnivaló, csellengő katona, bevonulási parancsot megtagadó családtag, rejtett élelmiszer.[44]

Február 16-án, délután a huszárlaktanya hatalmas udvarán, melyet ekkor is lovardának neveztek, szakasz kötelékben rendgyakorlatokat végzett az I. zászlóalj. Már meglehetősen katonásan mozogtak az újoncok. Gyors riadóztatás után felsorakozott az egész alakulat, majd a fedett lovarda előtt megtörtént Thuri József ejtőernyős őrvezető kivégzése. A tájékoztatás szükszavú volt. Egy tiszt kiállt a katonák elé, s elmondta, hogy az elítélt szökevényként egy hónapja bujkált, azért ítélte halálra a hadbíróság. A fiatalember mindvégig rendkívül bátran viselkedett. Ez az esemény elszörnyedést váltott ki a katonák körében.[45]

Még nagyobb volt a felháborodás, mikor a következő napokban a fedett lovarda mellett található kispuskalőtéren újabb kivégzésre került sor. Erre már nem vonultatták fel a legénységet, mire a katonák a kimenőről hazatértek, már mindennek vége lett.

Nyugtalanságot okozott az is, hogy a laktanya épületében őrizték a razziák során elfogottakat. A három zárkában, melyet a kaszárnya építésekor néhány garázda

40 *Dr. Németh Gyula* emlékezése.
41 Uo.
42 A szerző személyes tapasztalatai.
43 *Tassonyi Edömér* emlékezése, 43. o.
44 *Dr. Németh Gyula* emlékezése.
45 Uo.

huszárra méreteztek, 40—50 ember szorongott. A kapuőrség feladata volt vigyázni rájuk.[46]

Február második felében javult az idő, engedett a fagy. Ekkor gyakrabban került sor kivonulásokra. A szakaszok a határban és a város különböző pontjain folytattak harcászati gyakorlatokat, végeztek távbecslést. Gyarapodott a felszerelés, mindenkinek volt már német lőszernek megfelelő puskája, szakaszonként legalább egy villámgéppuska, és mindenkit elláttak gyalogsági ásóval. Igaz, a puskák különböző típusúak voltak, kinek német karabély jutott, kinek hatalmas Lebel, kinek kurta Steier.[47]

Február 20-án bejelentették, hogy az első zászlóalj kihelyezésre kerül az ejtőernyősök megszokott körzetébe: Bakonyszűcsre, Bakonykoppányra és Fenyőfőre.

Február 21-én már a kora reggeli órákban gyülekeztek a szakaszok teljes menetfelszereléssel. Még az udvaron voltak, mikor megjelentek a II. zászlóalj alegységei, hogy elfoglalják az üresen maradt épületeket. A repülőtéri kaszárnyákat akkor egészen átvették a németek. Nyolc óra körül megindult a kivonulás a város fő útvonalán keresztül. A legénységnek több mint a fele pápai volt, a gyalogjárókról szülők, hozzátartozók integettek szomorúan, megrendülten.[48]

A kivonulás egyúttal gyakorlat is volt. A nagygyimóti vasútállomásnál tűzharcra

Pávay Endre főhadnagy, azon ejtőernyős tisztek egyike, akik repülőmeggfigyelő-tiszti vizsgával is rendelkeztek

46 Uo.
47 A szerző személyes tapasztalatai.
48 *Dr. Németh Gyula* emlékezése.

került sor, természetesen vaktölténnyel. A támadók rövid időn belül „bevették" az állomás épületét. A 2. lövészszázad nagy gyorsasággal előre meneteltetett egy szakaszt Bébre. Ezek a katonák a szélső ház vonalában ügyesen elrejtőzve tűzrajtaütéssel fogadták a beérkező alegységeket. A hatás leírhatatlan volt. Egyesek térdre estek, mások dermedten álltak, szinte senki sem gondolt arra, amit heteken keresztül tanultak és gyakoroltak, hogy az ellenség tüze elől azonnal fedezéket kell keresni, és fel kell venni a harcot.[49]

Koppányban és Szűcsön megtörtént az elszállásolás, csak a nehézfegyver-század menetelt tovább Fenyőfőre. A szállások készen álltak. Az iskolában és kocsmában fértek el többen, de jutott katona a házakba is. Bakonyszűcsön a plébánia udvarán települt a tábori konyha, ide járt a legénység az étkezésekre. A mosakodás a patakban történt.

Itt igazi, harcszerű kiképzésre került sor. A katonák délelőtt-délután kint voltak a terepen, hol raj-, hol szakaszkötelékben gyakorlatoztak. A bakonyszűcsi szőlőhegyen a kis présházak kettős sora igen alkalmasnak bizonyult az utcai harc fortélyainak bemutatására. Gyakorolták a közelharcot s a szuronnyal történő döfést is.

A kiképzést március első hetében nagyszabású lövészet egészítette ki. Forgószínpadszerűen minden katona lőtt puskával, géppuskával, géppisztollyal. Az önként jelentkezők kipróbálhatták a páncélöklöt is. Gyakorolták a robbantást, a közeli robbanás hatásának elviselését acélsisakban. A kézigránátdobással kapcsolatban folyt az eldobás utáni belerohanás gyakorlása. A 2. századnál Remete Imre főhadnagy nem volt megelégedve az eredményekkel. Itt a lövészetet megismételték.[50]

Március második hetében rendeleteket ismertettek. Ezekben az állt: az elesett katonákat le kell vetkőztetni, hogy ruhájukat újra fel lehessen használni. Az eltemetendő halottakon a rendelet szerint csak alsóruha maradhatott. Ennek hatása egyenesen döbbenetes volt.

A második rendelkezés szerint Pápán ejtőernyős tiszti tanfolyamot szerveznek, amire a kiválasztottak háromhónapos frontszolgálat után mehetnek. Az elképzelések szerint az első háromhónapos iskolát újabb háromhónapos arcvonalbeli szolgálat követi, majd újabb háromhónapos iskola után lehet tiszti vizsgát tenni.

A következő napokban komoly elméleti és gyakorlati vizsgával megtörtént a kiválasztás, aminél az iskolai végzettséget nem vették figyelembe. A zászlóaljból hatvan fiatal vált be. Velük az ezred- és zászlóaljparancsnok — a kiválasztás után — egyenként is szót váltott. Kiderült, hogy egy hat elemit végzett fiú kivételével mindannyian érettségi, képesítő előtt álló diákok, főiskolások, egyetemisták voltak.

Március 13-án tisztesiskola alakult, amely a bakonyszűcsi kocsmában kapott helyet. Egyetlen napig sem működött, mert alig költöztek össze a jelöltek, máris fel kellett oszlatni az elsőfokú riadó miatt.[51]

Ekkor a felszerelést ellenőrizték, a téli holmit le kellett adni. A bőrmellényeket összeszedték. Tölténytáskákat osztottak és éleslőszert.

Március 15-ére ünnepélyt és bemutatót terveztek Bakonyszűcsön egy bunker megostromlásával, melyen a falu népe alkotta volna a nézőközönséget. Ez azonban a riadó miatt elmaradt.

Március 16-án és 17-én háborús hangulat volt, egy-egy szakasz éjszaka szállásőrséget tartott a Koppány feletti dombokon.

Március 19-én Fenyőfőről átjött Bakonyszűcsre a nehézfegyverszázad géppuskás részlege. Porvay hadnagy így írt erről az eseményről:

„A gyülekezőhelyen állt az én kis csoportom: 90 fiatal ejtőernyős honvéd. Egy kis buzdító beszéd után elimádkoztuk a »Hiszekegy«-et. A környező házakból össze-

49 *Horváth Gyula* emlékezése.
50 Uo.
51 Uo.

gyűlt falusiak könnyezve nézték ezt a megható jelenetet. Én is büszke voltam ezekre a gyerekekre, akik közül húsz éven felüli csak egy-kettő akadt. Miután elbúcsúztam síró-rívó háziasszonyomtól, elindultam a három szakasz élén Szűcsre."[52]

Március 20-án megindult a zászlóalj az Ugod—Tapolcafő—Bakonyjákó útvonalon Farkasgyepüig. A katonák teljes felszereléssel, zubbonyban meneteltek, a kenyérzsák köpenykoszorúval a hátukon, oldalukon gyalogsági ásó, gázálarctok. A vállukon puska, géppisztoly vagy golyószóró. Egyelőre igen jól bírták a gyaloglást. Homokbödögén és Nagytevelen keresztülhaladva láthatták a Szent László hadosztály különböző egységeit, melyek menetkészen álltak a falvak utcáin. Farkasgyepü előtt pihenőt tartottak. Közben előttük vonult el a Szent László hadosztály gránátos ezrede nagyon sok diákkal és fiatallal a soraiban. Általános csodálkozást keltett, hogy több diákkatona közöttük már őrvezetői rendfokozatot ért el.[53]

A zászlóalj Farkasgyepün töltötte az éjszakát. A katonák a szabad ég alatt, az udvarokon, szalmakazlak mellett háltak. Nem fáztak, kellemes, tavaszias volt az idő. Itt kiegészítették a felszerelést. Több rajnak még nem volt sorozatlövő fegyvere. Ezek most vadonatúj német villámgéppuskát kaptak. A Schwarzlose géppuskákat le kellett adni, helyettük a géppuskás századot is német gépfegyverekkel szerelték fel.[54]

Reggel meneteltek tovább. Farkasgyepü fölött, a hegyekben a német nehéztüzérség óriási méretű lövegeivel találkoztak, amelyek Pápa felé tartottak. Ez volt az első komolyabb jele a nagyarányú visszavonulásnak. Városlődnél a műútra kiérve a szembejövő forgalom egyre sűrűbbé vált, végül már összefüggő oszlopban dübörögtek a visszavonuló német teherautók, harckocsik, páncélozott járművek, motorkerékpárok Veszprém felől Graz irányába. Itt-ott egy-egy kis létszámú, leharcolt magyar kerékpáros alakulat vegyült a német járművek áradatába.[55]

Néhány kilométer megtétele után két magabiztos német tiszt érkezett, s fölényes hangon le akarta küldeni a menetoszlopot az út mellé a szántóföldre. Huszár törzsőrmester, aki szakaszával az élen ment, nem engedelmeskedett, géppisztolyát fenyegetően lövésre készen tartva vitatkozni kezdett. A vita egyre indulatosabbó vált, közben elhangzott a „büdös germán" kifejezés is. A szakasz kézben tartott fegyverekkel kezdte körülfogni a meghökkent németeket. Remete főhadnagy megjelenése oldotta fel a feszültséget. A felbőszült katonák visszaálltak a sorba, majd a századparancsnok utasítására lehúzódtak az úttestről. Egy darabig a műút mellett folytatták a menetelést, majd az egész oszlop újra felkapaszkodott az útra.[56]

Herend közelében többszáz fegyvertelen szlovák katona állt az út mellett, egykedvűen figyelve az előttük zajló visszavonulást. Ők valamelyik útfenntartó alakulathoz tartoztak.

Délután Szentgálra érkezett a zászlóalj, s ott töltötte az éjszakát. Rengeteg volt itt a katona, a borbélyműhely csordultig megtelt velük. Aki hozzájutott, kopaszra nyíratta a fejét.[57]

A zászlóalj parancsnoka, Ugron István százados így foglalta össze a zászlóalj elvonulásának eseményeit:

„III. 18. Riadókészültség.

III. 19. Menetintézkedés Tassonyi őrgy. epk.-tól szóban.

III. 20. Menet Ugod, Tevel, Tapolcafő, Farkasgyepü. Itt teljes fegyverzetcsere. (A nálunk használt, nem lőszabatos magyar lőszerű puskákat, golyószórókat és régi Schwarzlose géppuskákat leadva — új német puska, villámgolyószóró és villámgép-

52 *Porvay István*, volt ejtőernyős hadnagy emlékezése, amely egykori harctéri feljegyzései alapján készült. 7. o. (A szerző birtokában.)
53 *Dr. Németh Gyula* emlékezése.
54 Uo.
55 Uo.
56 *Horváth Gyula* emlékezése.
57 A szerző személyes tapasztalatai.

Magyar Miklós ny. alezredes, az egykori ejtőernyős alakulat tiszthelyettese, aki hazánkban először teljesített 1000 ugrást

puska az új fegyverzet, géppisztolyok továbbra is hiányoznak, csak egy-két veteránnál van meg a Parabellum lőszerű. Összlétszám kb. 1000 fő. (Grabesstarke 800.)

III. 21. Továbbmenet Városlőd, Szentgál. Itt éjszakázunk."[58]

Szentgálon a faluban SS alakulat is volt. Ennek katonáit éppen ekkor szerelték fel úgynevezett rohampuskával, ami ugyanúgy modern sorozatlövő fegyver, mint a géppisztoly, de nagyobb biztonsággal és nagyobb távolságra lehet vele lőni. Az űrmérete is nagyobb volt.

Este szovjet bombázók támadták Veszprémet. A katonák mindannyian ezt csodálták a falu magasabban fekvő pontjairól. Igazi tűzijátéknak tűnt ez az egybefolyó robbanások zajával, dübörgésével, a becsapódások lángrózsáival az ún. „Sztálingyertyák" fényénél. Ott, Szentgálon akkor senki sem gondolt arra, hogy ennek a szép fény- és hangjátéknak az eredményeként több száz halott marad majd a megyeszékhely romjai alatt.[59]

Március 22-én a zászlóalj nagyobb része erdei utakon Nemesvámosra tartott. A 2. század és a nehézfegyverszázad visszatért a műútra, ott vonult Veszprém felé tovább. Most még nagyobb tömegben jöttek szembe német katonai járművek. A teherautók és harckocsik közé lovaskocsik ékelődtek, megrakva menekülő polgári lakosokkal. Szívszorító látvány volt.[60]

Porvay hadnagy a következőket rögzítette naplójában:

„Márkóig nehezen, de minden ellenséges behatás nélkül jutottunk el. Innen azonban az irányítók már nem engedtek tovább a fő útvonalon: az új irány Nemesvámos! Alig mentünk át Márkón, megjelentek az orosz bombázók, és olyan bomba, záport zúdítottak a falucskára, hogy ... Nem szerettem volna ott lenni! Füstben tűzben és porban állt az egész falu, és a község utcáin tanyázó német vonat lovai megvadulva, véresen rohantak a házak között."[61]

Estére az egész alakulat Nemesvámosra ért. Itt igazi háborús hangulat uralkodott. A mezőket kerékcsapások szelték át, mellettük rengeteg útjelző, irányjelző nyíl volt az alakulatok számával, jelzésével.

58 *Ugron István* írásos közlése.
59 *Dr. Németh Gyula* emlékezése.
60 A szerző személyes tapasztalatai.
61 *Porvay István* írásos emlékezése, 7. o.

A falutól északra a domboldalban német páncélkocsioszlop vesztegelt 16—17 éves fiatal katonákkal. Az egyik páncélos motorházán halott feküdt takaróba burkolva, kezében hóvirágcsokorral. Miután az ejtőernyősök oszlopa feltorlódott, várakozás közben a magyar diákkatonák az iskolában szerzett német nyelvtudásukkal szóba elegyedtek a páncélosok fiatal legénységével, néhányan kézigránátot is cseréltek.[62]

Veszprém még a németek kezében volt, így a házakban térhettek pihenőre a zászlóalj katonái. A nyugalmat csak a szovjet éjszakai bombázók zavarták meg berepüléseikkel:

„A Mari nénik állandóan járkáltak a fejünk felett, és bombáikkal nagyon próbára tették az ilyen dolgokhoz még hozzá nem szokott idegeinket. De azért a gyerekek elég jól bírták ... Egyik diák-honvédem az ablakunk előtt lehullott bomba felrobbanása után, mikor az ablak is betört és a vakolat is hullott a plafonról, így ébresztette fel a társát:

— Kelj fel, Jancsi, mert a fejedre jön a ház!"[63]

A zászlóaljparancsnok így összegezte március 22-e eseményeit:

„Feladat: Nemesvámosra menetelni, ott reteszállás Veszprém irányában.

Szentgálról ... a műúton nem tudtunk tovább előrejutni a visszaözönlő német és magyar alakulatok, illetve tömegek miatt. Így az útvonal egy erdei út, Szentgál—Ökörszeg—Őrszeg—Nemesvámos. Ott közelbiztosítás és pihenő."[64]

Tűzkeresztség Nemesvámoson

Március 23-án reggel a zászlóalj 1. és 3. százada, valamint a géppuskás és nehézfegyver-század Nemesvámos Veszprém felőli oldalán, a Tapolca felé vezető úttól délre beásta magát, s ezekben az állásokban maradt. A tartalékot a 2. század képezte Remete Imre főhadnagy parancsnoksága alatt. Ennek a századnak az alegységei a faluban, a házaknál voltak elhelyezve. Ők a légitámadások elleni védekezésül ástak óvóárkokat szálláshelyeik mellett.[65] *(L. az 1. sz. vázlatot, 715. o.)*

Az arcvonal elé Veszprémhez közel, egy magaslatra Porvay István hadnagyot rendelte a zászlóaljparancsnok egy géppuskás szakasszal. Erről a pontról jó kilátás nyílt Veszprémre.

„A kora délutáni órákban készen voltunk a beásással. Előttünk még németek voltak, így nyugodtan ismerkedhettünk a helyzettel. Veszprém hozzánk egészen közel volt, a tegnap szerzett német tüzérségi távcsővel jól beláttam a városba. Semmi mozgás, nagy csend! Csak Jutas felől hallatszott szórványos lövöldözés, és a repülőtérről csaptak fel vastag, fekete füstoszlopok. Nagy bölcsen megállapítottam, hogy Veszprémnél nincs semmi baj! Éppen ezért nagy meglepetésként ért a zászlóaljtól kiküldött hírvivő jelentése: Veszprém 3/4 4-kor elesett!"[66]

Porvay hadnagy erről a magaslatról ellátott Márkó és Herend irányába is, ahol már ekkor Nemesvámos vonalát túlhaladva nyomultak előre a szovjet harckocsik:

„Két alkalommal is orosz bombázók jöttek ... alaposan megszórták a zászlóalj védőkörletét és a falut is! ... E két bombázás alatt zajlott le a Veszprém és Herend között húzódó dombokon egy német—orosz harckocsicsata, összesen kb. 50 harckocsival. Még nem láttam ilyent, és most, távcsövemen keresztül izgalmas jeleneteknek voltam tanúja. Mindkét félnél több harckocsi égett, megállapítani azonban

62 A szerző személyes tapasztalatai.
63 *Porvay István* emlékezése, 8. o.
64 *Ugron István* emlékezése.
65 A szerző személyes tapasztalatai.
66 *Porvay István* emlékezése, 9. o.

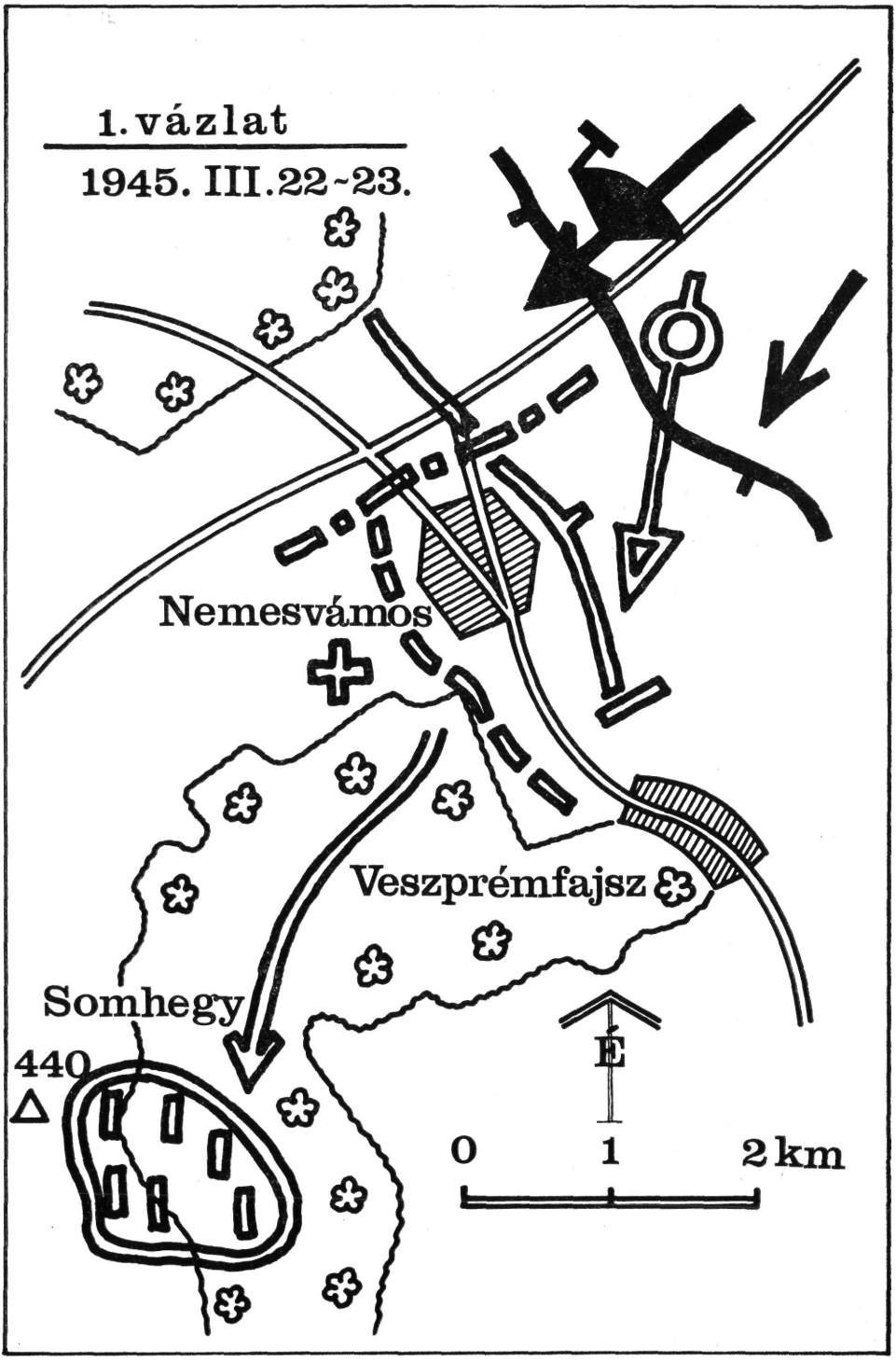
1. vázlat
1945. III. 22-23.
Nemesvámos
Veszprémfajsz
Somhegy
440
É
0
1
2 km

nem tudtam, hogy melyikük nyerte meg a csatát. Az esti szürületben Ugron szds. úr (zlj. pk.) és Nagy Árpád (főhadnagy, századparancsnok — H. J.) jött ki a harcelőőrshöz."[67]

Közben leszállt az este, s a zászlóalj többszáz újonca életében először töltötte az éjszakát ellenség által fenyegetett védőállásban, fegyverrel a kezében.

Ugron István zászlóaljparancsnok március 23-a eseményeit a következőkben összegezi:

„Védőállásba megyünk a veszprémi műúttól a Balaton felé a 2 szd. erővel a falu szélétől 100—200 m-re. Szárnyak szabadok. Előretolt állásban egy szakasz kb. 1,5 km előre egy kis magaslaton. Ök. rádió. A falu mögötti magaslaton levő erdőszegélyen a 3. szd. is beássa magát. Zlj. pság. a faluban. Segélyhely az erdőben.

Az elg. Veszprémet elfoglalta s várható, hogy súllyal Graz felé, részekkel Keszthely felé nyomul.

A nap esemény nélkül telt el."[68]

Néhány dologban téved Ugron százados. A tartalék század ezen a napon még a faluban volt, csak másnap, a szovjet támadás megindulása után vonult fel a falu mögötti dombperemre, s ásta be magát védelemre. Tartalékban nem a 3. század volt, hanem a 2. Az 1. és 3. század a falu előtti védőállásban helyezkedett el a géppuskás századdal és nehézfegyverszázaddal megerősítve.[69]

Erről a reteszállásról Lajtos Árpád őrnagy, a Szent László hadosztály vezérkari főnöke a következőket írta:

„... minthogy a szovjet III. 23-án elfoglalta Veszprémet és tovább tört előre Ny felé a gráci műúton, a pánikszerűen visszaözönlő német páncélos hadosztályok a veszprém—tapolcai műútra terelődtek. Ezen fekszik Nemesvámos község. Saját biztonsága érdekében az eje. védőállást foglalt az erdőszélen. Habár tőlem azt az utasítást kapták, hogy nem szabad veszteségig menő harcot folytatni, a halogató harc során volt 10 fő sebesült."[70]

Március 24-én reggel már a zászlóalj minden egyes katonája tudta, hogy Veszprém elesett, így minden percben várható a szovjet támadó él megjelenése. *(L. a 2. sz. vázlatot, 717. o.)*

A harcelőőrs parancsnoka így észlelte a támadás megindulását:

„... arra lettem figyelmes, hogy féljobbra a hátam mögött pötyögni kezdenek a puskák, géppisztolyok, és közbe-közberikoltanak a golyószórók és géppuskák is. Az előttünk levő németek már hátra is húzódtak ... Hamarosan ... erőssé fokozódott a tűz ... A mi részünkről kb. 30 villámgéppuska ontotta szakadatlanul a lövedéket, de az oroszok is kitettek magukért. Egy alkalommal Veszprém felől pár Sztálin-orgona is megszólalt, mire egy német sorozatvető válaszolt. Borzalmasan gyönyörű volt! 11 óra körül csendesedett el a csatazaj."[71]

Tehát a jobb szárnyon indult a szovjet gyalogság előrenyomulása, ami elakadt a zászlóalj igen erős tüzében. Ezután kezdődött meg az igazi támadás harckocsik fedezete alatt a Veszprémből kivezető országút irányából. Ez kiűzte állásaiból a harcelőőrsöt:

„Gyanús motorzúgást hallottam többfelől. Pár perc múlva meg is jelentek az orosz harckocsik! 40 körül lehettek ... Az előttünk levő kopár domboldalról és a Veszprémből kivezető országútról jöttek előre gyalogságtól kísérve ... Négy kocsi jött felém ... Alig volt tőlünk 200 méterre az első harckocsi, mikor kiadtam a parancsot a visszavonulásra ... Rögtön láttam, hogy későn kezdtük meg. Óriási

67 Uo. 9—10. o.
68 *Ugron István* emlékezése.
69 A szerző személyes tapasztalatai.
70 *Lajtos Árpád* idézett leveléből.
71 *Porvay István* emlékezése, 10. o.

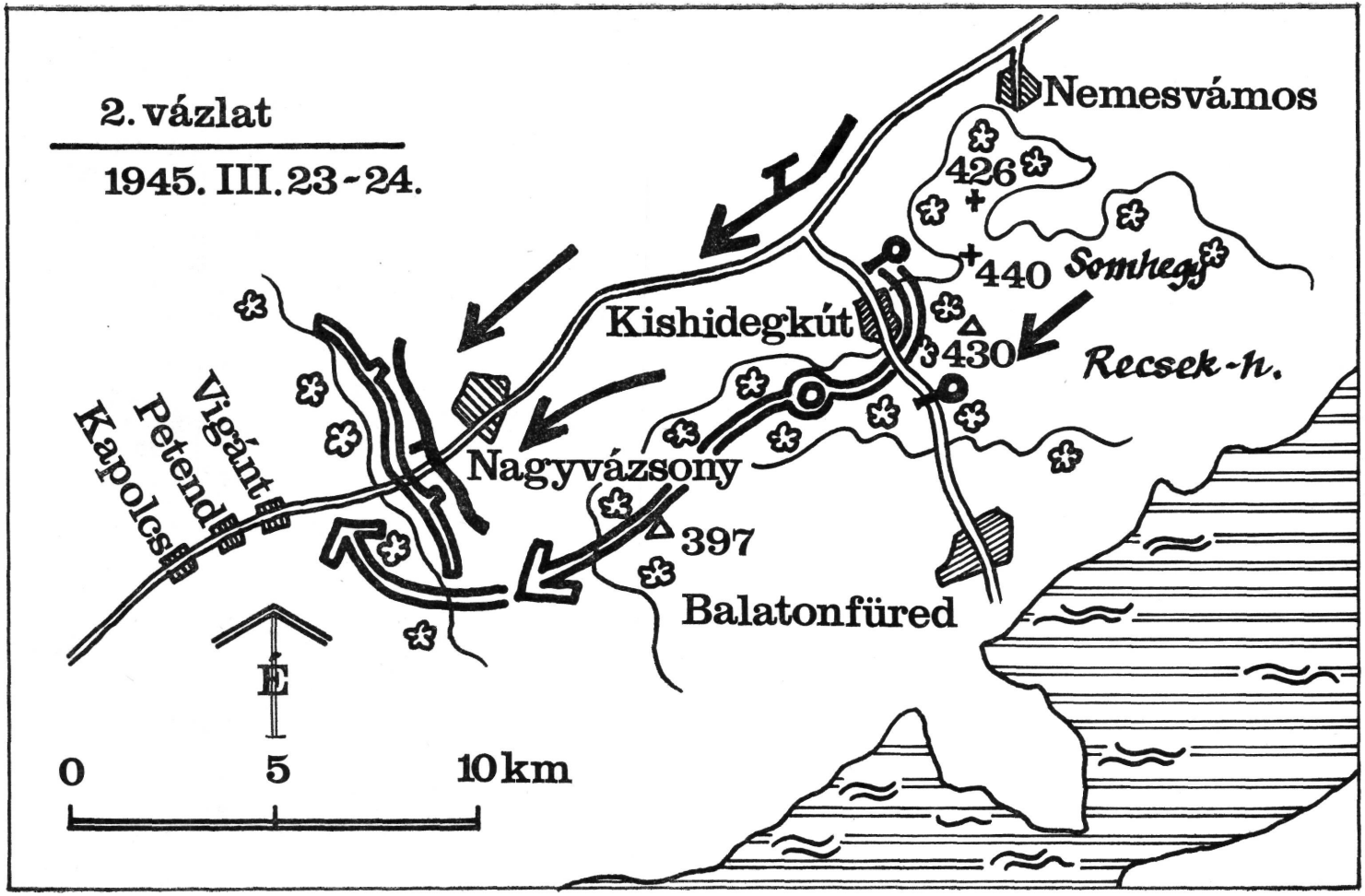
2. vázlat
1945. III. 23-24.
Nemesvámos
426
440
Somhegy
Kishidegkút
430
Recsek-h.
Vigánt
Petend
Kapolcs
Nagyvázsony
397
Balatonfüred
E
0
5
10 km

szerencsénkre egy német rohamlöveg tévedt arrafelé, és az, ha lassan hátrálva is, de azért odasózott egyet-kettőt a felénk közeledők orra elé."[72]

Ekkor még a zászlóalj védővonala szilárd, bár voltak veszteségek halottakban és sebesültekben is. A faluból kivonult a 2. század, s egy esetleges visszavonulás biztosítására a falu nyugati oldalán található dombperemen foglalt el védőállást.[73]

Az egyik újonc honvéd, Németh Gyula emlékezése szerint reggel hét órakor kezdődött a harci tevékenység. Mivel az ő arcvonalszakaszán csak gyalogság támadott, ennek előretörését jó ideig sikerült megakadályozni.

„Reggel szórványos aknabecsapódások voltak. Rövidesen támadás kezdődött tőlem jobbra. Ez a villámgéppuskák tüzében összeomlott. Később újra a gyalogság próbálkozott, de ismét sikertelenül. Ezután szovjet gépkocsik jelentek meg a távolban, a hozott lőszert ledöntötték a földre, majd visszakanyarodva eltűntek a távolban. Ezután kisebb csoportok jelentek meg 5—600 méterre állásaink előtt. Látni lehetett, amint a magukkal hozott aknavetőket villámgyorsan összeállították, majd tüzet nyitottak ránk, miközben a gyalogsági tűz is megerősödött."[74]

A Veszprém irányából hátráló német utóvéd tucatnyi páncélgépkocsival az ejtőernyősök első védővonalának folytatásaként tüzelőállásba ment a tapolcai út északi oldalánál. Úgy tűnt, itt eredményes védekezés folyhat a nap hátralevő szakaszában.

Nem ez történt!

A németek egy ideig kitartottak, majd gépkocsikon váratlanul eltávoztak.

Ezt látva Ugron százados parancsot adott az első védővonalnak a visszavonulásra.[75]

A parancs végrehajtásáról szemléletes képet kaptunk az egyik katona visszaemlékezéséből:

„A nagyerejű tűz közben hátrahelyeződött, így kissé kiemelkedhettem a lövészgödörből. Amikor előrenéztem, láttam mélységben tagozódva közeledni a szovjet gyalogságot. Közben a mi oldalunkon, nagy meglepetésemre, csendesedett a gyalogsági tűz. Hátranézve azt láttam, hogy társaink, az egész szakaszunk rohamlépésben vonul vissza a nemesvámosi temető irányába. A szovjet aknavetők rájuk koncentrálták tüzüket. Én nem hallottam a visszavonulási parancsot, egyedül voltam a lövészgödörben. Most kirohantam az állásból. Nagyon gyorsan futhattam, mert a temetőnél már majdnem sikerült urolérni társaimat. Közben aknák csapódtak közéjük, s bizony előttem több bajtárs nem is kelt föl."[76]

Az állásaikból visszavonuló alakulatok a község épületeinek védelmében rendeződtek, vették számba veszteségeiket:

„A falu szélső házainál már a többiek között voltam. A templom és a mellette álló ház között gyülekeztünk. Közben a szovjet harckocsiágyúk és aknavetők lőtték a falut. Több lövedék süvített el felettünk. Egyik telibe találta a templomtornyot. Hullott a tégla, gerenda, vakolat közénk. Én ösztönszerűen keresve a menekülés útját, villámgyorsan beugrottam teljes felszereléssel a mellettünk levő ház kamrájának ablakán. Közben újabb belövések recsegtették meg az épület gerendáit."[77]

Arról, hogy a falut a szovjet csapatok erőteljesen lőni kezdték, Porvay hadnagy is beszámol:

„A falun nagyon nehéz volt átvergődnünk: a harckocsik erős tűz alatt tartották az egész községet, természetesen legjobban a visszavonulási útvonalunkat lőtték. A templomtorony volt az első, mely porba hullt, már sok ház megsérült, egy-kettő

72 Uo. 11. o.
73 A szerző személyes tapasztalatai.
74 *Dr. Németh Gyula* emlékezése.
75 Uo.
76 Uo.
77 Uo.

pedig égett. A zlj. törzs egyik motorkerékpárját is akkor robbantották fel, mert kifogyott belőle az üzemanyag."[78]

A védővonal kiürítése mindenütt rendben megtörtént. Az állásokban a géppuskások maradtak legtovább, ők fedezték a visszavonulást. A hátraszökellő szakaszok a házak között gyülekeztek, majd a falu nyugati oldalán elhelyezkedő domb peremén át az erdőn keresztül elvonultak Hidegkút irányába. Mikor a település előtti védővonal utolsó katonája is eltűnt a fák között, az utóvédet alkotó 2. század szakaszai fokozatosan elhagyták a második védővonalat.[79]

Ugron százados, a zászlóalj parancsnoka így foglalta össze a március 24-én történteket:

„III. 24. Délidőben balra tőlünk a műúton megjelenik a Viking páncélgránátos hadosztályhoz tartozó páncélgépkocsikon szállított gránátos gyalogság 10—15 pc. gk.-ja. Velünk egyvonalban állásba mennek. Kapcsolat velük felvéve.

Ugyanekkor az előretolt állásom tüzet nyit, majd bevonul veszteség nélkül századához.

Az elg. is megjelenik, a terepen mélységben tagozott csatárlánc, a műút mentén páncélosokkal ...

Megállítják őket, de amikor a németek gk.-ra kapnak és elrobognak, hátrarendelem az első vonalbeli századokat, mert az orosz páncélosok az őket kísérő gyalogsággal a hátukba jutnának. Megkapaszkodunk ... a peremvonalon, majd gyülekező a segélyhelynél. Innen rendezetten — Kishidegkút D-re.

Ott kapok további eligazítást Tassonyitól."[80]

Az ellenségtől való elszakadás s a visszavonulás Hidegkútra rendben megtörtént az erdőn keresztül, bár a nyiladékot, melyben vonultak, több hullámban csatarepülők támadták. Közben a szovjet harckocsik behatoltak a faluba, ahol az elsőt az utóvéd egy újonc honvédje páncélököllel kilőtte.

A veszteség a túlélők vallomása szerint nagyobb volt annál, mint ami a parancsnokok jelentésében szerepelt. Itt esett el aknától találva Ambrus őrvezető, az egyik legrokonszenvesebb régi ejtőernyős is. Porvay hadnagy feljegyezte néhány elesett és sebesült nevét:

„Ott láttam a pápai Tóth-testvérek közül az idősebbiket elesni: harckocsilövedéktől többfelé szakadt a fiatal diákgyerek. Akiket lehetett, és még éltek, sátorlapokban hurcolták hátra a társaik. Szegény Bíró Karcsit azonban ott kellett hagynunk. Súlyos combsérülést szenvedett, és a lábát is eltörte. Nagy, megtermett legény volt, nem bírtuk cipelni. Magam kötöztem be Csitkovics őrvezetővel együtt, akinek egy szilánk a zsebkését négy darabba törve vitte be a sebbe. Ő azonban a saját lábán szökellt hátrafelé."[81]

A visszavonuló alakulatok Kishidegkút közelében jutottak ki az erdőből. Innen lehetett lelátni a tapolcai út Nagyvázsonyba vezető szakaszára, melynek mentén a terepen német és szovjet harckocsik csaptak össze. A német páncélosok alig-alig mozdultak előre, s csak akkor lőttek egyet-egyet, ha az ellenfél jó célpontot mutatott. Az összecsapás előtt Nemesvámoson a német harckocsik legénysége nyíltan bevallotta a magyar katonáknak, hogy kevés a benzinjük, ezért nem vállalkoznak manőverezésre.

Hidegkúton gyors tisztálkodásra került sor, majd este a falutól nyugatra elterülő erdő szélén ásta be magát a zászlóalj. Itt nem került sor komoly erődítésre, lövészteknőt készítettek maguknak a katonák, majd az őrök kivételével ebbe dőltek be aludni.[82]

78 *Porvay István* emlékezése, 11. o.
79 A szerző személyes tapasztalatai.
80 *Ugron István* emlékezése.
81 *Porvay István* emlékezése, 12—13. o.
82 A szerző személyes tapasztalatai.

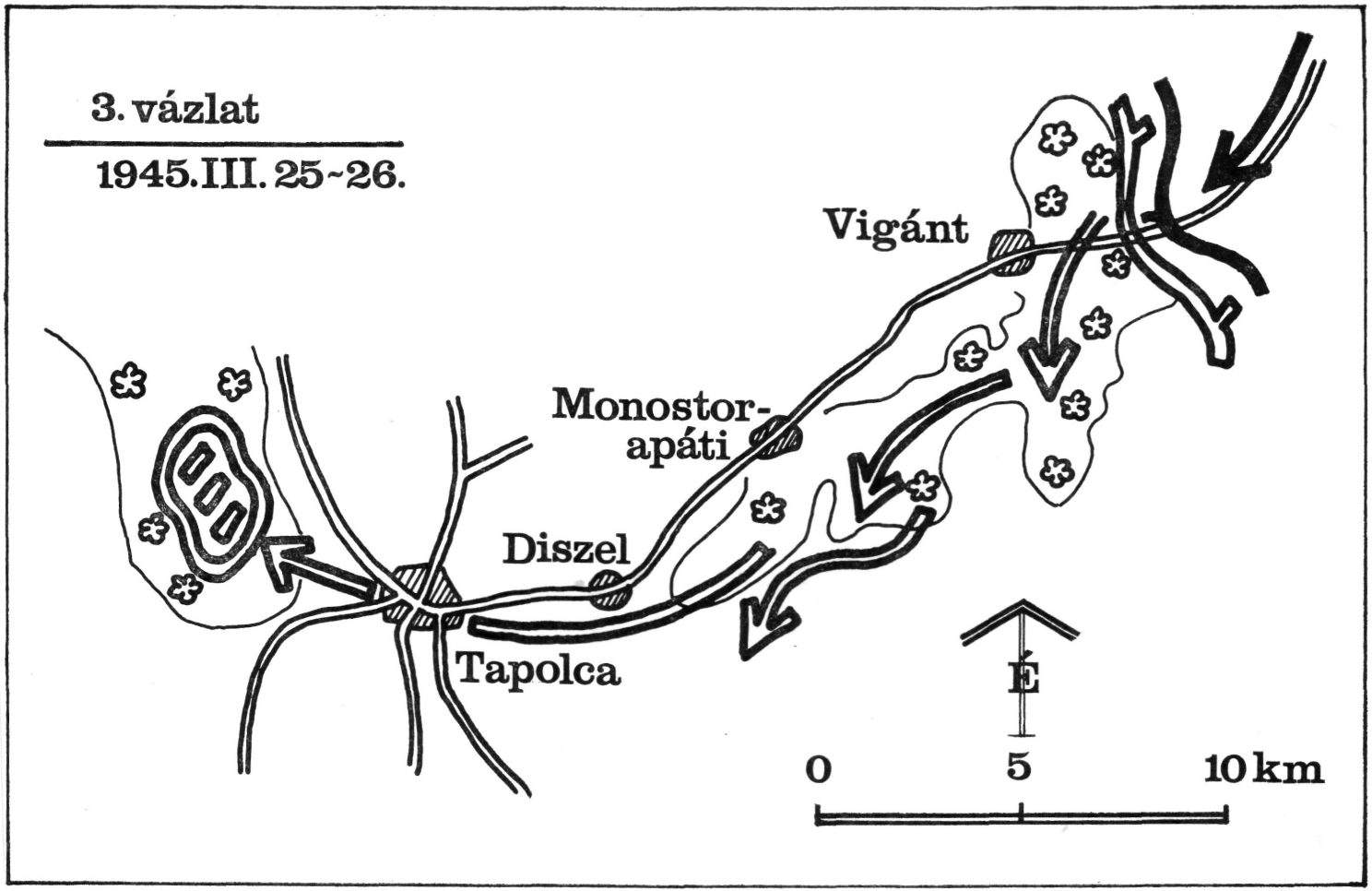
3. vázlat
1945.III.25-26.
Vigánt
Monostor-
apáti
Diszel
Tapolca
É
0
5
10 km

Március 25-én hajnalban riadó ébresztette a katonákat. Reggelit kaptak, majd elindultak nyugat felé. Hol úton mentek, hol pedig terepen. A nap melegen sütött, a verejtékes arcokra por rakódott. Délben remek pörköltet kaptak az egyik falu határában, akkora adagot, hogy alig győzték elfogyasztani. Estefelé értek Vigant térségébe, ahol reteszállásba mentek az út két oldalán. A rajok megkapva védelmi sávjukat, lövészgödröket ástak, abban elhelyezkedtek, s úgy várták a támadókat.[83]

Porvay hadnagy századparancsnokával, Nagy Árpád főhadnaggyal belátogatott a faluba. Ottani élményeit megörökítette:

„Én a szd. pk.-ommal bementem a faluba. Mindjárt a falu bejáratánál borzalmas kép fogadott: egy repülőbomba telibetalált egy lőszerraktárt. Égett az egész ház, ropogtak a különböző lövedékek. A nyomjelzős és a világító lövedékek pedig színes csíkokat húzva maguk után szökelltek fel a levegőbe. Egy öreg nénike, valószínűleg a ház tulajdonosa, eszelős rémülettel keringett a tűz körül, és folyton azt ordította: »Tűz van! Emberek, tűz van!« Nagyon közel lehetett az őrülethez."[84]

A zászlóalj parancsnoka így összegezte a nap eseményeit:

„II. 25. Az éjszaka csendben eltelt. Zlj. zöm pihent. Elg. részéről járőrtevékenység. Reggel feladat (Tassonyitól szóban): az eje zlj-t vonjam vissza Vigant K erdőszélre, ott védelem a Nagyvázsony felé eső út két oldalán.

... elg. járőrökkel harcérintkezésben megtörtént az állásfelvétel. Zlj. pság. Viganton egy majorban, Háp. az erdőszélen.

Ismét megjelent két német szds. mint összekötő tiszt, és figyelték tevékenységünket. Állítólag tőlünk É-ra a Viking páncélgránátos hadosztály volt, de nem láttam őket, mindkét szárnyam szabad volt. Az elg. részéről csak járőrtevékenység volt, szervezett támadást nem kaptunk. Így telt el az éjszaka is."[85]

A következő nap minden eseménye belefér Ugron százados tömör megfogalmazásában öt mondatba. Érdemes ezt idézni:

„III. 26. Reggel jön Tassonyi, hagyjam fel az állásokat, és gyülekeztessem a zlj.-at Monostorapáti D erdőszélen, de úgy, hogy a németek ne vegyék észre. (Ugyanis az általános helyzet szerint a németek martalékul akarnak minket felhasználni az ő megmenekülésükhöz.) Már de. folyamán elkezdtem, és rajonként szivárogtunk hátra. Az ellenőrző német tiszteket leitattam, és estére részegen egy házban lefektettem aludni. Elgs. tevékenység nem volt — azok nem vettek észre semmit."[86]

Amit Ugron százados leírt, azt Porvay hadnagy naplója mindenben megerősíti:

„A visszavonulás simán sikerült, és minden baj nélkül értünk el a hátunk mögött fekvő Vigant-Petend községbe. A faluban nagy a nyüzsgés, minden alakulat menetben van hátrafelé. Úgy látszik, valahol nagyobb nyomás kaphattunk. Az én sejtésem vált valóra: bekerítettek és az egyetlen kivezető út a Tapolca felé vezető országúton. Meg is indult a nagy menet! Az ejtőernyős zlj-t a németek, saját menekülésük biztosítására megint fel akarták használni. Az ebből adódó hiábavaló veszteségek elkerülése végett Ugron szds. úr azt a parancsot adta, hogy a fegyverek nagy részét rejtsük el a kocsikba, hogy így a leharcolt egység látszatát keltsük."[87] *(L. a 3. sz. vázlatot, 720. o.)*

Az intézkedésekből, a tisztek megnyilatkozásából könnyen megállapítható: az ezred és a zászlóalj parancsnoka mindent megtett, hogy a katonák, főként az alakulat fiatal újoncai, ne váljanak értelmetlenül a vesztett háború áldozataivá. Ezért saját életüket is kockáztatták. Törekvésükben támogatta őket Lajtos Árpád vk.

83 *Horváth Gyula* emlékezése.
84 *Porvay István* emlékezése, 15. o.
85 *Ugron István* emlékezése.
86 Uo.
87 *Porvay István* emlékezése, 17. o.

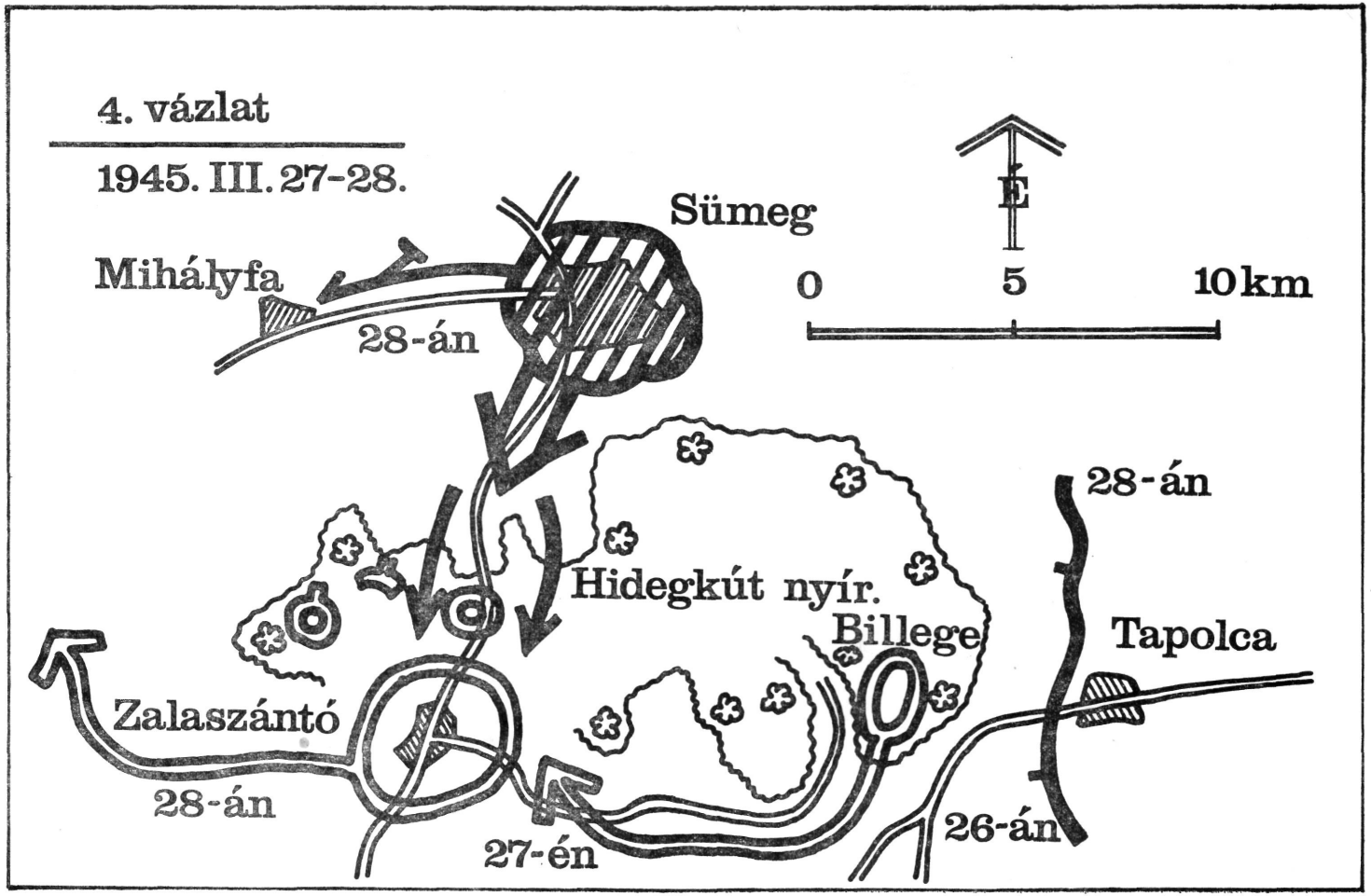
4. vázlat
1945. III. 27-28.
Sümeg
Mihályfa
28-án
É
0
5
10 km
28-án
Hidegkút nyír.
Billege
Tapolca
Zalaszántó
28-án
27-én
26-án

őrnagy, a Szent László hadosztály vezérkari főnöke, aki a németekkel szembeszegülve többször adott ki visszavonulási parancsot. A megtorlástól tartva éppen ezekben a napokban volt kénytelen menekülésszerűen átmenni Zánkánál az arcvonalon.[88]

Tapolca felé menetelve Diszelnél pihenőt tartottak, s a késő délutáni órákban bőséges ebédet kaptak a katonák az ott várakozó tábori konyhánál. Ekkor még senki sem gondolta, hogy a következő szervezett étkeztetésre már csak Ausztria területén kerül sor. A diák-katonák alig várták, hogy Tapolcára érjenek. Szerettek volna már várost látni, sürgő-forgó emberekkel, üzletekkel, kirakatokkal. A kedves kis dunántúli városka ehelyett döbbenetes látvánnyal szolgált:

„Erős menet után késő délután értük el Tapolcát. Borzalmas kép tárult a szemünk elé. Tapolcát délelőtt igen erős légitámadás érte. Az utcákon szanaszét hevertek az emberi és lóhullák, és sohasem felejtem el azt a női holttestet a kirakatban. A temető is kapott jónéhány találatot, és most a kifordított sírok csodálkozóan meredtek felénk. Aznap este robbantották a németek a tapolcai rep.-tér épületeit. A hatalmas detonációk és ez az óriási tülekedés az útért mind azt mutatták, hogy nagyon az oldalunkban lehetnek az oroszok. Tapolcát pár km-re elhagyva, egy kis erdőben letáboroztunk. Kellő biztosítás mellett jól töltöttük az éjszakát."[89]

Ugron századosnak a következő napra vonatkozó feljegyzései rendkívül rövidek:

„III. 27. Menet. Billege-erdőből Zalaszántóra. Itt biztosítás É. felé. — Hidegkút mjr. egy szakasz. — Éjszakázás a faluban. Elg. tevékenység nem volt."[90]

Amit Ugron százados tényszerűen rögzített, azt részletezte színesen, érdekesen, az élmény erejével Porvay hadnagy a naplója alapján írt emlékezésében:

„Reggel — III. hó 27-én — gyors továbbmenet. Óriási a forgalom, sok a torlódás a Lesencetomaj felé vezető műúton. Néha órákig várni kell, míg annyira megtisztul az út, hogy tovább mehetünk. Lesencetomajon keresztülhaladva, betértünk a szőlőhegyek közé, a dűlőutakra. Azonban itt is elég foglaltak voltak az utak."[91]

A legnagyobb veszedelem, ami ilyen helyzetben érhet egy alakulatot, az a repülőtámadás. Erre is sor került ezen a délelőttön:

„10—15 »Stormovith« (helyesen: Sturmovik, azaz csatarepülő — H. J.) amerikai mintájú könnyűbombázó támadott libasorba fejlődve. A megriadt tömeg beszaladt a fák közé, csak igen keveseknek jutott eszükbe a Harcászati Szabályzat: »... alacsonytámadás esetén minden fegyver tüzel!« A kocsisok, ... egytől egyig elhagyták a lovakat, azok pedig, magukra hagyva félelmükben őrült nyerítésbe kezdtek. Én az egyik elhagyott kocsi két lovát igyekeztem helyben tartani, ami sikerült is, mert mindkét lovamat találat érte. Az egyiknek a belei fordultak ki, a másiknak meg az egyik lábát vitte el a nehézgéppuska lövedéke."[92]

A repülőtámadásnak számos áldozata volt. Az útmenti sekély árkok kevés oltalmat nyújtottak az ott rejtőzködőknek. Ezekben fiatal katonák holttestei hevertek itt is, ott is. *(L. a 4. sz. vázlatot, 722. o.)*

„Az embereink között is akadt néhány sebesült. Kovács hdp. őrm-t (hadapród őrmester — H. J.), aki Vigant-Petendnél a lábán sebesült meg, és ezért nem tudott idejében lekászálódni a kocsiról, most a fején találták el. Súlyos sebesülésében haldokolva a fák védelmében kötözgetik. Bodali Pál, erdélyi honvédem a combján sebesült csúnyán: fájdalmában erősen nyöszörgött."[93]

Miután a repülőgépek eltávoztak, újra indult a menetoszlop részben a terepen, részben a dűlőutakon. Zalaszántó alatt elhaladva a zöm tovább menetelt Vindor-

88 A szerző személyes tapasztalatai.
89 *Porvay István* emlékezése, 17. o.
90 *Ugron István* emlékezése.
91 *Porvay István* emlékezése, 18. o.
92 Uo.
93 Uo.

nyafok felé. Néhány alegység Zalaszántón pihenőt tartott, s nagy mosakodásba kezdett, mikor hozzájuk is elérkezett a parancs a továbbhaladásra. Néhány kilométer után új parancsot kaptak a századok, s vissza kellett menni Zalaszántóra. Itt elszállásolták a legénységet, sor került a tisztálkodásra, s kényelmesen aludhattak a nagyközség szénapajtáiban, istállóiban, szalmakazlaiban.[94]

Március 28-a a drámai események napja az I. ejtőernyős-zászlóalj számára. Ekkor kezdődik az alakulat felbomlása. A válságot jól érzékelteti Ugron százados feljegyzése:

„III. 28. Reggel látom Hidegkút mjr-ból, hogy az elg. birtokba vette Sümeget, és Türje irányában zárt gk. oszlopok menetelnek. További biztosításra 1 szakaszt kiküldtem a Kovácsi-hegyre, tőlem Ny-ra.

Bárczy szds. a ho. törzsből tájékoztat, hogy az arcvonal Badacsonytomaj, Tapolca, Sümeg, mi egy zsák aljában vagyunk, a ho. vkf. (a hadosztály vezérkari főnöke — H. J.) lelépett. Javasolja: menjünk neki a németeknek. Ezt én kiképzetlen alakulatommal oktalan vérfürdőnek tartom és nem vállalom. Délelőtt befut Tassonyi, közli, a Szt. László ho. partot vált a Zala folyón, s a következő védelmi vonal az országhatáron túl. Ekkor mindketten elhatároztuk, hogy nem megyünk tovább. Ezt a helyzetet Pápán megbeszéltük egy kis csapattal. Ezeket értesítettem, leváltattam velük a Hidegkút mjr-i utóvédet. A zászlóaljat pedig a zlj. sgt. (zászlóaljsegédtiszt — H. J.) (rangidős fhdgy.) psága alatt a ho. intézkedésének megfelelően menetben elindítottam, magam ottmaradva az utóvédnél. A zlj. elvonulását az elg. nem zavarta meg."[95]

Ugron százados nem említi, hogy mielőtt az erdőben az arcvonalon átjutva Pápa felé vették útjukat, az 1. és 3. század legénységével is közölték, hogy a további harc értelmetlen, igyekezzen mindenki hazajutni. Ez a két század többségében elszéledt. Részben a faluban öltöztek át, részben nyugat felé mentek, hogy a falvakban polgári ruhát kerítve a szovjet csapatok átvonulása után néhány főből álló csoportokban hazatérhessenek.

A 2. század minderről nem vett tudomást, hiány nélkül vonult tovább az esti órákban. Vele tartott a nehézfegyver-század 40 főre apadva, 9 géppuskával, s a többi századok maradványai. Az egész alegység létszáma 200—250 fő lehetett. A parancsnokságot Remete Imre főhadnagy vette át, segédtisztje néhány napig még Paikert főhadnagy volt. Vindornyafok előtt az esti órákban beásta magát a maradék zászlóalj, és ebben a védőállásban töltötte az éjszakát.[96]

Az utolsó előtti felvonás

Március 29 én reggel szovjet aknatűz zúdult Vindornyafoknál az ejtőernyősök állásaira, majd megindult a gyalogsági tűz. Miután a zászlóalj kitartott, rövidesen voltak halottak és sebesültek. Itt esett el aknától találva Gáspár József pápai diákkatona, aki 1945-ben érettségizett volna a Kollégiumban. Magyar őrmestert lövés találta, hátravitték a faluba, ott halt meg egyik ház pajtájában. Jelentős számban sebesültek meg aknaszilánktól. Ezek a kanizsai hadikórházba kerültek.[97]

Rövid idő múlva megindult a szovjet gyalogság támadása. A zászlóalj egy ideig védekezett, majd az utóvéd fedezete alatt visszavonult Kehida irányába. Almásházán történt meg a szétszórt alakulat gyülekeztetése. Itt jelentős esemény következett be, melyről Porvay hadnagy így számol be:

94 A szerző személyes tapasztalatai.
95 *Ugron István* emlékezése.
96 A szerző személyes tapasztalatai.
97 Uo.

„Remete fhdgy. úr eligazításon parancsot adott a legénységnek kihirdetni, hogy a következőkben az tartson velünk, aki feltétlen kitart a végsőkig. Furcsa parancs volt, de mostanában kezdtünk hozzászokni a rendkívüli dolgokhoz. A parancs kihirdetése után tíz perc gondolkodási időt adtam a szakaszomnak. Az eredmény bizony nagyon elszomorító volt, a zlj. legénységének kb. 20%-a az elmenésre szánta el magát ... már-már Lassú Bandi (a nehézfegyverszázad másik fiatal hadnagya — H. J.) is megingott, de hivatkozván eskünkre, fiatal, hivatásos tiszt mivoltunkra, sikerült rábeszélnem a maradásra. Tőlem akkor ment el Imre Bandi, aki marosvásárhelyi fiú volt. Egy bácskai tanítóképzős gyerek sírva búcsúzott tőlem."[98]

A bomlás tehát tovább tartott. Almásházán már kétszáz fő alá csökkent a létszám, ennyi maradt meg az ezer fővel induló zászlóaljból. A következő napokban az alakulat a Szent László hadosztály közvetlen alárendeltségében teljesített szolgálatot, úgy sodródott az országhatár felé.[99]

A reménytelen hangulatban levő katonákat valósággal elbűvölte a zalai táj szépsége. Ez nem is csoda, hiszen ezeken a valóban szép tavaszi napokon szinte benne éltek a természetben.

„A Zala völgyében meneteltünk és ... élveztük a dombos, erdős tájat. Az út melletti jegenyék mind derékban fűrészelve szomorúan bólogatnak felénk: hamarosan robbantani fogják őket, hogy úttorlaszként segítsék visszavonulásunkat. Pacsát értük el először. Az egész falu olyan, mint a megbolygatott méhkas. Az út árkában itt is, ott is németek öltözködnek ... civil ruhát rángatnak magukra, így kísérlik meg a szökést."[100]

Ha kezdetben meg is feledkeztek arról, hogy nagyhét van, húsvétkor tudomást kellett venniük a jeles ünnepről. Zalában a háború ellenére ünnepelt a nép:

„Biztosított menetben megindultunk Nova felé. Húsvét vasárnap volt ... Szentpéterföldén félórás pihenőt tartottunk. A gyerekek púposan megrakott tányérokon hozták ki nekünk a frissen sült pogácsát. Ez volt a reggelink. Gyönyörű vidéken mentünk tovább. Hatalmas erdők és nagy, napsütéses, üdezöld tisztások váltogatták egymást. Dél felé elértünk egy kanyargós szerpentint, mely az előttünk fekvő nagy, bozótos magaslatra kígyózott felfelé."[101]

A legnagyobb gondnak az étkezés bizonyult ezekben a napokban. Semmiféle szervezett ellátásra nem számíthattak, a leleményességre és a lakosság jóindulatára támaszkodhattak csak. S nem is csalódtak, a legszegényebb házban is szívesen látott vendégek voltak:

„Megható volt a majorban levő gazdasági cselédek vendégszeretete. A teheneket aznap ... talán harmadszor fejték meg csak azért, hogy tejet ihassunk. Engem egy család meghívott vacsorára. Káposzta bennefőtt disznóhússal, az volt az ünnepi ebédem és vacsorám együttesen, mert a délelőtti pogácsák óta semmit sem ettem."[102]

Zalában ekkor világvége-hangulat volt. Öreg németekből álló Volkssturm alakulatok vadonatúj világoszöld egyenruhában, SS-katonákból álló zilált csoportok, a folyami dandár maradványai, lovasok és gyalogosok vonultak az út teljes szélességében reménytelen hangulatban nyugat felé az utakon. Helyenként gépkocsioszlopok égtek, melyeket maguk a németek gyújtottak fel, miután a benzin elfogyott. A bizonytalanságot, kilátástalanságot jól tükrözi Porvay hadnagy feljegyzése:

„Egész éjszaka mentünk. Óriási tumultus és kavarodás az egész útvonalon.

98 *Porvay István* emlékezése, 24—25. o.
99 Uo. 25. o.
100 Uo. 26. o.
101 Uo. 29. o.
102 Uo.

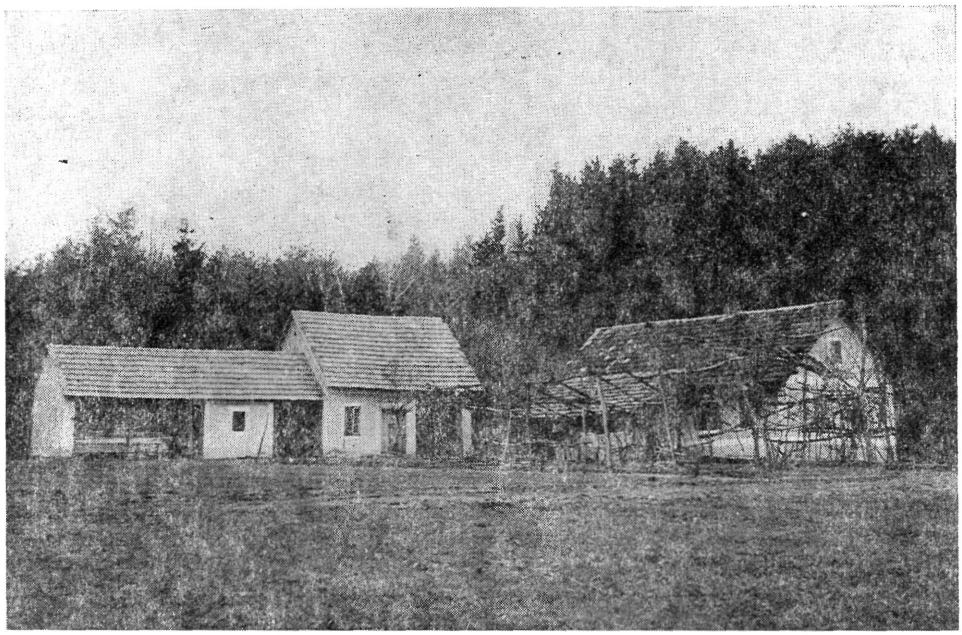

Porvay István századparancsnoki harcállláspontja a Mura partján, osztrák területen, a háború utolsó napjaiban

Sokáig dűlőutakon haladt a tömeg, mint egy megzavart hangyaboly. Majdnem fájdalomnak nevezhetem azt az érzést, ami elfogott ezen az éjszakán, mikor két régi, kipróbált szakaszvezetőm »ellépett«. Menet közben nagy titokzatosan jelentették, hogy nem jönnek tovább, céltalannak tartják az egészet, és haza akarnak menni. Engedtem őket a régi parancs értelmében."[103]

Az itt lejátszódó jelenségeket a jeles történész, Gosztonyi Péter kitűnően jellemezte egyik művében:

„A nyugati határ átlépését sok honvéd nem vállalta. Számos tiszt is akadt, aki úgy döntött: a háború számára a nyugati végeknél befejeződött. A további harcot értelmetlennek tartották. Óvni a magyar életet, átmenteni az embereket a háború utánra, ez az érv győzött bennük. A csapatoktól lemaradók — számuk sokezerre tehető — igyekeztek civil ruhát szerezni. Így kísérelték meg, hogy a frontvonalon átjutva hazatérjenek családjukhoz. Persze ez nem mindegyiküknek sikerült. A 3. Ukrán Front parancsnoksága jelentése szerint március végén, április elején mintegy 45 000 honvéd került szovjet fogságba: a legtöbben olyanok, akik nem követték a németeket a határon túlra."[104]

Az I. ejtőernyős zászlóalj maradványai Muraközben léptek április 3-án Ausztria területére. A megmaradt tisztek jó része az 1944-ben avatottak közül való volt, a legénység is nagyrészt újoncokból állt. „A jó Isten segítse szegény hazánkat!" — írta ekkor naplójába Porvay hadnagy.

A Mura túlsó partján bizonyos mértékig biztonságban érezhették magukat. A jelek arra mutattak, hogy a szovjet csapatok a folyó vonalában felzárkóznak, s nem nyomulnak tovább. A hosszú menetelésben elcsigázott katonák tehát élvezték a szép napsütésben a pihenést, mikor váratlanul riadót rendeltek el. A továbbiakról Porvay hadnagy emlékezése ad szemléletes képet:

103 Uo. 31. o.
104 *Gosztonyi Péter:* Magyar honvédség a II. világháborúban. A *Katolikus Szemle* kiadása. Róma, 1986. 366. o.

„... Gyors felkészülés után csoportunk harcos része elindult az 5—6 km-re fekvő Wernseebe. Már sötét volt, mikor beértünk a községbe. Rövid várakozás után valami sötét kolostorban szállásoltunk el."[105]

Itt az éjszakai eligazításon kiderült, mi a feladat. Egy zászlóalj erejű szovjet alegység átkelt a Murán, s hídfőt igyekszik kialakítani. A Szent László hadosztály parancsnoksága három szakasznak parancsot adott erőszakos felderítésre. Ebből az egyik Porvayé, a másik Lassú hadnagyé.

„Hét óra körül indultunk el. Szemerkélt az eső, sátorlapba burkolózva állandó, de csak gyér aknázás mellett haladtunk előre. A község és a Mura között kb. 1 km széles erdő feküdt ... harcjárőröket küldtem ki a szakasz elé, és beindultunk az erdőbe ... Mi óvatosan haladtunk előre, már csak 50 méterre lehettünk a folyótól, mikor mint a vadnyugati regényekben, elindult a pokol! ... Hatalmas aknavető- és páncéltörőágyú-tüzet kaptunk. Valószínűleg a Mura túlsó partjáról is erősen támogatták a hídfőben levő csoportokat."[106]

A fergeteges tűz az ejtőernyős katonákat a földhöz szögezte, de keményen kitartottak. Miután a parancsnokok jelentést küldtek hátra a helyzetről, a hadosztályparancsnokság mindhárom szakaszt visszavonta a falu határáig, ahol tüzelőállást foglaltak és számba vették veszteségeiket.

„Klein Miklós, a vaskeresztes őrvezető és egy honvéd hősi halált halt! Hárman megsebesültek. Lassú Bandiék ... többet kaptak az ellenséges tűzből ... Kilenc halottja volt Bandinak, 21-en megsebesültek és csak ketten maradtak épségben. Bandi is három helyen: a fején, a combján és a csuklóján sebesült aknaszilánktól."[107]

Néhány órán belül egy harckocsikkal megerősített német rohamszázad felszámolta a hídfőt, és a harci zaj elcsitult. Ezután sor kerülhetett a sebesültek elszállítására. Erről Porvay hadnagy számol be:

„Remete főhadnagy úr elküldte az egyetlen páncéltörő vontatónkat, egy Fordot. Alig kezdtük meg a sebesültek berakását, az utca hosszában »Sztálin-orgona« sorozat zúgott végig. Csukafejessel buktunk a gépkocsi alá. Talán 5—6 perces lődözés után folytathattuk csak munkánkat ... Súlyos sebesült ... csak egy volt: valamelyik lába cafatokban lógott! Nagyon sok vért veszített már. Csak őt kellett fektetnem. A többiek kisebb-nagyobb szilánkokkal ültek és álltak a kocsiban. Szerencsésen beszállítottam őket a gránátos ezred kötözőhelyére."[108]

Ezután ebben a térségben nem került sor további katonai kezdeményezésre. A Mura nyugati oldalát megerősítették, s a Szent László hadosztály gondoskodott Wernsee körzetében ennek védelméről. Szovjet részről nem lett volna értelme a további áldozatoknak, a háború döntő csatájára ekkor már Berlinnél került sor.[109]

Az ejtőernyős alakulatok utolsó hónapjai

Amikor az első ejtőernyős-zászlóalj március 19-én elindult Veszprém, majd Nemesvámos irányába, a II. zászlóalj Pápán már a város keleti határán található védővonalat megszállva élt tábori életet. Itt az alakulat utászai a lakosság által kiásott lövészárkokból jelentős védelmi rendszert teremtettek géppuskaállásokkal, vastag gerendákkal megerősített fedezékekkel.[110]

Ennek az alegységnek a sorsáról az egyik század parancsnoka, Kövesdy Dezső főhadnagy tudósít bennünket tömören, naplószerűen:

105 *Porvay István* emlékezése, 33. o.
106 Uo.
107 Uo.
108 Uo. 34. o.
109 *Porvay István* szóbeli közlése.
110 *Szakács Ferenc* emlékezése.

„Március 18-án elrendelték a páncélos riadót, s az 1./II. eje. zlj. megszállta a kijelölt védőállást. A zlj. itt maradt egészen márc. 25-ig. Márc. 18-a és 25-e között egy este bombázták Pápát ...

Márc. 25-én egész nap német csapatok vonultak vissza Pápán keresztül. Késő délután minden mozgás megszűnt. Tudtuk, hogy a következő lépés az oroszok bevonulása, ill. támadása lesz. Besötétedéskor a századok a zlj. pk. parancsára visszavonultak s egy megadott ponton gyülekeztek. Innen menetoszlopban irány Vág."[111]

Miért nem védte Pápát ez a hadilétszámú zászlóalj?

Tudomásunk szerint Pápa akkori vezetője és Makray Ferenc százados, zászlóaljparancsnok között olyan megállapodás született, hogy a szovjet csapatok megérkezése után az alakulat harc nélkül elvonul, így megkíméli a műemlékekben gazdag várost a pusztulástól.[112]

Március 26-án a Rába mentén kiépített Zsuzsanna-vonalban volt a zászlóalj védőállásban, 27-én azonban már a nyugati határ felé menetelt. Erről az útról így ír Marosújvári zászlós:

„A Rába vonalán túl felgyorsult a visszavonulás üteme. A német páncélosoknak már nem volt üzemanyaga, ezért nagyon sok harckocsit és rohamlöveget robbantottak fel ... Láttam olyan eseteket, mikor egy »Tigris« harckocsi két vagy három harckocsit vagy rohamlöveget vontatott ... A határ felé özönlő csapatokat az IL—2-es csatarepülők állandóan támadták, és igen nagy veszteségeket okoztak. Szombathely közelében elhaladva egyik nap estéjén végignéztük a város bombázását. Szörnyű volt! Így értük el a magyar határt, ha jól emlékszem, Búcsúnál. A magyar határ átlépése előtt megálltunk ... Itt nagyon sok bajtársam bejelentette hazatérési szándékát, főleg azok, akik családosak voltak, és nem akarták vállalni a további bizonytalan jövőt. Úgy érezték, hogy a haza védelmével kapcsolatos kötelezettségüknek eleget tettek. Hazatérésük elé semmi akadályt nem gördítettünk, és keserű szívvel vettünk tőlük búcsút ... Tanúja voltam több öngyilkosságnak is, mert voltak, akik úgy érezték, mindennek vége, nincs értelme további életüknek."[113]

Tehát számban erősen megfogyatkozva lépett a II. zászlóalj Burgenland területére. Az egyik századparancsnok mintegy 600 főre teszi azoknak a számát, akik a határon átlépve megmaradtak az alakulat kötelékében.

Kövesdy főhadnagy emlékezésében a következőket találjuk:

„Ápr. 1-én, húsvét vasárnap délelőtt átléptük a burgenlandi határt. Megtaláltuk a Szt. L. ho. vonatát is (anyagi) valamelyik kis állomáson Burgenlandban. Ezen a napon vitéz Makray szds. magához rendelt s megkérdezte, hogy akarok-e vele menni egy felderítő útra Lispe környékére. Az volt a feltételezése, hogy az olajmezőket a végsőkig fogják védeni. Úgy gondolta, hogy itt még magyar területen fogja hasznosítani az eje. zlj-at."[114]

A felderítő úton Makray százados fogságba esett, a zászlóalj parancsnokságát Platthy Győző fhdgy. vette át. Ezután kellemetlen epizód történt, melyről Kövesdy főhadnagy a következőkben számol be:

„Ápr. legelején egy éjjel egy német SS-alakulat vette körül a zlj-at és a különböző eje. szálláskörleteket egyidejűleg lefegyverezte. Pisztolyon és kézigránáton kívül minden fegyvert elvettek ... A zlj-at Grazba irányították."[115]

111 *Kövesdy Dezső* írásos közlése.
112 Uo.
113 *Marosújvári Géza* emlékezése, 16. o.
114 *Kövesdy Dezső* írásbeli közlése.
115 Uo.

Ennek az affénak az előzményeit igen jól megvilágítja Gosztonyi Péter:

„A Magyar Királyi Honvédség bomlása a németek előtt sem volt titok. Különösen Hermann Balck, a páncélos csapatok tábornoka, a Dunántúlról kiszorult 6. német hadsereg parancsnoka volt az, aki — amúgy sem szívlelve a magyarokat — szóval és tettel egyaránt állást foglalt a német oldalon még kitartó honvédséggel szemben.

Március 31-én arra az — általa nem ellenőrzött — hírre, hogy a Szent László hadosztály átállt a szovjet oldalra, sőt a Wehrmacht ellen fordította fegyverét, külön parancsban elrendelte, hogy a 6. hadsereg területén található összes magyar csapatot azonnal le kell fegyverezni."[116]

A vád egészében nem volt igaz, s az intézkedés nem a Szent László hadosztályt, hanem más alakulatokat sújtott. Erről Gosztonyi Péter a következőket írja:

„Amikor az ominózus parancs napvilágot látott, a Szent László hadosztály már nem a Balck-féle 6., hanem a 2. páncélos hadsereg alárendeltségében a Balatontól délre Szentkozmadombja és Zügörhida körzetében fedezte a német csapatok visszavonulását. Ezt a tényt Balck a háború utáni évtizedekben sem akarta tudomásul venni."[117]

A zászlóalj további sorsát ismét Kövesdy Dezső főhadnagy emlékezéseinek segítségével tudjuk nyomon követni:

„Ápr. 10-én a lefegyverzett 1/II. zlj. beérkezett Grazba. Később a zlj. innen indult útba Tobelbad—Wildon—Leibnitz—Strass—Sentiljen át Widem területére, hogy azon a vidéken csatlakozzék az 1./I. eje. zlj-hoz."[118]

Már április második fele volt, mikor a II. zászlóalj beérkezett a Szent László hadosztály védőkörletébe. Ha nehezen is, de itt felfegyverezték őket, s a továbbiakban részt vettek a Mura vonalának védelmében. Ezt a védelmi szakaszt a II. zászlóaljhoz tartozó Marosújvári Géza zászlós leírásából ismerhetjük meg:

„... egy kis osztrák településtől, Warnseetől keletre a Mura partján foglaltuk el védőállásainkat. Szakaszom sávjában egy felrobbantott vasúti híd volt, melyet gyalogos átkelésre még használni lehetett volna. Védővonalunk előtt a partrész el volt aknásítva, a sebes folyású Mura partján nagy, sík terület húzódott. A szovjet egységek a Mura túlsó partján voltak tüzelőállásban. Viszonylag csend volt, csak néha kaptunk aknavetőtüzet. Szakaszom közvetlenül a folyó partján, már korábban kiépített állásokban helyezkedett el. A jól megépített bunkerekben biztosított volt a pihenés is. Védőkörletünket magas, erős fák fedték, így minden ideális volt. Tavasz volt, a nap már melegen sütött, viszonylag jól éreztük magunkat."[119]

A védővonal nem kötötte le egészen a parancsnokság erőit, mód volt a csapatok újjászervezésére. Ekkorra ugyanis a különböző magyar alakulatoktól ide irányított katonákból 10 000 főre egészült ki a hadosztály létszáma. Az átszervezés során az ejtőernyős ezred megszűnt, helyette létrejött az úgynevezett „rohamezred", az ejtőernyős katonák valamennyien ide nyertek beosztást.[120]

A háború közeli befejezésének hírére az események felgyorsultak. Kövesdy Dezső főhadnagy erről a következőket írta visszaemlékezésében:

„A hadosztály V. 7-én 0 óra 15 perckor erős leplező járőrök visszahagyásával levált a Mura folyóról. Az ellenség, leginkább bolgárok, meglehetősen lassan nyomultak előre.

Május 8-án a Szent László hadosztály parancsnokság (Leutschach, Stájerország)

116 *Gosztonyi Péter:* i. m. 366. o.
117 Uo. 367. o.
118 *Kövesdy Dezső* emlékezése.
119 *Marosújvári Géza* emlékezése, 17. o.
120 *Kövesdy Dezső* írásos közlése.

rádió útján értesült a fegyverletétel elfogadásáról, aláírásáról. Ezt tudva a hadosztály elhatározása az volt, hogy mindent elkövet, hogy V. 9-én a hajnali órákig elérje az angol csapatokat.

A ho. csapatainak éle V. 10-én érte el a Kor-Alpe gerincvonalát. Itt volt az angol csap-ok harcelőőrsének vonala (8. brit hds. 6. pc. ho-a). A Szent László hadosztály zöme ezen a napon a reggeli órákban érte el Deutschlandsberget, mely még a Kor-Alpe lábánál van. Igen nagy volt a torlódás. Parancs értelmében ezen a környéken kellett elhagyni a hadosztály tüzérségét és nehéz fegyvereit. A zöm csak délután tudott a Kor-Alpe gerince felé elindulni. A menet »lépcsőkben« történt."[121]

Deutschlandsbergben az ott kialakult torlódásban része volt annak is, hogy közben Graz felől szovjet páncélos ék közelítette meg a községet. A fegyverszünet hírére a magyar katonák közül innen sokan nem akartak tovább menni, a szovjet zónában kívántak maradni, mert azt remélték, így hamar hazajutnak.

Kecskés Miklós, az ellátó oszlop szakaszvezetője is ezek közé tartozott:

„... főként a pápaiak haza akartak jutni. Én sok más pápaival együtt a hazatérést választottam. Jó sokan összeverődtünk ... és megindultunk hazafelé. Murekig jöttünk vissza, ott aztán betereltek bennünket egy táborba. Innen visszavittek bennünket Feldbachba, onnan gyalogmenetben hoztak Jánosházáig, innen Intapusztára kerültünk, majd bevagonírozták bennünket, és hadifogság lett a vége."[122]

A diák-katonák egy részét fiatal korukra való tekintettel hazaengedték. Ezek Pápán május végén már iskolapadokban ültek. Ilyen volt Boncz István is, aki még ezen a nyáros sikeres képesítő vizsgát tett az Állami Tanítóképző Intézetben.[123]

A hadosztálynak az angol zóna felé tartó menetoszlopa Freiland és St. Oswald érintésével igen kimerítő, nehéz menetelés után majd 2000 m-es szintkülönbséget leküzdve, hóesésben jutott el az angol övezetbe május 11-én. Először a Preitenegg előtti erdőben felkészültek a szemlére, majd a városban teljes fegyverzetben díszelgésre került sor. Az angol parancsnok úgy intézkedett, hogy Deinsburg területén helyezkedjenek el. Erről az eseményről így ad számot Gosztonyi Péter történész:

„Szügyi vezérőrnagyot május 11-én este az angol hadosztályparancsnok udvariasan fogadta, katonáinak megengedte, hogy teljes fegyverzettel tisztelegjenek előtte, sőt meghagyta azután is a fegyvereiket. Továbbá utasítva a magyar tábornokot, hogy Preitenegg területéről vonuljanak Waldstein, St. Leonhardon keresztül Deinsburg területére, ahol újabb parancsokat fognak kapni."[124]

Az újabb parancsra mindössze egy hónapot kellett várniuk:

„1945. június 12-én a brit katonai hatóságok a megszállási övezetükben levő magyar csapatok még meglevő fegyvereit elvették és — tisztjeik vezetése mellett (akik viszont megtarthatták oldalfegyvereiket) — munkás zászlóaljakká szervezték át őket. A Szent László hadosztály is »leszerelt«: belőlük két munkás csoport alakult, összesen 4000 fővel. Villach környékén a mezőgazdaságban dolgoztak."[125]

De vajon miért maradt a háború befejezése után még egy hónapig fegyverben ez a magyar alakulat az angol övezetben?

A választ erre a kérdésre Goór György alezredes levele adja meg, aki a Szent László hadosztály rohamezredének volt a parancsnoka:

„... hadosztályunk angol fennhatóság alatt is fegyverben maradt, sőt tetemes fegyverkiegészítést kapott, mert az angol vezetés akkor még úgy tudta, hogy a Dunántúl angol megszállási zóna lesz, s a Szent László hadosztályt — mint magyar rendfenntartó erőt — oda magával akarta vinni ..."[126]

121 Uo.
122 *Kecskés Miklós*, volt ejtőernyős szakaszvezető emlékezése, hangszalagon. A szerző birtokában.
123 A szerző személyes tapasztalatai.
124 *Gosztonyi Péter:* i. m. 399. o.
125 Uo.
126 Uo.

1945-ben az angolok megszüntették a magyarok hadifogságát, így Magyarországra történő visszatérésük vagy nyugatra vándorlásuk elé senki sem gördített akadályt. A legtöbben hazatértek, de nem volt kevés azok száma sem, akik más földrészeken: Ausztráliában, Dél-Amerikában, Kanadában, az Egyesült Államokban teremtettek maguknak otthont. Érdekes, hogy a pápai ejtőernyős ezredben töltött időnek az emléke bennük talán még élesebben, jobban él, mint azokban, akik Magyarországon töltik nyugdíjas éveiket.[127]

127 *Marosújvári Géza* szóbeli közlése.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MOLNÁR ANDRÁS

„NEMZETI ŐRSEREG" FELÁLLÍTÁSÁNAK TERVE 1843-BÓL

„Fenálló katonaság most azon rémváz, mellyel test és lélek minden szabad mozdulatait leláncolnak, — ha egy Nemzet tőle elrablott jussait kéri, bajonettel felelnek, — ha polgári létre vágyik, bajonett jelen meg, — bajonett jön, ha a sajtó szabadon mozog, — bajonett érkezik, ha szabadon szólnak, — bajonett és mindég bajonett"![1] 1834 februárjában Nagyenyeden tartott rendkívül éles hangú beszédében ezekkel a szavakkal összegezte Wesselényi Miklós a szabadelvű magyar ellenzéknek a császári hadseregről alkotott véleményét.[2]

Az 1723 óta fennálló állandó hadseregben a magyar ellenzék ekkor a németesítés, és (okkal) a politikai elnyomás eszközét látta, s vele, mint a létét, rendi önkormányzatát fenyegető veszéllyel szállt szembe.[3] E szembeszállás, ha mérsékelten is, de két látható vonalon bontakozott ki: a magyar nemesi felkelés reformjának sürgetésében és az állandó hadsereg magyarosításának kísérletében. A nemesi felkelés utolsó átfogó rendezése még 1808-ban történt (1808: 2., 3., 4. tc.). 1827-ben (15. tc.) ugyan kirendeltek egy bizottságot az inszurrekció reformtervének kidolgozására is, de az 1830-ra elkészült tervezet nem tartalmazott lényegesen új elemeket, és gyakorlatilag semmi előrelépést nem jelentett. A kérdés a további országgyűlési tárgyalások során is mindvégig háttérbe szorult a „fő korkérdések" mellett, az ország honvédelmi rendszerének reformja nem került érdemi tárgyalás alá.[4]

A hadseregen belüli magyarnyelv-használat és nemzetiségi összetartozás kérdését az ébredő nacionalizmus állította előtérbe. Az 1830-as évek második felétől mind a megyékben, mind az országgyűlési tárgyalások során megfogalmazódtak olyan követelések, hogy a magyar legénységű ezredeket magyar tisztek, magyar vezényleti nyelven vezessék, a tisztek hazafias szellemű képzésére állítsák fel a Ludovika Katonai Akadémiát és felmerült az a gondolat is, hogy a magyar katonákat ne csak az uralkodó, hanem az ország (rendi) alkotmányának védelmére is eskessék fel.[5] A hadsereg magyarosítására tett kísérletek — éppen mert az abszolutizmus legfőbb támaszának egységét fenyegették — nem járhattak sikerrel, az egyetlen eredményt a magyar katonai szaknyelv — a magyar nyelvű szakirodalom — megszületése jelentette.[6] Mindezek mellett, elsősorban külföldi példák nyomán (és a nacionalista eszmék hatására) az 1830-as évek közepén felmerült a nemest—„nemtelent" egy hadseregben összeolvasztó „nemzeti sereg" gondolata is: „Az újabb időknek leg-

1 Zala megyei Levéltár (ZmL) Séllyey család levéltára. Séllyey Elek politikai iratai. Wesselényi Miklós 1834 februárjában, Nagyenyeden mondott beszédének egykorú másolata.

2 A beszédre a február 11-i véres kolozsvári incidens után került sor. Ennek körülményeiről bővebben: *Trócsányi Zsolt:* Wesselényi Miklós. Bp., 1965. 221—223. o.

3 Frissen élt még a magyar nemesség emlékezetében az 1823-as év, amikor katonai erővel sikerült csak a kormánynak az ellenzéki megyéket letörni, s a törvénytelenül kivetett adót és újoncokat beszedni.

4 *Horváth Mihály:* A magyar honvédelem történeti vázlata. In: *Horváth Mihály:* kisebb történeti munkái. I. k., Pest, 1868. 241—243. o.

5 *Bényei Miklós:* A Ludovika Katonai Akadémia kérdése a reformkori országgyűléseken. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1986. 2. sz. 300—311. o.

6 Magyarország hadtörténete. I. k., Bp., 1984. 444. o.

dicsőbb intézete a *Nemzeti Őrség*" — jelentette ki például idézett beszédében Wesselényi Miklós. (A „Nemzeti Őrség" [Nemzeti Őrsereg] kifejezés, abban az értelemben, ahogy az a magyar reformmozgalom elképzeléseiben megjelent, ekkor még a „reguláris nemzeti haderőt" jelentette.[7] A szókapcsolatban a „nemzeti" jelző nem csupán „tisztán nemzetit", „magyart" jelentett, de jelentette azt is, hogy „a nemzet egészét, nemest—»nemtelent« egyaránt átfogó".)

A belpolitikai helyzet az 1840-es évek elejére érett meg arra, hogy az átfogó társadalmi reformprogramhoz kapcsolódva hivatalos fórumokon is szóba kerülhetett a (jogegyenlőség és köztehervíselés elvére épülő) nemzetőrség kérdése is. A kezdeményezés dicsősége e téren gróf Zichy Ottót, a liberális mosoni arisztokratát illeti.[8] A 26 éves ifjú, háta mögött immár egy évtizedes katonai tapasztalattal (miután kilépett a császári hadseregből), nyilvános politikai pályafutását rögtön azzal kezdte, hogy Győr vármegye 1841. december 14-i közgyűlésén indítványozta egy más nemzetek mintájára szervezett „Nemzeti Őrsereg" megalakítását. Javaslatát azzal indokolta, hogy az „Éjszaki nagy hatalom" (a cári Oroszország) fenyegetésével szemben az ország honvédelmi rendszerének reformjára van szükség, s a meglevő védelmi erők (a reguláris állandó hadsereg és az inszurrekció) csak a „nemzeti őrsereggel" kiegészítve szállhatnak szembe sikeresen „Oroszország hódítási vágyával".[9]

Indítványát Zichy Ottó a megye 1842. január 10-i gyűlésén újfent, most már írásban is előterjesztette. A tervezet, „mely szerint bizonyos korban mindenki a honvédelemre ki állani, s ennek teljesítése végett az időszakonkénti fegyvergyakorlatokra köteleztetnék",[10] heves vitát váltott ki. A konzervatívok véleménye az volt, hogy mivel az állandó hadsereggel való rendelkezés joga az uralkodót illeti, a rendek csak a nemesi felkelés reformjáról tanácskozhatnak, így a „nemzeti őrsereget" is csupán a nemességre terjesszék ki. Zichy Ottó erre a következőket válaszolta: „...a szokásban volt insurrectio itt nem lehet korlátozó szabály, mert ez különféle vala, és tudjuk, hogy insurrectio rendeltetett cum universis gentibus is, az egész népességnek fölkelése, tehát nem ellenkezik az insurrectio természetével a nemzeti őrség szerkezetét most is az egészre kiterjeszteni. *Ha nemzeti őrséget az egész népre ... kiterjesztettet akarunk, szükség mindenek előtt, hogy a jog előtti kiváltság megszűnjék, a terhek viselésében a szabadságban egyenlőség hozassék be.* (Kiemelés a szerzőtől.) Ha tehát nemzeti őrséget akarunk, mindenek előtt a haza iránt szeretetet ébresszünk, s ekkor az adott fegyver bizonyára csak a haza védelmére fog használtatni, mit ma még alig remélhetni, s azért a behozandó nemzeti őrséget más intézeteknek kell megelőzniük (...) [Poroszországban] 1806 előtt csak nemes lehetett a katonaságnál tiszt, és mi lett a következés? mutatja jenai csata; ezután az érdem vétetett tekintetbe, a katonai rendszer javítatott, s az által Poroszország, ámbár földterülete csekélyebb, mégis oly befolyást és tekintetet szerzett magának, hogy minden világérdekű tárgyban ő is határoz. De itt a katonaság a kormánytól függ, mit indítványozó a behozandó nemzeti őrségre nézve nem akar; ez függjön a nemzettől."

Miután a győri konzervatívok is felismerték, hogy „e kérdés lényeges változásokkal van összekötve, úgy, hogy ezek szükségkép megváltoztatják a mostani viszonyokat", az volt a véleményük, hogy „óvakodva kell a fontos kérdésbe ereszkedni". Az egyik konzervatív felszólaló azzal a kijelentéssel igyekezett az indítvány ellen hangulatot

7 Az 1848 tavaszán felállított „nemzetőrség" ezzel szemben döntően karhatalmi erő volt, a reformkori értelmezéshez 1848-ban sokkal inkább a „honvédség" állt közelebb.

8 Zichy Ottó rövid életrajzai: *Szinnyei József:* Gróf Zichy Ottó, ezredes és dandárparancsnok (Komárom 1848—49-ben. 26. közlemény). In: *Hazánk*, 1887. 7. k., 12. o.; *Szinnyei József:* Magyar írók élete és munkái. XIV. k., Bp., 1914. 1827. hasáb; *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban Bp., 1983. 341. o.; *Bona Gábor:* Vasmegyei 48-as honvéd törzstisztek nyomában. In: *Vasi Szemle*, 1984. 3. sz. 407. o.

Az 1840-es években Zichy Ottó a Győr és Moson megyei liberális ellenzék vezére volt, ezt a szerepét részletesen feldolgozta *Balázs Péter:* A forradalom előtt. Zichy Ottó és liberális társai a győri és mosoni megyegyűléseken. In: *Tanulmányok Győr és vidéke történetéből*, Győr, 1978. 79—96. o.; v.ö. *Balázs Péter:* Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején. Bp., 1980. 180—208. o. Az utóbbi munkák „nemesi őrsereg"-ként említik a javaslatot, a többi vázlatos életrajz nem tesz említést róla.

9 Az 1841. december 14-i győri megyegyűlésről: Győr-Sopron megyei Levéltár l. Győr (GySmL 1.) Győr vármegye nemesi közgyűlésének iratai (Kgy. ir.) 1841:2776., *Pesti Hírlap*, 1842. január 1. 105. sz. 2. o.; v.ö. *Varga János:* Helyét kereső Magyarország. Bp., 1982. 97. o.

A források győri felkutatásában nyújtott segítségért ezúton is köszönetet mondok Dominkovits Péternek, a győri Xantus János Múzeum munkatársának.

10 GySmL 1. Kgy. jegyzőkönyv (jkv.) 1842:130.; vö. *Pesti Hírlap*, 1842. január 30. 113. sz. 70. o.

Zichy Ottó, mint a győri „polgári nemzeti őrsereg" őrnagya, 1846. (Xantus János Múzeum, Győr)

teremteni a nemesség körében, hogy *„legyen-é nemzeti őrség vagy sem, egy e kérdéssel: legyen e nemesség vagy sem?"*[11] (Kiemelés a szerzőtől.)

Zichy Ottó indítványát a konzervatív többség ellenére nem vetették el, csupán elodázták a döntést azzal, hogy a tervet „a most létező törvényes hazai védelem rendszerhez való alkalmaztatás" végett a megye országgyűlési követutasításait kidolgozó választmány elé utalták.[12] A nemzetőrség kérdése így Győr megyében jó egy évre lekerült a napirendről, s Zichy Ottó tervezete egészen 1843 tavaszáig (az országgyűlés „előestéjéig") a megye levéltárában porosodott.

Zichy Ottó indítványában nem véletlenül (és nem alaptalanul) hivatkozott az orosz nagyhatalom fenyegetésére. Oroszország hegemonista balkáni politikája az

11 A vitáról részletes beszámolót közölt a konzervatív *Világ*, 1842. január 29. 9. sz. 67. o.
12 GySmL 1. Kgy.jkv. 1842:130.

1820-as évek végén még a birodalom katonai vezetésében is felvetette Magyarország „megerődítésének" gondolatát.[13] Bármilyen érdekellentétek is állították azonban szembe a „keleti kérdés" kapcsán a két reakciós nagyhatalmat, a „Szent Szövetség" politikai érdekközössége és az 1833-as münchengrätzi szerződés egyelőre erősebb köteléknek bizonyult. A magyar ellenzék ennek ellenére nem látta biztosítottnak az ország integritását, sőt (már csak a lengyel szabadságharc leverése miatt is) az osztrák—orosz politikai szövetségben a szabadságmozgalmak közös eltiprására tett kísérletet látta. A „cárizmustól" való félelem párosult a „pánszlávizmustól" való félelemmel, s a születőben levő nemzet joggal tartott tőle, hogy Oroszország részéről több oldalról (közvetve és közvetlenül is) támadás érheti.

Oroszország fokozódó balkáni beavatkozása különösen nagy riadalmat idézett elő a liberális magyar ellenzék körében 1842 nyarán, őszén. Az orosz fenyegetés (kissé el is túlzott) ténye szolgáltatott okot és ürügyet arra, hogy az ország védelmi rendszerének „levegőben lógó" reformját napirendre tűzzék — immár országos méretekben is. 1842 őszén mind a liberális mozgalom balszárnya, mind a Pesti Hírlap felkarolta a nemzetőrség Zichy Ottótól származó eszméjét, és az ellenzék törekvése ettől kezdve arra irányult, hogy a nemzetőrség követelését, ahol csak lehet, iktassák be az országgyűlési követutasítások sorába, hogy az a törvényhozás elé kerülhessen.[14] Ebbe a folyamatba illeszkedett Perczel Mór Fejér és Tolna megyében beteriesztett indítványa,[15] s így válik érhetővé, milyen politikai jelentősége volt Horváth Mihály 1842. november 22-én elhangzott, „A magyar honvédelem történeti vázlata" c. akadémiai székfoglalójának, melyben ő is a „nemzeti vagy inkább polgári védhadrendszer" megteremtéséről beszélt.[16]

Az 1843 tavaszán összeülő megyei követutasítási választmányok, majd a követutasításokat elfogadó megyegyűlések elé kerülő nemzetőrségi javaslat szokatlanul heves vitát váltott ki. A kérdés ugyanis szoros kapcsolatban állt az ekkor legtöbbet vitatott, és legdühödtebben támadott liberális javaslattal, a nemesi adózás tervével. A nem nemeseket is magában foglaló nemzetőrség tervének bukását így éppen az okozta, hogy a konzervatívok országszerte leszavaztatták a közteherviselés elvére épülő javaslatokat. A követutasítások egy részébe ugyan maga a fogalom (nemzeti őrsereg) bekerült, de azt csak mint „nemesi őrsereget" értették, ami végül is az inszurrekció reformjává szelidítette az eredeti elképzelést.[17]

Győr vármegye követutasítási választmánya 1843 áprilisában vitatta meg Zichy Ottó javaslatát. Az 1842-es tervezet mellé erre az alkalomra Zichy Ottó egy újabbat is elkészített, s azt is a választmány elé terjesztette. A választmány elvileg elfogadta ugyan a nemzetőrség szükségességét, de kikötötte, hogy csupán „a Nemesi karbul alakíttandó Nemzeti Őrséget" pártolja. Javasolta továbbá, hogy a követek a nemesi felkelés reformtervének beadását sürgessék inkább, s amíg az el nem készül, minden további tervezgetést függesszenek fel.[18]

A választmány javaslata és Zichy Ottó újabb terve 1843. április 29-én került a megye közgyűlése elé. Itt elfogadták és a követeknek utasításul adták Zichy Ottó második (valószínűleg módosított) tervezetét. Egyidejűleg határozat született arról is, hogy a tervezetet kinyomtatják és közlik minden megyével.[19] Hiába vállalta azonban Zichy Ottó még a nyomdai költségeket is magára, a helybeli cenzor nem adott engedélyt a kinyomtatásra. „A mik itten foglaltatnak, a Győri Kir. Könyvvizsgáló hatalmát fölül múlják, s a Budai könyv vizsgálat társulata köréhez tartozandók" — írta Zichy tervezetére.[20] Tervének kálváriáját később egyik országgyű-

13 *Horváth Jenő:* Magyar diplomácia 1815—1918. Bp., 1928. 8. o.
14 *Varga J.:* i. m. 93—114. o., „Félelem a cárizmustól, pánszlávizmustól" c. fejezet.
15 A Fejér megyei indítványról: *Pesti Hírlap*, 1842. október 27. 190. sz. 757. o. és *Világ*, 1842. november 2. 88. sz. 715. o.; v.ö. *Borus József:* A szabadságharc honvédseregе és hadműveletei 1848—1849. In: *Borus József—Andrássy Antal:* Örökség. Kaposvár, 1974. 5. o. és Magyarország hadtörténete I. k. 445. o. Tolnáról: *Pesti Hírlap*, 1842. december 11. 203. sz. 870. o.
16 *Márki Sándor:* Horváth Mihály. Bp., 1917. 59. o.; v.ö. *Borus—Andrássy:* i. m. 5—6. o. és Magyarország hadtörténete I. k. 445. o.
17 *Varga J.:* i. m. 111. o. Az 1843—44-es országgyűlés azonban még ilyen formában sem foglalkozott a honvédelem reformjának kérdéseivel.
18 GySmL 1. Kgy. ir. 1843:1269.
19 GySmL 1. Kgy. jkv. 1843:1269.
20 GySmL 1. Kgy. jkv. 1843:1597.

Zichy Ottó, mint a győri honvédegylet elnöke, 1868 körül (Xantus János Múzeum, Győr)

lési beszédében (mint a sajtó szabadságán esett egyik újabb sérelmet) maga Zichy Ottó mondta el: „... Budára siettem, de ott is a censor akadályokat tevén, a Helytartótanácshoz folyamodtam, onnan a Cancelláriához utasíttattam, a cancellária sem engedte kinyomtatni, bár ha ezen egész tárgy az ország érdekében állott: midőn tehát láttam, hogy e részben semmire sem megyek, egyedül a győri lelkes ifjúságnak köszönheti Győr megye, hogy körlevele az illető hatóságok kezébe jutott: mert azon lelkes ifjúság magára vállalta, a mennyi hatóság létez, annyi példányba leírni..."[21]

A megyék végül is mint Győr megye kézírással „sokszorosított" körlevelét kapták kézhez Zichy Ottó tervezetét, de már későn, 1843 májusában, a követutasítások elfogadása után, s alig néhány nappal az országgyűlés megnyitása előtt. Az alaputasításokra így nem lehetett hatással, s az ekkorra már általános konzervatív előretörés miatt sem kaphatott akkora figyelmet, amekkorát megérdemelt volna.

A győri közgyűlés iratai között ma már Zichy Ottó egyik eredeti tervezete sem található meg, a második (az 1843-as) változat itt közölt másolata mint Győr megye 1843: 1269. sz. átirata a Zala megyei Levéltár gyűjteményében, a vármegye közgyűlésének iratai közt maradt fenn.[22]

A tervezet első részében hosszú bevezető indokolja a nemzetőrség szervezésének szükségességét. Zichy Ottó itt is az orosz fenyegetés tényéből indul ki, biztosítja az uralkodót a nemzet hűségéről, s mintegy felajánlja az új lehetőséget, a nemzetőrséget a „haza és a trón" védelmére. A tapintatosan fogalmazott javaslat indokai közt szerepel az is, hogy az ország védelmére mind a francia háborúkban „levitézlett" nemesi felkelés, mind — a zömében a birodalom örökös tartományaiban lekötött — állandó hadsereg elégtelen, ezért egy ezeket kiegészítő, új típusú haderőre van szükség. A javaslattevő bevallott célja: csupán „megpendíteni" a kérdést, „az egész terv rendszeres kidolgozása országos választmányra lenne bízandó".

A nemzetőrség szervezésének kulcskérdése, hogy „*a létesítendő Nemzeti Őrség Nemes és nem Nemesekből álló egy testület*" lenne (kiemelés a szerzőtől), szerényen bújik meg a tervezetben. Valószínűleg a konzervatív nyomás hatására módosult e második változat úgy, hogy a létesítendő nemzetőrség 8383 fős „törzséből" csupán 564 fő lenne a nem nemes (alig több mint 7%!). Ez a törzs alkotná a tisztikarát annak az új nemzeti haderőnek, melyben háború esetén minden magyar köteles lenne hazáját védeni.

A terv vázlatos, elnagyolt, s csak egy későbbi, részletesebben kidolgozott, továbbfejlesztett változatából (mely ugyan 1848 nyarán jelent meg, de lényegét, koncepcióját tekintve még szintén a reformkorban keletkezett) derül ki egyértelműen, hogy a porosz katonai rendszer (Landwehr) szolgált mintául Zichy Ottónak.[23]

Az 1843/44-es országgyűlés főrendi ülésein Zichy éles kirohanásokat intézett a honvédelem reformját elnapoló konzervatívok, sőt a kormány ellen is. Felismerését — hogy Oroszország és Bécs érdekei valahol összefonódnak — nem rejtette véka alá: „...nincs többé érdekünk, melyet fegyveres kézzel védelmezhetnénk, mert hogy ne legyen, — gondoskodott a bécsi minisztérium, melynek kezébe vannak adva legszentebb érdekeink, — gondoskodott arról, hogy annak idejében a muszkáknak egész tisztelettel egy pár Anna-rendnek becserélésével felváltásával átengedhesse. Igaz, hogy nincs is nagy oka annak, miért fegyverkeznénk fel magunkat annyira a muszkák ellen, mert akár Metternich úr, akár Nesselrode vegye kegyes pártfogásába ezen a sors által annyira megvert hazánkat, a dolog mindegyre megy — a hazának ügyei e részben is egész az elárulási határig jutottak."[24]

Zichy Ottó 1843-as tervezete — mely az első konkrét reformkori elképzelés az önálló nemzeti haderő felállításáról — közvetlenül ugyan nem volt hatással az országgyűlés munkájára, de (miután közismertté tette és népszerűsítette a „Nemzeti Őrség" intézményét) közvetetten hozzájárult az 1848-as nemzetőrség létrejöttéhez.

21 1843-dik évi május 14-én rendeltetett magyar-országgyűlésen a méltóságos főrendeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsony—Pest, 1844. V. k. 215. o.

22 ZmL Kgy. ir. 1843:1540.

23 *Zichy Ottó:* Nemzeti őrseregi organisatio. Győrött, 1848. 29. o. A röpirat megjelenéséről: *Hazánk*, 1848. június 22. 224. o.; v.ö. *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Bp., 1973. 142. o.

24 Főrendi napló: VI. kötet 60. o.

ZICHY OTTÓ JAVASLATA A „NEMZETI ŐRSEREG" FELÁLLÍTÁSÁRÓL[25]

Országgyűlésünk fő feladata: nemzetünk életébe betekinteni, őrködni jelenje fölött és biztosítani jövőjét. Ily nézetből indulván ki az időszaki sajtó, szívlelket rázó fájdalmas szavakba öntött keserű jóslataival fölriaszta gyöngét és erőst: az északi roppant hatalom növekedésének célszerű gátat vetni, másként vészt hoz reánk, és megsemmisülést! E nézet, és a polgári kötelesség szent érzete inté nemes Nógrád és Liptó megyék érdemes rendeit is, alkotmányos néphez illő szilárd és szerény szózatot emelni király és nemzet előtt, szükség idézte intézkedések, és törvények alkotásáért, melyek virágzásnak indult nemzetünket, e nagyhatalom ellenében az enyészettől megóvnák, és biztosítanák.[26] Megyém rendei lelkük lelkén érezték átrezgeni a nemes szavakat, mert méltó aggódalmat jelentő igaz betűkkel írvák. És szomorú fohász szakadt fel kebleikből, szemügyre vévén az északi roppant hatalmat, mely szemeit a Kelet-déli tartományokra szegezve, midőn egyfelől megtörte Törökhon és Perzsia erejét, másfelől jobbjával egy alkotmányos szomszéd rokon nemzetet, szívtelen zsarnoksággal, és jégszeretetlenséggel meggyilkolva, lábaival a Kaukázus független fiait, a cserkeszeket eltiporni oly rég törekszik! Mit teve, és tesz egyebet, mint hatalmas megközelítését a nagy tervnek, melynek alapja még Lengyelhon első felosztásában megvettetett: hogy rideg ős földjétől a szelídebb egű délnek húzódva, zsarnok rohamának széles szabad útat nyisson?

Jól tudják megyém Rendei a Hunkiar Eskelessi szerződés[27] ármányát, mellyel e nagyhatalom a Duna torkolatánál magának oly álláspontot néze ki, hogy izmos lábait megvethetve, Archimedesi számításaival a szomszéd békés nemzetek szent alkotmányait, egy taszítással sarkaiból kivethesse? S ennek következtében ki kétli, hogy ravasz számítása az aldunai kereskedés kulcsát is kezeire játszá? (Mellyel azt, anyagi kifejlődésünk nagy kárával, és kereskedésünk meg csökkentésével önkénye szerint elzárja s elzárhatja.) És ki nem látja a varázshatalmat, mellyel már is Szerbia és két Oláhországon[28] csak nem határtalanul uralkodik? Miként teremti, és semmíti fejedelmeit, gépelykint forgatva saját érdekei szerint a megtört félholdat?

Ily roppant hatalommali szomszédságunk — melynek nemzeteket tapodó jellemét, és igazságot, törvényszerűséget, s méltánylatot nem ismerő terjeszkedési határtalan ösztönét jól ismerjük — valóban nem kis aggódalmat szülhet megyém rendei kebelében, annál is inkább, mert szívünk mélyében fájdalmas borzalommal érezzük máris körülövedző szellemének kártékony hatását, melyet a két haza[29] határ bérceiről nemzetiségünkre fuvallott! Így tehát nem hangzának, de nem is hangozhatnának el megyém termében sem a nemes törvényhatóságok méltó szózataik sikertelenül. Kebleinkben is él a hazai forró szeretetnek, s a polgári kötelességnek szent érzete. Elhatározánk mi is alkotmányos nemzetünk királyát fölkérni, hogy szeretett hazánkra vésztjósló e roppant hatalom káros működéseinek meggátlására, jogának és hatalmának teljes erejében föllépni méltóztassék. Kijelentvén egyszersmind nyíltan, hogy szükségben nemzetünk tántoríthatatlan szeretetére, hűségére, s ereje megfeszítésére is mindenkor bizton számíthat, mert mélyen meg vagyunk győződve, hogy király és nemzetnek egyesülniök kell, ha szabadságukat, s önállóságukat szeretve sérthetetlenül kívánják fentartani. Hogy király, külhatalmakhoz csak úgy szólhat szilárd rendületlenséggel, s lépésének csak akkor lehet sikere, ha szavában a nép szava hangzik, s ha kívánsága a nép kebelérzetét tolmácsolja! És ki ezek ellenében azt merné állítani, hogy egy alkotmányos hazának királya népe nélkül is erős tudott, s tud lenni, — minthogy éppen minden ereje a népben rejlik —, annak számára ugyan hiába iratott a politika, hiába a história.

Vajmi gyöngék lennénk azonban ily roppant külhatalom ellenében, minden egyesülésünk, minden ígéretünk, s egymás iránti legforróbb indulatunk mellett is, és jövőnk alapja vajmi bizonytalan lenne, ha nélkülöznénk a hadi tudományokbani jártasság megszerzését! (Ha csak nemrég múlt idők példájaként, leghibásabb számítással polgártársainkat halomra ölteti, s így önmagunkat megemészteni nem akarnánk.) Hisz fölsajognak még az 1809, és 1813-ik években a hadi tudományokbani járatlanság miatt nemzetünkön ejtett fájdalmas sebek! Gyászos történetnek valánk tanúi, és véres emlékére lehetetlen keserű borzalommal keresztül nem rázkódnunk. Hogy tehát királyunknak védelmünkre fölemelendő szava sikeretlenül el ne hangozzék, nemzeti létünket pedig biztosíthassuk; szükség oly térről gondoskodnunk, melyen a hadi tudományokban jártasságot sajátunkká tehessük.

Én minden terek között legcélirányosabbnak vélném a „*Nemzeti Őrsereg*"[30] létesítését, melyre teljes erővel működni érdekében fekszik nem csak nemzetünknek, és Őfelségének mint magyar királynak, de mint ausztriai császárnak is. Mert a magyar s ausztriai hadierő szét van osztva elannyira, hogy nagyobb részét Olaszhon, és Rajna fölemésztik! És törne utat vad indulatának a

25 A forrást a mai helyesírásnak megfelelően közöljük.
26 Nógrád és Liptó megyék felírásairól: *Varga J.*: i. m. 110. o.
27 Az „unkiar-szkelesszi" egyezményt 1833. július 8-án kötötte Törökország és Oroszország. Törökország ebben vállalta, hogy a fekete-tengeri szorosokat — az orosz hajók kivételével — minden hadihajó előtt lezárja.
28 Havasalföld és Moldva.
29 Magyarország és Erdély.
30 A kiemelések Zichy Ottótól származnak.

Bár az egész terv rendszeres kidolgozása véleményem szerint országos választmányra lenne bízandó, mégis e' tárgyról igénytelen nézetem némelly vonásait a következő sorokban a Szekesfehérvári Választmánnyal közleni nem tartom szükségtelennek:

A felállítandó „Nemzeti Őrseg" Nemes és nem Nemesekből álló egy testület leend (: cadre :) melynek lapja minden 35^ik Nemes és minden 100 porta után, 6 nem Nemes, — tehetne pedig e' szerint közép aránnyal a 35^ik Nemesek számát 7810 re, a portak szerint felszított nem Nemesekel pedig 3611re tenni, s így az öszves Nemzeti Őr jelenleg 8283^ik állana, kik csak az értelmesebbek közül lennének választandók, és a népesség arányaiban 7, 8, vagy 9. megyékből évenként bizonyos időben például: Septembertől Octobr közepéig, és tapsaira kijövetelnének, sőt gyakran a rendes magyar — Austriai összevonult had sereggel is együtt jő, hogy ellenséges nagyobb ütközetek ről is tiszta fogalma, és gyakorlata lehetvén; magának e tekintetben ügyessé'get szerezhessen.

A Nemzeti Őrseg kijövésére jelenleg alkalmazandók a magyar gárdából kijött, s rendes hadseregnél lévő magyar egyedek, a többi értelmes magyar tisztekkel együtt. De remélhetni hogy egyszer a Ludovicea, különösen az úgy nevezett: Generalstab, — Genie- Corps, — Pontonier, — Mineur — Sapeur — Artillerie - Cavallerie, és Infanterie leg szükségesebb hadi tanok ágaiban hazánk polgárait jól kikepzetven, ez által hasznos kijövő egyedeket fog a Nemzeti Őrségnek is nyujtani.

Háború esetire kell oly törvényt alkotnunk: hogy minden magyar köteles hazáját védeni; — s hacsak ugyan is be jő a harcz ideje, akkor a felfegyverkezendő nemzet kit nyire oszlassék; egyike, minden kor hon marad szabad alkotmányunk védelmére, másika pedig szükséghez a magyar — Austriai had sereggel egyedül hazánk ügyében honunk határain kivül is harczolandó. Ezen állandó nagyobb felkelő sereg is mint tartozhatnak a 18^ik 30^ik, a másikba pedig a 30^ik 48^ik év. korunak, s ezen második felkelési osztály csak azon esetre hasz nálatós lehet ha az első felkelési osztály tsúcsából a harczra megkivánt számú egyedek ki nem kerülendnek. A haza szükségében így felfegyverkezendő hadsereg közöl pedig, a Nemzeti Őrségnél sokkal jobb egyedek, jó és alkalmi tüzi kiválásokra lesznek alkalmazandók, mert bizonyos az, hogy alkalmi jó sikerekben — költött lelkesedés szokta erőnek szokta verni. Ezeknek sokat gyakorlottaknak, és értelmes jeknek kell lenniek, hogy a nagy testület sikeresen működhessék. Ez pedig egy jól gyakorlott értelmes, s a hadi tanok minden ágaiban jártas 8283 egyedekből álló testülel, — hadi tudományilag bizonyosan kipes leend legalább is 250, ezerre menő had sereggel az legjobban formányzati, ha ez áll, és a Nemzeti Őr létre jő nyugodt kebellel nézhetjünk ejszak, kelet, dél és nyugot részekre hazánk nak, mert 250 ezer hős vedni tudnak, kik hazajokért elni s halni jarallanvágják miáll halomra konczoltassanak!

A hadi igazgatási nyelv egyedül magyar legyen a nemzeti őr létesítésére megkivánt adót országgyülésileg megh[illegible]rozandó kulcs szerint a megyék legszigorubban

Szekesfehérvár

ZÁRÁ[illegible] 3

A javaslat kéziratának utolsó lapja

nagyhatalom: első küzd piaca bizonnyal csak hazánk lenne. Számunkra pedig Olaszhonból segéd nem jöhet, a hadierőt ott kell tartani, mert jól emlékezhetünk a franciákra, kik a 15-iki júliusi szerződés következtében, a Kamrákból kétszázezer fegyveres kezekkel fenyegették Olaszhont. Ticino egészen a Mincioig nyílt,[31] itt a berohanás ellen védfalra van szükség, tehát segédet nem remélhetünk. Mincio folyón létező erősségekben: Mantua, Verona, és Peschiera várakban központosul Ausztriának nagy hadi ereje, mely legalább is 190 ezerre felrúg, s melyet szükség esetére ott kell tartani, innét nincs remény. A Bundestagi Contingentje[32] Ausztriának 120 ezerekből álló hadi erőt kíván, mely onnét lépést nem tehetvén, segélyre itt sem számolhatunk! De hol vannak még szinte számos katonaságot igénylő Ausztriának többi erősségei?

Így ki nem látja át, hogy a nagy hadi erőből hazánk védelmére mi sem marad? És ha vizsgáljuk, Északról védváraink nincsenek, mert most is ahelyett honunk szívében (talán éppen ön romlásunkra) erősítettik a komáromi vár. Hazánk a muszka rohamnak nyíltan áll, és nem lévén, ki védjen, nem ki megóvjon vad dühétől, józan következetességgel életünkre bizonyos enyészet vár, pedig ha e magyar hazát észak kitörli a nemzetek sorából, akkor bizony bizony az ausztriai tartományoknak is elkongott végórája.

Jelenünk ily reménynélküli lévén, jövőnk szomorteljes sújtoló vesszejét kikerülni önmagunktól függ, s erre szerintem csak egy, egyetlen egy út vezet: a Nemzeti Őrsereg felállítása. Mert csak ez által leszünk képesek megtámadtatásnak ellene szegülni, vagy azt kellőleg visszatorolni. Azért is polgári múlhatatlan kötelességemnek tartám a tekintetes választmánynak[33] e tárgyróli igénytelen véleményemet avégett benyújtani: méltóztatna az országgyűlési utasítások lajstromába, a Nemzeti Őrség felállítása ügyét is sorozni, s hogy lépése sikeres legyen, szükségesnek vélném, ha a tekintetes választmány elhatározna ez indítvány pártolására minden törvényhatóságokat felhívni, és egyszersmind testvéri bizalommal arra kérni, méltóztatnának a bekövetkező hongyűlésre menendő követeiknek meghagyni, hogy a Nemzeti Őrség mikénti létesíthetése tervezetének kidolgozására egy országos választmány kineveztetését eszközöljék, — mely terv még a bekövetkező Hongyűlésen tárgyaltatás alá vetetvén, hogy lépésünk késő ne legyen, — az ige testté válhasson. Ha ez meglesz, akkor remélhetjük, hogy a külhatalom ellen jelenünk felett őrködve, és jövendőnk biztosítva van!

Bár az egész terv rendszeres kidolgozása véleményem szerint országos választmányra lenne bízandó, még is e tárgyróli igénytelen nézetem némely vonásait e következő sorokban a tekintetes választmánnyal közleni nem tartom szükségtelennek.

A létesítendő „*Nemzeti Őrség*" nemes és nem nemesekből álló egy testület leend (Cadre),[34] melynek tagja minden 35-ik nemes, és minden 100 porta után 6 nem nemes, — lehetne pedig e szerint középaránnyal a 35-ik nemesek számát 7819-re, a porták szerint felosztott nem nemeseket 564-re tenni, s így az összes Nemzeti Őr jelenleg 8383-ból állana, kik csak az értelmesebbek közül lennének választandók, és a népesség arányában 7, 8 vagy 9 megyékből évenként bizonyos időben, (például szeptembertől október közepéig) és [bizonyos] helyen együvé vonulva, a haditudományok minden ágaibani jártasságra képeztetnének, sőt gyakran a rendes magyar — ausztriai összevonult hadsereggel is egybe jő, hogy ellenséges nagyobb ütközésekről is tiszta fogalma, és gyakorlata lehetvén; magának e tekintetben ügyességet szerezhessen.

A Nemzeti Őrség képzésére jelenleg alkalmazandók a magyar gárdából kijött, a rendes hadseregnél létező magyar egyedek, a többi értelmes magyar tisztekkel együtt. De remélhetni, hogy egykor a Ludovicea, különösen az úgynevezett: Generalstab, — Genie-Corps, — Pontonier, — Mineur-Sapeur, Artillerie — Cavallerie, és Infanterie[35] legszükségesebb hadi tanok ágaiban hazánk polgárait jól kiképezvén; ez által hasznos képző egyedeket fog a Nemzeti Őrségnek is nyújtani.

Háború esetére kell oly törvényt alkotnunk, hogy minden magyar köteles hazáját védeni, — s ha csakugyan is bejő a harc ideje, akkor a felfegyverkezendő nemzet két részre osztassék; egyike mindenkor hon marad szabad alkotmányunk védelmére, másika pedig szükségkor a magyar— ausztriai hadsereggel, egyedül hazánk ügyében honunk határain kívül is harcoland. Ezen általános felfegyverkezés ismét két felkelési osztályban (Aufgebot)[36] történjék: első osztályban tartózhatnak a 18-tól 30-ig, a másikba pedig a 30-tól 48-iki évkorúak, s ezen második felkelési osztály csak azon esetre használtassék, ha az első felkelési osztálybeliekből a harcra megkívántató mennyiségű egyedek ki nem kerülendnek. A haza szükségében így felfegyverkezendő hadsereg között pedig a Nemzeti Őrségnél kiképzett egyedek, fő- és altiszti hivatalokra lesznek alkalmazandók, mert bizonyos az, hogy az al- és főtisztekben — költőileg szólva — a hadi erőnek szíve ver. Ezek-

31 A „Ticino" és a „Mincio" észak-itáliai folyók, a Pó bal parti mellékfolyói.

32 Contingent = tartozék, hadtartozék. Az 1815-ben létrehozott Német Szövetség számára kiállítandó haderőről van szó.

33 Győr vármegye követutasítást kidolgozó választmánya.

34 Cadre = keret, törzs.

35 Zichy Ottó itt a régóta óhajtott Ludovika Katonai Akadémia karaira céloz: Generalstab = vezérkar, táborkar; Genie-Corps = hadmérnökkar, várnokkar; Pontonier = hidász; Mineur-Sapeur = aknász-árkász; Artillerie = tüzérség; Cavallerie = lovasság; Infanterie = gyalogság.

36 Aufgebot = fölkelés, fölkelősereg.

nek tehát gyakorlottaknak, és értelmeseknek kell lenniek, hogy a nagy testület sikeresen működhessék. És pedig egy jól gyakorlott értelmes, s a hadi tanok minden ágaiban jártas 8383 egyedekből álló testület-, haditudományilag — bizonyosan képes leend legalább is 250 ezerre menő hadsereget a legjobban kormányzani. Ha ez áll, és a Nemzeti Őr létrejő, nyugodt kebellel nézhetünk Észak, Kelet, Dél és Nyugat részeire hazánknak, mert 250 ezer hős védei lesznek, akik hazájukért élni s halni tudnak, — ne féljünk akkor, hogy polgártársaink haditanokbani járatlanságuk miatt halomra koncoltassanak!

A hadi igazgatási nyelv egyedül magyar legyen, a Nemzeti- Őr létesítésére megkívántató adót országgyűlésileg meghatározandó kulcs szerint a megyék legszigorúabban behajtván; azt országgyűlésileg választandó ország igazgatói hivatalnak beküldik, mely a szükségeket e pénztárból fedezvén, annak míly állásáról minden országgyűlésen számot adand. A tisztek pedig az illető törvényhatóságok által lesznek választandók.

Véleményem rövid vázlata előbbi soraimban foglaltatván, nélkülözhetetlen szükségesnek nem tartom többet szólani. Elég, hogy az elv megpendült, majd (mint minden korkérdéseket) megragadja azt kebel és velő, s a kellő stadiumokon keresztül víve, érettebben kifejtendi a közvélemény!

Költ Győrött Ápril. 2-án 1843. Gróf Zichy Ottó mk.

ZACHAR JÓZSEF

HETVEN ESZTENDŐS TÁVIRAT HADIK JÁNOS KORMÁNYALAKÍTÁSI FELTÉTELEIVEL

A XVIII. században kimagasló haditettei révén szegény kisnemesből grófi méltóságra emelkedett és jelentős birtokadományokhoz jutott Hadik András (1711—1790, tábornagy, pályája csúcsán a Császári-Királyi Udvari Haditanács első magyar elnöke) családjából származott a Pálócon 1863. november 23-án született és Budapesten 1934. december 10-én elhunyt Hadik János gróf. A közgazdasági érdeklődésű politikus szabadelvű párti képviselőként 1901-ben debütált, 1904-ben pedig már a főrendiházi ellenzék egyik vezére volt. Ifjabb Andrássy Gyula gróf személyes követőjeként a következő évben a 67-es alapon szervezett Alkotmánypártba is vele tartott, 1906 és 1910 között pedig a belügyminiszterré lett pártvezér mellett belügyi államtitkárként tevékenykedett. Wekerle Sándor, az ugyancsak 67-es alapon álló liberális pénzügyi szakember harmadik kormányában 1917. augusztus 20. és 1918. január 23. között elvállalta a közélelmezési megbízatású tárcanélküli miniszteri tisztet. Ilyen előzmények után következett el életének legjelentősebb politikai vonatkozású eseménye. Ezt közkézen forgó rövid életrajza így summázza: „1918. október 29-én József főherceg a forradalmi mozgalmak előretörésének meggátlására Hadik Jánost bízta meg kormányalakítással, mielőtt azonban a tervezett koncentrációs kormány megalakulhatott volna, győzött a polgári demokratikus forradalom, és Károlyi Mihályt nevezték ki miniszterelnöknek."[1]

A dualizmuskori Magyar Királyság utolsó kormányalakítási kísérletének és főleg programjának nyomába eredve, nincs egyszerű helyzetben az érdeklődő, vagy a kutató.

A legújabb összefoglaló hadtörténelmi feldolgozásban az október 30-ról 31-re virradó éjjelt felidézve, a győztes forradalom árnyékában *Liptai Ervin* csak egy mondatban és távoztában említi a kijelölt miniszterelnököt: „Ezután Hadik beszélt (ti. telefonon — Z. J.) a királlyal, akivel megállapodott, hogy Károlyi javára lemond a kormányelnökségről."[2]

A magyar történelem legújabb nagyszabású szintézisében két kötetben is említés történik a Hadik-kísérletről. *Galántai József* az ancien régime és a forradalom alternatívájában bevezetőként megállapítja: „A vezető körök a hatalom átmentésére Hadik Jánost szemelték ki miniszterelnöknek."[3] *Siklós András* tágabb terjedelemben, árnyaltabban idézi fel e kérdést: „A kormányalakítási harc Andrássy és Károlyi, az ellenzék jobb- és balszárnya között zajlott egyre hevesebben. A késhegyig menő küzdelemben úgy tűnt, hogy a balközép van kedvezőbb helyzetben, mivel Andrássyt a király időközben közös külügyminiszterré nevezte ki. E kinevezésből, mely október 24-én már befejezett tény volt, természetszerűleg következett, hogy Magyarországon

1 *Kenyeres Ágnes* (szerk.): Magyar Életrajzi Lexikon. I. k. Budapest, 1967. (A továbbiakban: *MÉL*) 655. o.
2 *Liptai Ervin* (szerk.): Magyarország hadtörténete. II. k. Budapest, 1985. 194. o.
3 *Hanák Péter—Mucsi Ferenc* (szerk.): Magyarország története 1890—1918. Budapest, 1978. (A továbbiakban: *Hanák—Mucsi*) 1223. o.

a válság megoldásaként csakis olyan kormány alakulhatott, mely a kancellár szerepét vállaló Andrássy beleegyezését bírta. Egy ilyen jellegű, a mérsékelt ellenzéki pártok vezető szerepét biztosító kormány létrehozása nehéz feladatot jelentett. A miniszterelnök-jelöltek — elsősorban Hadik János, Andrássy jó barátja — húzódoztak a kevés sikerrel biztató feladat elvállalásától. A nehézség abban rejlett, hogy **az egyre izzóbbá váló légkörben kilátástalannak látszott kormányt alakítani a** Károlyi körül gyülekező ellenzék részvétele nélkül, a baloldal ellenére."[4]

A miniszterelnöki kinevezésről és főleg a kormányalakítás alapját képező programról *Galántai* a következőt állapítja meg: „Október 29-én József főherceg (tábornagy, akkor homo regius — Z. J.) a király megbízásából Hadikot nevezte ki miniszterelnöknek. Hadik a még teljesen le nem járatott pártokból keresett embereket, bevette alakuló kormányába Nagyatádi Szabó Istvánt (akkor az Országos Kisgazdapárt elnöke — Z. J.) is. Programjában — kisajátítva Károlyiét — előtérbe akarta állítani az önálló magyar hadsereg azonnali megszervezését. Legfőbb feladata azonban a rendcsinálás volt, erős kézzel, Lukachich (Géza báró, altábornagy, akkor Budapest katonai parancsnoka — Z. J.) fegyvereire támaszkodva. Ilyen körülmények között a Nemzeti Tanácsot csak a forradalom juttathatta hatalomra."[5] *Siklós* megint más momentumokat emel ki: „József főherceg másfél napi tárgyalás után Hadik Jánost nevezte ki miniszterelnökké. Az új kormány programjáról kiadott tájékoztató minden jót ígért: gyors fegyverszünetet és békekötést, a magyar csapatok hazahozatalát, Magyarország teljes függetlenségét, általános titkos választójogot, radikális birtokreformot, megegyezést a nemzetiségekkel. Egy jól értesült helyről származó közlés ezen túlmenően azt is bejelentette, hogy az önálló magyar hadsereg parancsnoka József főherceg lesz, akit a rövidesen összeülő országgyűlés nádorrá fog választani."[6] Október 30-ról szólva ez a szerző még a következő, a kormányösszetételre vonatkozó közléssel szolgál. „József főherceg miniszterelnöke, Hadik János az esti órákban nagy nehezen összehozta az új kormányt, melyben a miniszteri tárcákon és az államtitkári állásokon a mérsékelt ellenzék tagjai osztozkodtak."[7]

Időben visszafelé haladva, más művekben sem kapunk bővebb tájékoztatást a tervezett kormányprogramról. *Galántai* korábbi műveiben egyaránt azt hangsúlyozta, hogy „Hadik feladata az erős kézzel való rendcsinálás volt".[8] Ugyanezt a feltételezést elfogadva Hanák Péter a következő gondolatsorral élt: „29-én a főherceg — megcsúfolva a közkívánatot — Hadik Jánost nevezte ki a levitézlett régi politikusokból összeválogatott »koncentrációs« kormány élére. (...) A kormánynak nincs hatalma. A katonaság zöme a forradalomhoz pártol. A küldöttségek és önkéntesek szakadatlan áradata özönlik a Nemzeti Tanács Astória szállóban levő székhelyére. A rendőrség is siet, némi bűntudattal, felajánlkozni. (...) Ebben a helyzetben Hadik már az erőszakra is tehetetlen."[9]

A tényleges erőviszonyok elemzése nélkül és a fentiekkel éles ellentétben *Farkas Márton* e kormányalakítási kísérletet így jellemzi: „Október 28-ának reggele Budapestet abban a lázas igyekezetben találta, amellyel a forradalmi és reakciós (ellenforradalmi) erők legmarkánsabb képviselői a nyílt fegyveres összecsapásra készültek. Estig pedig mindenki előtt világossá vált, hogy az összecsapást a hatalmon levők fogják provokálni, akiknek új kormányalakítási manőverei (gr. Hadik János miniszterelnöki megbízásával) a Nemzeti Tanács programjának kisajátítása közben a véres leszámolást készítik elő."[10]

Az eddig idézett valamennyi művet megelőzően *Hajdú Tibor* árnyaltabb háttérképet adott Hadik kormányalakítási megbízásával kapcsolatosan. Október 26-ról szólva így írt: „Gödöllőn közben folytak a királyi kihallgatások. A régi rendszer

4 *Ránki György—Hajdu Tibor* (szerk.): Magyarország története 1918—1919. Budapest, 1978. (A továbbiakban: *Ránki—Hajdu*) 59. o.
5 *Hanák—Mucsi*, 1224. o.
6 *Ránki—Hajdu*, 64. o.
7 *Uo.* 65. o.
8 *Hanák Péter* (szerk.): Magyarország története 1849—1918. Budapest, 1972. 590. o.; *Galántai József:* Magyarország az első világháborúban. Budapest, 1964. 329. o.
9 *Molnár Erik* (szerk.): Magyarország története. II. k. Budapest, 1964. 278. o.
10 *Farkas Márton:* Katonai összeomlás és forradalom 1918-ban. Budapest, 1969. (A továbbiakban: *Farkas*) 330. o.

politikusai, velük a gazdag parasztok alkura mindig hajlandó szószólója, Nagyatádi Szabó István (...) egyhangúlag Hadikot ajánlották. Látva a Nemzeti Tanács programját lelkesen helyeslő tömeget s a tettektől visszariadó Nemzeti Tanácsot, úgy vélték: a liberális élelmezési politikájáról ismert Hadik alkalmas lesz arra, hogy a Nemzeti Tanács programját színleg magáévá tegye, de csak annyit valósítson meg belőle, amennyi elkerülhetetlen. Hadikot, aki maga hitt legkevésbé elkésett próbálkozása sikerében, meggyőzték, hogy vállalnia kell a Habsburgok mentőangyalának szerepét."[11] Később a forradalom monográfusa, másként megközelítve, a következő megállapítással élt: „Hadik missziója az volt, hogy létrehozza a burzsoázia egységfrontját a népi forradalom ellen, az agráriusoktól a vagyonukat féltő kisboltosokig."[12] A tervezett kormányprogrammal kapcsolatosan csupán Hadiknak november 2-án a kísérlet kudarcát, a forradalom diadalát követően a Budapesti Hírlapban közzétett „nyilatkozata" alapján leszögezte: „Hadik a király hozzájárulásával még aznap, 29-én megígérte a közös minisztériumok azonnali megszüntetését, egy hét sem telt el azóta, hogy ennek követelésén bukott el Károlyi megegyezési kísérlete Andrássyval, a magyar csapatok hazaszállítását, a háború gyors befejezését, az általános titkos választójogot. Egyben bejelentette József főherceg nádorságát. A legégetőbb belső kérdésekről: a nemzetiségek jogairól és a földkérdésről viszont allgatott."[13]

Ennyiféle megközelítés után legközelebbi kérdésként az merülhet fel az olvasóban, milyen ember is volt Hadik János gróf. *Hegedűs Géza* népszerű Károlyi-életrajzában a legnagyobb természetességgel ezt vetette róla papírra: „A király miniszterelnöknek nevezte ki Hadik Jánost, egy viszonylag népszerű, személyében és szándékában becsületes arisztokratát, aki szeretett volna Károlyival együttműködni."[14] Talán e jellemzés igaz volta húzódik meg amögött a tény mögött, hogy a két világháború közti időszak két népszerű történelmi feldolgozásából Hadik kormányalakításának tényén kívül nem tudhatott meg semmit az olvasó.[15] Akkor viszont miért nem említette 1918. október 29-ével kapcsolatosan naplóbejegyzésében még Hadik nevét sem Károlyi Mihályné Andrássy Katinka, a Nemzeti Tanács elnökének felesége, a közös külügyminiszter leánya?[16] Ugyanakkor mire alapozta Krausz Simon, kora neves bankára és pénzügyi politikusa ezt a sokszor idézett naplóbejegyzést: „Vagy jönnie kell Hadiknak, a »vaskezű«-nek, Lukachich tábornokkal (a fegyveressel), (...) vagy pedig jöjjön a megegyezés a szocialistákkal, Károlyiékkal, a radikálisokkal."[17] Hogyan illik ebbe a képbe az a tény, amelyet éppen a főszereplő örökített meg, hogy az október 28-i lánchídi csatát követően a kijelölt miniszterelnök Hadik nem járult hozzá Lukachich követeléséhez, a tüntetés „főkolomposainak" letartóztatásához, a statárium azonnali elrendeléséhez.[18] Egyébként a kirobbanás előtt álló forradalom előzetes elfojtásával kapcsolatosan a császári és királyi haderő vezérkari főnökeként jól tájékozott Arz Artur báró, vezérezredes is csupán a katonai diktatúra élére szánt Lukachichról írt, Hadikot meg sem említette ebben az összefüggésben.[19] József főherceg ugyancsak nem szólt Hadik kormányalakítási kísérletével kapcsolatosan a tervezett kormányfői programról.[20]

Meglepő módon a másik politikai táborba tartozók sem tudtak vádakról Hadikkal szemben. A Károlyi-párti Batthyány Tivadar gróf a tervezett kormányprogramról sem nyilatkozott.[21] Böhm Vilmos, a szociáldemokrata párt egyik legfőbb vezetője is csupán azt hangsúlyozta, hogy „Hadik kinevezése nyílt hadüzenet volt",[22] kény-

11 *Hajdu Tibor:* Az őszirózsás forradalom. Budapest, 1963. (A továbbiakban: *Hajdu*) 104. o.
12 Uo. 125. o.
13 Uo. 127. o.
14 *Hegedűs Géza:* Akit vörös grófnak neveztek. Budapest, 1967. 83. o.
15 *Pethő Sándor:* Világostól Trianonig. A mai Magyarország kialakulásának története. Budapest, 1925. 200. o.; *Gratz Gusztáv:* A forradalmak kora. Budapest, 1935. 14. o.
16 *Károlyi Mihályné:* Együtt a forradalomban. Budapest, 1967. 444. o.
17 *Krausz Simon:* Életem. Budapest, 1937. 237. o.
18 *Lukachich Géza:* Magyarország megcsonkításának okai. Budapest, é. n. 237. o.
19 *Arz:* Zur Geschichte des Großen Krieges 1914—1918, Wien, 1924. 353. o.
20 *József főherceg:* A világháború, amilyennek én láttam. Budapest, 1934. (A továbbiakban: *József fhg.*) VII. k. 543. o.
21 *Batthyány Tivadar:* Beszámolóm. Budapest, é. n. I. k. 237. o.
22 *Böhm, Wilhelm:* Im Kreuzfeuer zweier Revolutionen. München, 1924. 52. o.

telen volt azonban azt is megemlíteni, hogy „Hadik szerencsét próbált a szociáldemokrata pártnál is, ahol azonban határozott visszautasításban részesült".[23]

Maga Károlyi Mihály gróf a következőképpen jellemezte politikai ellenfelét: „Hadik személye a széles néprétegeknél sem népszerűtlen, sem gyűlölt nem volt. Még a koalíciós kormány alatt 1906-tól 1910-ig, amelyben Andrássy alatt államtitkár volt a belügyminisztériumban, a »legfeketébb« grófok egyike volt, sőt az Esterházy-kormány (Esterházy Móric gróf 1917. jún. 15—aug. 23-i kormánya — Z. J.) első idejében a főrendiházaban interpellált Batthyány (Tivadar gróf — Z. J.) miniszterségе miatt. Miniszterként sem reakciós, sem feltétlen németbarát, sem a császár lakája nem volt. Közélelmezési miniszterként, aki arra törekedett, hogy egyrészt a legszegényebb néprétegek, másrészt a magyarok érdekeit őrizze az osztrák katonákkal és mindenféle élelmiszer-uzsorással szemben, hamarosan a kormány egyik legnépszerűbb tagja lett. Energikus, mindenfajta korrupció ellen irányuló fellépése ellenségeket szerzett neki, és hamarosan intrikálni kezdtek ellene. Mivel a főrendiházi ellenzék vezére volt, aki megtehette, hogy megtámadja Tiszát (Tisza Istvánt, a korábbi miniszterelnököt, a Nemzeti Munkapárt vezérét, aki akkor már egy huszárezred élén önkéntes frontszolgálatot teljesített — Z. J.), szívesen egyesült ellene a jobboldal és Windischgrätz (Lajos, közismert német- és osztrákbarát politikus — Z. J.) herceg alattomos intrikái aláásták helyzetét a királynál és a parlamenti többségnél. Mégis szilárd maradt, és inkább a hatalmat vágta oda, mint tiszta meggyőződését. Kemény és logikus koponya volt, mégsem önfejű, és nem azok egyike, akik az eseményekkel szemben értetlenül, régi álláspontjukhoz makacsul ragaszkodnak. Így érthető, hogy élelmezési miniszterként ő volt az első magyar államférfi, aki, habár a régi koalíciós kormányban a szocialisták gyűlölt ellenfele volt, minisztériumában a parlamentből teljesen kiszorított szocialistáknak tág munkateret biztosított, és elsőként úgy működött együtt velük, hogy mindkét fél elégedett lehetett. Hogy éppen őt szemelték ki miniszterelnöknek, ez azért történt, mert számoltak azokkal a szimpátiákkal, amelyeket a szocialistáknál élvezett. Nem a személye, hanem a teljesen összegabalyodott helyzet volt annak az oka, hogy egyáltalán nem tárgyaltak vele. Az egész Nemzeti Tanácsban én voltam az egyetlen, aki mindvégig hajlottam arra, hogy megegyezést keressek és e célból tárgyaljak."[24]

E teljesen pozitív jellemzéshez a Hadikkal szemben a polgári demokratikus forradalom révén kormányra segített még hozzáfűzte a következő gondolatsort is: „Hadikot türelmetlen, energikus embernek ismerem, mégis még ma is az a meggyőződésem, hogy ő, mégha némi karhatalom vagy valamennyi katonaság lett volna is mögötte — ami, ahogyan utólag megtudtuk, nem úgy volt —, nem vette volna magára, hogy az egész lángoló néphangulattal szemben erőszakhoz folyamodjék, és nevét vérfürdővel kapcsoltassa egybe. Később is, amikor már létrejött a Károlyi-kormány, ő azok egyike volt, aki — habár egynapos miniszterelnöksége bizonyos kárt okozott tekintélyének — teljes megértést tanúsított az új időkkel és az új követelményekkel szemben. Még bukásunk előtt üzenetet küldött nekem, hogy koalíciós kormányunk számíthatna tevékeny támogatására, mivel belátja, hogy adott helyzetünkben nem cselekedhettünk másként, mint ahogyan cselekedtünk. Álláspontját a nyilvánosság előtt is ki akarta fejteni egy cikkben, ezt azonban időközben a bukásunk tárgytalanná tette. Csak önmagához maradt hű és következetes, amikor az úgynevezett keresztény kurzus dicstelen, bűnös munkájában nemcsak nem vett részt, hanem még fel is emelte a szavát ez ellen."[25]

Hadik János gróf a politikától 1919-ben valóban visszavonult, haláláig eredeti érdeklődésének megfelelően csupán az Országos Magyar Gazdasági Egyesület vezetőségi tagjaként és az Országos Közélelmezési Tanács elnökeként tevékenykedett, bár mindvégig a felsőház tagja volt.[26]

Visszatérve az 1918 októberi eseményekhez, egyértelműen áll az utókor előtt, hogy a harmadik Wekerle-kormány október 23-i lemondását követően a politikai köz-

23 Uo. 51. o.
24 *Károlyi, Michael Graf:* Gegen eine ganze Welt. München, 1924. (A továbbiakban: *Károlyi.*) 500. o.
25 Uo. 501. o.
26 *MÉL*, I. k. 655. o.

vélemény ténylegesen csak két potenciális miniszterelnökkel számolt: Hadik Jánossal és Károlyi Mihállyal. A mérleg nyelvét Andrássy Gyula, az október 24-én kinevezett közös külügyminiszter játszotta, aki lemondással fenyegetőzve kényszerítette ki IV. Károlynál Károlyi (vagyis eltérő politikai irányvonalat követő veje) ellenében Hadik (vagyis politikai elvbarátja) megbízatását.[27] Ebbeli törekvésében erős támaszra lelt Arz Artur vezérezredesben, a közös haderő vezérkari főnökében.[28] A Bécsbe visszatért uralkodó és a nevében október 28-tól Budapesten eljáró József főherceg azonban nemcsak új miniszterelnököt, hanem szilárd és ezért széles bázisú kormányt kívánt kinevezni, így a homo regius valamennyi politikai párt vezetőivel tanácskozott, és meghallgatott olyan közéleti személyiségeket is, mint például a római katolikus egyház fejét, Csernoch János bíboros-hercegprímást.[29] A tervezett Hadik-kormányba való belépés lehetőségét, bizonyára a miniszterelnök-jelölt egyetértésével, felajánlotta a Nemzeti Tanácsban tömörült pártoknak is. A szociáldemokrata vezetők azonban, ahogyan Garami Ernő és Kunfi Zsigmond határozottan közölte, ezt élesen visszautasították. Jászi Oszkár, az Országos Radikális Párt elnöke ugyancsak nemet mondott. A Károlyi-pártból megkeresett, már említett Batthyány Tivadar, továbbá Lovászy Márton hasonlóképpen nem volt hajlandó tárgyalni.[30]

József főhercegnek végül sikerült elérnie, hogy még október 28-án Hadik és Károlyi leüljenek a kormányalakításról tárgyalni. Károlyi visszaemlékezése szerint „Hadik felvetette a Nemzeti Tanáccsal való együttműködés tervét. (...) Tárgyi és személyi engedményekkel kísérelte meg, hogy megnyerje a Nemzeti Tanácsot kormánya számára. A Nemzeti Tanács tagjai közül Batthyányt, Lovászyt, Jászit és engem akart a kormányába. Belügyminiszterré Návay Lajost (a pártonkívüli szabadelvű politikust — Z. J.) akarta kinevezni, aki mindig a választójog követője volt. Amint Hadik készségét fejezte ki, hogy elfogadja az én programomat, olyan helyzet adódott, amelyben úgy tűnt, mintha a forradalomnak nem lenne más célja, minthogy én legyek a kormányfő. (...) Most, amikor láttam, hogy közvetlenül a forradalom előtt állunk, és a forradalom tárgyi programjának teljes megvalósítására személyi és tárgyi garanciákat nyújtanak, elhatároztam, hogy kérem a Nemzeti Tanácsot, még egyszer lelkiismeretesen vizsgálja meg, hogy személyemre való tekintet nélkül nem elégíthetnek-e ki bennünket az új javaslatok. (...) A Nemzeti Tanács azonban ragaszkodott az én elnökségemhez."[31]

Ebben a helyzetben Hadik, akit a forradalom monográfusa szerint eddig is „állandóan kapacitálni kellett, mert minduntalan vissza akart lépni,"[32] a pártonkívüli Návayt ajánlotta maga helyett miniszterelnöknek.[33] Ám hiába, október 29-én délután József főherceg a király nevében Hadik János grófot nevezte ki a Magyar Királyság miniszterelnökének és megbízta kormányalakítással.[34] A másnap estig, lázas sietséggel, összeállított kormánylistát a kortárs „kizárólag a balközép pártjaiból állónak",[35] a késői kutató „az egész mérsékelt ellenzéket magában foglalónak"[36] nevezte. Az ismert neveken végigtekintve, azonban ennél többet lehet állítani: a belépni hajlandó valamennyi politikai erő és párt koalíciójának élén kívánt Hadik kormányfői hatalmat gyakorolni, egyes tárcákat pedig átmenetileg szakértőkkel akart betöltetni, fenntartva azokat további, esetleg csatlakozó pártok számára. Így azután valóban megtalálható volt a miniszterjelöltek között a Nemzeti Munkapártból Kürthy Lajos, a Függetlenségi Pártból Apponyi Albert gróf, de ugyanakkor Nagyatádi Szabó István, az Országos Kisgazdapárt elnöke, Rakovszky István, a Katolikus Néppárt elnöke, az ugyancsak keresztényszocialista Huszár Károly, sőt a szabadelvű Návay Lajos, a polgári radikális Fenyő Miksa, a demokrata párti Vázsonyi Vilmos, Grünn János, a polgári szövetkezeti mozgalom vezető egyénisége,

27 *Hajdu*, 104. o.
28 *Károlyi*, 475. o.
29 Uo. 488. o.; *Hajdu*, 125. o.
30 *Károlyi*, 491. o.; *Hajdu*, 112. o.
31 *Károlyi*, 491. o.
32 *Hajdu*, 113. o.
33 *Károlyi*, 491. o.
34 *József fhg.*, VII. k. 543. o.
35 *Károlyi*, 499. o.
36 *Hajdu*, 125. o.

Juhász Antal, az ismert jogász is.[37] Törekvése eredményeképpen elérte, ahogyan a legújabb szintézis is megállapítja: „Hadik a parlamentben többséggel rendelkezett, ...". Természetesen a mondat második fele is figyelmet érdemel: „...ennek az adott helyzetben azonban aligha volt jelentősége, mert az új kormány a tömegekre, a nép rokonszenvére nem számíthatott."[38] Az is figyelemre méltó, hogy „a Nemzeti Tanács Hadik kinevezését tudomásul vette, és az új kormánnyal szemben várakozó álláspontra helyezkedett."[39]

A Hadik-kormány hivatalba lépését megakadályozandó, a cselekvés mezejére a forradalmi baloldal vezetői léptek. Úgy döntöttek, hogy „az adott helyzetben tovább várni nem szabad, de nem is lehet, (...) a fegyveres felkelést azonnal meg kell kezdeni".[40] Miután az október 30-ról 31-re virradó éjszaka Hadik számára is világossá vált, hogy a forradalom diadala elkerülhetetlen, habozás nélkül visszaadta kormányalakítási megbízatását az uralkodónak. Sőt ennél is többet tett. Valamennyi forrás alapján határozottan ajánlotta Károlyi kormányfői kinevezését.[41] Végül odáig ment el, hogy politikai ellenfelének ő adta át a legális hatalomátvételi lehetőség hírét: „Hadik János gróf volt telefonvonalban, tárgyalni akart velem" — írta Károlyi visszaemlékezéseiben. Az október 31-én reggel 7 órakor bekövetkezett találkozáskor azután „Hadik János azzal kezdte, hogy az éjszakai eseményekre tekintettel benyújtotta a főhercegnek miniszterelnöki lemondását, amit a főherceg tudomásul vett, és a király nevében elfogadott. Ezután József főherceg a király nevében bejelentette, hogy miniszterelnökké nevez ki. Valamilyen programról, valamilyen feltételekről egy szóval sem volt szó. Az ellenfél feltétel nélkül megadta magát és letette a fegyvert."[42]

A magyar történeti irodalomban a végül is epizódszereplő Hadikkal kapcsolatosan fel sem merült a program, a feltételek kérdése. A kortársak jellemzése, a kormányalakítási kísérlet ismert körülményei pedig felkelthették volna az érdeklődést, vajon milyen megfontolások alapján, milyen elképzelésekkel vállalta a súlyos kül- és belpolitikai helyzetben a mindaddig csak második vonalbeli szerephez jutott politikus az óriási tehertételt. Vonakodása a személyes ambíció ösztönző hatását eleve kizárja. A politikai erők széles körű összefogására való törekvés viszont egyfajta politikai koncepció meglétére utal.

E feltételezés meglepő igazolására I. Károly osztrák császár (IV. Károly magyar király) személyi titkárának, Karl Werkmann bárónak félrevezetően tudományos dolgozatra és nem visszaemlékezésekre utaló címmel megjelentetett művében bukkanhatunk rá. A magyar októberi események felidézése során eljutva Hadik kormányfői megbízásáig, ott váratlanul így folytatja mondanivalóját: „Hogy a különválási tendenciák Magyarországon még mérsékelt és lojális államférfiaknál is menynyire teret nyertek, bizonyítja Hadik gróf katonai programja és annak indoklása."[43] Ezt követően látszólag teljes terjedelmében közli Hadik gondolatait, anélkül, hogy utalna a keletkezés pontos idejére és körülményeire, továbbá hogy megadná az irat lelőhelyét.

Dr. Peter Broucek levéltári főtanácsos, az Osztrák Hadilevéltár tudományos osztályvezetője szíves közlése alapján ma már lehetőség nyílik a forrás egykori közlésének történetéről röviden beszámolni: Werkmann báró, aki az Osztrák—Magyar Monarchia szétzúzása után és a száműzetésben is uralkodója mellett maradt, állandóan kapcsolatban állt az első Osztrák Köztársaságban különböző vezető szerephez jutott egykori rojalista és nagynémet irányzatú elvbarátaival. Így az akkori levéltári törvények szerint szigorúan zárolt eredeti iratokról illegálisan készült másolatokat tudott megszerezni emlékiratai megírásához. Ezek között került hozzá a

37 *Uo.* 141. o.
38 *Ránki—Hajdu*, 65. o.
39 Uo. 64. o.
40 Uo. 65. o.
41 *Hajdu*, 171. o.; *Farkas*, 339. o.
42 *Károlyi*, 506—507. o.
43 *Werkmann, Karl Freiherr von:* Deutschland als Verbündeter. Kaiser Karls Kampf um den Frieden. Berlin, 1931. 330. o.

Hadik-program is. Az adott helyzetben természetszerűleg nem hivatkozhatott az eredetire, nem közölhette annak őrzési helyét és jelzetét sem.

Az illegális kijuttatás elfedésére az eredeti forrást őrző Österreichisches Kriegsarchiv abban részes akkori igazgatója, *Dr. Edmund Glaise von Horstenau* (1882—1946) kiemeltette azt az Archiv der Militärkanzlei Seiner Majestät (Őfelsége Katonai Irodájának Levéltára) állagából és magához vette. Magasabb beosztásba kerüléséig (ez miniszteri bársonyszéket jelentett) nála is maradt. 1938-ban az őt követő hivatali utód, *Rudolf Kiszling* (1882—1976) által átvett hivatalos iratok között továbbra is az igazgatóságon feküdt el. Végül az ő hivatali hagyatékával került újólagos levéltári elhelyezésre. Ennek rendezése során lelte fel *Broucek* számos más egykor kiemelt irat között a 69-27/9 ex 1918 eredeti jelzetet viselő, 14—21. folioszámú Hadik-programot.

Miután eredeti közlésre előkészítette és átadta az egykor még Alphons Frh. v. Wrede által megkezdett Geschichte der k. und k. Wehrmacht (5 kötet, Wien, 1898—1905) című sorozat megjelenés előtt álló, a legfelsőbb hadvezetés fejlődéstörténetét bemutató 6. kötete számára, rendkívül nemes gesztussal és önzetlenül, a magyar történeti jelentőségű forrás mielőbbi magyarországi közzététele céljából átadta az eredeti forrás másolatát jelen sorok szerzőjének.

A Hadik-program valójában egy nyolc oldalas eredeti, a bécs-schönbrunni cs. és kir. udvari távíróhivatalban 1918. október 29-én délután 5 órakor vett távirat. Erre vonatkozóan az első felhasználó Werkmann báró semmiféle utalást sem tett. Ugyanígy nem szólt arról, hogy ez közvetlenül IV. Károly királyhoz intézett helyzetjelentés és programtervezet volt, amelyet Hadik, József főhercegtől kézhez vett miniszterelnöki kinevezését követően, Budapestről rögvest a legrövidebb úton, táviratilag juttatott el a Bécsben tartózkodó uralkodóhoz.

Az osztrák levéltári szokásnak megfelelően az eredeti irattározási rendet megőrző módon a távirat jelzete: Österreichisches Kriegsarchiv, MKSM (Militärkanzlei Seiner Majestät), 69-27/9 ex 1918. Az ugyancsak eredetileg e rovaton szereplő egyéb iratokkal való egyesítés következtében azonban a folioszámozás megváltozott, jelenleg ez: 480—487.

Mivel az egykor kapkodva titokban készített másolatba számos kisebb-nagyobb pontatlanság is belecsúszott, szükségesnek véljük az eredeti távirat közlését. *(Szövegkritikai jegyzetekkel együtt l. a 752—762. oldalon.)*

E mind politika-, mind hadtörténeti szempontból rendkívül fontos távirat magyarul a következőképpen hangzik:

„A hátország erkölcsi összeomlását Bulgáriának szövetségünkből való kilépése óta elsősorban a balkáni hadszíntér kudarcai okozzák és Magyarország határai Máramaros vármegyétől Fiuméig való veszélyeztetésének egészen helyes érzete. A lakosság folyvást számára ellenőrizhetetlen híreszteléseket hall Erdély és a Bánát küszöbön álló elözönléséről. Megnyugtató felvilágosítás nélkül az egész országban el fog terjedni, hogy Magyarországot katonailag cserben hagyják, nem tesznek meg minden szükségest a saját terület megvédésére. A hadseregfőparancsnoksággal és a hadügyminisztériummal szemben általános bizalmatlanság uralkodik. Mindenütt arról beszélnek, hogy e két legfontosabb központi szervben, amelyeknek ma az egész korlátozás nélküli katonai hatalom a kezében van, majdnem egyáltalán nincsenek magyarok vezető beosztásokban, hogy ezenfelül e hivatalok teljes állományának alig 10%-a származik Magyarországról; azt mondják, hogy ott túlnyomó részben szláv, Magyarországgal szemben ellenséges elemek vannak, ezért Magyarország vezető katonai személyek legjobb akarata ellenére sem várhat semmi jót ezektől a hatóságoktól.

A hadsereg rossz ellátása Magyarországnak az élelmezés területén tanúsított nagy áldozatai ellenére, a szerb felvonulás kudarca, az erdélyi és dél-magyarországi védelmi előkészületek tökéletes hiánya, az e területek védelmére szolgáló erők távolmaradása, különösen azonban az e célt szolgáló magyar csapatok távolléte, mindez, erősíti a legfelsőbb vezetéssel szembeni bizalmatlanságot. Izgatás erősíti eközben a népet, és azzal ámítja, hogy elegendő csapat áll rendelkezésre az olasz arcvonal megvédésére, azonban a magyar csapatokat széndékosan Magyarországtól távol, kevésbé fontos felada-

tokra alkalmazzák. Mindenütt arra mutatnak rá, hogy korábban a délnyugati arcvonal kétszer olyan hosszú volt, és ezenfelül még az orosz arcvonalat is tartani kellett, ma azonban a többszáz kilométer hosszú erdélyi arcvonal védelmére csak 20 magyar zászlóaljat és egy lovashadosztályt állítanak ki: ma Magyarország a déli arcvonalon olyan hadihelyzetben van, hogy biztonságosan még csak az ellenségnek a Dunán való átkelését sem tudja megakadályozni. Emellett a nemzet pontosan tudja, hogy csak a legutóbbi napokban magyar csapatszállítmányok indultak a nyugati arcvonalra, és egész magyar zászlóaljakat küldtek Csehországba azzal a céllal, hogy ott jelen legyenek.

Röviden: a nép hangulata a legnagyobb mértékben nyugtalan, a lázongás már a hátországi helyőrségekre, sőt magára az arcvonalra is átterjed.

Izzó szózatok már nem vezetnek célhoz, csak gyökeres jogorvoslat vethet gátat e szomorú jelenség további elharapózásának. A nemzetnek világosan és a leggyorsabban fel kell ismernie, hogy erélyesen dolgoznak e visszásságok megszüntetésén és mától kezdve mindent megtesznek, hogy a hadvezetéssel szembeni bizalmatlanságot eloszlassák.

Ezért a legalázatosabban kérem Őfelségét, kegyeskedjék miniszterelnökké való kinevezésemmel egyidejűleg a következő katonai intézkedések előkészítését és közzétételét elrendelni:

1. A m. kir. honvédelmi minisztert azonnal kinevezik m. kir. hadügyminiszternek, és ő november 1-jével átveszi a parancsnokságot valamennyi honvédalakulat és valamennyi magyarországi illetőségű hátországi cs. és kir. alakulat és intézmény fölött. Ettől az időponttól kezdve őt illeti meg a rendelkezési jog Magyarország minden katonai java és teljes hadiipara fölött. A cs. és kir. hadügyminisztérium ezen időpontot követően az osztrák honvédelmi miniszterrel és a magyar hadügyminiszterrel egyetértésben csak a hadijavak felosztását fogja végrehajtani, és ezt végül egy később meghatározandó határidőt követően teljesen fel fogják oszlatni.

2. A magyar hadsereg újjászervezése egyelőre a csapattestek, hivatalok és intézmények december 1-jéig végrehajtandó új névadásából fog állni.

3. Ő császári fenségét, József főherceg urat fogják kinevezni a magyar haderő főparancsnokává. A magyar főparancsnokság az egész (főparancsnokság, Z. J.) keretében az Adriától Ukrajnáig fog a csapatok fölött parancsnokolni. A magyar csapatok arcvonalát két hadseregcsoportra kell osztani, egyet a Balkán ellen, egyet (minden, Z. J.) erővel Románia ellen. A magyar arcvonalba a haditanács 5. pontban rögzített határozatai értelmében az eljárás lehetőségéhez képest azonnal és minden Magyarországról származó csapatot be kell osztani. A badeni hadseregfőparancsnokság a fegyverszünetig hadműveleti vonatkozásban a legfelsőbb hadvezetés marad. Anyagi vonatkozásban a m. kir. hadügyminiszter átveszi a magyar hadsereg ellátását. Az átvétel időpontját a közös haditanács állapítja meg. A hadra kelt magyar hadsereg vezérkari főnöke személyesen tesz közzé saját hadijelentéseket, és felállít egy saját hadisajtó-parancsnokságot.

4. Hogy kezeskedjenek a személyi és anyagi apparátus igazságos szempontok szerinti átvételéről, minden vezető cs. és kir. hatósághoz beosztják a m. kir. hadügyminiszter összekötőtisztjeit, akiknek teljes betekintést kell biztosítani és akiknek lehetőséget kell nyújtani, hogy egyrészt meghatalmazásuk területén belül akadálytalanul járhassanak el, másrészt a m. kir. hadügyminiszterrel akadálytalanul és közbülső szervek nélkül érintkezhessenek. Ezeket az összekötőtiszteket, akik mellé szakreferenseket kell adni, a magyar hadügyminiszternek kell kineveznie. A m. kir. hadügyminisztert feljogosítják, hogy a hadseregfőparancsnokságnál (minden fontos csoportfőnökségnél), minden hadseregparancsnokságnál, a flottaparancsnokságnál, a cs. és kir. hadügyminisztériumban minden fontos ügyosztályban, a központi szállításvezetőségnél, a csapatkiegészítés főnökénél, etc. és más, itt nem említett alakulatoknál, hivataloknál és intézményeknél tartósan vagy esetlegesen összekötőszerveket delegáljon. Mindenesetre célszerűnek látszik, hogy felszólítsanak minden cs. és kir. hatóságot, etc., hogy a hadsereg szétválasztásánál és a hadijavak és anyagok felosztásánál igazságosságot és bajtársiasságot gyakoroljanak.

Hogy a m. kir. hadügyminisztert abba a helyzetbe hozzák, hogy az összekötőtiszteket saját választása szerint nevezhesse ki, a hadsereg, a honvédség és a haditengerészet valamennyi Magyarországról származó tisztje rendelkezésére áll.

5. A még szükséges hadműveletek céljait, különösen azonban a magyar csapatok

hazaszállítására, a hadsereg szétválasztásának és a demobilizálásnak az előkészítésére vonatkozó irányelvek meghatározását egy Őfelsége elnöklete alatti haditanácsnak kell rögzítenie, amely

1. az össz fegyveres erő vezérkari főnökéből,

2. ennek helyetteséből,

3. a magyar hadsereg parancsnokából és

4. a hadrakelt magyar hadsereg vezérkari főnökéből állna. A haditanácsnak szavazással kell döntenie. Szavazategyenlőségnél Őfelsége dönt.

Az esetleg szokásos, egyéb tanácskozások, amelyek inkább személyi és anyagi ügyekkel foglalkoznak, ameddig szükségesek, a szokásos módon tovább folyhatnak.

Kérem Őfelségét ezen legalázatosabb előterjesztésem iránti jóakaratú ítéletére és a döntésnek ő császári fensége, a legfensségesebb József főherceg úr számára való eljuttatására.

Őfelsége legalázatosabb Hadik János grófja.

Budapest, 1918. október 29-én, délután 4 órakor."

Az eredeti táviratlapokon négy különböző kéztől eredő jelzések, megjegyzések vannak. Az első oldal jobb felső sarkába feljegyezte egy kéz: „8 Blatt" (8 lap). Ugyanez a kéz megfelelő számokkal látta el a 2—8. oldalt.

A 8. oldalon a távirat szövegét a következő sorban vízszintes vonallal zárták le, majd a következőben „Zeile frei" (üres sor) megjegyzés van egy másik kéztől. Ugyanez a kéz helyezte el egy harmadik kézzel írt megjegyzés alá a névjelét: „Z". Ez azonban semmiképpen sem származhat Egon Frh. Zeidler-Daublebsky von Sterneck vezérőrnagytól, az uralkodó katonai irodájának vezetőjétől. Neki ismert módon más volt a kézírása.

E formális megjegyzéseken túl rendkívül jelentősnek bizonyulhat az e névjellel ellátott záradék: „Laut Meldung des Fl. Adj. S. M. Obstlt. Brougier seitens S. M. an Gf. Hadik telegf. Ah. genehmigt." Magyarul: „Őfelsége szárnysegédének, Brougier (Rudolf — Z. J.) alezredesnek a jelentése szerint Őfelsége részéről táviratozva Hadik grófnak: legkegyelmesebben jóváhagyva." Az „Őfelsége részéről" helyett eredetileg „Őfelsége által" (von S. M.) állt, ez áthúzva.

Végül kézjelek vannak a táviraton magán is egy negyedik kéztől. Ezek a következők: a 3. oldalon a „zu Assistenzzwecken" kifejezés X-jellel ellátva: a 4. oldalon az „1. November" kipipálva; ugyanezen az oldalon a „des Hintlerlandes" mondatrész ferde vonallal kiemelve; az 5. oldalon a „die Truppen von der Adria" mondatrész aláhúzva és az eddigiektől eltérő írásmóddal a távirati szöveg fölé írva: „Kroatien" (Horvátország); ugyanitt az a megállapítás, miszerint „das AOK Baden verbleibt bis zum Waffenstillstand in operativer Beziehung die oberste Heeresleitung" ferde vonallal kiemelve; ugyancsak ezen az oldalon a „der gemeinsame Kriegsrat" kifejezés aláhúzva. Minden valószínűség szerint az uralkodó számára való figyelemfelkeltést takarnak ezek a bejelölések és e rövid megjegyzés semmiképpen sem tőle eredő kiemelés; nem IV. Károly kézírása ez.

A távirat tartalmának ismeretében nem kétséges, hogy ez Hadik János gróftól származik. Különösen a bevezető helyzetelemzés jól tükrözi személyes érdeklődését és a politikai helyzettel kapcsolatos megközelítési módját. Figyelemre méltó, hogy az országban uralkodó kritikus nézetek tolmácsolásakor kerüli az elhatárolódást jelentő függő beszédbeli nyelvtani szerkezeteket, a kijelentő módhoz — a saját terület megvédésére vonatkozó félmondat kivételével — való következetes ragaszkodás mögött az húzódik meg, hogy osztja — sokat mondóan éppen az e vonatkozású aggodalomtól távol maradva — ezeket a kritikus nézeteket. Az egész táviratot áthatja a számára elsődleges kérdés: az általános hadihelyzet következtében előtérben álló honvédelem megszervezésének szükségessége. Miután a közösügyi dualista múltban nem látta megfelelően képviseltnek és akceptáltnak a magyar érdekeket, egyértelmű, hogy a szükséges nemzetvédelmi lépésekhez a hadügyi függetlenségben vélte az előfeltételt. Katonai programja alapján nyilvánvaló, hogy kormányalakítási kísérlete során valamennyi magyarországi politikai erő összefogására a világosan

felismert külső veszély láttán ugyancsak az ország megvédésének érdekében törekedett. Másképpen megfogalmazva: a belpolitikai elválasztó momentumokon túllépve, a pártpolitikai harcot felfüggesztve, megkísérelte volna a legszélesebb körű nemzeti összefogás megteremtését az elsődlegesnek tekintett, kívülről fenyegető veszély elhárítására, ha erre a történelmi körülmények időt engedtek volna számára. Ebben a vonatkozásban a további kutatások bizonyára árnyaltabbá tehetik a magyar történészeknek Hadik kormányalakítási kísérletéről alkotott eddigi sommás, bár korántsem egybecsengő ítéletét.

Ugyancsak figyelemre méltó új momentum az, hogy a táviratra felvezetett egykori megjegyzés szerint választáviratában IV. Károly elfogadta Hadik okfejtését és programtervezetét. Ezek szerint a kormányalakítási tárgyalások eleve a katonai függetlenség jegyében és a politikai függetlenség reményében indulhattak meg, a miniszteri tárcát vállalók tehát ugyanúgy a független magyar állam szolgálatára vállalkoztak, mint a függetlenséget társadalmi reformokkal egybekötő és nem tárgyalások, reformok útján, hanem forradalom révén megvalósítani szándékozó, a Hadik-kísérlettől minden megkeresés ellenére következetesen távolmaradók.

Befejezésül ugyancsak *dr. Peter Broucek* jóvoltából arra is felhívjuk a hazakutatók figyelmét, hogy az osztrák Kriegsarchiv MKSM-69-27/9 ex 1918 jelű irategyüttesében további fontos magyar vonatkozású iratok is vannak, elsődlegesen a Károlyi-kormány fegyverletételével és fegyverszüneti tárgyalásaival kapcsolatosan (488—503. folio).

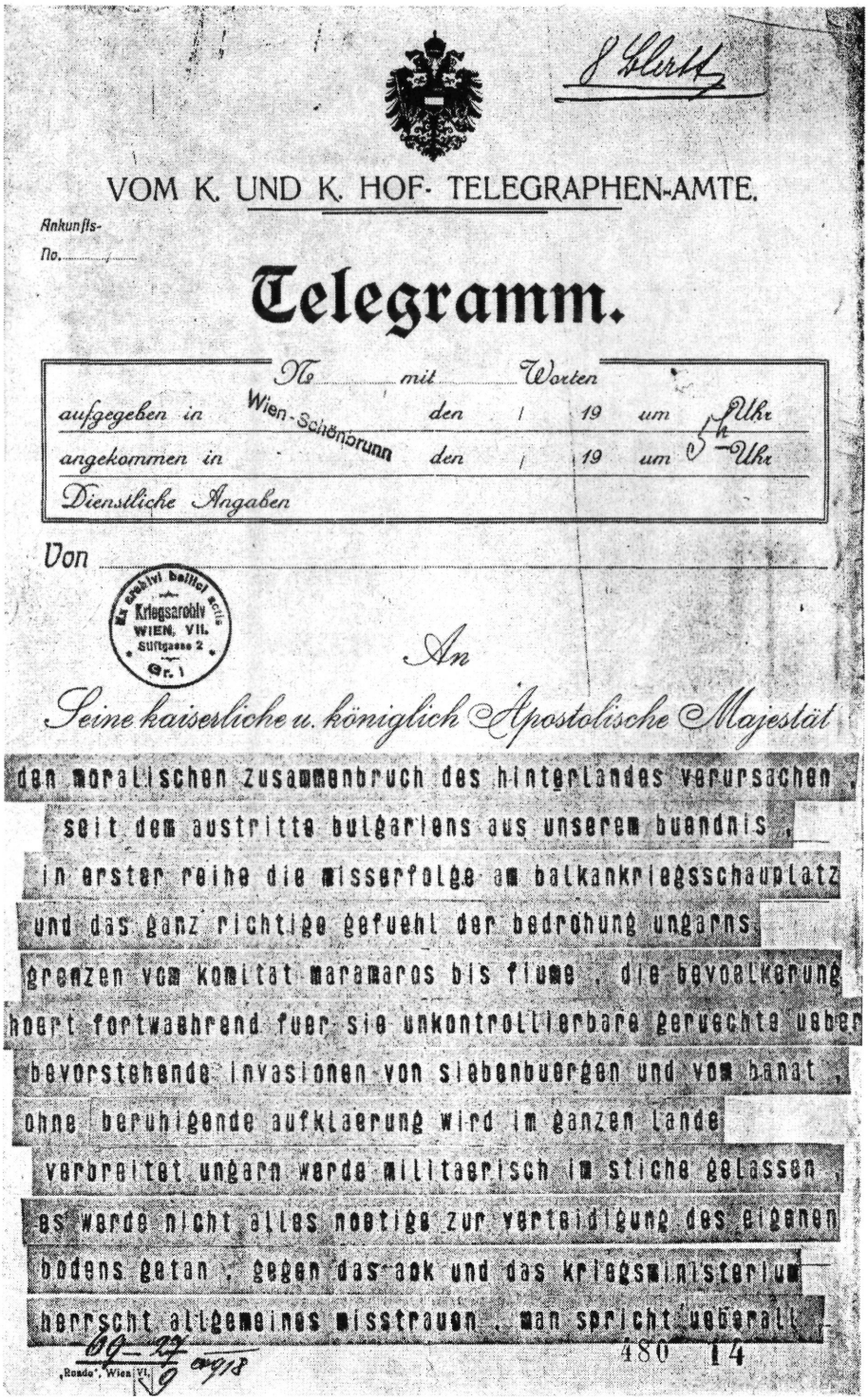

VOM K. UND K. HOF- TELEGRAPHEN-AMTE.

Ankunfts-
No.

Telegramm.

No mit Worten

aufgegeben in Wien-Schönbrunn den 1 19 um Uhr

angekommen in den 1 19 um Uhr

Dienstliche Angaben

Von

Kriegsarchiv WIEN, VII. Stiftgasse 2 Gr. I

An

Seine kaiserliche u. königlich Apostolische Majestät

den moralischen zusammenbruch des hinterlandes verursachen , seit dem austritte bulgariens aus unserem buendnis , in erster reihe die misserfolge am balkankriegsschauplatz und das ganz richtige gefuehl der bedrohung ungarns grenzen vom komitat maramaros bis fiume , die bevoelkerung hoert fortwaehrend fuer sie unkontrollierbare gerueechte ueber bevorstehende invasionen von siebenbuergen und vom banat , ohne beruhigende aufklaerung wird im ganzen lande verbreitet ungarn werde militaerisch im stiche gelassen , es werde nicht alles noetige zur verteidigung des eigenen bodens getan , gegen das aok und das kriegsministerium herrscht allgemeines misstrauen . man spricht ueberall ,

480 14

„Rondo", Wien VI.

Vom k. k. Post- und Telegraphen-Amte.

Fortsetzung des Telegramms: Dienstliches:

Nummer Blatt 2

Datum Schluß

Kriegsarchiv WIEN, VII Stiftgasse 2

dass in diesen beiden wichtigsten zentralstellen , die heute die gesammte uneingeschraenkte mil . macht in den haenden haben , fast gar keine ungarn in leitenden stellen sind , dass ueberdies kaum 10 0/0 des gesammtstandes dieser aemter aus ungarn stammen ; man spricht , dass slavische , ungarnfeindliche elemente dort ueberwiegen , ungarn daher trotz des besten willens der leitenden militaerischen personen von diesen behoerden nichts gutes zu erwarten hat . absatz .- die schlechte ernaehrung der armee , trotz der grossen opfer ungarns auf dem ernaehrungsgebiete , das versagen des serbischen aufmarsches , das vollkommene fehlen von verteidigungsvorbereitungen in siebenbuergen und suedungarn , die mangelnden kraefte zur verteidigung dieser gebiete ; besonders aber das fehlen ungarischer truppen zu diesem zwecke verstaerken das misstrauen zur obersten leitung , agitation bestaerkt das volk hiebei und macht ihm vor , dass genuegend truppen zur verteidigung der italienischen front vorhanden sind , die ungarischen truppen aber zu minder wichtigen aufgaben absichtlich fern von ungarn verwendet werden . ueberall weist man darauf hin

48115

Vom k. k. Post- und Telegraphen-Amte.

Fortsetzung des Telegramms: Dienstliches:

Nummer Blatt 3

Datum Schluß

Archiv Depot
d. Kriegsarchiv
Wien, VII.
Stiftg. 2.

dass fruehr die sw - front doppelt so lang war und ueberdies noch die russische front gehalten werden musste , heute aber bringt man zur verteidigung der hunderte kilometer langen siebenbuerger front nur 20 ungarische baone und eine kav . dion auf ; heute steht an der suedfront ungarn in einer militaerischen situation , die nicht einmal den donauuebergang des feindes sicher verhindern kann . hiebei weiss die nation genau , dass erst in den letzten tagen ungarische transporte an die westfront abgiengen und ganze ungarische batallione zu assistenzzwecken nach boehmen befoerdert wurden . absatz ; kurz die stimmung des volkes ist aufs hoechste beunruhigt , die verhetzung greift bereits auf die besatzungen im hinterlande , ja selbst auf die front ueber . absatz ; flammende aufrufe fuehren nicht mehr ans ziel , nur eine radikale abhilfe kann weiteres umsichgreifen dieser traurigen erscheinung eindaemmen . die nation muss klar und raschestens erkennen , dass an der abstellung dieser uebelstaende energisch gearbeitet und von heute an alles getan wird , um das misstrauen zur heeresleitung zu verstreuen . absatz ;

16

482

Vom k. k. Post- und Telegraphen-Amte.

Fortsetzung des Telegramms: Dienstliches:

Nummer Blatt 4

Datum Schluß

ich bitte daher eure majestaet alleruntertaenigst die einleitung und verlautbarung folgender militaerischer massnahmen gleichzeitig mit meiner ernennung zum ministerpraesidenten verfuegen zu wollen :

1./ der kgl . ung . l . v . m . wird sofort zum k . ung . kriegsminister ernannt und uebernimmt mit 1. november das kommando ueber alle honvedformationen und alle nach ungarn zustaendigen k . u . k . formationen und anstalten des hinterlandes / es steht ihm von diesem zeitpunkte an das verfuegungsrecht ueber alle militaerischen gueter und ueber die gesammte kriegsindustrie ungarns zu . das k . u . k . kriegsministerium wird nach dieser zeit nur die verteilung der kriegsgueter im einvernehmen mit dem oesterreichischen landesverteidigungsminister und dem ungarischen kriegsminister durchfuehren und schliesslich nach einem spaeter festzusetzenden termine ganz aufgeloest werden .

2./ die reorganisierung der ung armee wird vorlaeufig in der bis 1. dezember durchzufuehrenden neubenennung der truppenkoerper , behoerden und anstalten bestehen .

483 17

Vom k. k. Post- und Telegraphen-Amte.

Fortsetzung des Telegramms:

Dienstliches:

Nummer

Datum

Blatt 5

Schluß

WIEN, VII.

3./ se . kais . hoheit , der herr erzherzog joseph wird als oberkommandant der ungarischen streitkraefte ernannt . das ungarische oberkommando fuehrt im rahmen des ganzen das kommando ueber die truppen von der adria bis zur ukraina . die ungarische heeresfront ist in 2 heeresgruppen - eine fuer den balkan , eine mit den kraeften gegen rumaenien - zu teilen . in der ung . front sind laut entschluessen des im punkte 5./ festgesetzten kriegsrates nach maszgabe der technischen moeglichkeit sofort und alle aus ungarn stammende truppen einzuteilen ./ das aok baden verbleibt bis zum waffenstillstand in operativer beziehung die oberste heeresleitung ./ in materieller beziehung uebernimmt der kgl . ung . kriegsminister die versorgung der ungarischen armee . den zeitpunkt der uebernahme stellt der gemeinsame kriegsrat fest . der chef des generalstabes des ungarischen feldheeres veroeffentlicht selbst eigene heeresberichte und stellt ein eigenes kriegs - pressekommando auf .

4./ um die uebernahme des personellen und materiellen apparates nach gerechten gesichtspunkten zu gewaehrleisten

484 18

Vom k. k. Post- und Telegraphen-Amte.

Fortsetzung des Telegramms: Dienstliches:

Nummer Blatt 6

Datum Schluß

werden zu allen leitenden k . u . k . behoerden verbindungsoffiziere des kgl . ung . kriegsministers eingeteilt , denen voller einblick gewaehrt und die moeglichkeit gegeben seins muss , innerhalb ihres bevollmaechtigungs - bereiches einerseits und mit dem kgl . ung . kriegsminister andererseits ungehindert und ohne zwischenswtellen verkehren zu koennen . solche verbindungsoffiziere , denen fachreferenten beizugeben sind , sind vom ungarischen kriegsminister zu ernennen . beim aok /: bei allen wichtigen gruppen :/ , bei allen armeekommanden , beim flottenkommando , beim k . u . k . kriegsministerium in allen wichtigen abteilungen , bei der zentraltransportleitung , beim chef des ersatzwesens , etc . , dem kgl . ung . kriegsminister wird das recht eingeraeumt auch bei andern , hier nicht erwaehnten formationen , behoerden und anstalten dauernd oder fallweise verbindungsorgane zu delegieren . jedenfalls erscheint es angezeigt , dass alle kais . und kgl . behoerden , etc . aufgefordert werden bei der trennung der armee und der verteilung der kriegsgueter und materialien gerechtigkeit und kameradschaft walten zu lassen . absatz .

485 19

Vom k. k. Post- und Telegraphen-Amte.

Fortsetzung des Telegramms: Dienstliches:

Nummer Blatt 7

Datum Schluß

um den kgl . ung . kriegsminister in die lage zu versetzen , die verbindungsoffiziere nach eigener wahl nominieren zu koennen , stehen saemtliche , aus ungarn stammende offiziere des heeres , der honved , und der kriegsmarine , zu seiner disposition . absatz :

5,/ die ziele der noch noetigen operationen , insbesondere aber die festlegung der richtlinien fuer den heimtransport der ungarischen truppen und die vorbereitung der armeetrennung und der demobilisierung hat ein kriegsrat festzusetzen , der unter den vorsitz ew . majestaet aus

1) dem chef des generalstabes der gesammten bewaffneten macht ,

2) dessen stellevertreter ,

3) dem kommandanten der ungarischen armee und

4) dem chef des generalstabes des ungarischen feldheeres zusammenzusetzen waere , der kriegsrat hat durch stimmenabgabe zu entscheiden , bei stimmengleichheit entscheiden ew . majestaet . absatz :

die etwa ueblichen sonstigen beratungen , die sich mehr mit personellen und materiellen angelegenheiten befassen , koennten so weit als notwendig , weiter ihren

480 20

Vom k. k. Post- und Telegraphen-Amte.

Fortsetzung des Telegramms: Dienstliches:

Nummer Blatt 8

Datum Schluß

normalen verlauf nehmen .

ich bitte eure majestaet um die gnaedige beurteilung dieser meiner alleruntertaenigsten proposition und um die uebermittlung der entscheidung an seine kaiserliche hoheit den durchlauchtigsten herrn erzherzog joseph .

euer majestaet allergetreuester =

graf johann hadik budapest , am 29/10 1918 4 h nm .

Laut Meldung des fl. Adj. F.M.

Obstlt Brüngser vom Ldst. Infant. F.M.

von fl. Hadik Inhaber Ung. Inf. Regiment.

487 21

SZÖVEGKRITIKAI JEGYZETEK A FORRÁSHOZ

1. lap

A távirat fejezete Werkmann közzétételéből hiányzik.

1. sor 6. szava — A vessző hiányzik a publikált változatban.
2. sor 7. szava — Újólag hiányzik a vessző Werkmannál.
7. sor 7. szava — Werkmann itt vessző helyett a logikusabb pontot használta, és új mondattal folytatta.
9. sor 1. szava — Az itt hiányzó vessző a publikált változatban kitéve.
11. sor 5. szava — E rövidítés helyett Werkmann feloldva *Armeeoberkommando*-t írt.

2. lap

2. sor 4. szava — A régies mássalhangzókettőzést mellőzve a publikált változatban: *gesamte*.
2. sor 6. szava — E rövidítést Werkmann ugyancsak feloldotta: *militärische*.
5. sor 1. szava — A publikált változatban újólag: *Gesamtstandes*.
6. sor 4. szava — Werkmann a régies változat helyett itt *slawische*-szóalakot használt, a vesszőt viszont indokolatlanul mellőzte.
10. sor 6—7—8. szava — Itt a konkrét utalású nyelvi kifejezéstől eltérően Werkmann az általánosítóbb formát használta: *trotz großer*.
17. sor 6. szava — Werkmann itt az osztrákos alak helyett az irodalmi német *hierbei*-formát alkalmazta.

3. lap

1. sor 4—5. szava — A publikációban feloldva a rövidítés: *Südwestfront*.
4. sor 3. szava — Werkmann-nál az Ausztriában szokásos változat helyett a német nyelvhelyesség szempontjából jobb *siebenbürgis chen* változat szerepel.
5. sor 1. szava — A publikációban a korabeli katonai rövidítés feloldva: *Bataillone*.
5. sor 4—5. szava — Ugyanígy e rövidítés helyett Werkmann-nál: *Kavalleriedivision*.
8. sor 2. szava — Werkmann-nál újólag: *hierbei*.
10. sor 2. szava — A régies írásmód helyett a már ekkor szokásosabb szóalak a publikációban: *abgingen*.
12. sor 1. szava — Az itt hiányzó írásjel (vessző, vagy még inkább kettőspont) a publikált változatban vesszőként kitéve.
19. sor 1. szava — A szövegösszefüggésben értelmetlen eredetileg szereplő *Überstände* kézzel javítva.

4. lap

1. sor 6. szava — Az itt hiányzó vesszőt Werkmann kitette.
5. sor 3—7. szava — A rövidítés helyes feloldása: königlich ungarischer Landesverteidigungsminister helyett Werkmann erősen pontatlanul a *k. ung. Honvedminister* kifejezést helyettesítette be.
6. sor 5—6. szava — A publikációban megváltoztatva: *1. 11.*
11. sor 4. szava — Werkmann-nál következetesen: *gesamte*.
14. sor 3. szava — A kapkodó másolás miatt itt Werkmann-nál *Landesverteidigungsministerium* szerepel.

15. sor 2. szava — Hasonlóképpen pontatlanul Werkmann-nál ehelyett: *Kriegsministerium* áll.
18. sor 5. szava — A rövidítés a publikált változatban feloldva: *ungarischen*: az eredetiben a rövidítés utáni pont hiányzik.
19. sor 4—5. szava — Werkmann-nál megváltoztatva: *1. 12.*

5. lap

1. sor 3. szava — Hadik nagyon világos rövidítését Werkmann megváltoztatta: *k.* Ez azonban nemcsak kaiserlich, hanem königlich értelemben is feloldható lenne, így félreérthető.
1. sor 4. szava — A publikációban a vessző hiányzik.
7. sor 8. szava — Werkmann-nál feloldva: *ungarischen.*
8. sor 4. szava — Az eredetileg a folyamatra utaló kifejezéstől eltérően Werkmann tévesen az eredményt jelentő *Beschlüssen* kifejezést használta.
10. sor 2—4. szava — A rendkívül nyomatékos „sofort und alle" pontatlanságból Werkmann-nál a jóval halványabb *sofort alle* változatra módosult.
11. sor 3. szava — A rövidítés a publikált változatban ismét feloldva: *Armeeoberkommando.*
13. sor 1. szava — Pont helyett Werkmann itt vesszőt használt.
14. sor 1. szava — Az egyértelmű rövidítés helyett a félreérthető *k*-alakot használta Werkmann. Vö.: az 5. lap 1. sor 3. szavával!
21. sor 6. szava — Az itt hiányzó vessző a publikált változatban szerepel.

6. lap

2. sor 3. szava — Werkmann-nál újólag pontatlanul és félreérthetően: *k.*
2. sor 5. szava — A publikált változatban tévesen: *Kriegsministeriums.*
4. sor 3. szava — A *seins* alak betűtévesztés eredménye.
6. sor 1. szava — Werkmann-nál újólag: *k.*
6. sor 3. szava — A publikált változatban a tévedéshez következetesen ragaszkodva: *Kriegsministerium.*
7. sor 2. szava — A Zwischenswtellen alak betűtévesztés eredménye.
10. sor 2. szava — Werkmann-nál feloldva: *Armeeoberkommando.*
13. sor 1. szava — A publikált változatban téves olvasattal: *Zentraltransportabteilung.*
14. sor 1. szava — Werkmann-nál németesítve: *usw.*
14. sor 3. szava — Werkmann-nál újólag: *k.*
15. sor 1. szava — Az itt hiányzó vessző a publikált változatban kitéve.
15. sor 4. szava — Werkmann-nál a pontosabb *anderen*-szóalak szerepel.
18. sor 5—7. szava — E pontos rövidítés helyett Werkmann-nál a szokásos, de pontatlan *k. u. k.*
19. sor 1. szava — A publikált szövegben újólag: *usw.*
19. sor 3. szava — Az itt hiányzó vessző Werkmann-nál kitéve.

7. lap

1. sor 3. szava — Werkmann-nál ismételten: *k.*
4. sor 4. szava — E szó után a vessző téves.
4. sor 7. szava — A vessző használata itt is téves!
10. sor 4. szava — A nyelvtani tévedést jelentő betűhiba Werkmann-nál javítva: *dem.*

10. sor 6. szava	A régies rövidítés Werkmann-nál feloldva: *Eurer*.
11. sor 7. szava	Werkmann-nál újólag következetesen: *gesamter*.
13. sor 3. szava	A régies szóalak helyett a publikált szövegben: *Stellvertreter*.
18. sor 2. szava	Werkmann-nál a régies rövidítés újólag feloldva: *Eure*.
19. sor 3. szava	Werkmann-nál hiányzik a vessző.

8. lap

7. sor 2. szava	A publikált változatban nem szerepel a keresztnév.
7. sor 4—11. szava	A távirat feladásának helye és kelte ugyancsak hiányzik a Werkmann által közzétett változatban.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

VICZIÁN ANTAL

CSAPATORVOSKÉNT A 2. MAGYAR HADSEREGGEL A DONNÁL*

Az 1930-as évek elejétől bevezették Magyarországon az általános védkötelezettséget. A katonai szolgálati időt 18 hónapban szabták meg, de voltak kivételek. Így külön szabályozták az orvosok katonai kiképzését is. Az orvostanhallgatók a második és a harmadik vagy a harmadik és a negyedik tanév közötti szünidőben, június 1-től szeptember 15-ig, négy és fél hónapra vonultak be alapkiképzésre. Egy gyalogezred és egy határőr ezred keretén belül szerveztek egy-egy medikus századot. A katonai kiképzés második szakasza az orvosi diploma elnyerése után következett, valamelyik helyőrségi kórházban.

Számomra a katonai szolgálat mindkét szakasza lényegesen meghosszabbodott. Először 1938-ban hívtak be nyári kiképzésre. Szeptemberben tizedesek lettünk, de nem szereltünk le, mert abban az évben került vissza a Felvidék és függőben volt Kárpátalja elfoglalása is. Miután a németek ez utóbbiba nem egyeztek bele, november végén leszereltünk. Az egyetemi előadások kezdetétől azonban katonai szolgálatunk névlegessé vált, csupán az éjszakát kellett a laktanyában tölteni. Egésznapos kilépési engedéllyel rendelkeztünk, s egyenruhában jártunk az egyetemi előadásokra.

Doktorrá avatásom után, 1941 őszén hívtak be a katonai szolgálat második részének letöltésére. A budapesti 1. helyőrségi kórházban elvégzett tiszti tanfolyam után címzetes zászlóssá léptettek elő. 1942 márciusában a 3. szombathelyi helyőrségi kórház állományába helyeztek át, ahonnét a 17-es nagykanizsai gyalogezred II. zászló-

* A szerző fiatal orvosként, tényleges katonai szolgálatát teljesítve került a második magyar hadsereggel a doni harcokba, majd a legnehezebb körülmények között szenvedte végig a visszavonulást.

Személyes élményei és két bajtársa visszaemlékezései, illetve naplója alapján számol be a tyimi harcokról, a doni csatározásokról, a III. hadtest megsemmisüléséről, majd a visszavonulásról. Ezredével az utolsók között hagyta el a Dont. Csodával határosan élte túl a január 27—28-i sztaronyikolszkojei csatát és vergődött haza, súlyos nélkülözések közepette.

Ismerteti azokat a nehézségeket, melyek a csapatorvos számára a segélyhelytelepítés, a sebesültszállítás szervezetlensége, a honvédorvosi kiképzés hiányosságai következtében adódtak. Beszámol a magyar honvédek helytállásáról, noha a németekénél gyengébb harcerőt képviselő fegyverzettel voltak ellátva. A nem motorizált, könnyű hadosztály, melynek kötelékébe tartozott, az akkori követelményeknek sem felelt meg. A nyári hídfőharcok folyamán vált nyilvánvalóvá, hogy a front magyar szakasza, megfelelő tartalékok hiányában, igen gyenge lábon állt. A hídfő visszavételére indított ellentámadás a védelmet ellátó zászlóalj majdnem teljes kivonásával, jelentős védelmi hézag hátrahagyásával történt, igen nagy kockázattal.

Tapasztalatai szerint a magyar hadsereg nem volt megfelelően felkészítve az orosz télre sem. Az otthon gyűjtött meleg holmi nem érkezett meg a frontra. Megfelelő téli ruházatot a honvédség nem biztosított. A katonák a helyi lakosságtól „szereztek" és otthonról, családjuktól csomagokban kaptak némi meleg holmit. Ebben azonban nem mindenki részesült, aminek sok fagyás, sőt fagyhalál lett a következménye.

A fagyások és sebesülések miatti kiesések erősen lecsökkentették az csapat harcértékét, amihez a ezrede leváltásának halogatása miatti rossz hangulat is társult.

A németek a harcok folyamán többször elmulasztották a magyar alakulatok számára a megfelelő támogatást megadni, ami fokozta a magyar véráldozatot. Amikor pedig a szovjet csapatok urivi áttörése után bekövetkezett a katasztrófa, a magyarokat okolva a vereségért, embertelenül bántak velük.

A szerző átélte és tapasztalta a történelem azon példa nélküli szituációját, hogy a katonák a vesztes csata után többet szenvedtek a „szövetségesektől", mint az „ellenségtől". A németek, közkatonától tábornokig, minden magyart a fagyás veszélyébe taszítottak. Kötszer és gyógyszer hiányában a szerzőnek nem állt módjában a visszavonulás alatt a betegeknek és sérülteknek orvosi segítséget nyújtani. Az orosz katonák emberségében bízva az elsígázott, megrokkant magyaroknak csak a mielőbbi fogságba esést tudta ajánlani.

Hóban, fagyban, 280 kilométert gyalogolva végigélte a visszavonulás minden megpróbáltatását. Lázas betegen tette meg az utolsó útszakaszt, s bajtársainak köszönhetően került haza.

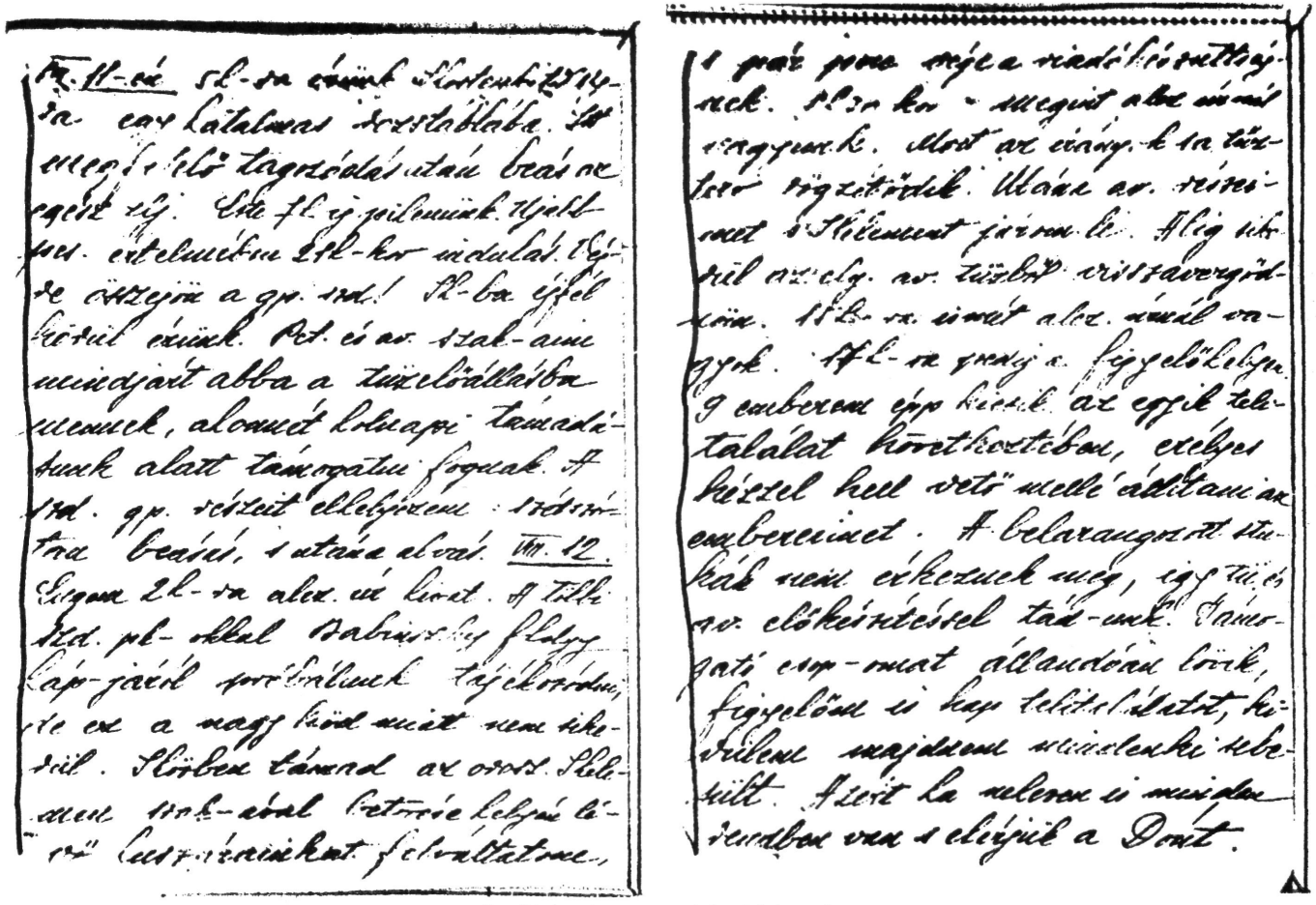

Dr. Nyíri Zoltán naplójának két lapja

aljához, Csáktornyára vezényeltek vezető orvosnak. Ekkor tudtam meg, hogy a 2. hadsereggel a keleti frontra visznek.

A fronton naplót vezettem, ami azonban 1944-ben, a soproni hadikórházban bombatalálat következtében, egyéb holmimmal együtt, megsemmisült. Később visszaemlékezéseimet feleleventettem, melyben Kemendy Géza és Nyíri Zoltán katonatársaim naplói segítettek.[1] Ezúttal irodalmi adatok felhasználásával, lerövidítve adom közre visszaemlékezéseimet.

A harctéri orvosi szolgálatra való felkészültségem majdnem nullával volt egyenlő. A tiszti tanfolyamon ismertették ugyan az egészségügyi szolgálat feladatait, de a harc alatti tevékenységről vajmi kevés szó esett. Április elején egyszer összehívták Szombathelyre a III. hadtest orvosait eligazításra, de harcászati szervezeti kérdéseken és az anyagigénylés módján kívül egyébről nem volt szó. Dr. Daka Mihály orvos százados ezredorvostól és Kaltróy Antal alezredes zászlóaljparancsnoktól kaptam némi felvilágosítást harctéri feladataimról.

Egy hónap állt rendelkezésemre, hogy a napi zászlóaljorvosi teendők mellett felkészüljek a hadrakelésre. A zászlóaljtörzshöz tartozó egészségügyi szakasz személyi állományát az orvoson kívül három egészségügyi katona és egy kocsis képezte. Rajtuk kívül rendelkezésemre állt a tiszti legényem. Beosztottaim közül Antalics Zoltán volt tényleges szolgálatot teljesítő honvéd. Dóra András és Kalmár József idősebb tartalékos honvédeket akkor hívták be katonai szolgálatra. A kocsis, Todorán Oktávián, erdélyi román, először szolgált a magyar honvédségnél. Előzőleg a román hadseregben részesült katonai kiképzésben. Todorán tudott magyarul, ezért gyakran szerepelt tolmácsként is. Szükség volt erre, mert sok román nemzetiségű katona nem értett magyarul. A románokat főleg lovásznak, kocsisnak osztották be. A tiszti legényemet Nagy Zoltánnak hívták. (Jelenleg Kamondon, Vas megyében él.)

Az egészségügyi szakaszhoz tartozott egy kétlovas országos jármű is. A kocsi megfelelt a zászlóaljvonat szabvány fogatolt járművének.[2] Egy támlás, gyékényfonatú, alul ládával ellátott ülés szolgált az orvos és mellette a kocsis számára. A kocsi legfontosabb rakományát két nagyméretű, fűzfavesszőből készült „málhakosár" képezte, melyeket lapos oldalukkal egymás mellé lehetett illeszteni. A kosarak tartalmazták a zászlóalj-segélyhely műszereit, eszközeit, valamint a kötszereket és gyógyszereket.[3] Ezen kívül még két hordágy, víztisztító felszerelés, víztartály, a saroglyában itatóvödör és a lovak számára abrak volt rendszeresítve a kocsira.

A málhakosarak tartalmát leltár szerint átvettem, kivéve a foghúzó készletet, amely csupán két alsó fogóból állt. A felső fogókat hiába igényeltem, később sem kaptam meg. Készletünket a gyógyszertárból beszerzett gyógyszerekkel, ragtapasszal stb. egészítettem ki.

A felkészülési idő alatt kétszer vonult ki a zászlóalj gyakorlatra, illetve éleslövészetre. Mindkét alkalommal gyakoroltuk a segélyhelytelepítést is.

1 *Dr. Viczián Antal:* Pokoljárás a hómezőkön. *Somogyi Néplap*, 1982. július 29—szeptember 8.

2 *Kemendy Géza* kézirata. (Leszármazottai birtokában.)

3 1851—1/XI. sz. részletes jegyzék a G—54. sz. Utasításhoz. Hadtörténelmi Levéltár (HL): A málhakosarak az 1934. évi szabvány szerint a „csapategészségügyi ellátás cikkeit" tartalmazták. Ezek a következők voltak:

20-20 ampulla tetanuszszérum, kámfor, koffein, novokain, morfin injekció, 50 g ópium tinktúra, hyperol, kinin tabletták, 100—200 g alkohol, éter, benzin, éteres alkohol, jódtinktúra, vazelin. A gyógyszerek, vegyszerek tárolására 1 horganyból készült doboz, 50, 100, 300, 500 g-os üvegdugós, valamint azonos űrtartalmú parafadugós üveg, egy 200 g-os fémfedős üvegtégely, 50, 100, 300, 500 g-os kerek fémdoboz; 9 fémdoboz tabletták számára állt rendelkezésre.

Egy műszersterilizátor, 1 borotva, 2 csipesz, 2 éles kanál, 3 érfogó (Kocher), 3 pean, 1 foghúzó készlet, 1 alákötő tű, 2 tompa horog, 2 szike, 2 kutasz, 2 sebészi olló, 2 kötszerolló, 1 kapocsberakó, 1 műszertálca, 1 műszerdoboz, 2 légcsőkanül, 2 Nelaton katéter, 2 félkemény katéter, 3 lázmérő, 1 sztetoszkóp, 1 altató kosár, 2 csepegtető készülék, 4 drótsín, 4 hársfa sín, 2 körömkefe, 1 gyomormosó cső és tölcsér, 1 record fecskendő (5 g-os) paratusszal, 1 fémtok sebészi tűknek, 24 sebészi tű, 48 injekciós tű, 100 sebészi lapocs, 5 motring selyem, 5 fiola steril sebészi selyem, 1 Esmarch-pólya képezte a sebészi felszerelést.

A következő kötszerkészlet volt a kosarakban: 2 csomag zsírtalan gyapot (á 500 g), 2 csomag közönséges gyapot (á 1000 g), kalikó pólya 10×10-es: 38, 10×15-ös: 18, keményített mullpólya 10×10-es: 18, keményített kalikó pólya 10×15-ös: 5, kötéstípus közép: 165, háromszögletű kendő: 25.

Mindezeken kívül 3 evőeszközkészlet, 3 rend ing és gatya, 1000 elsősegély lap, 1 vöröskeresztes zászló volt még rendszeresítve.

A honvédorvosi táskában 10-10 tabl. Amidasophen, Phenolphtalein, tabl. Doveri, 10 amp. morfin, 20-20 g spiritus aethereus, jódtinktúra, ópiumtinktúra, 1-1 anatómiai csipesz, horgas csipesz, sebészi olló, éles kanál, tűfogó, katéter, körömkefe és szappan, lázmérő, 2-2 szike, kutasz, fecskendő, érfogó. Ezenkívül injekciós és sebészi tűk, sebészi selyem, 2 közép és 1 nagy kötéstípus volt.

Az indulás előtti utolsó héten megszemlélte zászlóaljunkat a hadosztályparancsnok, Újlaki Jenő ezredes.

A III. hadtest 9. könnyű hadosztálya a 17. és 47. gyalogezredből és a 9-es tüzérezredből állt. A 17/II. zászlóalj tisztikara, beleszámítva néhány karpaszományos és egy hivatásos őrmestert (Tengerdi), szakaszparancsnokokat is, 26 főből állt. Közöttük mindössze négy hivatásos és egy továbbszolgáló tiszt akadt. A többiek tartalékosok, nagyrészt zalai tanítók voltak. A hivatásos tisztek közé tartozott Kaltróy Antal alezredes, zászlóaljparancsnok, Zámbó százados, a 4. század parancsnoka, Baracskai István főhadnagy, az 5. század parancsnoka, Nyíri Zoltán, a géppuskás század parancsnoka. De a 6. század parancsnoka, Tóth Jenő főhadnagy és a harcok legelején megsebesült Zámbó százados helyére lépő dr. Horváth József főhadnagy a tartalékosok közül került ki. A zászlóaljtörzset a zászlóaljparancsnokon kívül Papp Lajos főhadnagy segédtiszt, Nyíri Zoltán hadnagy géppuskás századparancsnok (jelenleg Siófokon él), Keszei József zászlós gh. főnök, Tóth Ferenc zászlós híradós szakaszparancsnok és jómagam mint zászlóaljorvos alkottuk. A 120 lóvontatású kocsiból álló zászlóaljvonat parancsnoka Kemendy Géza zászlós volt. (Néhány éve hunyt el mint Keszthely város tanácselnökhelyettese.)

A zászlóalj tűzerejét 12 gépfegyver, 36 golyószóró, a század- és szakaszparancsnokok géppisztolyai, 6 nehézpuska, 6 gránátvető, aknavetők, páncéltörő ágyú, a katonák fegyverei, illetve a tisztek pisztolyai alkották.

A zászlóaljat két szerelvény szállította ki a hadműveleti területre. Az első katonavonat 1942. május 1-én, a második két nappal később indult Csáktornyáról. Az útvonal Nagykanizsa—Székesfehérvár—Komárom—Zsolna—Kattowice—Kielce—Breszt-Litovszk—Minszk—Gomel—Orel—Kurszk volt. Május 10-én érkezett meg az első szerelvény Kurszkba. Másnap kirakodtunk, majd azonnal elindult a zászlóalj gyalogmenetben Muravlevóba. Ott vártuk be a zászlóalj második részlegének megérkezését. Május 13-án indultunk tovább, s három napi menetelés után értünk Dubrovkába, ahol leváltottunk egy német alakulatot, birtokba véve kiépített állásaikat.

Ezt a frontszakaszt védte zászlóaljunk június 13-ig. Eleinte viszonylag nyugalom honolt arcvonalunkon. Csupán kisebb csatározások, felderítések folytak. Néhány nap múlva komolyabb támadást kaptunk, amit csak az ezredtartalék kerékpárosok bevetésével sikerült kivédeni. Első halottunk Török tizedes volt. Nyíri hadnagy és Kelemen zászlós mentek érte, nem törődve a golyózáporral. Veszteségünk ezen egy hónap alatt három halott és 10—15 sebesült volt.

A sebesülteket orvosi ellátás után a hadosztály egészségügyi oszlopához szállíttattuk hátra. Az egészségügyi oszlop az arcvonal mögött 8 kilométerre települt.[4]

A 9. hadosztály egészségügyi oszlopát dr. Nagy Károly főhadnagy, a kapuvári kórház sebészfőorvosa vezette. A sebesültek ellátásuk után a hadtest tábori kórházába kerültek, amely először Kurszkban települt. Parancsnoka dr. Vikol János orvos százados volt.

Június 13-án kivonták zászlóaljunkat az első vonalból, s 4—5 km-rel hátrább, Galicsiban ütött tábort. A kivonás pihenés és a támadásra való felkészítés céljából történt. Úgy hírlett, hogy június második felében az időjárástól függően indul a támadás. Hadosztályunk feladatát képezte a Kurszk—Tyim út mentén áttörni az orosz védelmi vonalat és előnyomulni Sztarij Oszkol irányában.

Élelmezésünk feljavult. Húst, vajat, sajtot, dzsemet bőven adtak. A legénység gyakran kapott bort, rumot, a tisztek pezsgőt. Zászlóaljunk azonban a pihenőben sem érezhette magát biztonságban. Éjszaka „sztálingyertyák" lebegtek fölöttünk,

4 *Magyar Katonai Szemle*, 1942. 12. évf. 176. o. *(Dr. Bottyán Imre):* Szervezetszerűen az eü. oszlopot fogatolt és gépkocsizó féloszlopra kellett volna osztani. Az útviszonyok miatt azonban ettől eltérően úgy osztották be, hogy mindkét rész gépkocsizó és fogatolt egységből állt. Kiadósabb esőzések után ugyanis a gépkocsizó rész mozgásképtelenné válhatott. Csak kocsival lehetett ilyenkor a földutakon közlekedni. Száraz időben viszont a gépkocsizó részleg jelőnye a gyors mozgásban nyilvánulhatott meg.

Magyar Katonai Szemle, 1942. 12. évf. 176. o. *(Dr. Nagy Károly):* Az eü. oszlop funkciója a sürgős, életmentő műtétek és beavatkozások elvégzésére korlátozódott. Sebész feladatát képezte az érlekötés, roncsolt végtagok amputálása, fulladást elhárító műtétek végzése, roncsolt sebek kimetszése és varrása, haslövések műtéti megoldása, nyílt légmell zárása. A sebesültek kötözése, a törött végtagok sínezése az eü. katonákra hárult. A sebésznek ebben inkább rányító, ellenőrző szerepe volt.

bombatámadásokat kaptunk. Nem messze tőlünk a hadosztály huszárszakaszára „Molotov kosarat" dobtak. Ez a szerkezet kisebb bombákkal telt benzines hordóból állt. Komoly pusztítást végzett. Többen meghaltak, sokan megsebesültek. Számos ló is elhullott.

Június közepe táján Kaltróy közölte, hogy a támadás az utolsó esős naptól számított ötödik napon „Drégelypalánk" jelszóra indul. Addig is naponta jön futár a hadosztálytól. Ha „Budavár" a jelszó, az azt jelenti, hogy aznap még nem indul a támadás, de készültségben kell lennünk. Medárd kitett magáért. Mindennap esett az eső, örültünk a rossz időnek. De aztán megszűntek az esők, s 27-én kora délután jött a jelszó: „Drégelypalánk". A zászlóaljparancsnok eligazítása szerint csapatunk éjjel, a legnagyobb csendben, Bezedinónál foglalja el kiindulási harcálláspontját. 28-án hajnalban, a 2 óra 15 perckor kezdődő tüzérségi előkészítés után, a rohamutászok és lángszórósok nyitnak rést a drótakadályokon, majd ezt követi a gyalogsági támadás.

Így is történt. A keleti égbolt még alig derengett, amikor eldördült az első ágyúlövés, majd megindult a tüzérségi előkészítés. Szünet nélkül szóltak az ágyúk, sivítottak, robbantak a gránátok. A becsapódások robaja pokollá változtatta az addig csendes vidéket. Később előbbre helyezték az ágyútüzet, s másfajta robbanások is hallatszottak. Az utászok a drótakadályokat robbantották. Aztán géppuskaropogás vegyült a harci zajba. Megindult a gyalogság.

A segélyhelynek előírás szerint 800—1000 méter távolságban kellett követnie az előnyomulókat. Könnyű volt ezt így eltervezni, de annál nehezebben ment a végrehajtás. Nem tudtam, hogy mi van elöl, mennyire haladt a zászlóalj. Amikor már a nap is felkelt, elindultunk a kocsival. Alig tettünk meg néhány száz métert, meg kellett állni, mert egy horhos megakadályozta a továbbjutást. Fogalmam sem volt az előttünk levő terepről, az utakról. A térképek régiek, még a cári időkből valók voltak, s a jelzett utat nem találtuk, csak a vizesárkot a völgy mélyén. Híd sehol sem látszott. Nem tehettünk mást, mint leszállni a kocsiról és gyalog kelni át a horhoson. A málhás kosarak túl nagyok voltak ahhoz, hogy azokat cipeljük. Erre az eshetőségre előre gondoltunk, bár semmiféle irányelv sem utalt rá. Előkészítettünk két faládát, melyekbe kötszert, műszert, jódot stb. helyeztünk. Ketten vittek egy-egy füles ládát. A legénynyem épp úgy egészségügyi katonának számított, mint a másik három beosztottam. Todoránt a kocsival útbaindítottam, hogy keressen valamilyen átjárót, s kerülővel jöjjön utánunk. Az elfoglalt futóárkokban találtunk az első sebesültekre. Nem volt idő településre. Kinyitottuk a ládákat és elkezdtük a sebesülteket kötözni. Egy földkupacra kitűzött vöröskeresztes zászló jelezte a segélyhelyet.

Jöttek a sebesültek, vagy hozták őket. Az első súlyosak között volt Zámbó százados. Repesztől mellkassérülést szenvedett, s a tátongó seben keresztül levegő áramlott a mellüregbe, összenyomva tüdejét.

A harctéri környezet, a szokatlan látvány engem is sokkolt. Remegő kézzel kötöztem, bármennyire is próbáltam nyugalmat erőltetni magamra. A járóképeseket, ellátásuk után, gyalog indítottam hátra, de 10—15 sérült kocsira várt. A beígért sebesültszállító járművek pedig sehol sem voltak. Sürgősen intézkedni kellett. Küldöncöt menesztettem a zászlóaljvonathoz. Egy óra múlva megérkezett három szekér. Megraktuk sebesültekkel, s már fordultak is vissza. Zámbón kívül még hárman voltak súlyos állapotban. Egyiküknél, aki valószínűleg májlövést kapott, már alig lehetett a pulzust tapintani. Ezen az első helyen több mint két óra hosszat tartózkodtunk. Nem mozdulhattunk, mert folyamatosan hozták a sebesülteket. Ismét kocsikért kellett küldenem. Nagy Zoltán tartotta az összeköttetést a vonattal. Rá kellett döbbennem tehetetlenségemre. Sürgős műtétekre lett volna szükség, de kötözésen kívül mást nem tehettem. Várni kellett a kocsira. A sérültek legjobb esetben is csak hosszú órák múltán kerülhettek műtőasztalra.

Amint lehetett, előbbre mentünk. A visszafelé jövők jelezték, hogy hol vannak sebesültek. Mindig újabb gyülekező helyekre leltünk. Megállás nélkül dolgoztunk. Mind a négy segítőtársam, nem törődve a veszélyekkel, becsülettel kitartott mellettem.

Délután egészen közel kerültünk az arcvonalhoz. Nem messze tőlünk egy géppuskás raj adta le sorozatait. A válasz sem maradt el. Hátrább, védettebb helyre kellett húzódnunk. A géppuskás raj is visszavonult sebesültjeivel. Az egyiknek a combját le kellett szorítani, mert szétroncsolt lábából erős, ütőeres vérzés indult. Megint üzennem kellett Kemendynek. Személyesen jött két kocsival, s ő is segített a sebesültek ellátásában. Kétségbeesve mondta, hogy a lőszeres kocsijai, melyek a sebesülteket vitték hátra, nem érkeztek még vissza lőszerrel.

Eleredt az eső. Esőgallérban dolgoztunk tovább. Ezek a terepszínű körgallérok nagyon jól beváltak. Kettőből egy sátrat lehetett készíteni, két személy részére. A ponyva, amit kifeszíthettünk volna a fejünk fölé, a kocsin maradt.

Osztályoznom kellett a sebesülteket. Elsősorban azokkal foglalkoztam, akiken még lehetett segíteni. A reménytelen állapotban levőket lefektettük a földre. Aki még eszméleten volt, azt nyugtattuk, ha nem gyomorsérült volt, itattuk.

Fogyott a kötszerünk és nem tudtuk a töréseket sínezni. Sötétedéskor végre megjött Todorán a kocsival, s pótolhattuk a hiányt. A harc lassan alábbhagyott, majd sötétség borult a tájra.

Tihanyi zászlós, aki lőtt sebbel került hozzánk, mondta el, hogy a szovjet csapatok minden jel szerint megneszelték támadási szándékunkat, mert majdnem üres állásokat vert szét a tüzérség. Az oroszok visszavonultak a hátrább kiépített állásaikba és onnét lőtték csapatunkat.

Ettünk és pihentünk valamennyit — hajnal óta először —, ám jött a küldönc a zászlóaljparancsnoktól, hogy 500 méterrel hátrább, a zászlóaljtörzs közelébe települjünk. Az eső vigasztalanul esett. A felázott talajon csúszkált a kocsi. Lefelé haladva attól kellett tartani, hogy fölborul. Húztuk, vontuk, aztán komoly erőfeszítések árán mégiscsak elérkeztünk a kijelölt helyre. Felállítottuk sátrainkat, s halálosan fáradtan, nem törődve a becsurgó esővízzel, nyugovóra tértünk.

Másnap komolyabb ellenállásba nem ütközött a zászlóalj. A vonattal haladtunk. Ennek az volt az előnye, hogy árkászok jártak előttünk, s felszedték az aknákat. Veszélyt jelentettek a fákon rejtőzködő mesterlövészek is, akik távcsöves puskával lőttek ránk. Hihetetlen bátorságról tettek bizonyságot, mert amelyik lövészt felfedezték, azt azonnal lelőtték.

Estére Glinoljéba érkeztünk, s a falu szélén egy házban települtünk. Todoránt elküldtem az ezredtörzshöz, hogy még a sötétség leple alatt vételezzen kötszert.

A következő napon, június 30-án reggel a falu szélén fejlődött fel a zászlóalj támadásra. Hatalmas rozstábla terült el előttünk, melynek a végét, a dombhajlat miatt, nem lehetett látni. A dombnak fölfelé menet még takarásban voltak katonáink, de amint fölértek, majd lefelé haladtak, a rozs nem nyújtott számukra kellő takarást, s erős akna- és géppuskatűzbe kerültek. Rövid idő múltán tele lett sebesültekkel a segélyhely környéke. Megint nem volt elég jármű. Lepakoltattam mindent a kocsiról és sebesültekkel megrakva Todoránt is útba indítottam az egészségügyi oszlophoz. Utasítottam, hogy útközben kérjen segítséget ezredorvosunktól. Dél felé megjött Daka dr. néhány egészségügyi katonával és három kocsival. Ránk fért a segítség, mert elég sok idő telt el egy-egy ütőeres vérzés lekötésével. Az első sokkhatáson már túl voltam. Mindenhez hozzá lehet szokni. Mint orvos és kezdő sebész, természetesen, régebben is végeztem sebkezelést, de egészen más hatással volt rám a jajgató sebesült a puszta földön, a harctéren, mint az érzéstelenített beteg a kezelőben, vagy a műtőasztalon.

Jöttek a hírek, hogy az oroszok ellentámadásba mentek át, s csapataink hátrálnak. A helyzet kritikussá vált. A 6. század egész tisztikara kiesett, a legénység fele is harcképtelenné vált. 2—3 halott és ugyanannyi haldokló feküdt körülöttünk. Kocsik érkeztek és felraktuk rájuk a sebesülteket. Nekünk is hátrább kellett mennünk.

Később javult a helyzet, végül mégiscsak elérték egységeink a következő dombot, s mi is visszatértünk a házba. Csökkent a sebesültek áradata. Kemendy két malomkő között őrlődött. Egyrészt nem tagadhatta meg a sebesültszállítást, másrészt felelős volt a lőszerutánpótlásért. A hátra küldött kocsik pedig ki tudja, hol csellengtek.

A szervezetlenség majdnem súlyos következményekkel járt. A hadosztály sebesültszállító részlege sehol sem volt.[5]

Oroszország ezen részére az észak—déli irányban húzódó dombhátak a jellemzők, közöttük völgyekkel, melyekben a nyári szárazság kivételével víz is volt. A támadás ezekre a dombvonulatokra merőlegesen, kelet felé irányult. A szovjet egységek a dombélen megjelenő, majd leereszkedő magyar alakulatokat gyorstüzelő ágyúkkal lőtték. Pergőtüzet zúdítottak üldözőikre, majd gyorsan kocsira rakták fegyvereiket és rövid idő múlva már a következő dombhátról lőttek, tetemes veszteséget okozva csapatainknak. Ezeket a 7,65-ös ágyúkat „csim-bumm"-nak nevezték katonáink. Az oroszok felkészültek a védelemre is. Jól álcázott bunkereket ástak, melyeket csak egészen közelről lehetett észrevenni. Hiányzott a légi felderítés.[6]

Július 1-én értünk Tyim alá. Az utolsó akadályt egy harckocsiárok képezte, amin zászlóaljunk heves tűzharc árán jutott túl. Ekkor is gyalog, a kötszeres ládákat cipelve igyekeztünk a zászlóalj nyomában maradni. Egész nap folyt a harc a helységért. Ahogy később Kaltróytól megtudtam, rossz volt a gyalogság és a tüzérség közötti együttműködés, s egyik századunk saját tüzérségünk szórásába került. Amikor fellőtték a fehér rakétát, jelezve, hogy ott magyar egység van, az oroszok zúdítottak rájuk aknatüzet. Késő délután sikerült Tyimet elfoglalni. A harcokból az egész hadosztály kivette részét, de a legnagyobb veszteséget a II. zászlóalj szenvedte.

A négy napig tattó harcok alatt 250—300 sebesültet láttunk el. Megítélésem szerint ezek 10%-a volt életveszélyes állapotban. A zászlóaljparancsnok szerint veszteségünk ennél nagyobb volt, mert sokan kerültek a szomszédos segélyhelyre, vagy közvetlenül az egészségügyi oszlophoz. Az elesettek száma 40—50 lehetett.

A Tyimért vívott harcokban a 9. hadosztály mintefy 20%-os veszteséget szenvedett.[7]

A harcok folyamán saját belátásom szerint, önállóan kellett feladatomat teljesíteni. A sebesültek, ha nem váltak mozgásképtelenné, saját lábukon igyekeztek hátra, a segélyhelyet keresve. Gyakran a bajtársa kötötte be a sérültet, de nem egyszer többet ártott, mint használt, minden jószándék ellenére. Alsó végtag sérülteknél a térd alatt próbáltak leszorítást alkalmazni, ami tudvalevően káros, mert az ütőér a két csont között fut, leszorítani nem lehet. A leszorítás csak fokozza a vérzést, mert akadályozza a vér visszaáramlását. Ezt a hibát gyakran a sebesültvivők is elkövették, pedig elsősegély-képzésben részesültek.

Feladatom elsősorban a közvetlen életveszély elhárítása volt. A vérzéscsillapítás főleg nyomókötéssel, a comb leszorításával, ritkábban érlekötéssel történt. Halasztathatatlan beavatkozásnak számított a nyílt légmell zárása. A sebesültet szállítható állapotba kellett hozni. Újraélesztésről akkor még nem volt szó, a mesterséges lélegeztetés sem járt eredménnyel. A folyadékpótlás jelentősége sem volt még ismeretes, még kevésbé annak elsősegélyként történő alkalmazása a helyszínen.

Ha a segélyhely lemaradt, vagy a sebesültvivők nem találtak rá, valamely rejtett helyen gyűjtötték össze az ellátandókat. Ezek a gyülekezőhelyek nem tévesztendők össze a sebesült fészkekkel, melyek közvetlenül a küzdők mögött spontán alakultak ki, egy-egy árokban vagy gránáttölcsérben. Ha a segélyhely lépést tudott tartani a csapattal, az egészségügyi járőr egészen az orvosig vitte a sebesültet. A segélyhely telepítésének és mozgásának szabályait ritkán lehetett betartani. Mindig a terephez, az adott lehetőségekhez kellett igazodni. Mozgékonynak kellett lenni. Ha súlyos sérültről kaptam hírt, igyekeztem előre menni, néha a küzdők vonaláig is, megtartva az összeköttetést a segélyhellyel.[8]

5 A hadosztály vezető orvosa szerint a támadás kezdetén minden zlj.-hoz 2, a súlyon levő zlj.-hoz három sebesültszállító gépkocsi volt beosztva.

„Ezenkívül két kocsioszlop 140 lófogatú kocsija járta, több csoportban, végig az arcvonalat és felkereste az esetleg eltévedt sebesülteket. A kocsik tizedrésze sem vett fel azonban sebesülteket, de megérte a bőkezű gondoskodás, hogy néhány, az előnyomulás hevében a csapattól leszakadt is idejében ellátáshoz jusson." *Magyar Katonai Szemle*, 1942. 12. évf. 176. o. *(Dr. Bottyán Imre)*

6 *Kemendy Géza* kézirata.

7 *Dombrády Loránd—Tóth Sándor:* A Magyar Királyi Honvédség 1919—1945. Bp., 1987. 279—280. o.

8 *Magyar Katonai Szemle*, 1943. 13. évf. 152. o. *(Dr. Viczián Antal)*

A tyimi áttörés után harcok nélkül haladtunk tovább Sztarij Oszkol felé, ún. erőltetett menetben. Napi 35 km-t tettünk meg. Az esőzés megszűnt, kánikula köszöntött be. A menetelés egymagában még nem jelentett különösebb megterhelést, amíg biztosítva volt a megfelelő élelmezés, a hadtest ellátó oszlopának azonban nem volt elegendő gépkocsija, s nem tudták az élelmet kellő ütemben a csapat után szállítani. Nem csak mennyiségben, de minőségben is elégtelennek bizonyult a gépkocsipark. Sok volt a „bevonultatott", használt teherautó, melyek gyakran meghibásodtak. Sok autó teljesen használhatatlanná vált, s ez még súlyosbította a helyzetet. Lovas kocsikkal kellett hátra menni az ellátó oszlophoz, némelykor egy napi járóföldnyire, s közben a csapat haladt előre. Bármennyire is tiltva volt a lakosság fosztogatása, a „zabrálások" napirenden voltak. Kevés baromfi maradt élve azokban a falvakban, melyeken áthaladtunk. Ökörsütésre is sor került, amit parancsnokunk kénytelen volt hallgatólagosan tudomásul venni. Valahogyan ki kellett egészíteni a sovány adagokat.

Gondot okozott a vízhiány is. Javult a helyzet, amikor az Oszkol völgyébe értünk. Víz már volt, ha nem is sok és erősen szennyezett. Elrendeltem, hogy csak szűrt és felforralt vizet szabad fogyasztani. Nehezen lehetett azonban ezt betartatni a tikkasztó hőségben. Az azbesztszűrős szivattyús víztisztító berendezés igen lassan működött. Szerencsére járvány nem tört ki.

Ez az időszak csak néhány napig tartott, mert amint elhagytuk az Oszkol völgyét és egyenesen a Don felé tartottunk, már megfelelő kutakból lehetett vizet nyerni.

A tyimi harcok, a súlyos veszteségek, az erőltetett menet és a rossz táplálтság miatt hadosztályunk alkalmatlanná vált bármilyen harci feladatra. A németek vették át a gyorsan visszavonuló szovjet csapatok üldözését. Mi csak második lépcsőben, már lassabb ütemben vonultunk utánuk.

Egyre több katona vált lábfájás, feltörés miatt járóképtelenné. Egy részüket az egészségügyi oszlophoz irányítottam, másik részük engedélyt kapott, hogy kocsira ülhessen.

Tíz napi menetelés után értük el a Dont. Az út nagy részét lóháton tettem meg. A zászlóaljparancsnoknak és segédtisztjének, valamint a századparancsnokoknak járt hátasló. Ez tisztenként két lovat jelentett, mert mindegyiknek lovásza is volt. Kaltróy úgy intézkedett, hogy ha kocsi helyett lóháton kívánom megtenni az utat, az ő lovászának a lova rendelkezésemre álljon. Ikonár, Kaltróy lovásza — ugyancsak román legény — szívesen ült fel a helyemre az egészségügyi kocsira, Todorán mellé.

A Dont Gremjacsjénál értük el.

A 2. magyar hadsereg, a Don vonalát követve, mintegy 190—200 km-es szakaszon rendezkedett be védelemre. Zászlóaljunk a front magyar szakaszának legészakibb részén helyezkedett el, a 2. német hadsereg 323. hadosztályának jobb szárnyához csatlakozva. Zászlóaljunk feladata egy 6—7 km-es szakasz védelme volt. A terepviszonyok védelmi szempontból a jobb parton kedvezőbbeknek bizonyultak, mint az orosz oldalon. Természetes akadály volt a 180 méter széles folyó. Előnyt jelentett továbbá, hogy Gremjacsje a Donhoz közel fekvő dombra épült, így egyrészt a domb mögötti terület jó fedezéket biztosított, másrészt jó rálátás vált lehetővé a teljesen sík túlpartra. A folyóparti fás, bokros terep is fedezéket nyújtott és lehetővé tette a védelmi állások kiépítését. Hasonlóan kedvező körülmények adódtak a jobb szárnyon, a rutkinói domb környékén is. A zászlóalj védelmi vonalának bal szárnya azonban a túlparthoz hasonlóan sík vidéken helyezkedett el. Itt a védelem kiépítését nehezebben lehetett végrehajtani.

A Don elérésekor az első napokban a szovjet csapatok a folyó túlpartján távolabbra húzódtak vissza. Akkor még veszélytelenül lehetett ásni a lövészárkokat, sőt zavartalanul fürödhettünk is a folyó hűs habjaiban. Mindez megszűnt, amint az oroszok visszatértek a Donhoz.

Mindkét oldalon kiépültek a védelmi állások. Eleinte szórványos, majd mind élénkebb kölcsönös tűzpárbajok alakultak ki. Mindkét oldalon tüzet nyitottak, ha mozgolódást, főleg védelmi munkálatokat észleltek. Az oroszok a domboldalon fedezetlenül csellengő katonáinkra is lőttek. A válasz magyar részről csak vaktában leadott

gépfegyversorozatokból állt. Az oroszok kezdettől fogva sokkal óvatosabban mozogtak, s főleg éjszaka építették állásaikat. A könnyelmű csellengésnek hamarosan áldozatai is lettek. Mire Kaltróy szigorúan megtiltotta a fedezék nélküli mozgást a terepen, már eltemettünk két honvédet és több sebesültet kellett kórházba küldenem. Egyik katonánk életveszélyes sérülést szenvedett egy repesztől.

Kialakult a front megszokott hangja, „lélegzése", ami aknarobbanásokból, géppuskasorozatokból, világító rakéták fellövéséből, „sztálingyertyák" megjelenéséből állt. Néha felderítő repülőgép — Rata — húzott el felettünk. Mindez annyira megszokottá vált, hogy akkor figyeltünk fel, ha csend lett. Egyik júliusi estén is elhallgattak a fegyverek, majd nagy meglepetésünkre, jó hangosan, Honthy Hanna hangja szállt a Don felett. A „Száz piros rózsa..." kezdetű operettdalt énekelte. Aztán tökéletes magyarsággal egy hang az oroszok üzenetét közvetítette. Az üzenet lényege az volt, hogy az orosznak nincs semmi baja a magyarral, nincs értelme egymás ellen harcolni. Aki megadja magát, jó bánásmódban részesül mint fogoly, s a háború végén hazamehet.[9]

Azon az éjszakán, majd később is, ilyen és hasonló szövegű röplapokat szórtak a Raták.

A zászlóaljtörzs a dombhajlat mögött, a Dontól mintegy 800 méterre, a falu volt gyógyszertárába települt. A segélyhely a szomszédban, egy bádogtetős házban létesült. A három szoba közül a legnagyobból lett a kezelő, egy kisebből beosztottaim szállása, a harmadikat magamnak rendeztettem be. A mozgó harcok után végre megfelelő körülmények közé került a segélyhely. A közelben a betegek számára fektetőt rendeztünk be.

Naponta 20—30-an jelentkeztek a gyengélkedőn, eleinte főleg lábfeltöréssel, majd sérülésekkel, egyéb panaszokkal.

Végigjártam az alegységeket, ellenőriztem a konyhákat, a legénységi szállásokat, bunkerokat, latrinákat. A Don menti mocsaras vidéket maláriára veszélyes területnek nyilvánította a felettes egészségügyi parancsnokság és elrendelte a malária elleni prevenciót. Egészen az ősz kezdetéig minden katonának naponta egy tabletta Atebrint kellett bevennie. Malária nem fordult elő.

Július végén felélénkült a harci tevékenység. Több támadás, áttörési kísérlet érte zászlóaljunkat. Voronyezs felől erős ágyúzás hallatszott. Éjszakánként a katyusák félelmetes „ugatását" és rakéták tűzcsóváit észlelhettük. Nem egyszer bevetésre került a tartalék ezredközvetlen kerékpáros és huszárszakasz is a támadás kivédésére. Magyar részről felderítő, fogolyszerzési akciók indultak. Önként jelentkező 3—4 katonából álló csoportokat szerveztek, melyek azzal a céllal keltek át a folyón éjjel, hogy meglepetésszerűen megtámadva egy orosz lőállást, fogollyal, úgynevezett „nyelvvel" térjenek vissza. Ezek a vállalkozások váltakozó sikerrel jártak. Előfordult, hogy senki sem tért vissza, máskor hoztak magukkal „nyelvet". Ha ilyen akció indult, orvosi táskámat vállamra akasztva, rendszerint elkísértem a zászlóaljparancsnokot az első vonalban levő támaszpontra, ahonnét a vállalkozás kiindult, hogy a visszatérőket szükség esetén elsősegélyben részesíthessem.

A fogolyszerzés sikerélményt jelentett mind a végrehajtóknak, mind az irányító parancsnokoknak. Örömmel fogadták a megszeppent foglyot. A szakaszparancsnoki, majd a századparancsnoki harcálláspontonbarátságosan, vállveregetve fogadták, itallal kínálták, s amikor a zászlóaljparancsnok elé került, már annyira megnyugodott és felbátorodott, hogy ő nyújtotta a kezét és veregette az alezredes vállát. Hátrább, a csapatcsendőröknél már nem részesültek a foglyok ilyen barátságos fogadtatásban.

Az elesettek közül néhány névre emlékszem: Korbuly főhadnagy, Karsay hadnagy, Wink Jakab, Török István honvédek, Nagy Antal szakaszvezető. A nyár végén már közel 60 kereszt emlékeztetett a Gremjacsjéban elesett honvédekre.

Augusztus 10-én éjszaka kivonták zászlóaljunkat az arcvonalból, s délebbre, Kosztyenkiba vonultunk, ahol a szovjet csapatok áttörték a frontot, s hídfőt képeztek a jobb parton. Zászlóaljunk 6—7 km-es védelmi vonalán mindössze egy sza-

9 Somogy Megyei Levéltár, világháborús szórólap.

kasznyi erő maradt. Azt a feladatot kapták, hogy az egész védelmi sávunk mentén, gyakori helyváltoztatással, lövéseket, golyószóró-sorozatokat adjanak le, fenntartva ezáltal annak látszatát, hogy zászlóaljunk a helyén van.

Három napig tartó heves harcok árán sikerült a hídfőt felszámolni.[10]

Kosztyenkinál a sebesültek ellátásában Bán Jenő, az ezred katolikus tábori lelkésze segített. A sebesültek hátraszállítását sikerült a zászlóaljvonat segítségével jobban megszervezni, mint a tyimi áttörésnél. 28 halottat és mintegy 130 sebesültet regisztráltunk. Amint Kaltróy később közölte, a hadtest nem rendelkezett megfelelő tartalékkal, így a hídfő visszaszerzésére az elsővonalbeli alakulatok egy részét kellett összevonni, jelentős hézagokat hagyva a védelemben. A németek nem adták meg a beígért támogatást, így csak lényegesen nagyobb veszteségek árán sikerült az oroszokat a Don túlsó partjára visszavetni. Először jutott tudomásomra, hogy csekély tartalékkal, megfelelő ütőképes harci eszközök nélkül védelmünk gyenge és könnyen sebezhető.

Kosztyenki után romlott a legénység hangulata. Mind gyakrabban került szóba a zászlóalj leváltásának az óhaja. Igazságtalannak tartottuk, hogy két hónapja egyhuzamban, állandó harcokban kell helytállnunk, ugyanakkor állandóan csökken a létszám, s alig kapunk kiegészítést.

Augusztus 26-án este Kaltróyval és Nyírivel a Rutkinónál levő állásokat kerestük fel. A holdsütötte domboldalon járva az oroszok észrevettek bennünket és aknatüzet zúdítottak ránk. Gyorsan fedezéket kerestünk, de Nyíri megsebesült. Szerencsére nem súlyosan. Bekötöztem, majd az egészségügyi oszlophoz irányítottam.

Amint említettem, a zászlóalj védelmi vonalának bal szárnya sík területen volt. Természetes fedezék itt nem adódott. A terepet felverte a gaz, de ez nem biztosított kellő takarást. Nappal csak a lövészárokban lehetett közlekedni. Az étkezést ennek megfelelően kellett megszervezni. Naponta egyszer, sötétedés után szállították ki a meleg ételt. Július közepétől, a növekvő holdnál az árokba kényszerültek, s fazekakban vitték az ételt, mert a kondér nem fért el az árokban. Amikor már későn kelt a hold, visszatérhettek az ösvényre és a kondérok használatára. Az augusztusi újholdnál még néhány napig nyugodtan vihették a vacsorát a felszínen, de amint napról napra ismét növekedett a hold, mind veszélyesebbé vált a fedezéken kívüli közlekedés. Nem szívesen tértek vissza a fazék-rendszerhez. Egyik napról a másikra halasztották az árok használatát, vállalva a kockázatot. Aztán amikor már a hold korongjának közel a fele világította meg a tájat, rájöttek, hogy biztosan látják őket a túlpartról, de nem lőnek. Ugyanakkor fölfedezték az oroszok vacsoravivőit is. Természetesen a mi oldalunkon is némák maradtak a fegyverek. Létrejött hát a front két oldalán a hallgatólagos megállapodás. Ettől kezdve teliholdnál is nyugodtan közlekedtek a vacsoravivők, egyik oldalról sem lőttek.

Szeptember elején viszonylagos nyugalom honolt az arcvonalon. Sebesültek helyett egyre több lázas beteg jelentkezett a gyengélkedőn. Erről az előttünk ismeretlen „frontbetegségről" Daka dr. ezredorvossal közösen közleményben számoltunk be az Orvosi Hetilapban.[11] Akkor a víruskutatás még elég kezdeti stádiumban volt, meg nem is állt rendelkezésünkre laboratórium, tehát csak megfigyeléseinket, a kór tüneteit írhattuk le. Utólag visszagondolva, valószínűleg vírusfertőzésről lehetett szó. A személyi állomány 15%-át kellett kórházba küldenem. Egy hónap alatt lezajlott a járvány.

Szeptemberben Gremjacsjéba költözött az ezredparancsnokság is, Szakács Zoltán ezredessel az élén. A járvány miatt, meg a fronton uralkodó viszonylagos nyugalomnak „köszönhetően" többet találkoztam orvos elöljáróimmal. Megjelent dr. Bottyán Imre orvos őrnagy, a hadosztály vezető orvosa. Beszámoltatott munkámról, tapasztalataimról. Elmondtam neki, hogy most, védelemben, könnyebb a csapatorvosi szolgálat, mint a támadás alatt volt. Szórványosan előforduló sebesülések esetén az egészségügyi járőr gyalog, vagy kocsin hozza a sérültet fedett, rejtett útvonalon a segélyhelyre. Rendszerint távbeszélőn előre jelezték az eseményt úgy, hogy mire

10 *Dr. Nyíri Zoltán* naplója.
11 *Orvosi Hetilap*, 1942. 86. évf. 573. o. *(Dr. Viczián Antal—dr. Daka Mihály)*

a járőr beérkezett, a szükséges előkészületeket megtehettem. Nehézségeket a nagyobb távolságok okoztak. 6—7 km-es védőkörletnél, ahol a legtávolabbi támaszpont a segélyhelytől 3—4 km-re esett, néha hosszú időt vett igénybe, amíg beérkeztek a sebesülttel. Némelykor nekem kellett a helyszínre sietnem, vagy a legközelebbi sebesült-gyülekezőhelyen várakoznom. Ha volt rá lehetőség, eléje mentem a sebesültnek. Ilyen alkalmakkor jól bevált a vállra akasztható orvosi táska. Célszerűnek láttam mindegyik század védőkörlete mögött sebesült-gyülekezőhelyet létesíteni. Egy-egy megfelelően berendezett házat, vagy valamelyik bunkert használtuk erre a célra. A bal szárny kivételével ezeket az egészségügyi támaszpontokat rejtetten, kocsival is meg lehetett közelíteni. Ha fogolyszerzési vállalkozás indult, a kiindulási harcálláspontonvagy a legközelebbi sebesült-gyülekezőhelyen álltam készenlétben a sebesültek ellátására. Komolyabb támadás esetén, amikor szélesebb sávon, több sebesültre lehetett számítani, a segélyhelyen tartózkodtam.

Általában nem lehetett az előírásoknak megfelelően működni. Mindig az adott helyzethez kellett alkalmazkodni. A cél a sebesült mielőbbi ellátása volt. Sokat segített a kiépített híradó szolgálat. Ha kimozdultam a segélyhelyről, valamelyik támaszponton mindig elérhető voltam telefonon.

Bottyán dr. javaslatára csapatorvosi tapasztalataimat megírtam a Magyar Katonai Szemle számára.[12]

Jó kapcsolatokat tartottam fenn dr. Nagy Károllyal, az egészségügyi oszlop sebészével. Felajánlotta, hogy száraz időben, ha gépkocsival is járhatók a földutak, szükség esetén, tábori műtői felszerelésével kijön a segélyhelyre sürgős műtétet elvégezni. Az utak járhatatlansága, vagy Nagy dr. elfoglaltsága miatt többször is meghiúsult ennek realizálása. Egyszer azonban sor került rá.

Szeptember végén haslövést szenvedett egy katona. Telefonon jelezte a század parancsnoka, hogy nagyon kivérzett állapotban van a sebesült. Az utak szárazak voltak. Sikerült Nagy dr.-ral telefonösszeköttetést létesíteni, mielőtt még láttam volna a sebesültet. Ígérte, hogy azonnal indul. Miután felérkeztek a sebesülttel, megállapítottam, hogy valóban sürgős a műtét, nem annyira a bélsérülés, mint inkább a hasűri vérzés miatt. Hamarosan meg is érkezett Nagy dr. A segélyhely kezelőjében operáltuk meg a sebesültet. Én asszisztáltam, Nagy dr. egészségügyi őrmestere altatott. Mintegy két méteres bélszakaszt kellett eltávolítani. Műtét után néhány napig a gyengélkedőn, illetve a fektetőben maradt az operált, mert a gépkocsi, amivel kijöttek, nem sebesültszállító autó, hanem „bevonultatott" személygépkocsi volt, amiben fekvő beteget nem lehetett szállítani. Amikor az operált szállítható állapotba került, Todorán vitte be lovaskocsin az egészségügyi oszlophoz, ahonnét aztán a tábori kórházba továbbították.

Október elején Kaltróy alezredest áthelyezték a hadtestparancsnokságra, a hadsereghez kiérkező új alakulatok harci kiképzése céljából. A zászlóalj parancsnoka Kucsera Antal százados lett.

A hónap vége felé az idő hidegre fordult. Éjszaka erősen fagyott. A bélés nélküli köpeny nem nyújtott kellő védelmet. Keszey zászlós gh. főnök segítségével sikerült egy bárányból bélést szereznem. Kaptam egy nagyobb köpenyt, s a szabók belevarrták a báránybőrt. Akinek módjában állt, ugyanezt tette. Fel kellett készülni a télre. A báránybőrt nem a honvédség biztosította, hanem a katonák „szerezték". Elhagyott házakat, vermeket kiforgatva, vagy vassal szurkálva az udvarokat, kerestek és találtak is nemcsak bélésnek valót, hanem nemezcsizmát, gramofont meg mindenféle egyebet is. A „zabrált" dolgokat cigarettáért, pálinkáért cserélték. De pénzért is lehetett venni ilyesmiket. Kaltróy nem engedte ezt a fosztogatást. Kucsera szemet hunyt felette, mert a tél közeledtével szükségessé vált, akár ilyen úton is, a meleg holmi biztosítása. A kincstár nem gondoskodott rólunk.

Olvastuk a tábori postával kiérkező újságokban, hogy otthon a kormányzóné segélyakciót hirdetett a honvédek számára. Lehet, hogy ennek keretében sok minden összegyűlt, de hozzánk ebből semmi sem érkezett. Érkeztek viszont csomagok a katonák hozzátartozóitól. Pulóvert, sálat, meleg harisnyát küldtek. Én egy pár

12 *Magyar Katonai Szemle*, 1943. 13. évf. 152. o.

bilgeri csizmát kaptam otthonról. Kétségkívül ennek köszönhettem, hogy nem fagytak meg a lábujjaim.

Késő ősszel, majd amikor beköszöntött a tél, s befagyott a Don, a felsőbb parancsnokság utasítására újból vállalkozások indultak, s az oroszok is többet támadtak. A felderítés, a „nyelv"-szerzés az álló harc fontos részét képezte.

A front mögött felbukkanó civil személyeket az ezredközvetlen csapatcsendőrök fogták el. Ezek között lehettek felderítők, partizánok vagy csak családlátogatásra hazaszökő katonák. Ha elfogtak egy gyanúsítható oroszt, nem sokat teketóriáztak a csendőrök. Kihallgatás után felakasztották. „Példát statuálunk" — mondták, pedig csak szadista hajlamaikat élték ki. Jeszenszky Elek, első világháborús tartalékos főhadnagy volt a csapatcsendőrök parancsnoka. Működéséről a Zalai Közlönyben jelent meg egy írása. „... Hiába keresem napok óta az orosz nép lelkét — írta —, üres, szenvtelen, letargiába süllyedt ember-árnyak vesznek körül... Partizán tevékenységük során... elfogatásukkor mindegyik tisztában volt jövendő sorsával, de egyetlen egynek az arcán sem ült halálfélelem, pedig harcaink során, három hónap alatt sok partizánt küldtem a másvilágra... egy sem kért kegyelmet. Volt, aki a hurkot maga tette a nyakára és rúgta el a zsámolyt a lába alól... Meghalni nagyon tudtak... a partizán nők még cinikusabbak... fölkacagtak, a vállukat vonogatták, amikor megtudták a kivégzést. Kérdeztem magamban, hol van ezekben a lélek?... Mi, akik hiszünk az örökkévaló egy igaz isten áldó jóságában, tudjuk jól, hogy az istentelen világnak vége lesz és egy szép napon a sötét orosz éjszakát fel fogja váltani a mennyei világosság..."[13]

Meg kell jegyeznem, hogy Jeszenszkynek, az ájtatos hóhérnak a mentalitása teljesen idegen volt a tisztekétől és a legénységétől. Egyedi jelenségnek számított.

Valószínűleg nem állt szándékában, mégis a partizánok hősiességét bizonyította. A sors úgy hozta, hogy egy vállalkozás alkalmával aknára lépett és felrobbant. A szomorú csak az volt, hogy több magyar katona is vele pusztult.

Havonta végigjártam az alegységeket egészségügyi ellenőrzés céljából. Novemberben is megnéztem a konyhákat, szállásokat, de főleg a télre való felkészülést. A fűtést vaskályhák beállításával mindenütt megoldották. A rendszeresített ruházat távolról sem volt elegendő az orosz tél átvészelésére. A konyhák működésével kapcsolatban nem merült fel kifogás. Javasoltam a századparancsnokoknak, hogy a szokásos rumos tea helyett inkább csak forró teát adjanak a legénységnek, s a hidegben gyakrabban váltassák a figyelő szolgálatosokat. A legtöbb helyen a latrinák rendbehozatalára kellett utasítást adnom. Szúrópróbaszerűen tetűre is megvizsgáltam a katonák ruházatát. Nem találtam tetűt.

Tapasztalataimról mind a zászlóaljparancsnoknak, mind az ezredorvosnak jelentést tettem.

November második felében leesett a hó, s —10 fok alá süllyedt a hőmérséklet. A Donon vastag jégréteg képződött. Ezzel nőtt a támadás veszélye is. Fokozni kellett a figyelőszolgálatot. Gyakran röppentek föl világító rakéták és lebegtek éjszaka „sztálingyertyák".

A hideg egyre több gondot okozott. Meleg ruházat helyett hírek érkeztek, hogy hamarosan leváltanak bennünket, s addig valahogy ki kell tartani.

Fokozódott a „forgalom" a Don jegén. December 9-én sikerült az oroszoknak rajtaütniük egyik támpontunkon. A tűzpárbaj és a közelharc következtében két honvéd meghalt, hárman megsebesültek. Az egyik sebesült alsó végtagjai olyan súlyosan roncsolódott, hogy csak a comb leszorításával tudtam a vérzést elállítani. A végtag amputálása elkerülhetetlennek látszott. Több mint egy óra eltelt, mire útba indíthattam az egészségügyi oszlophoz.

December 17-én a mi oldalunkról indult akció „nyelv"-fogás céljából. Szokás szerint, egyik katonámmal, Kalmárral lementünk az indító támpontra. Három önként vállalkozónak sikerült észrevételnül átjutni a jégen. Közvetlenül a part mentén húzódó futóárokban vártuk visszatértüket. Aztán kézigránát-robbanások, golyószóró-sorozatok hallatszottak a túloldalról. Nálunk is megszólalt a gépfegyver

13 *Zalai Közlöny*, 1942. dec. 22. *(Jeszenszky Elek)*

és az aknavető. Feszültségben eltelt hosszú percek után egy foglyot vonszolva két katonánk ugrott be az árokba. Elmondásuk szerint harmadik társuk megsebesült, s a folyó közepén összeesett. A századparancsnok azonnal leállíttatta a tüzelést. Az oroszok sem lőttek, s néma csend borult a tájra. Kezdett pirkadni és láthatóvá vált, hogy a sebesültünk a jégen fekszik. Próbált felemelkedni, de visszahanyatlott, aztán kúszni kezdett a part felé, de alig haladt valamennyit. Döbbenten, tehetetlenül figyeltük kínlódását. Aztán nem birtuk tovább nézni, s megragadva egy hordágyat, Kalmárral kiugrottunk az árokból és elindultunk a Don jegén a sebesült felé. Fölraktuk a hordágyra, s behoztuk. Szerencsére sérülése nem volt életveszélyes. Az oroszok nem lőttek ránk, pedig már eléggé kivilágosodott, s fegyvereik előtt alig 100 méterre jártunk a nyílt jégen.

A karácsony és az újév nyomott hangulatban telt el. Az ezredparancsnokságon jött össze az ezred- és zászlóaljtörzs tisztikara. A pezsgő valamelyest javított közérzetünkön. Hírek jöttek, hogy Sztálingrádnál heves harcok dúlnak. Zászlóaljunk a leváltását várta. A gyengélkedőn megjelentek az első fagyási sérültek. Ismételten jelentettem a zászlóaljparancsnoknak, hogy sürgősen intézkedni kell a legénység ruházatának téliesítése érdekében. Főleg megfelelő lábbelire, köpenybélésre, meleg fülvédős sapkára, bélelt kesztyűre volt szükség. Az oroszok által használt nemezcsizmák lettek volna a megfelelők, nem pedig a szabvány bakancsok. Nem történt intézkedés, nem érkezett meleg holmi. A hőmérséklet pedig nappal sem emelkedett —20 fok fölé. A dermesztő szél hordta a havat, ami még csak fokozta, szinte elviselhetetlenné tette a hideget.

Január elején már naponta küldtem katonákat fagyással kórházba.

A fehér havon csellengők közül többeket ért távolról jövő golyótalálat. Talán nem is bánták...

Nem tudtunk a hadosztály 58/9. k. ho. I. a. 43. I. 9. sz. parancsáról, mely a leváltásunkról intézkedett. Arról sem, hogy ezredparancsnokunk I. hó 11-én adta ki zászlóaljunk kivonásának részletes tervét. Eszerint január 12., 13. és 14-én a 3. gyalogezred I. zászlóalja váltott volna fel bennünket.[14]

Nem került rá sor, mert január 12-én a szovjet csapatok az urivi hídfőből kiindulva megindították a támadást, ami a 2. magyar hadsereg megsemmisüléséhez vezetett.

Január 13-án megérkezett Kaltróy és átvette a zászlóalj parancsnokságát. De megérkezett az urivi áttörés híre is. Néhány nap múlva Kaltróytól tudtam meg, hogy tőlünk délre a 20. hadosztályt szétverték a szovjet csapatok. Az ellentámadás nem hozott sikert, s ezredünket, a mi zászlóaljunk kivételével, visszavonják a Dontól.

Szakács ezredes január 17-én 19 óra 30 perckor kiadott parancsa szerint Gremjacsje védelmét két csoport látja majd el. „D" riadó esetén a Rőzsey-csoport a rutkinói dombot, a Kaltróy-csoport, az árkász századdal együtt, Rutkinótól nyugatra, az árkászkörlettől délre levő kiépített állásokat, az északnyugat irányban húzódó horhos szegélyét, a Papp-század ennek folytatásaként a meggyest, majd északra kanyarodva a kolhozt és a páncéltörő ágyús századnál levő futóárkot szállja meg.[15]

Január 20-án elrendelték a „D" riadót, s a zászlóalj nagy részéből álló Kaltróy-csoport elfoglalta kijelölt állásait. Ekkor már megjelentek dél felől a szétvert magyar alakulatok menekülő katonái. Nem lehetett őket megállítani, s a védelmi vonalba besorolni. De fegyvert sem tudtak adni a kezükbe, mert a tartalék puskákat a gh. emberei, a szabók, cipészek, irodisták, tiszti legények kapták. A segélyhely maradt a helyén. Az ezredparancsnokság Sztaronyikolszkojéba települt.

24-én Rutkinónál támadás érte Kemendy szakaszát. (A zászlóaljvonat parancsnokát is frontszolgálatra osztották be.) Visszaverték a támadást, de Kemendyt légnyomás és idegösszeroppanás miatt az egészségügyi oszlophoz kellett irányítanom.

14 HL 678. sz.
15 HL 266. sz.

Kaltróy közölte, hogy megszűnt minden összeköttetés a hadtestparancsnoksággal. Nem csoda hát, hogy nem jutott tudomásukra Jány Gusztáv hírhedt parancsa.[16]

25-én reggel két megfagyott katonát találak védelmi vonalunk közelében. Nem a mi embereink közül valók voltak. Este kint voltam Kaltróyval az egyik harcállásponton, amely a kopár fennsíkon ásta be magát. Arrább már csak hósáncból képeztek fedezéket. A —25 fok és a metsző hideg szél miatt képtelenek voltak a katonák akár csak fél óráig is mozdulatlanul a figyelőben maradni. Kaltróy elrendelte, hogy mozogjanak, amennyire lehet a fedezékben, a dombhajlat mögött pedig járőr szolgálatot végezzenek. Az egyik őrszemet, akit a figyelőből váltottak le, s közel egy óra hosszat volt kint, alig tudták bajtársai magához téríteni. Közel volt a megfagyáshoz.

A gyengélkedőn a fagyásos sérülteket kötöztük. A járni tudókat gyalog indítottuk útba Sztaronyikolszkoje irányába, a járóképteleneket egylovas szánkók vitték hátra. A zászlóaljvonat segítségével szerveztük meg a szánokon történő betegszállítást.

Féltem az éjszakáktól. Aggasztó volt, hogy nemcsak dél felől voltunk majdnem teljesen védtelenek, hanem Voronyezs felől is szokatlanul erős ágyútűz és a sorozatvetők ugatása hallatszott.

Az újonnan elfoglalt reteszállás rendkívül gyengének látszott. Komolyabb gyalogsági támadásnak nem tudott volna ellenállni. Nem is beszélve páncélos támadásról. Csak azért tudott a zászlóalj kitartani, mert az oroszok akkor, ott nem támadtak. Naponta megfagyott katonákra leltünk. Senki sem foglalkozott már temetésükkel. A keményre fagyott földet csak csákánnyal lehetett volna feltörni.

Január 27-én jött a hadosztálytól a visszavonulási parancs. Délután, 5 óra körül, sötétedés után indult el megfogyatkozott létszámú, de teljes fegyverzettel rendelkező zászlóaljunk. Abban a tudatban indultunk el, hogy már be vagyunk kerítve. A mi alakulatunk volt az utolsó, amely elhagyta a Dont.

Biztosított menetben haladtunk Sztaronyikolszkoje irányába. Éreztük a dermesztő hideget fülünkön, kezünkön, az orrlikak összeragadtak, de legalább nem fújt a szél.[17]

A kocsira felpakoltunk mindent, amire csak szükségünk lehetett. Az egészségügyi anyagon kívül pokrócokat, élelmet, a lovak számára abrakot, személyes holmit vittünk magunkkal. Csak Todorán ült a kocsin, mi gyalog mentünk utána. Kellett a mozgás a hideg miatt, meg a kocsit sem akartuk túlterhelni. Utánunk soroltak be az egylovas orosz szánok, melyeken a mozgásképtelenek, főleg a fagysérültek ültek. Aztán a zászlóaljvonat következett, majd a tüzérek. A legvégén egy biztosító szakasz haladt.

Ekkor a 9. hadosztály Oszlányi Kornél ezredes parancsnoksága alatt, létszámban lecsökkent, testileg és lelkileg legyengült, de viszonylag még ütőképes állapotban volt. Kaltróy indulás előtti eligazítása szerint a cél: az orosz csapatok által végzett bekerítő hadmozdulatok ellenére a gyűrűből kicsúszni, ha kell, nyugat felé áttörni és egy hátrább kiépített védelmi vonalat elfoglalni.

Két órás menetelés után értünk Sztaronyikolszkojéba. Ez a mintegy 15 km hosszú falu egyetlen, a völgyben húzódó utcából állt. Védelmi állásaink a falutól délre levő dombháton helyezkedtek el.

Alighogy elkezdtük a segélyhelyet telepíteni, tüzérségi és aknatűz zúdult az előttünk levőkre. A mi tüzérségünk még csak a lőállás elfoglalására készült. Aknavetőink válaszoltak, majd a tüzérség is bekapcsolódott a harcba. Úgy tűnt, hogy a két oldal egyforma tűzerőt képvisel. Lövés, sivítás, becsapódás ismétlődött szünet nélkül. Közben a gépfegyverek is megszólaltak. Alig telt el fél óra, s több mint egy kilo-

16 Részletek Jány hadseregparancsnok január 24-én kiadott parancsából: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét... becstelenség az a lelkevesztett, fejnélküli gyáva menekülés, amit látnom kellett, amiért most a szövetséges német hadsereg és az otthon mélységesen megvet bennünket... Vegye tudomásul mindenki, hogy innét sem betegség, sem sebesülés, sem fagyással el nem engedek senkit... A rendet és vasfegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani... aki parancsomnak nem engedelmeskedik, az nem érdemli meg, hogy nyomorult életét tengesse és nem engedem, hogy szégyenünket tovább nagyobbítsa..."

17 *Kornis Pál:* A Voronyezsi Fron támadó hadműveletének előkészítése a német „B" hadseregcsoport déli szárnyának (2. magyar hadsereg, 8. olasz hadsereg részei) szétzúzására (1943. január) *Hadtörténelmi Közlemények*, 1982. 29. évf. 445. o.: A szovjet csapatok voronyezsi törzsének jelentése szerint, 1943. január 27-én a felső Don-vidéken —28 fokot mértek. Január 10. és 31. között csak január 16-án volt ennél hidegebb, —29 fok.

méteres szakaszon heves tűzharc alakult ki. A szovjet csapatok széles sávban támadtak. Megszólalt egy „sztálinorgona". Tűzcsóvái a dombtetőn ijesztő látványt nyújtottak az éjszakában. Gránátok robbantak a közelünkben és hozták a sebesülteket. A ház, amelyben települtünk, egy szobából és konyhából állt. A konyhából kötöző, a szobából fektető lett. A szánokon magunkkal hozott betegeket tovább küldtem az egészségügyi oszlophoz azzal, hogy amint átadták a sérülteket, azonnal forduljanak vissza.

Úgy tűnt, hogy az oroszoknak sikerült belőniük állásainkat. Mintha már vártak volna minket. Egyre több géppuskasorozat hallatszott. Nemcsak az irányból, hanem a fegyverek hangjából is meg lehetett különböztetni, hogy melyik az orosz és melyik a magyar. Az orosz gépfegyverek mélyebb hangon szóltak — és gyakrabban. Egy óra elteltével már a völgyből lőttek az oroszok. Minden jel arra mutatott, hogy áttörték a védelmi vonalat. Egyre többen kerültek lőtt sebbel a segélyhelyre. A heves akna- és gránáttűz következtében sok volt a légnyomásos, akikkel nem tudtunk mit kezdeni. Nem látszott rajtuk külső sérülés, de eszméletlen állapotban hozták őket. A fektető szoba zsúfolásig megtelt, nem volt hová továbbítani az ellátottakat. Az egészségügyi oszlop is a völgyben volt, valahol előttünk, de az oda vezető úton már harcok folytak. Igénybe vettük a szomszédos házakat is. Az események gyorsan peregtek, a helyzet kritikus lett. A szovjet támadás mind hevesebbé vált, s egész hadosztályunkra kiterjedt. Bent a faluban, a völgyben dúlt a harc.

Jöttek értem, hogy menjek, mert egy távolabbi házban sok súlyos sebesült fekszik és nem tudják őket a segélyhelyre hozni. A táskámat megtöltöttem kötszerrel, Nagy Zoltánt magam mellé vettem, s elindultam a hírhozó után. Robbanások, golyózizzenések közepette értünk a házhoz. Jajgatástól, nyögésektől, harci zajtól körülvéve, erőnket megfeszítve dolgoztunk a pokollá vált környezetben. Osztályoznom kellett a sebesülteket. Csak azokkal foglalkozhattam, akiken még segíteni tudtam. Rendkívül nehéz körülmények között, zsúfolt szobában, petróleumlámpa mellett kellett súlyos vérzést csillapítani, nyitott mellkast, hasüreget zárni.

Csorgott rólunk a veríték. Néha megoldhatatlan feladat elé kerültem. Amikor megtudták, hogy ott vagyok, további sérülteket hoztak. Berendezett műtők, sebészi team-ek feladatai zsúfolódtak abba a szalmatetős kunyhóba. Időérzékemet elveszítettem. Fogalmam sem volt arról, hogy mennyi ideig működtünk ott. Csodával határosan, az épület nem kapott becsapódást.

Az egyik sebesültön egy repesz szabályos hasmetszést ejtett. A belei előbuggyantak. Helyi érzéstelenítéssel, aszeptikus körülmények teljes hiányában, szörnyű kínok között sikerült a beleket visszagyömöszölni és néhány öltéssel zárni a hasfalat. Meg kellett csinálnom, mert nem tudtam tovább küldeni, nem létezett egészségügyi oszlop, kórház. Volt remény az életben maradásához, mert a belek nem sérültek. Egy tátongó mellkasi sebet már képtelen voltam megfelelően ellátni. Oda koncentráltam, ahol még lehetett segíteni. Fogytán volt a kötszer.

Miután tőlem telhetően elláttam a kunyhóban levő sebesülteket, igyekeztem visszajutni a segélyhelyre. Menekülők jöttek szembe és mondták, hogy a segélyhely és környéke már az oroszok kezén van. Megpróbáltam, de valóban nem tudtam eljutni odáig. Leparancsoltam egy szánról a járóképeseket, s visszatérve az imént elhagyott házhoz, felvettük a hasi sérültet és néhány súlyosabb sebesültet. Nem tehettünk mást, mint mi is elindultunk észak felé, ahonnét nem hallatszottak lövések. Hamarosan fölértünk az északi dombhátra. Föltámadt a szél, az arcunkba vágta a havat. Nemrég még izzadtam, most a dermesztő hideg járta át tagjaimat. Leszálltam a szánról, mozognom kellett.

Előttem, mögöttem, kisebb-nagyobb csoportokban katonák mentek. Nem mindegyiknél volt fegyver. Felhajtott gallérral, zsebredugott kézzel, nekifeszülve a szélnek tapostak a havat. Menekültünk, de hová? — Senki sem tudta. Ösztönösen, minél távolabb a csatatértől. Megdöbbentő, félelmetes látvány tárult elénk, ha egy pillanatra megállva visszanéztünk. Házak égtek, torkolattüzek, fénycsóvák lobbantak, aknák robbantak, gépfegyverek kelepeltek, világító lövedékek suhantak. Lent még dúlt a harc, de távolabb, nyugat felé is vöröslött az ég. A nehézfegyverek egybeolvadó dübörgése mint távoli égzengés morajlott.

Egy órai menetelés után egy kolhoznál álltunk meg. Tüzet raktunk, melegedtünk. A jólértesültek, akik a harcok sűrűjéből menekültek, mondták, hogy az egész hadosztályt szétverték az oroszok. Odavan a teljes felszerelés, lövegek, nehézfegyverek, szekerek, minden, minden... Éreztük, hogy számunkra vége van a harcnak.[18]

Hajnalodott. További csoportok jöttek. A sebesülteket kötöztük, amíg el nem fogyott a kötszer. Amikor kivilágosodott, tovább indultunk. Majdnem összefüggő menetoszlop alakult ki. A gyalogosok között néhány egylovas kis orosz szán is haladt. Aki tudott, felkapaszkodott rájuk. Némelyiken öten-hatan is ültek. Mi a legényemmel sebesültjeink mellett mentünk. Inni kértek, s mi nem tudtunk nekik italt adni, mert mindenünk a segélyhelyen maradt. De voltak a menetelők között, akik odanyújtották kulacsukat.

Az orvosi táskám a vállamon lógott, de már majdnem teljesen üresen. Repülőgépek húztak el fölöttünk. Bombáikat Voronyezs környékére szórták. Messze mögöttünk maradt Sztaronyikolszkoje. Nem hallatszott már az ágyúdörgés sem.

Dél felé egy völgyben német menetoszloppal találkoztunk. Nyugat felé vonultak. A Voronyezsből visszavonuló alakulatok voltak. Fáradtan meneteltek, de teljes felszereléssel, fegyverzettel. Ágyúkat is vontattak. Időnként katonákkal megrakott teherautók húztak el mellettünk. Bizakodtunk, hogy csatlakozhatunk hozzájuk. Nem harcolni akartunk, az már senkinek sem állt szándékában, de valahogy rendeződnünk kellett. Kezdtünk éhezni, szomjazni. Elsősorban azonban sebesültjeinket próbáltuk valamelyik autóra felrakni. De hiába integettünk, egy sem állt meg. Félre kellett ugranunk, mert majdnem elütöttek. Nagy Zoltán a zsebéből egy vöröskeresztes karszalagot halászott elő, azt eltépte és zászlóként lengette. Nagy sokára egy sebesültszállító gépkocsi tűnt fel. Elálltuk az útját, a vöröskeresztes karszalagot lengetve. A fékezéstől megcsúszva állt meg. A sofőr káromkodott. Szerencsére orvos is ült a kocsiban. Hosszas alkudozás után hajlandó volt a súlyosabb sebesülteket átvenni. Megkönnyebbülve intettünk búcsút nekik.

Most már a magyarok is, a németekkel azonos irányba, nyugat felé igyekeztek, de a kitaposott útról leszorítva, göröngyös, havas terepen botladozva. A zsúfolásig megtelt szánoknak sem adtak helyet. A nehéz járművek által fölszabdalt, egyenetlen útszélen zötykölődtek, némelyik fel is borult. A németek durván, szitkozódva félrelöktek bennünket.

18 Nem jutott el hozzánk Stomm Marcel vezérőrnagy néhány nappal később kiadott, a hadtestet feloszlató búcsú parancsa: „Hadtestparancsnoksági parancs, Krasznoje Olim, 1943 II. 1. A m. kir III honv. hdt 1943 jan. 12-tő a doni állások kézbentartásáért, súlyos, veszteségteljes harcokat vívott. Az urivi áttörés következményeként a magyar 2 hds.-től elválasztva a Korpsgruppe Siebert alárendeltségébe került. Ebben az alárendeltségben több mint 12 napon át biztosította a német 2 hds. tervszerű visszavonulásához szükséges időt.

A harcokban a magyar csapatok emberfeletti hősiességről tettek bizonyságot. A mindinkább fellépő élelemhiány, párosulva a szakadatlan nagy hideggel, megtörte a védők ellenálló erejét. E perctől kezdve a német hadvezetés számára csak tehertételt jelentettünk. Elöljáró parancsnokaimnak ismételten bejelentettem csapataim helyzetét, kérve azonnali kivonását, egy hátsóbb helyen való pihentetését és újból való szervezését. Sajnos ez nem történt meg, hanem lőszer, élelem és fedél nélkül a puszta havon szenvedték végig az orosz tél borzalmas éjszakáit. Láttam rajtatok, hogy napról napra sorvad testi és lelki erőtök és hogy valamennyien a biztos pusztulás elé tekintünk. — A német hadvezetőség súlyos helyzetében még az élelmet sem tudta biztosítani. A mai napon Siebert tábornok úrtól azt a parancsot kaptam, hogy vezesselek benneteket az Olim pataktól nyugatra eső területre, ahol keresztül tudjuk magunkat nyugat felé törni. Azon az orosz hadseregen keresztül, amelyen a német hds. teljesen felszerelt, teljes harcértékű hadosztályai sem voltak képesek.

E parancsot én nem tudom nektek tovább adni, mert nincs értelme, hogy az agyon fagyott, kiéhezett magyarok ezrei, 10 tölténnyel puskánkint, üres gyomorral tehetetlenül pusztuljanak el.

A német hadvezetőség már a múltban kiadta a parancsot, hogy a német hadseregnek szolgálatot teljesíteni akaró honvédeket átveszi, úgy bánik velük, mint a többi, szolgálatukban álló népek fiaival.

A magyar nép történelmében többször előfordult már hasonló helyzetben, hogy egyes merész parancsnokok vezetése alatt még hihetetlen távolságra is áttörtek.

Ezek után kénytelen vagyok mindenkinek saját belátására bízni jövendőjét, mivel élelmet, lőszert és végrehajtható feladatot adni nem tudok.

A magyar haza mindenkor hálás szeretettel fog visszaemlékezni hős fiaira, akikhez hasonló sors csak keveseket ért a magyar nemzetben.

Isten veletek magyar honvédek.

Gróf Stomm vőrgy, ht. par."

Horváth Miklós: A 2-dik magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál. Bp., 1949. 179. o.

A hadtestparancsnok mintegy 25 főnyi kíséretével nyugatnak vette útját. Az éjszakát Bisztrik község határában, egy szalmakazalban töltötte, mivel a németek kizavarták abból a házból, ahol éjszakázni készült. Így esett aztán fogságba a lefagyott lábú tábornok és kísérete február 2-án reggel. Stomm vőrgy. lábát amputálták. *Dombrády L.—Tóth S.:* i. m. 279—280. o.

Nem értettük a viselkedésüket, hiszen szövetségesek voltunk.[19]

Helyzetünk kezdett tarthatatlanná válni. Egy főhadnagy megpróbálta rendezni sorainkat. Mintegy 60 embert sikerült összeszednie. Talán tíznek volt fegyvere. Ezek kerültek az élre, a három szán a végére. A legényemet is a szánra kellett rakni, mert a kimerültségtől és a fagyási sebei miatt alig tudott járni. Többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült azonban a németek közé, a letaposott útra besorolni. Szitkozódás, lökdösődés közben felbomlott az alakulat, s mindenki ment, ahogy tudott és ahol lehetett.

Mentünk egész nap. A hideg alig mérséklődött. Az arcunkon éreztük, de menet közben legalább nem fáztunk. Lepihenni azonban veszélyes volt. Az elfáradt katonákat a megfagyástól kellett óvni. Aki leült a hóba, azt felráztuk, mozgásra késztettük, biztatva, hogy ha házakhoz érünk, majd lepihenhetünk. Egyre kínzóbbá vált a szomjúság. A havat rágtuk.

Alkonyodott, amikor egy falu házai tűntek fel. A megpihenés reménye új erőt adott. Voronyezs felől sem hallatszott már bombázás. Egy-egy repülő elszállt felettünk, de csak kis bombákat dobott. Az út szélén szétlőtt gépkocsik, felborult lövegek, döglött lovak, szekérroncsok, meg mindenféle eldobott holmi hevert. A faluban is a harc nyomai mutatkoztak. Néhány ház összeomlott. Volt, amelyik még égett, a másik füstölgött. A fáradtság, az éhség, a tanácstalanság újból összehozta a magyar „századot". A főhadnagy vezetésével néhányan elmentek felvenni a kapcsolatot valamilyen német parancsnoksággal.

Az elfáradt katonák lerogytak a házak tövébe, szalmára vagy csak a puszta földre, a hóra. Aztán tüzek lobbantak fel, az emberek körülülték, melegedtek. Akinek még volt ennivalója, az nekilátott. Mások csajkában havat olvasztottak, hogy szomjukat oltsák.

Szitkozódva, dühösen tért vissza a főhadnagy társaival. A németek minden ellátástól, segítségtől elzárkóztak. Durván elzavarták őket. Azzal vádolták a magyarokat, hogy miattuk omlott össze a doni arcvonal.

Nem maradt más hátra, mindenki megpróbált élelmet szerezni magának. Legegyszerűbb volt döglött lóból kanyarítani egy darabot, s nyársra tűzve a parázsló tűzrakás, vagy égő gerendák felett sütni. Aztán próbáltunk valamilyen éjjeli szállást szerezni, de ahol fűteni lehetett, ott már tele volt németekkel, s minket nem engedtek be. Kilökték a magyar katonákat. „Hinaus" — ordították. Hiába mondtam, hogy orvos vagyok, sebesültekkel, kizavartak. „Verfluchte Ungarn, hinaus" — mondták. Egyetlen magyar sem juthatott meleg szobába. Végül is legényemmel egy pajtában, pokróc alatt összebújva, egymást melegítve húztuk meg magunkat.[20]

Másnap verőfényes, hideg reggelre ébredtünk. A fáradtság ellenére sem tudtunk nyugodtan aludni, pihenni. Egyszerre kellett fordulnunk a pokróc alatt, megőrizve azt a kevés hőt, amit termeltünk. Első dolgunk volt élelmet keresni. Az egyik ház tövében egy magyar katona feküdt. Közelebbről megnézve döbbentem rá, hogy halott, megfagyott. Akkor reggel még két megfagyott magyart találtunk. Egyikükről valaki már lerángatta a köpenyt. Sapka sem volt a fején. A személyazonossági, ún. „dögcédulájuk" is hiányzott.

Egy pincében savanyú káposztát találtunk. Az ettük. Tüzet raktunk, s csajkában havat olvasztottunk ivóvíznek.

Az országúton vég nélküli oszlopban meneteltek német és magyar katonák.

19 *Horváth Miklós:* i. m. 213. o.: A III. hadtest I. 15-től I. 26-ig védte a Szemigyeszjatszkoje—Kocsatovka—Rutkino vonalat és ezzel biztosította a 2 német hadseregnek azt az időt, amely szükséges volt ahhoz, hogy a Voronyezsben levő német erőket és az igen nagy számú anyagot kivonhassa. A számszerűleg lecsökkent és harcértékben megfogyott csapatokat e harcokban kb. 3 orosz hadosztály támadta, melyek kb. 30 páncélossal is meg voltak erősítve.

Jány Gusztáv a helyzetről így vélekedett: „...Az a benyomásom, mi már a Don menti harcok alatt kialakult, beigazolást nyert, hogy a hds, feladata a német egységek biztosítása, ha fegyver nincs, akkor az élő tömeg szerepeljen sebesség csökkentő ütközőként. Ugyanezt a szerepet töltötte be a III. hdt., mely becsülettel állta még akkor is a helyét, amikor helyzete reménytelen és teljesen kiszolgáltatott volt..." Uo. 193. o.

20 Kovács vezérkari főnök beszélgetése Whöle német altábornaggyal: „... Ezután igen erélyesen, félre nem érthető szavakkal bélyegeztem meg azt az elbánást, melyben a magyar hadsereget nemcsak a német csapatok, hanem a magasabb vezetés is részesítette és részesíti. Rámutattam arra, hogy a 2. német hds. naplójelentésének hamis az az állítása, hogy az utóvédet képviselő III. hdt. csapatai Gorsecsojnál kapituláltak... Felháborodásra egyedül nekünk magyaroknak és a magyar tábornoki karnak van oka... Közöltem, hogy számtalan felháborító tényről van konkrét tudomásom és soha életemben nem hittem, hogy egy szövetséges hds.-el, amely halottakban és vérben annyit áldozott és becsülettel megállta a helyét, ilyen lealázó módon lehet bánni..." *Horváth Miklós:* i. m. 207. o.

A magyar alakulat, amely az előző napon összeverődött, megint szétoszlott. Mindenki kénytelen volt saját magáról gondoskodni, ami nem volt könnyű dolog. A motorizált német alakulatok eltűntek, valahol messze előttünk jártak már. A lovas szánok nagy részének is nyoma veszett. Azon a néhányon pedig, melyek a gyalogosok között haladtak, németek ültek. A németek erőszakkal elvették a magyaroktól a szánokat. Próbáltunk besorolni közéjük. Csak nagy nehezen sikerült a letaposott úton maradni.

Ahogy elhagytuk a falut, lövöldözés támadt mögöttünk. A menetoszlop fölbomlott, mindenki futott, fedezéket keresett. Én egy horhosban találtam rejtekhelyet másodmagammal. Vártunk vagy egy óra hosszat, de miután kezdtünk nagyon fázni, a harci zaj elült és nem történt semmi, előbújtunk és folytattuk utunkat. A többiek is előjöttek, csak a legényemet nem találtam. Várakoztam egy ideig, de nem került elő. Talán már előrement, gondoltam, s ott keres engem. Két sebesült géppuskás (persze géppuska nélkül) csatlakozott hozzám, akiktől Nagy Zoltán után érdeklődtem. Ismertem őket, mindketten zászlóaljunkhoz tartoztak.

Egyfolytában kb. öt órát gyalogoltunk. Néha megpihentünk, majd folytattuk utunkat. Késő délután repülőgép zúgásra lettünk figyelmesek. Megint szétfutottak a vándorlók. Néhány bombát dobtak le, de senki sem sérült meg. Sötétedéskor egy faluba értünk. Társaim egy veremben krumplit találtak. Örömmel raktuk tele zsebeinket, meg akinek volt, a tarisznyáját. Én az orvosi táskámat. Kiváló vacsora ígérkezett. Csak tüzet kellett rakni, beledobálni a krumplit, majd miután megsült, kipiszkálni. Úgy, ahogy volt, héjával ettük. Szájunk, arcunk csupa korom lett. De ki törődött vele.

Itt találkoztunk a „sós" katonával.

Valahonnét a sötétből bukkant elő, s megállt a tűz mellett. Hosszú köpeny lógott rajta, mint egy zsák, mert nemcsak fegyvere, de még derékszíja sem volt. „Kell só?" — kérdezte. „Már hogyne kellene" — volt a válasz. Mindenkinek adott egy csipetnyit, aki megosztotta vele ennivalóját. Nem kutatott a vermekben, nem vesződött sütéssel, főzéssel, sóért mindent kapott. Azt hiszem, így „küzdötte" végig az egész visszavonulást.

Aznap is megpróbáltunk meleg szobához jutni, de eredménytelenül. A németek mindenütt utunkat állták. Egy padláson húztuk meg magunkat kb. tízen. Szalmát hordtunk fel, s azzal is takaróztunk. A padlásnak az volt az előnye, hogy alulról fűtötték, s ez valamennyi meleget nyújtott nekünk is. Ott fönn legalább nem fagyott. Ezt onnét tudtuk, hogy leolvadt a bakancsról, a csizmáról a hó. Elég jól aludtunk. Az egyik hálótárs, aki ott volt a reggeli csetepaténál, mesélte, hogy egy szakasznyi orosz vette körül a falut. Az egyik házból németek tüzet nyitottak rájuk. Tűzpárbaj alakult ki. A szovjet katonák rövid idő alatt kifüstölték a németelet. Azokat, akiknél fegyver volt, összeterelték és elvonultak velük. A fegyvertelen magyaroknak azt mondták: „pasli damoj!".

A következő két nap is az előzőkhöz hasonlóan, a havat taposva, fázva, éhezve, a németekkel perlekedve telt el. Naponta 4—5 órát mentünk, ami 15—20 kilométernek felelhetett meg. Hárman tartottunk össze a két géppuskással. Az egyik zalaegerszegi volt és Tibornak hívták. A másik, Jani, Reziből származott.

Fegyver már egy magyarnál sem volt, a németek között is kevesebbnél, mint akár egy nappal korábban. Nekem még megvolt a pisztolyom.

Február első napjaiban, amikor még tartott a —20 fok körüli hideg, még négy megfagyott magyar katonát találtunk, egy-egy dermesztő reggelen. Fagyott lábúak voltak. Aki kimerülten lefeküdt a hóra és senki sem rázta fel, az biztosan megfagyott.

Veszekedések, dulakodások továbbra is napirenden voltak a magyar és német katonák között. A németek rendezett alakulatokban mentek, a magyarok szétszórtan. A németek összetartottak és sokuknak volt még fegyvere, s ez döntő volt az éjszakai szállásokért vívott szóváltásokban. Feladtuk a reményt, hogy meleg szobához jussunk. Éjszakára főleg padlásokat kerestünk, meg olyan csűröket, ahol szénát, vagy szalmát találtunk. Fő táplálékunk a lóhús volt. Keményre fagyott dögöket nem volt nehéz találni.

Az orvosi táskám tartalma megváltozott. Egyetlen sebkötöző csomagom maradt. A tablettákat már rég szétosztogattam, s mit kezdtem volna egy beragadt fecskendővel? Eldobtam. A táskámban kötszeren, kis üveg jódon kívül a naplóm, csajka, lóhús, krumpli, káposzta, répa volt.

Katonáink az éhségtől, de elsősorban a hidegtől szenvedtek. Alig akadt már olyan, akinek valamelyik testrésze ne fagyott volna meg. A szerencsésebbeknek csak a füle vagy orra sebesedett ki. Nekem az orrom fagyott meg. Veszélyes volt a lábujjak fagyása, mert az megnehezítette a járást. De az is sokat kínlódott, akinek a kezén keletkezett fagyás. Nem tudtam rajtuk segíteni. Az egyetlen sebkötöző csomagomat súlyosabb sebesülésre tartogattam. De ha be is tudtam volna kötözni a lábukat, szorult volna a bakancs, s az fokozta volna a további fagyás veszélyét. A másodfokú fagyás épp olyan fertőzési forrást jelent, mint az égés. A fagyásos sebek elgennyedtek, s rendkívül fájdalmassá váltak. A járóképteleneknek csak azt tanácsolhattam, hogy igyekezzenek fogságba esni. Bíztam az oroszok emberségében. Sokkal inkább, mint a németekében, mert azok a nyomorékká vált, jóformán tehetetlen embereket is kilökték a fagyba.

Egyik este szálláskeresés közben szóváltásra, majd kiabálásra lettem figyelmes. Aztán lövések dördültek. Rosszat sejtve siettem a hangok irányába. Gondoltam, hogy nem partizántámadásról van szó, hanem kitört a „belharc". Valaki kiáltotta: „meglőttek a kurva németek!". Odaérve láttam, hogy a csoportosulásból néhányan kiválnak és valakit támogatnak a tűz mellé. Fát dobtak a tűzre és a fellobbanó láng világánál megvizsgáltam a sebesültet. Az oldala vérzett. Szerencsére csak érintő lövés érte, a golyó nem hatolt a mellüregbe. Bejódoztam a sebet, s utolsó kötszeremet felhasználva bekötöztem. A tűz mellé ültettük, s Janira bíztam. Tiborral elindultunk, hogy megpróbáljuk tisztázni a helyzetet és utánanézni, hogy nincs-e további sebesült is. Biztonság kedvéért pisztollyal a kézben közelítettem meg a vitatkozó csoportosulást. Kiderült, hogy néhány magyar bement egy házba, ahol már németek tartózkodtak. A németek kezdték őket kifelé lökdösni. Dulakodás támadt. Egy német állítólag a levegőbe lőtt. A magyarok erre kifelé hátráltak, mások kintről befelé nyomultak. A tülekedésre újabb lövés dördült, de ez már talált.

Felháborodottan tárgyalták katonáink a történteket. „Ezeknek még mindég van fegyverük, nekünk miért nincs?" „Mert eldobtad, komám" — volt a válasz. „A fegyverteleneket elengedik a ruszkik" — érveltek mások.

Lassan lecsitultak a kedélyek. Találtunk egy szalmával telt vermet. Oda kísértük le a sebesültet, s mi is néhányan mellé fészkeltük magunkat. Kis helyen egymást melegítettük.

A következő naptól már négyen tartottunk össze. A sebesült — Vincének hívták — is velünk maradt.

Elmúlt egy hét, hogy elhagytuk a Dont. Nem volt lehetőségünk tükörbe nézni, de egymást látva saját képünkre is következtethettünk. Egyhetes borostás ábrázatokat, fagytól kisebesedett füleket, orrokat láthattunk, ha egymásra néztünk. Voltak, akiknek könnyezett a szeme. Mocskos zsebkendővel, öklükkel vagy a kabát ujjával dörzsölték. A szennyeződéstől és a mechanikus ingertől még csak fokozódott a kötőhártya-gyulladás. A könnyek ráfagytak az arcukra, s ettől kisebesedett a bőrük. Egy hét óta senkiről sem került le a bakancs vagy csizma, a ruha, de a köpeny sem. Hihetetlenül mocskosak voltunk. A hideg miatt levetkőzésről szó sem lehetett. De víz sem volt. Akinek nem sebesedett ki az arca, az legfeljebb hóval dörzsölte a kezét, arcát. Éjszakára szalmába, szénába bújtunk, s annak szálai a ruhánkon lógtak.

Kezdtünk vakarózni. Tetvesek lettünk.

Február 5—6. körül megenyhült az idő. Nappal fagypont fölé emelkedett a hőmérséklet. Az éjszakákat is könnyebben vészeltük át, de ezzel nem szűntek meg a nélkülözések. A rossz táplálkozás és a gennyedő sebek miatt egyre romlott a katonák állapota. Gyakoribbá váltak a „partizán" támadások is. Nem voltak azok valóban partizánok, inkább felderítő járőrök. Rendszerint bokros területek, vízmosások közelében jelentek meg. A lövöldözésre a menet szétugrott. Aki tüzet nyitott rájuk, azt

megsemmisítették. Akadtak még ilyen fenegyerek németek. Amilyen hirtelen jöttek, olyan gyorsan el is tűntek. Az volt az érzésünk, hogy tulajdonképpen foglyok vagyunk, csak nem kísérnek fegyveres őrök. Nem kell minket élelmezniük. Nyilván nem akartak foglyot ejteni, hiszen bármikor megtehették volna. Egyszerűbb volt a fegyverteleneket futni hagyni.

Napról-napra szurtosabbak, rongyosabbak, tetvesebbek lettünk. Gondot okozott Vince állapota. Gyakrabban át kellett volna kötni, erősen gennyezett a sebe, de nem volt kötszerünk. Letéptünk egy darabot az inge aljából, volt, aki rongyos zsebkendőt adott. Ezeket mostuk és rögzítettük a meglevő pólya felhasználásával a sebre. Janinak a fagyott kezén levő sebeket is kötözni kellett volna. Tibor felajánlotta az egyik kesztyűjét. Neki egy is elég lesz — mondta. A másikat zsebre dugja. Mostuk a kesztyűket is. Néha egész napokat élelemszerzéssel, főzéssel, mosással, szárítással töltöttük. Tüzet raktunk, vizet forraltunk, melegedtünk.

Egyik napon is egy pajta mellett ültünk a tűz körül, s káposztalevest főztünk. Kezdett sötétedni. Voltunk vagy tízen. Valaki megjegyezte, úgy látszik, hálótársak jönnek. De nem hálótársak, hanem oroszok voltak. Pillanatok alatt körül voltunk véve, s géppisztolyok meredtek ránk. Önkéntelenül mindenki föltartotta a kezét. Az egyik észrevette a pisztolyomat. Az oldalamhoz nyomta a fegyvere csövét és elvette a pisztolyt. A többieket is megtapogatták, de másnál nem találtak fegyvert. Vince feljajdult, amikor a sebére tapintottak. „Germanszki puff" — magyarázta. „Nyet germanszki, ruszki" — legyintett az orosz. „Da, da germanszki" — mondták többen is. Valószínűleg nem hitték. Engem oldalba bökött az egyik golyószórós. „Davaj!" — és intett, hogy induljak előtte. „Mi lesz velünk, doktor úr, ha magát elviszik?" — kérdezte Vince aggódva.

Az oroszok erre felfigyeltek. „Doktor?" — kérdezte az egyik, aki olyan parancsnokfélének látszott. „Da, da doktor" — mondták társaim. „Rányeni" — mutogatott az is, aki nem volt sebesült.

Úgy látszott, az oroszok megértették a helyzetet: egy orvos sebesültekkel. Néhány szót váltottak egymással, aztán az egyik sebkötöző csomagot vett elő a zsebéből és a kezembe nyomta. Egy másik kenyeret húzott elő a tarsolyából és Vincének adta. Aztán eltűntek a félhomályban.

Álltunk és bámultunk, mint akikkel csoda történt. Kenyér! — kiáltott fel valaki. Elosztottuk, mindenkinek jutott egy szelet belőle. Vincére új kötés került.

A következő két napon megtettünk 35—40 km-t. Csoportunk létszáma 9-re emelkedett. Csatlakozott hozzánk két sebesült honvéd, egy hadnagy, egy szakaszvezető és nagy örömünkre a „sós" katona. Valamivel több kötszer, rongy gyűlt össze, amit mosott pólyával, zsineggel rögzítettünk a sebekre. Akinek ép volt a keze, az kötszert mosott a többiekre.

Múltak a napok, február közepe felé jártunk. Nem tudtuk, hányadika van, de nem is volt fontos. Hol az elszánt akarás, hol a fásultság lett úrrá rajtunk. Többször is szóba került, hogy ne menjünk tovább, várjuk meg a fogságba esést. Akkori helyzetünknél az csak jobb lehetett volna. De haza akartunk menni, és nem is kellettünk az oroszoknak.

Bizonyos életritmus alakult ki. Reggel első dolgunk a tűzrakás volt, majd megindult az élelemszerzés. Menet közben is, ha faluba értünk, ennivaló után kutattunk. Ez volt a legfontosabb, a létfenntartás. Állandóan éhesek voltunk. A tűz volt a másik éltetőnk. Ha nem mozogtunk, gyakran fáztunk. Különösen éjszaka. Csak annyi pokrócunk volt, hogy kettőnkre jutott egy. Összebújva, egymást melegítve aludtunk. Ha volt szalma, azzal is takaróztunk. Amikor felengedett a fagy, előfordult, hogy a kazalba belefúrva magunkat, vagy a tűz mellett a szabad ég alatt töltöttük az éjszakát.

Már közel három hete menetelt a vég nélküli sor. Se eleje, se vége nem volt a szakállas, rongyos vándorok sokaságának. A németek csak annyiban különböztek tőlünk, hogy több felszerelést (polrócot, csajkát, kulacsot, kenyérzsákot) vittek magukkal. Fegyvert már náluk is csak nagyon elvétve lehetett látni, legfeljebb pisztolyt. Nem volt már zsúfoltság, tülekedés az úton. Lecsökkent a menetelők létszáma, de fűtött szobába továbbra sem jutottunk be.

Az út Voronyezs környékéről indult, s ki tudja, meddig tartott. Csak egy út volt, elágazás, kereszteződés nélkül. Először valószínűleg járművek vágtak kéreknyomot a hóban, aztán katonák ezrei taposták simára. Nem országút volt az, csak egyes szakaszokon borította kő, nagyrészt hóval fedett, keményre fagyott földút. Olvadáskor kásássá vált, s nehezebben volt járható. Csak az úton lehetett kitartóan menni. Különösen az út kezdetén, ha valaki letért róla, nem bírta sokáig emelgetni a lábát. Vagy visszatért, vagy elveszett a hófúvásos pusztaságban. Falvakon mentünk keresztül, mert csak ott lehetett éjszakára menedéket és élelmet találni. Nem ismertük a falvakat, nem volt térképünk. Az olvadás után az út melletti lódögök kezdtek oszlásnak indulni. Nem lehetett már lóhúst enni. A táplálékszerzés is mind nehezebbé vált. Lefogytunk, legyengültünk. Sok idő telt el a hóolvasztással. Hólét ittunk, mert kutat ritkán találtunk, s annak vize is gyanúsnak látszott. Megpróbáltunk kútvizet forralni, de az rengeteg időt vett igénybe, mert csajkánál nagyobb edényünk nem volt. Nem csak a kutak szennyezettsége, a forralás nehézségei jelentettek gondot, hanem a víznyerés módja is. Láncra, kötélre, vagy zsinegre és vödörre lett volna szükség, azokat pedig az előttünk járók eltulajdonították, magukkal vitték.

A leleményesség és a szerencse sok mindent megoldott. Össze tudtunk szedni annyi zsineget, gatyamadzagot, drótot, melyeket összekötözve meg lehetett meríteni a kulacsot, már akinek volt kulacsa. Sokan mindenüket elhagyták a menekülés kezdetén, vagy a holmijuk a kocsikon maradt. Könnyebbé vált a vízszerzés, amikor a szakaszvezető valahol egy háromliteres fazekat talált.

A harmadik héten már mindenkinek támadt valamilyen betegsége. A fagyásos, lábfeltöréses sebek gennyedtek. Többeket hasmenés, láz, alultápláltság gyengített le. Jöttek hozzám a legkülönfélébb panaszokkal, de nem tudtam segíteni. Próbáltam vígasztalni, lelket önteni beléjük, de pszichoterápiával nem lehetett sebeket gyógyítani, lázat csillapítani, s időnkint magam is teljes letargiába süllyedtem.

Aki nem bírta tovább, annak egyetlen lehetősége maradt a túlélésre: mielőbb fogságba esni. Egyrészt a barátság, az összetartás, másrészt az önzés példáit lehetett látni. A bajtársiasság példáját mutatta az a katona, aki a társát egy összetákolt szánkószerűségen húzta. A szánkón ülő mindkét lába rongyokba volt csavarva. Nem tudott lábra állni, de mindenáron haza akart jutni. A lábujjai kezdtek üszkösödni. Volt, aki a bajtársa vállára támaszkodva sántikált. De olyan is akadt, aki ha talált ennivalót, nem adott másnak, titokban fogyasztotta el, letagadta a többiek előtt.

Néha repülőgép szállt el felettünk, de bombát nem dobott. A „partizánok" is ritkábban jelentek meg. Ha jöttek, csak a fegyveres németeket emelték ki. Magyarnak már régen nem volt fegyvere. Velünk nem törődtek.

A harmadik hét is letelt már, amikor egy gyárépület mellett nagy halmokban barna, nyers cukrot találtunk. Kiéhezve nekiestünk és habzsoltuk, faltuk. Végre jóllakhattunk. A zsebek, tarisznyák, zacskók megteltek cukorral. Aznap nem is mentünk tovább. A mértéktelen cukorevés következményei hamarosan jelentkeztek. Először szomjúság formájában. A katonák itták a kétes tisztaságú vizet. Hiába figyelmeztettem őket, hiszen én is ittam, nem volt más választás. Másnap jelentkeztek a bélgörcsök, s még többeknél lépett fel hasmenés. Kezdtem magam nagyon rosszul érezni. Előbb csak a hasmenés gyötört, aztán kirázott a hideg. Voltak napok, melyek a magas láz miatt kiestek az emlékezetemből. Ha csökkent a lázam, mentem a többiekkel. Ha jött a láz, támogattak, ennivalót hoztak. Másodnaponként jelentkezett a hidegrázás. Ha nem bírtam menni, a többiek is maradtak, nem hagytak el. Erőltettem a menést, amikor kicsit jobban éreztem magam.

Múltak a napok és éreztem, hogy gyengülök.

Egyik reggel, félig kábultan hallottam, hogy társaim izgatottan tárgyalják, védelmi vonal húzódik előttünk. Lövéseket, géppuskasorozatokat, robbanásokat hallottak. A menetelők eltűntek az útról. Egy romos, hagymakupolás templomban tanyáztunk. A szakaszvezető elment felderíteni a helyzetet, s azzal tért vissza, orosz aknavetősök vannak a falu szélén. Úgy döntöttünk, hogy egyelőre nem mozdulunk ki, megvárjuk a fejleményeket. Jobban éreztem magam, s erőt adott a remény is, hogy talán rendezett körülmények közé kerülünk hamarosan.

Sötétedés után elindultunk a vélt front irányába. Egy órai menetelés után fegyverropogás állított meg bennünket. Zizegtek a golyók, világító rakéták röppentek fel. Vissza kellett húzódnunk, fedezéket keresni. Az egész éjszakát egy bombatölcsérben töltöttük. Megismétlődött a fegyverropogás, s többször is rakétákat lőttek fel. Minden jel arra utalt, hogy valóban védelmi vonal húzódik előttünk. A sötétben nem volt tanácsos tovább menni. Végtelen hosszúnak tűnő éjszaka után végre kivilágosodott. Előttünk egy dombhát húzódott, amely teljesen elhagyatottnak látszott.

Megindultunk a dombnak föl. Valahonnét hozzánk hasonló toprongyos katonák csatlakoztak. Lehettünk vagy harmincan. Bíztunk abban, hogy akárkik is vannak előttünk, ha meglátnak bennünket fegyvertelenül, ilyen állapotban, nem lőnek ránk. Nem tudtuk, hogy a frontnak melyik oldalán vagyunk.

Felérve a dombhátra egy bokros, gazos terület felé közeledtünk. Előbb csak reméltük, aztán megbizonyosodtunk róla, hogy lőálláshoz értünk. Rohamsisakos németek dugták ki a fejüket, s intettek, mutatták, hogy merre menjünk. Majd házakat láttunk a völgyben. Boldogan mentünk lefelé.

Az egyik házból tiszta ruhájú, borotvált képű katonák jöttek elő. Bevezettek egy iskolaszerű épületbe.

Fűtött szobában szalmazsákra fektettek, a köpenyt, csizmát lehúzták rólam. Egy magyar egészségügyi katona forró teát, kenyeret, sajtot hozott...

Testi és lelki állapotom, az öröm és az emberi bánásmód következtében kitört belőlem a zokogás... Percekig nem tudtam abbahagyni...

Február 23. volt és Szudzsába érkeztünk.

280 kilométert tettünk meg gyalog a hómezőkön, súlyos nélkülözések közepette. Tetvesen, betegen, szörnyen elhanyagolt állapotban kerültem normális körülmények közé. Másnap teherautókon Szumiba szállítottak bennünket. Itt vonatra rakták a sebesülteket és betegeket. Először Gomelbe, majd Varsóba kerültem hadikórházba. Kimosdattak, megborotváltak, újból emberi formám lett. Közben jöttek a lázrohamok, s azokra a napokra alig emlékszem. Gomelban búcsúztam el társaimtól. Varsóból már szabályos, pullmankocsikból álló kórházvonat hozott haza, Bécsen keresztül, Debrecenbe. Betegségemet itt a belklinikán tisztázták. Kiderült, hogy wolhiniai lázam volt, amit, a kiütéses tífuszhoz hasonlóan, a ruhatetű terjeszt. A kórokozó a rickettsiák egyik fajtája, melyek a kiütéses tífuszt is okozzák.

Felgyógyulásom után Csáktornyán, Péterfy őrnagytól, a visszamaradó részleg parancsnokától tudtam meg, hogy Kaltróy meghalt. A visszavonulás alatt tüdőgyulladást kapott. A szánt, melyen szállították, a németek elvették. Gyalog vánszorgott tovább. Súlyos betegen került kórházba, de az életét már nem tudták megmenteni. Hegyi Sándor dr., a 47/II. zászlóalj orvosa még a Donnál halt meg. Gelencsér zászlóst, a 17/I. zászlóalj vonatparancsnokát a németek lőtték agyon. A vonat megmaradt járműveit a sebesültek számára akarta biztosítani. A németek lefoglalták a lovakat. Erre dühében és elkeseredésében elkezdte a lovakat agyonlőni. Német géppisztolysorozat végzett vele.

A nagykanizsai 17-es gyalogezred személyi állományának mintegy 10%-a került haza.[21]

A kétszázezres magyar hadsereg nagyrészt elpusztult. Megfelelő fegyverzet és felszerelés nélkül, hibás politika, idegen érdekek áldozatává vált.

Ezek az értelmetlenül meghalt, megfagyott katonák az első világháború doberdói és isonzói harcosainak fiai voltak. Mentek a háborúba, mert menniük kellett, előbb az apáknak, aztán a fiaknak. Így írta elő a katonai regula. Nem ők döntötték el, hogy a háború indokolt-e vagy sem.

Áldozatok voltak ők, tisztelet emlékükneк.

21 *Dombrády L.—Tóth S.* i. m. 279—280. o.: Március 3-i jelentés szerint a 2 magyar hadsereg személyi állománya, a megszálló erők nélkül 2913 tiszt és 61 116 katona... A hadsereg összvesztesége halottban, sebesültben, eltűntekben és foglyokban 147 971 fő. Ebből a foglyok száma 60 000-re tehető...

SZEMLE

KÁROLY RÓBERT EMLÉKEZETE

A szöveganyagot válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta Kristó Gyula és Makk Ferenc. A képanyagot Marosi Ernő válogatta

(Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 259 o.)

A sorozat örvendetes változáson ment át a Szent Istvánra vonatkozó forrásokat és képanyagot közreadó „István emlékezete" című kötet óta. (Igaz, azóta a Helikon Kiadótól az Európa Kiadó vette át a gondozást.) Az örvendetes változás annyit jelent, hogy az újabb kötetek a korra vonatkozó okleveles anyagból is mind bővebb válogatást igyekszenek adni, s már nem érik be a legismertebb krónikák szövegének közlésével. Az egyes oklevelek kiválasztására a kor egyre bővülő írásbeliségéből, a jegyzetelés bőségére persze lehetne megjegyzéseket és kiegészítő javaslatokat tenni. Tekintettel azonban a magyar fordításban olvasható oklevelek igen kis számára, ez nem tűnik méltányosnak. Minden egyes oklevél lefordításával csak nyer a latinul egyre kevésbé tudó olvasóközönség és diákság. Ez egyúttal nagy felelősséget is ró a kötetek szerkesztőire, hiszen egy-egy pontatlanul közreadott — továbbadott fordítás még a tudományos kutatást is évtizedekre félrevezetheti. Ismertetésünk második részében ezért is adunk közre ezekből egy csokorra valót.

A kötet a következő fejezetekre tagolódik: út a királyi hatalomhoz, harcban a tartományurakkal, az országépítő uralkodó. Az örvendetesen nagyszámú szemelvények közé talán megfontolandó lett volna beiktatni egy részletet a pápai adószedők számadáskönyvéből, mint a korszak legfontosabb történeti—földrajzi forrásából. Hasonlóképpen, de talán a műfaji változatosság miatt is, bekerülhetett volna az ún. „Planctus clericorum" (ezt még a Magyarország kronológiája is megemlíti!). A verssel és jelentőségével — kevés vágáns emlékünk közé tartozik — Mezey László már behatóan foglalkozott Deákság és Európa c. könyvében. Még ennél is érdekesebb a „Planctus clericorum" kódexének egy másik verse, amely éppen magáról Károly Róbertről szól (már formai játéka miatt sem érdektelen):

„Princeps virtutum rex Ungarie florida vitis
virtutum speculi Karoli flos virtus honoris
rex Karoli nati genitor formula legis
Ungarie flos genitor formula iuris imago
florida virtus formula iuris regula pacis
Vitis honoris legis imago pacis amator."

A vers a MIÖG 10. évfolyamában, 1889-ben már megjelent egyszer. (A kódexről a Magyar Könyvszemlében a közeljövőben megjelenik egy tanulmányunk.)

Közismert, hogy a kor művészeti—tudományos életére igen gyérek a forrásaink. Ezért is lehetett volna az udvari orvosokra vonatkozó híradásokból többet közreadni, v. ö. *Hints Elek:* A középkori orvostudomány. Bp., 1939. 273. o. Az egyik orvosi traktátusban még a király neve is előfordul: *Johannes Bononiensis:* Regimen sanitatis pro rege Hungariae. A király neve „Carregi Hungarie" alakban szerepel, l. *Schuba, Ludwig:* Die medizinischen Handschriften der Codices Palatini Latini in der Vatikanischen Bibliothek. Wiesbaden, 1981. Pal. Lat. 1213.

További megjegyzéseink a már korábban publikált fordítások átvételére vonatkoznak. Sajnos, történeti — és részben filológiai — szempontból egyetlen krónikafordítás sem alkalmas a változatlan közlésre. Mivel azonban a szöveg a fordító iránti tisztelet okán szent és sérthetetlen, a jegyzetekben lehetne helyesbíteni a fordítás esetleges pontatlanságát, vagy megemlíteni az eredeti latin szöveg értelmezési nehézségeit. (E probléma korántsem csak a krónikákra vonatkozik, hanem Pais Anonymusára vagy a Kurcz-féle fordításokra is!)

Ennek klasszikus esetét találjuk a 83. számú szemelvényben (195. o.). Az átvett fordítás

szerint Károly Róbert halottas menetében „Az első lovon ülő vitéz a királyi méltósághoz illő lövő fegyverzetbe volt öltözve, a másik a dárdaökléléshez volt felszerelve, a harmadik — legpompásabb — lovon ülő pedig a királyi méltóságot megillető harci fegyverzetben, a hadba vonulásra felvértezetten." Problémánk a „lövő fegyver"-rel kapcsolatos. E megfogalmazásban mindenekelőtt képzavart találunk, az „ornatus"-t szerencsésebben is lehet magyarítani „az öltözött"-nél. Rögtön felvetődik, hogy miféle lövőfegyverzete lehetett a királynak: számszerija, de a kronológia alapján akár egy igen korai tűzfegyvere? A temetési szimbolikában azonban hangsúlyozottan lovagi fegyvereket használtak, mint az Szabó Péter egy tanulmányából kiderül (A fegyverzet szerepe a főúri gyászszertartásokon, *Ars Hungarica*, 14, 1986. 1. sz.). A lövőfegyverek azonban sohasem tartoztak ebbe a kategóriába. A fordítót talán (az ősforrás Horváth János?) a Bartal-szótár tormentarius = pattantyús, tüzér címszava vezethette félre. Mindenesetre a Thuróczy-krónika kritikai kiadásában (1985) már egy romlott szövegalakot találunk, s eredetileg az „armis tormentalibus" helyett „armis tornamentalibus" állhatott. Ezt már Geréb László tornafegyverek értelemben fordította — helyesen. Ezt az értelmezést nem zárja ki a következő vitéznél a dárdaöklelés „ad hastiludium" emlegetése sem. A szövegromlás okát egy nazális rövidítés alkalmazásában jelölhetjük meg. A szakasz végén ugyanakkor félrevezető a „felvértezett" kifejezés, hiszen az eredetiben ez egyáltalán nem fordul elő.

A továbbiak már sokkal kisebb jelentőségűek. A Bazaráb elleni hadjárat leírásában is — 68. szemelvény, 167. o. — néhányuk szörnyű végének a taglalása kissé pontatlan: „kiitták a halál átkos poharát, mert koponyájukba irgalmatlanul farudakat vertek". Latinul azonban ez áll: „in cerebra capitum eorum ligneos clavos miserabiliter affixerunt", tehát hiányzik az agyvelő fordítása, a clavus „szög" jelentése pedig elsikkad. Bollók János azonban pontosan fordítja: „mert agyvelejükbe kegyetlenül faszegeket ütöttek", de az idézettnél még Horváth János fordítása is szerencsésebb. Ugyanezen szemelvény bevezetőjében is találunk egy furcsa, mondatot: Bazaráb földje ti. „lakhatatlan az olyan nép számára, amely nem ismeri". Ehelyett vehetjük a Geréb-fordítást: „Oda nem való népnek lakhatatlan föld ez", vagy a Bollók-féle fordítást: „helyismerettel nem rendelkező nép számára lakhatatlan föld". (További apróság a 196. oldalon: summum monastorium — dicső monostor és nem főmonostor, röviddel később a supremus-szót is használja.)

Végezetül még talán Gazotto Boldog Ágoston, zágrábi püspök érdemelt volna a jegyzetben nagyobb méltatást, nem utolsósorban irodalmi működése miatt. [V. ö. *Békés Emil:* Magyar írók az Anjouk és utódaik korában (1301—1458), *Katolikus Szemle*, 1899. 575—578. o. és *Ciampi, Alfredo:* Il beato Agostino Kozotič O. P. vescovo di Zagabra e poi di Lucera. Roma, 1956.]

A válogatásnak azonban áldozata is lett, mégpedig a magyar krónika. A Képes Krónika képei a képszerkesztő szándéka ellenére nem kerültek be a kötetbe és a krónikaszöveg darabokra tördelésével még a látszata is szertefoszlott az amúgy is kisebb-nagyobb mozaikokból összeálló középkori magyar krónika folyamatosságának. Így annak számos részlete el is sikkadt, a lippai alapítás, vagy a Sambucus-kódex Telegdi Csanád-betéte.

A szerkesztők és fordítók munkájával ellentétben a kiadóról nem sok jó mondható el, a képmellékletek zavarai, a borítókép sikerületlen megválasztása egyként a lelkét terheli. (Erről részletesebben l. *Marosi Ernő* felsorolását *Élet és irodalom*, 1988. július 8.) Mégis, a rendkívül terjedelmes hely- és személynévmutató, a gazdag forrásanyag értő közreadása a mérleg pozitív serpenyőjébe kerül már.

Veszprémy László

SIMON PEPPER—NICHOLS ADAMS

FIREARMS AND FORTIFICATIONS. MILITARY ARCHITECTURE AND STAGE WARFARE IN 16TH CENTURY SIENA

(University of Chicago Press, Chicago—London, 1986. 245 o.)

A szerzők, a reneszánsz haditechnika és hadigépészettel foglalkozó amerikai iskola tagjaiként, túllépnek még az 1960-as években is tapasztalható szemléleten, miszerint a hadiépítészet a „low arts"-hoz tartozik. A téma mindenekelőtt alkalmas az esztétikum és célszerűség szoros egységének a bemutatására, ami a tűzfegyverek fejlődésével még inkább megragadhatóvá vált. Az interdiszciplináris megközelítés a szerzők számára nemcsak divatos irányzat, hiszen valóban megszívlelték a Sir John Hale által megteremtett iskola tanulságait a hadiépítészet, katonapolitika, stratégia és a politika-társadalom, gazdaságtörténet összefüggéseiről.

A mára omladozó sineai erődítésrendszer — amit kitűnő fényképek és ábrák mutatnak

be — XVI. század közepi állapota ma is megtekinthető a firenzei Palazzo Vecchio menynyezetén (Giorgio Vasari festette) vagy a sienai Biccherna festett könyvtábláin. Siena erődítési politikájának sikerére igen kedvezően hatott, hogy a város szülöttei, illetve polgárai között több neves építész is volt, az építészeti hagyományok régóta gyökeret vertek, gondoljunk csak a város XV. század elejei nagy szülöttjére, Mariano di Jacopo Taccolára. A XVI. században olyan nevekkel dolgoztathatott a város mint Francesco di Giorgio, Peruzzi Baldassare, Giovanni Battista Peloro. Peruzzi munkáját még a XVI. század húszas, harmincas éveiben kezdi meg. 1552-ben V. Károly spanyol helyőrségének távozása után a város francia, majd 1556-tól firenzei fennhatóság alá került. Ettől a dátumtól kezdve Cosimo Medici építtetői tevékenységét dicsérik az erődítmények. (Az érdekesség kedvéért 1555 júliusában még egy török támadást is ki kellett állni a városnak, amiben a közeli birodalmi seregek is segítségére voltak.)

Nagyon tanulságosak a hadiépítészet és ostromtechnika változó formái c. fejezetben leírtak, a XVI. század közepi háborúkról. Az itáliai fejlett írásbeliségnek köszönhetően aprólékos feljegyzéseket olvashatunk a különböző kaliberű ágyúk szállítási sebességéről, a lőszerellátás biztosításáról és az utánpótlás megszervezéséről. Az egyes tüzérségi bravúrokról, egymérföldes célzott lövések emlékezetes eredményeiről, az ágyúkat kezelők („bombardarius") féltékenyen őrzött lőszer-előállítási és célzási-matematikai ismereteiről éppúgy, mint a tüzérség összességében még mindig igen alacsony hatásfokának következményeiről a hadjáratokban.

A kötet főszereplői azonban a hadmérnökök és alkotásaik. Amíg a XV. századról elmondható, hogy az ilyen irányú tevékenység még belefért az „uomo universale" ideáljába, addig a XVI. század ezen a területen is a szakszerűsödés folyamatát segítette elő. Kiemelkedő szerepük volt a Sangallo-család tagjainak, de újdonság a veterán, tapasztalt katonák megjelenése a mérnökök korábban rendkívül zárt körében (Gabriele Tadino de Martinengo [1480—1543] Francesco de Martini [1504—1577], Jacopo Fusto Castriotto [1560—1563]). Legtöbbjük nem patrióta volt, hanem tehetséges mesterember, így Francesco is megfordult Medici, pápai, angol vagy Habsburg szolgálatban egyaránt. Terveiket sokszor nem egyszerűen csak papírra vetették, hanem modellt is készítettek, mint azt Vasarinak éppen Siena Cosimo általi meghódítását bemutató festményén láthatjuk.

Az építtetések következményeit vizsgálva a szerzők megállapítják, hogy ezek nagyon jó befektetésnek tekinthetők, mivel kevés ember igen hatékony védelmet biztosított. Ugyanakkor mérhetetlenül megdrágította a háborút, amit a spanyoloknak Oran megerősítésére 30 év alatt elköltött fantasztikus kiadásai is igazolnak. A folyamat politikai következményei közül legfontosabb az lett, hogy ezt a költekezést (Braudel: „A háború pénzpocséklás") a kisállamok nem bírták, ami függetlenségük feladásához vezetett. Siena helyzete kivételesnek tekinthető, s ideig-óráig való fennmaradását csak kiemelkedő tudású hadmérnökeinek köszönhette.

Biztosra vesszük, hogy a kötet eredményei hasznosíthatók az itáliai várépítészet hatásának a magyarországi hatásának a kutatásában.

(V. L.)

GENERÁL TIBOR

ALLAH SEREGE

(Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, Budapest, 1987.)

Hézagpótló mű jelent meg az elmúlt évi karácsonyi könyvvásárra, „Allah serege" címmel, a Zrínyi Könyvkiadó gondozásában. Generál Tibor könyve a népszerű, ismeretterjesztő kategóriába és a hadművészet története műfajhoz sorolható. Három fejezetből áll, de — sajnálatosan — hiányzik belőle az ilyen könyveknél szokásos időrendi táblázat, a név- és tárgymutató és egy glosszárium. Mivel a török katonai terminológia magyarázata szövegközben jobbára megtalálható benne, hiányérzetet inkább az időrend összefoglalása okoz.

A szerző az első fejezetben az oszmán-török haderő és hadművészet előzményeit és forrásait, továbbá a XVI. századi fénykoráig történő fejlődését írja le; a második fejezetben a haderő szervezetének és fenntartásának, kiegészítésének sajátos módjaival foglalkozik; harmadik fejezetben a katonai felsővezetés szerveit és eszközeit, továbbá az oszmán hadművészetet jellemzi.

A könyvet forgatva szemünk elé tárulkozik egy apró, alig négyszáz sátoraljból (patriarchális nagycsalád) álló turkomán bégség, me-

lyet a XIII. század első évtizedeiben a mongol vihar és a török törzsi villongások űztek egyre nyugatabbra, míg a mai Kisázsia északnyugati részén, határőrizet fejében, elszállásolta őket hűbéruruk, a rumszeldzsuk szultán. A magukat „kaji jürüköknek" nevező nomád iszlám hitharcosok nem érkeztek egyedül, hanem számos — náluk jóval nagyobb létszámú — emirátussal együtt. Mivel a jövevények kis területen zsúfolódtak össze, egy fél évszázadig tartó, senki által nem koordinált hadjáratot indítottak az egykori hatalmas bizánci birodalom még meglevő területei elfoglalásáért, amíg a Fekete-, Égei- és Földközi-tenger útjukat nem állta. A kaji jürükök élére 1280 körül egy ravasz és harcias vezér került, aki felvette a Mohamed prófétát követő harmadik „igaz" kalifa: Oszmán nevét, és rövid idő alatt — megnagyobbítva népe szálláshelyét — a szultántól bégnek járó hadijelvényeket kapott. A szomszédos bizánci határterület és a Márvány-tenger ősi átkelőhelyének, Gallipolinak a szállásaikhoz való közelsége eleinte zsákmányportyákra, majd területfoglalásokra csábította őket. Amikor néhány sikeres „hitharcuk" legendás hírét a vándordervisek megvitték a többi emirátusok harcosainak, ezek tömegestől sereglettek Oszmán zászlói alá. Oszmán utódjának, Orhánnak már némileg rendezett hadinépe átkelt Európába és ott megvetette a lábát, majd I. Murád leigázta a Balkán nagy részét és sorra bekebelezte a kisázsiai bégségeket is. A sorsdöntő rigómezei csatában (1389) leverte az ellene szövetkezett keresztény seregeket és fiára már egy jól szabályozott államot — benne korszerű haderőt — hagyott. I. Bajezid megszilárdította uralmát és a kor legjobb lovagi serege felett Nikápolynál aratott győzelméért a kalifától szultáni jelvényeket kapott.

A Közép-Ázsiából kiáradó mongol—török haderő, Timur Lenk a „nagy farkas" vezetésével, Ankaránál megsemmisítő vereséget mért az oszmán haderőre (1402). Tizenegy évi véres interregnum után I. Mehmed ugyan újra egyesítette az „oszmánli" erőket, de fiának, II. Murádnak, azért, hogy az oszmán birodalom összekovácsolásának feltételeit megteremtse, három világtörténelmi jelentőségű csatában (Izlad, Várna, Rigómező) kellett legyőzni Hunyadi János nemzetközi seregeit. „Hódító" Mehmed 1453-ban elfoglalta Konstantinápolyt, a Dunától az Eufrátészig terjedő birodalmat teremtett, Baskentnél legyőzte nagy keleti riválisát: Uzun Haszánt és turkomán seregét, Nándorfehérvárnál és Rodosznál azonban megállásra kényszerült. Ezután — véres testvérharc közepette — egy csendesebb időszakban, II. Bajezid kifejlesztette a tűzfegyverek gyártását és kalózflottát teremtett, mellyel meghódította a Fekete-tenger partvidékét és úrrá lett a Földközi-tenger keleti medencéjében. Legkisebb fia, I. Szelim, rémregénybe illő módon hatalomra kerülve, nyolc évi uralkodása alatt, ágyúival elsöpörte az iráni szafavida és az egyiptomi mameluk haderőt, leigázta Mezopotámiát, s „védnöke" lett Mekkának és Medinának, miközben kalózflottája előkészítette Észak-Afrika berber tartományainak behódoltatását. Fia, Nagy Szulejmán 13 hadjárattal birodalmát kitágította a haderő hatósugarának határáig és megkezdte az iszlám országainak egyesítését. Az utolsó árnyék-kalifa neki küldte meg Bagdadba, az arabok egykori székhelyére, saját főpapi méltóságának jelvényeit. Ettől kezdve az oszmán haderő az „iszlám seregé"-nek nevezhette magát.

A második fejezet feltárja a „delelőjén" álló oszmán haderő struktúráját. Előbb a szultán közvetlen csapatait veszi szemügyre, akiket „portai rabszolgáknak" neveztek. Részletesen áttekinti ezek kiegészítésének forrásait: a hadifoglyok kényszersorozását, a gyermekadót, a rabszolgapiacokat, s a későbbi „szolgafi" és „szolgatestvér" rendszert, miközben törökké és muzulmánná való nevelésükről is szól. Feltárja a janicsárhadtest páratlan szervezetét és rendtartását, majd a kísérő lovasságot, a tüzérséget, a gránátos, aknász és táborverő szakcsapatokat. Újabb alfejezetben foglalkozik a harmincegy szárazföldi és tengeri tartomány javadalombirtokos és egyéb haderőivel, továbbá a pasa-katonasággal. A honi védelmi, hátországi és várvédelmi szolgálatokon belül a fél- és irreguláris zsoldos és paraszt katonákról (telkes) ír, majd a flotta legénységét, hajóparkját és bázisait részletezi. Természetesen ez a fejezet nem merül ki az állományfajták felsorolásában, hanem keletkezésük, fejlődésük és harceljárásuk számos ismérve is feltárulkozik.

A harmadik fejezet az oszmán—török haderő legfelsőbb vezetésével, a hadvezetés hadászati alapelveivel, a hódító török háborúk hadászati rendszerbe foglalásával, a mozgósítás, összpontosítás rendjével, a menetekkel, csatákkal, várvívásokkal és az ellátással foglalkozik.

A könyv első és harmadik fejezetei között némi ellentmondás van. Ez abban fedezhető fel, ahogy a szerző — egyfajta módon — felveti a XIV—XVI. századi oszmán hódító háborúk hadászati periodizálását (igaz, hogy nem mozog járatlan úton, mert — legalábbis európai viszonylatban — Rázsó Gyula, Hegyi Klára, Szakály Ferenc, Perjés Géza és mások már készítettek periodizációt), az első fejezetben mégis főleg szultánokhoz és tér—idő jellemzőkhöz igazodva ír le hódító háborúkat. Mivel a harmadik fejezet — letisztulatlansága ellenére is — leginkább előremutató és legjobban közelíti meg a hadtörténelmi elemzésektől elvártakat, ezt kell a könyv értékesebb részének ítélnünk.

Az oszmán *hadművészet* története magyar nyelven először Generál Tibor művében került kifejtésre. Olvasás közben érzékelhető, hogy a

szerző — több-kevesebb sikerrel — miképpen birkózik az átfedésekkel, az egymásnak ellentmondó hatalmas nemzetközi irodalmi adathalmazzal, az idegen katonai zsargonnal és a téma célszerűnek ítélt szerkezeti kereteivel. Törekszik arra, hogy tisztán a hadművészet talaján maradjon, de ez az oszmán katonaállam esetében, melyet „...szablyával teremtettek, tehát csak szablyával lehetett fenntartani," csaknem lehetetlen. E valódi katonaállam a maga rendszabályaival a társadalom valamennyi szerkezeti elemét behálózta, s így — mai kifejezéssel — „totális militarizmust" teremtett meg. A hadviselés szinte termelési móddá vált, a zsákmány nélkül sem a hadinép, sem az államháztartás nem létezhetett.

A könyv burkoltan egy másik problémát is hordoz. A 150 éves török hódoltság hazánkban és népünkben olyan kultúrgyökereket eresztett, melyeknek maradványait az azt követő két és fél százados katolikus Habsburg uralom látszólag kiirtotta. Valójában a kultúrnyomok tovább élnek, de csak a szakemberek ismerik őket. Utoljára Fekete Lajos foglalta e kulturális hagyományokat össze „Budapest a török korban" című munkájában. A mindennapi élet számos fogalmáról, tárgyáról, tevékenységéről nem is sejtjük, hogy azok iszlám—török kultúrhagyományok. Így a recenzált mű anyagában is a katonai szakemberek a hadművészet számos olyan elemét ismerhetik fel, melyek a kontinuitás jegyében maradtak fenn. Általános történetszemléletünk — a török—magyar kapcsolatokat illetően — tele van előítéletekkel. Ennek egyik oka — a múlt- és e századi szépírókon kívül — a keresztény krónikák, legendák, hagyományok szellemi öröksége. A keresztény — különösen a katolikus — kultúra, benne a társadalombölcselet, gyűlölködve vetette el az iszlámot, mert annak funkciója nem felelt meg annak az ideológiai elvárásnak, melynek jegyében „isten áldását" hirdették vagy adták a kizsákmányolásra, továbbá a felebaráti szeretet jegyében megáldották a fegyvereket. Történelmileg az iszlámnak sincs más funkciója, csupán azok a térségek és formák mások, amelyek keretei között „Allah áldását" adták az erőszakos kizsákmányolásra és a hódító háborúkra. A mítoszok és illúziók ma is nemzedékről-nemzedékre élnek tovább népünk hétköznapi tudatában. A magyar urak számára érthetetlen volt, hogy az oszmán birodalomban — a szultáni trón kivételével — nem volt olyan állami, udvari, vagy katonai tisztség, amit a gyermekadóban (devsirme) összeszedett, majd törökké és muzulmánná nevelt „senkiháziak" — főleg hadiérdemek fejében — el ne érhettek volna. Az is igaz viszont, hogy aki közülük „arcát vesztette", vagyis a korábban szerzett babérokon megnyugodva katonai kudarcot vallott, lett légyen akár nagyvezír, akár egyszerű aga, annak a padisah legalantasabb szolgái vitték el a halált. Felülről nézve ugyanis a kapuőr, kertész vagy favágó pribék ugyanolyan rabszolga volt, mint az az előkelőség, akinek a nyakán meghúzták a selyemzsinórt. A keresztény hatalmasságok sem haboztak ugyanakkor, ha útban levő, áruló, vagy eretnek főurat kellett bakó kezére adni (pl. az angol történelem „Rózsák háborúja" túltett II. Bajezid és Dzsem herceg trónvillongásain; a franciák Szent Bertalan éjjelén több hugenottát gyilkoltak le, mint ahány siitát I. Szelim 1513-ban kardélre hányatott stb.). Az ősiségüket az oszmán—török rendszertől féltő magyar főurak tehát elvárták a krónikásaiktól, hogy az „ősellenséget" a legsötétebb színekben ábrázolják. Generál Tibor nem akart, mert nem is akarhatott „szerecsenmosdatást" végezni, azonban észre kellett vennie azt a történetírói elfogultságot, mely a balkáni vérfürdőket rendező magyar hadvezetésről a legnagyobb elragadtatás hangján ír akkor, amikor az akindzsi portyákról szent borzadállyal szól. Ha a török hódított, ez az „Antikrisztus" műve volt, ha V. Károly vad zsoldosai elpusztították a legszebb itáliai városokat és amerikai népeket irtottak ki, azt istennek tetsző cselekedetként kommentálták. Benedek István Gábor a történelemszemléletünk törökellenes rudimentumait annak a körülménynek tartja, hogy a Habsburg uralom idején kötelező volt igazodni az Ausztriai Ház hivatalos mintáihoz. „Az az egyértelműen fekete kép — írja a szerző — ...melyet eredendően Bécsben rajzoltak, majd rajzoltattak e korszakról (t. i. a török hódoltságról) ...célzatos volt és egy másik, másfajta elnyomás érdekeit szolgálta".

Mai, tárgyilagosabb történetszemléletünk feladata, hogy kimutassa annak a nézetnek a tarthatatlanságát, mely egyértelműen csak a török nyakába varrja a máig tartó közép- és délkelet-európai bajok forrását. Generál könyve — amellett, hogy bevezet bennünket egy olyan hadügy rejtelmeibe, melyről azt gondoltuk, hogy sokat tudunk róla — egy lépés annak kimutatása felé is: az oszmán—török haderő — sajátos módszerei ellenére — sem rosszabb, sem jobb nem volt a korabeli, vele szemben álló hadseregeknél.

Kőszegvári Tibor

RUDOLF KROPF—WOLFGANG MEYER (SZERK.)

TÜRKENKRIEGE UND KLEINLANDSCHAFT I.

Das südliche Burgenland zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert

Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 68. k.

(Eisenstadt, 1983. 268 o.)

Az ausztriai *Burgenländisches Landesmuseum* (Várvidéki Tartományi Múzeum) kiadásában jelentek meg a *Szalónaki Beszélgetések* (Schlainninger Gespräche) elnevezésű évenkénti osztrák—magyar—délszláv történészrendezvényen 1983. szeptember 22—25. között elhangzott tudományos előadások. Ezek Bécs ostromának és európai összefogással való felmentésének 300. évében természetszerűleg fordultak a török háborúk korához. A helyszín által meghatározottan az egyes előadásokban a kisvidéki aspektusok kerültek előtérbe, főleg a helytörténeti vonatkozások. A kötetben közölt tanulmányok azonban korántsem csupán helytörténészek figyelmére méltóak.

A történelmi hátteret *Szakály Ferenc* „Nyugat-Magyarország a török háborúk korában" című tanulmánya vázolja fel. Rámutat, hogy a mohácsi csatavesztés, a középkori Magyar Királyság bukása után az egymással szemben álló Oszmán és Habsburg Birodalom, amelyek egyike sem volt képes egész Magyarországot birtokba venni és a másik felett döntő győzelmet aratni, ütközőzónának tekintette a fegyverrel birtokba vett magyar területeket és ezeket igyekezett a másik kárára mindegyre növelni, hogy saját birodalmának törzsterületeit ott tudja megvédeni. Ezután részletesen ismerteti az egyes védvonalaknak a dunántúli területeken való kialakulását. Majd bemutatja, hogy az osztrák határterületek megvédése érdekében a császári-királyi hadvezetés akár más magyar területek feláldozására is hajlandó volt. A továbbiakban ismerteti az udvar által zsoldon tartott és magánföldesúri nyugat-magyarországi hadak erejét, területi megoszlását és a magyaroknak e hadakbeli súlyát, szerepét. Befejezésül a török—magyar kondominium sajátosságait ismerteti, és ehhez viszonyítva elemzi a Habsburg-fennhatóságú magyar területek rendjeinek helyzetét és a Habsburg-hatalomhoz fűződő viszonyát.

Borus József „A XVI. és XVII. századi fegyverzetfejlődés fő tendenciái" címmel foglal össze egy mindeddig háttérbe szorult kérdéskört. Bevezetőként hangsúlyozza, hogy e két századot tekintve nincs szó önálló, még kevéssé lezárt szakaszról, az akkor bekövetkezett fejlődés azonban figyelemre és vizsgálatra méltó. Ezután sorra veszi a lovas és gyalogos fegyvernem tovább élő és tovább fejlődő fegyvereit. Vizsgálódásában jelentős helyet foglal el a kézi lőfegyver technikai fejlesztésének a bemutatása. Befejezésül kitekint a tüzérségi eszközök fejlődésére is.

Wolfgang Meyer tanulmánya „A törökvész korának burgenlandi védművei" címmel az erődépítési tevékenységet vizsgálja az egykori nyugat-magyarországi vármegyék nyugati sávjában. Rámutat, hogy tizenkét itteni várból csak négynél, Fraknónál, Kaboldnál, Borostyánkőnél és Németújvárnál került sor megerősítési munkálatokra, mégpedig valamennyinél itáliai építőmesterek alkalmazásával. Ezt követően részletes képet ad a kastély- és templomerődítési, valamint védműépítési tevékenységről a tárgyalt korszakban.

„Az 1532-es török háború határvédelmi kérdései" címen tárgyalja *Bariska István* a nyugat-magyarországi, osztrák örökös tartományokbeli és horvátországi-szlavóniai erők összefogásának kísérletét. Tanulmányában részletezi a Habsburgok családi birtokain, valamint a térség arisztokratáinak birtokain fegyverben tartott hadak összetételét. Elemzése középpontjában Kőszeg védelme áll, ennek példáján mutatja be az erőösszefogás lehetőségeit és korlátait.

Franz Otto Roth „A stájerek álláspontja és magatartásmódja a XVI. századi török fenyegetettség korában" című tanulmányában, példák gazdag tárházát felvonultatva, bebizonyítja, hogy a kálvinista vallású magyar mágnások, akik a határvidéken erős magánhadseregeket tartottak fenn a török ellen, már puszta jelenlétükkel potenciális veszélyt jelentettek a stájer rendek számára, ezért nem nyújtottak nekik segítséget az oszmánellenes harchoz, hanem megmaradtak a gyanakvó éber figyelmezés önös álláspontján.

Franc Šebjanič „A Vas vármegyei Battyány-uradalmak és a XVI. század végétől a XVII. század közepéig tartó török betörések" címmel a gyakran változó helyzetben mutatkozott gazdaságfejlődési kérdéseket vizsgálja. Bemutatja, hogy a jól működő gazdasági mechanizmus lehetővé tette a megfelelő védelmi in-

tézkedéseket, viszont a török nyomás ellenére sikerült diplomáciai eszközökkel biztosítani a továbbfejlődéshez szükséges nyugodt körülményeket.

Ivan Zelko „A Vas és Zala vármegyei török uralom" címmel e tájegység közel száz esztendőn át tartó oszmán sanyargattatását mutatja be; az oszmán hatalmi bázis megteremtését, a rendszeres adószedést, az ismétlődő rablótámadásokat, falu-felperzseléseket, rabszolgaságba hurcolásokat, váltságdíj-behajtásokat. Hangsúlyozza, hogy mindezt Nagykanizsa tartós oszmán birtoklása tette lehetővé.

Josef Breu tanulmányának a témája „A burgenlandi horvátok letelepítése a török háborúk következtében". Bevezetőben felidézi az oszmán hadjáratok következtében fellépő jelentős népességmozgásokat, amelyek vagy az Oszmán Birodalmon, illetve befolyási övezetén belüliek, vagy más területekre irányulóak voltak. Utóbbiak közül még Mohácsot megelőzően a gyenge Bosznián keresztül Stájerországba, Karinthiába és Friaulba irányult a délszlávok távozása, e területekről csak szórványosan kerültek tovább a nyugat-magyarországi határterületekre. A XVI. századi erős létszámgyarapodás mögött az rejlik, hogy a Nyugat-Magyarországon birtokos Batthyány- és Erdődy-családnak Horvátországban és Szlavóniában is voltak birtoktestei és az ezekről való áttelepülést határozottan segítették. Ezt követően azt a kérdést elemzi a szerző, hogy eleve határőröknek szánták-e a letelepített horvátokat. Álláspontja szerint egyáltalán nem ez volt a helyzet, nem határvédelmi, hanem gazdasági szempontok érvényesültek.

Rudolf Kropf „Az uradalom török háborúk korabeli felépítése és fejlődése" című tanulmánya a XV. század végétől a XVIII. század elejéig tekinti át az egykori határ menti Batthyány-uradalmak példáján a területre jellemző tendenciákat. Ezek alapján leszögezi, hogy az eddigi szakirodalom túlhangsúlyozza a török háborúk jelentőségét a terület gazdaságfejlődésében. Nézete szerint meghatározóak a XVI. és XVII. századi mezőgazdasági konjunktúra hullámai voltak, a mezőgazdasági termékeknek a tartósan hadszíntérré vált területen való fokozott kereslete befolyásolta döntően az uradalmak gazdálkodását.

Ehhez a témához csatlakozik *Zimányi Vera* „A török háborúk és a parasztok helyzete" című tanulmánya. Ugyancsak a Batthyány-uradalmak helyzetét elemezve kimutatja, hogy a majorságok számának csökkenése nem jelent feltétlenül lakosságcsökkenést, a pusztásodás pedig már a nagy török hadjáratokat megelőzően indult meg, és mindkettő mögött gazdasági indíttatású területi átrendeződés húzódott meg. Ezeknek a török háborúkkal való korábbi közvetlen összefüggésbe hozását tévesnek tartja.

Gerhard Seebach tanulmánya „A török háborúknak a kelet-ausztriai művészetekre gyakorolt hatása" címmel a keleti hatásnak a XVI—XVII. században való ausztriai jelentkezését vizsgálja a legkeletebbre fekvő örökös tartományok példáján.

Már a 11 tanulmány tartalmának rövid felvillantásából is nyilvánvaló, hogy hadtörténelmileg rendkívül fontos területre hívjuk fel a figyelmet. A számos új megközelítés és következtetés mellett külön növeli ezek megismerésének jelentőségét, hogy minden tanulmányt követően jegyzőkönyvszerűen következnek a vitákban elhangzott nézetek, támogató és ellenvélemények, valamint az ezekre adott szerzői válaszok.

Zachar József

RUDOLF KROPF (SZERK.)

TÜRKENKRIEGE UND KLEINLANDSCHAFT II.

Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege

Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, 73. k.

(Eisenstadt, 1986. 386 o.)

Az 1984. szeptember 26—30. között megrendezett *Szalónaki Beszélgetések* (Schlaininger Gespräche) nevet viselő szokásos évi osztrák—magyar—délszláv történésztanácskozáson a résztvevők folytatták az egy esztendővel korábban megkezdett eszmecserét a török háborúknak az egykori Nyugat-Magyarország nyugati sávjára, a mai ausztriai Burgenlandra (Várvidékre) gyakorolt hatásáról. A Burgenländisches Landesmuseum dieséretes módon az e tanácskozáson elhangzottakat is sietett kötetté formálva kiadni. Az egyes közlemé-

nyek hadtörténelmi vonatkozásaik miatt is feltétlenül figyelemre méltóak.

Hunyadi István demográfiai elemzést nyújt „Nyugat-Magyarország fejlődése a XVI. században, kitekintéssel a XVII. századra" című tanulmányában Sopron, Győr, Moson és Vas vármegyei források alapján. Következtetésként a szerző megállapítja, hogy ezek a vármegyék viszonylag kevesebbet szenvedtek a török háborúktól, és nem teljesen szakadtak el a nyugat-európai befolyástól. A fejlődés fő jellemzőjének azt tartja, hogy, mintegy gyarmati területként, nyersanyagszállítóvá vált ez a térség, miközben egyúttal az ipari áruk felvevője lett. A továbbiakban eljut ahhoz a megállapításhoz, hogy a szőlőművelés és az állattenyésztés súlya miatt az életforma mégis viszonylag szabadabb volt. További következtetése szerint a városfejlődés viszont korlátozott maradt, és a polgárság nem erősödhetett meg. Befejezésül a szerző azt vizsgálja, hogy a lélekszám a kezdeti háborús következményű csökkenés után a természetes regenerálódás és a bevándorlás következtében miként nőtt.

„Batthyány Ferenc és Erhard von Polhaim határviszálya" címmel *Milan Kruhek* az 1524-ben Németújvár urává tett magyar arisztokratának a birtoktest nyugati határvonala kérdésében a szomszédos stájer földesúrral való összeütközését dolgozza fel. Elemzésében a szerző kimutatja, Batthyány helyzetét erősítette, hogy I. Ferdinánd megerősítette németújvári birtokában, sőt Rohonc és Szalónak urává is megtette. A viszály tényleges tárgya egy máig ismeretlen, horvátok lakta falu birtoklása volt „a német hegyekben", ennek diszlokását is megkísérli Milan Kruhek.

Varga J. János „A földesúri magánhadsereg társadalmi átrétegződése a XVI.—XVII. században" című tanulmánya a nyugat-dunántúli családok példáján mutatja be a szervitorjelenséget: a kisnemesi törekvést, hogy egyes arisztokraták familiárisává válhassanak és az ő képükben rendelkezhessenek a katonáskodni törekvő más nemesek, továbbá nemtelenek fegyveres erejével, akik hozzájuk hasonlóan ugyancsak a katonáskodásban keresték a társadalmi felemelkedés lehetőségét.

Hadtörténeti szempontból is fontos, de eddig kevéssé figyelembe vett kérdéssel foglalkozik *Szigetváry Ferenc* „Kastély-gyógyszertárak Nyugat-Magyarországon a török háborúk idején" című közleménye. Bemutatja a monyorókeréki, németújvári és sárvári gyógyszertárat, és ezekkel állítja szembe a Vas vármegyei Batthyány-uradalmakon a gyógyszerellátást lehetővé tevő törekvéseket az általa feltárt gyógyszertári leltárak alapján. További elemzésével eljut ahhoz a fontos következtetéshez, hogy az uradalmi gyógyszertárak nem csupán a kastélylakó arisztokrácia házipatikájaként működtek, hanem jelentős szerepet játszottak a területen állomásozó katonák gyógyászati ellátásában is.

Zimányi Vera „Az alsóparaszti réteg" című tanulmányában a rohonc—szalónaki Batthyány-uradalom jobbágyságában a XVI.—XVII. században bekövetkezett társadalmi mobilitást elemzi.

„A horvátországi és délnyugat-magyarországi vlachok a XVI. és XVII. században" címmel *Fedor Moačanin* először azt tisztázza, hogy vlachok (oláhok) alatt „a Balkán romanizált őshonos népességeit" érti, „amelyek a szláv honfoglalás után visszahúzódtak a hegyekbe és ott többé-kevésbé szabad állattenyésztő- és pásztoréletet folytattak". Ezt követően ismerteti középkori területi elhelyezkedésüket, majd elemzi a tárgyalt területen való privilegizált helyzetüket. Befejezésül azzal a kérdéssel foglalkozik, miként vált a XVI. század végén Szlavóniában a vlach a határőr szinonimájává.

Rudolf Kropf tanulmánya „Uradalom és lakosság a török kor végén a szalónaki uradalom példáján" címmel helyi források alapján gazdasági-társadalmi elemzést nyújt a Batthyány-birtokon élőkre vonatkozóan.

„Művelődés és iskolaügy a három részre szakított Magyarországon" című dolgozatában *Borus József* az újabb magyar szakirodalom alapján áttekintést nyújt a délnyugat-magyarországi területtel kapcsolatosan a XVI—XVII. század vonatkozásában.

Ehhez csatlakozik *Tóth István György* közleménye „Társadalmi rétegek — művelődési rétegek. Írástudatlanság és könyvkultúra a délnyugat-magyarországi térségben a XVI—XVII. században" címmel. Önálló forrásfeltárás alapján bizonyítja, hogy a kétféle réteg egybeesett, míg a lakosság nagy része nem ismerte a betűvetést, egy kis hányada könyvolvasó volt, ám a műveltség nem csupán születésétől, hanem érdeklődéstől, tehetségtől és szorgalomtól is meghatározott volt.

Ingeborg Schemper-Sparholz „Udvari díszítőművészet a nyugat-magyarországi térségben a XVII. században" című dolgozata az egyes arisztokraták anyagi műveltségét elemzi.

Ezt követi „A nyugat-magyarországi városi műveltség a XVI—XVII. században" címmel *Bariska István* közleménye, amelyben Kőszeg és Sopron példáját vizsgálva jut el következtetéseihez.

Ha az eddigi művelődéstörténeti írásokból nagy sajnálatunkra hiányzott a hadtörténelmi aspektus, annál nagyobb örömmel hívjuk fel a figyelmet *Wolfgang Meyer* közleményére. „A török háborúk és térképek" címmel irányítja az érdeklődést a térképre, mint információhordozóra. Bemutatja, hogy kortárs térképeken miként jelentek meg a hadszíntér eseményei. Ehhez a Burgenländisches Landesmuseum térképgyűjteményében levő ritkasá-

gokat használja szemléltetésként, így egyúttal ösztönzi az olvasót tanulmányozásukra is. Ennek megkönnyítésére számos fontos információt közöl közleménye végén.

Befejezésül *Franz Otto Roth* „A XVII. századi történelmi Stájerország" címmel a kutatási kérdésekre, megközelítési módokra hívja fel a figyelmet, miközben a kis térségek kutatás-módszertanába vezeti be az olvasót.

Úgy véljük, a 12 közlemény feltétlenül méltó a magyar hadtörténészek figyelmére. Számos új megközelítéssel, sok új gondolattal találkozhatunk, és ezek bizonyára ösztönzően hathatnak, továbbgondolkodásra ösztönözhetnek, esetleg új kutatásokra indíttathatnak. Mindezt elősegíti még az is, hogy ezúttal is csatlakozik valamennyi publikációhoz az eredetileg elhangzott variáns teljes vitaanyaga.

Z. J.

F. KISS ERZSÉBET

AZ 1848—1849-ES MAGYAR MINISZTÉRIUMOK

A Magyar Országos Levéltár kiadványai, III.
Hatóság és hivataltörténet, 7.

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. 650 o.)

— Már megint egy könyv negyvennyolcról — fanyaloghat az olvasó. — Mit lehet még kutatni ezen a két éven?
És mi újat lehet még róla leírni?

E korszak kutatói, kimondva vagy kimondatlanul, bizonyára többször szembekerültek már e kérdéssel az olvasók egy részétől. E monográfia láttán (nem olvastán) az olvasók ezen része ismét fel fogja tenni e kérdést. Holott ez a mű is azt bizonyítja, hogy 1848—1849 kutatásában még mindig rengeteg a megoldatlan kérdés, az ismeretlen, félig, vagy rosszul ismert terület (a „fehér folt" kifejezést hagyjuk meg az újabb korok kutatóinak).

F. Kiss Erzsébet, az Országos Levéltár munkatársa ugyanis e kötetben nem kevesebbre vállalkozott, mint az 1848—1849-es magyar államszervezet csúcsszerveinek bemutatására, a minisztériumok működésének leírására. Ezen belül a kötet szinte részletekig menően pontos és aprólékos képet rajzol az egyes minisztériumok ügyviteléről, feladataik köréről, a hatásköri átfedések okozta problémákról és az ezek kiküszöbölésére tett kísérletekről. Az egyes minisztériumok és az egész kormányzati rendszer esetében felvázolja azok XVIII—XIX. századi előzményeit, az örökség okozta funkcionális zavarokat is beleértve. A kötet közel egynegyede pedig az 1848—1849-es magyar minisztériumok legfontosabb hivatalnokainak névsorát, életrajzi adatait és 1848—1849-es működésük és hivatali előrehaladásuk legfontosabb tudnivalóit tartalmazza, betűrendes sorrendben. A több mint 300 tételből álló bibliográfia és forrásismertetés pedig 1848—1849 hivataltörténetének eleddig legteljesebb könyvészeti és levéltári „katalógusát" foglalja magában.

A hivatal- és kormányzattörténet valószínűleg egyike a legszélesebb körű történeti tájékozottságot igénylő ágaknak. A szerzőnek tisztában kell lennie a politikai történet fő vonalaival, értenie kell a közjoghoz, pénzügyi és közigazgatási kérdésekhez, hadtörténelemhez, kulturális és egyházi kérdésekhez. Természetes tehát, hogy a szerző nem mélyedhetett el minden egyes kérdéskörben a részletek teljes feltárásáig, de a kötet így is igen egyenletes színvonalat képvisel, nagyobb elvétésekre ritkán találni, bizonyos fejezetek kidolgozása pedig a legjobb történetírói kvalitásokról árulkodik. E szempontból különösen a belügyminisztérium és a pénzügyminisztérium működéséről szóló fejezeteket kell kiemelnünk.

Az első fejezet a felelős kormányról szóló 1848-as törvény előzményeit, létrejöttét és tartalmát elemzi. Ezen belül az első alfejezet az 1848 előtti kormányzati rendszer szerkezetét és működését ismerteti. A második, eszmetörténeti jellegű alfejezet a felelős kormányzás törvénybe iktatásának előzményeiről szól, bemutatva azt a szívós és némi jogi csűrés-csavarástól sem mentes küzdelmet, amelyet a magyar reformellenzék tagjai azért folytattak, hogy Magyarország polgári átalakulása törvényes úton, a jogfolytonosság fenntartásával menjen végbe. Ismerteti a reformellenzék legfontosabb célkitűzéseit, s röviden ugyan, de kitér a centralisták és a Kossuth vezette szárny közötti nézetkülönbségekre is. A harmadik, eseménytörténeti jellegű alfejezet a felelős kormány törvénybe iktatását ismerteti, Kossuth 1848. március 3-i felirati beszédétől az 1848:III. törvénycikk elfogadásáig. A szerző utal arra is, hogy itt nem csak a magyar reformellenzék és a bécsi udvar közötti nézetel-

térésekről volt szó, hanem a létrejött, felemásan polgári jellegű osztrák kormányzat is fenntartotta a Magyarország alárendelt helyzetére vonatkozó nézeteit és igényeit. Az alfejezet főleg Károlyi Árpád és Spira György kutatási eredményeire épül, s a szerző már nem hasznosította Urbán Aladár újabb tanulmányait és Batthyány-monográfiáját, Gergely András István nádor pályafutását elemző esszéjét és az 1848-as magyar polgári államrendszerről szóló tanulmányát. A bibliográfiából azonban kitűnik, hogy a szerző csak az 1980-ig megjelent munkákat használta; valószínűleg ekkor került nyomdába a kézirat. A szemrehányás tehát nem a szerzőt, hanem a kiadót illeti, amely a tőle (sajnos) megszokott boszorkányos lassúsággal adta ki ezt a kéziratot (is).

Külön alfejezet elemzi magát az 1848:III. törvénycikket. Az alfejezet meglehetősen kritikus álláspontot fogalmaz meg a törvénycikkel kapcsolatban, s mintha a szerző itt azon nézet felé hajlana, hogy ez a törvénycikk rögtönzés eredményeként jött létre. Így pl. a 3. §-sal kapcsolatban megállapítja, hogy az vétett a felelősség eszméje ellen, hiszen ha bármelyik Pesten székelő miniszter ellenjegyezhet egy királyi intézkedést, s nem csak az illetékes miniszter, elvész a felelősség. Holott éppen ez a rugalmas fogalmazás tette lehetővé 1848 augusztus-szeptemberében azt, hogy Mészárossal együtt ne kelljen az egész hadügyi adminisztrációt leköltöztetni a verbászi táborba, hanem Szemere és Batthyány intézkedhessenek hadügyi kérdésekben is. A felelősség pedig egyáltalán nem veszett el, hiszen a 4. § kimondta, hogy a minisztérium minden tagja „mindennemű hivatalos eljárásáért felelős". (30—31. o.) A szerző azonban az általa kiemelt hiányosságok és pontatlanságok ellenére is úgy véli, hogy az 1848:III. törvénycikk jobban megfelelt a polgári parlamentáris kormányzat követelményeinek, mint pl. az osztrák minisztérium létrejöttét lehetővé tevő 1848. márciusi-áprilisi osztrák alkotmány.

A második fejezet a Batthyány-kormány működését tárgyalja 1848. április 11-től szeptember 11-ig, valójában október 3-ig, Batthyány második, immár végleges lemondásáig. Az első alfejezet a Batthyány-kormány megalakulását elemzi, ismertetve a különböző személyek bekerülése körüli csatározásokat. Kissé pontatlannak hat az a megfogalmazás, hogy „nem volt túlságosan népszerű a kormány tagjainak névsorában a két arisztokrata: Széchenyi és Esterházy Pál"; hiszen Batthyány és Eötvös is arisztokraták voltak. Ez az alfejezet ismerteti a miniszterek eskütételét (a minisztérium ugyanis nem egyszerre tette le az esküt) és a miniszteri fizetések összegét is. A második alfejezet a minisztérium működésének kezdeti időszakát tárgyalja, azon néhány hét történetét, amíg a minisztérium megkezdte működését, a régi kormányszervek pedig beszüntették azt. Kissé túlzónak tűnik viszont az a megállapítás, hogy „a régi kormányszervek és a nemesi országgyűlés szülötte, az új minisztérium egy oldalon álltak a pesti forradalmi tömeggel szemben". Igaz, maga a szerző is kiemeli, hogy nem teljesen ugyanazt értették a közcsend megóvásán (50. o.).

A harmadik alfejezet a nádori méltóság és a minisztérium viszonyát taglalja. Ismerteti a nádori méltóságra vonatkozó törvénycikkeket és a nádor alárendeltségébe tartozó hivatalokat. A negyedik alfejezet Batthyány miniszterelnöki hivatalának összetételét és működését vázolja, kiemelve, hogy az jelentős mértékben összefonódott a hadügyi igazgatással. Az ötödik alfejezet az osztrák kormány augusztus 31-i emlékiratát és ennek következményeit ismerteti. Kiemeli, hogy az osztrák kormány és az udvar politikai törekvései között nem volt teljes az összhang, s az osztrák minisztérium komolyan aggódott Jellačić támadása és az ezáltal okozott bonyodalmak miatt. Az utolsó alfejezet a kormány lemondásának körülményeivel foglalkozik. Kitér a nádor külön törekvéseire és Szemere, majd Kossuth le nem mondására is. Nem egészen pontos viszont az a megfogalmazása, hogy Mészáros egészen 1849. április 15-ig nem mondott le, hiszen 1848 októbere után Mészáros legalább féltucatszor benyújtotta lemondását, különböző vélt és valós sérelmeire való hivatkozással, de Kossuthnak mindig sikerült őt megtartania a hadügyminisztérium élén.

A harmadik fejezet az Országos Honvédelmi Bizottmány működését ismerteti 1848. szeptember 21-től, megalakulásától, ill. október 8-tól, tényleges hatalomátvételétől 1849. április 19-ig, megszűnéséig. Az első alfejezet Batthyány ügyvezető miniszterelnökségének, ill. a Bizottmány létrejöttének és hatalomátvételének közel egy hónapját tárgyalja, jórészt Károlyi Árpád műve alapján. Ismerteti Batthyány második kormányalakítási kísérletét és ennek akadályait, Récsey Ádám és Vay Miklós miniszterelnökségének tervét, az október 3-i királyi leirat létrejöttét és hatását. Az ezáltal keltett felháborodás és a felelős kormányzat szüksége vezetett végül oda, hogy 1848. október 8-án az országgyűlés az OHB-ra ruházta az ország további kormányzatát. Az alfejezetbe két apróbb tévedés csúszott. F. Kiss Erzsébet hivatkozik Batthyány október 15-i levelére, mint Szemeréhez írottra, holott az exminiszterelnök ezt Bezerédj Istvánhoz írta, s Szemere könyvecskéjében is csak úgy szerepel, mint amit Batthyány egy barátjához írt. (79. o. 22. jegyzet.) A 84. o. 45. jegyzetében pedig azt olvashatjuk, hogy Récsey bűnvádi eljárás alá helyezésével az országgyűlés mintegy elismerte, hogy az miniszterként ellenjegyezte a királyi rendeletet. Holott az országgyűlési határozat szerint Récseyt mint a miniszteri hatalom bitorlóját vonták felelősségre, s csupán hozzátette azt, hogy az 1848: III. törvénycikk 32. §-a még miniszter felelősségrevonását is le-

hetővé teszi, ha az a fennálló törvényeket, az ország függetlenségét, az alkotmányt, vagy az egyéni szabadságokat sértő rendeletet írt alá, vagy ilyet tett. A második alfejezet ismerteti a Bizottmány tényleges működését, felelősségének kérdését, hatáskörét, illetékességét és szervezetét. Az OHB ugyanis lényegében testületi felelősséggel bíró kormány volt, amely azonban csak magukat a miniszteretet és a miniszterelnöki irodát helyettesítette, hiszen a folyó ügyeket továbbra is főleg az egyes minisztériumok intézték, általában az OHB intencióinak megfelelően. A felelősség tehát könnyen eltűnhetett, s ezért is lett volna szükség a Bizottmányban a miniszteri tárcák kiosztására, akár a miniszteri cím használata nélkül is. Egyfajta feladatfelosztásra sor is került november végén, de ez nem jelentette a minisztériummá való átszervezést. Bizonyos minisztériumok feladatait ugyanis többen is intézték (had- és belügy), némelyik minisztérium ügyeit pedig továbbra is államtitkárok irányították (kultusz- és vallásügy). Kossuth, mint elnök, ellátott nemcsak miniszterelnöki, hanem belügyi és hadügyi „elnöki" funkciókat is, amit a belügyminisztérium tudomásul vett, a hadügyminiszter, Mészáros Lázár viszont nem. Az átszervezés bizonyos hadügyi célzatossággal történt, teljes joggal, hiszen az ország fő gondja a forradalom vívmányainak fegyveres védelme volt. Az ország külpolitikai elszigetelődését mutatta, hogy a külügyminiszteri szintű feladatok önálló ellátását nem tartották szükségesnek; a külügyminisztérium lényegében a diplomáciai levelezést lebonyolító Kossuthból, és az ország külföldi megbízottaiból (Szalay, Teleki, Pulszky stb.) állt. Fontos megállapítás, hogy 1848. december 7-ig a törvényesség látszatának fenntartása érdekében ragaszkodtak a dinasztikus legitimációhoz („a király és a haza nevében"). E formula elhagyása a kinevezésekből a szerző szellemes megállapítása szerint „felért egy függetlenségi nyilatkozattal". (93—94. o.) E dinasztikus legitimációra viszont nem csak „az országgyűlés és a politizáló réteg túlnyomóan köznemesi, politikailag óvatos egyénei" miatt volt szükség; legalább ekkora súllyal esett latba a tisztikar egy részének dinasztikus-monarchikus hangulata is. Az utolsó alfejezet az OHB Debrecenbe távozásának körülményeit vázolja s röviden szól a Windisch-Grätz alatt létrejött polgári közigazgatásról is.

A negyedik fejezet Kossuth kormányzóelnökségének és a Szemere-kormány működésének történetét tárgyalja. Az első alfejezet három esemény kapcsán ismerteti a kormányalakításhoz vezető folyamatot, ezek: az olmützi (egyébként be nem vezetett) alkotmány kiadása, a Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátása és az OHB megszűnése. F. Kiss Erzsébet úgy értékeli, hogy a törvényhozó hatalom a függetlenség kimondása után nagyobb hatáskörhöz jutott, hiszen felségjogokat is gyakorolt, s maga dönthetett az ország kormányzati formájáról. A szerző „köztársasági jellegű deklarációnak" minősíti a függetlenség kimondását; ez azonban véleményünk szerint nem állja meg a helyét. Hiszen Kossuth és a kormány 1849 július végén többször is hangsúlyozták, hogy az országgyűlés április 14-én nem döntött az államformáról, hanem nyitva hagyta ezt a kérdést. S hogy a kortársak sem így fogták fel a dolgot, azt jól mutatja, hogy Szemere május 2-i republikánus hangvételű programbeszéde milyen óriási megrökönyödést keltett. Ha köztársasági jellegű deklarációnak tartották volna a függetlenség kimondását, Szemere beszédét csak értelmező jellegű, s nem merőben új bejelentésként értékelték volna.

A detronizáció és a függetlenség kimondása körüli viták ma sem érték el nyugvópontjukat. A Szerző úgy értékeli, hogy a függetlenség kimondásának kül- és belpolitikai feltételei még nem értek meg, és végül is a Függetlenségi Nyilatkozat elvette mind a békepárt, mind a hadsereg ingadozó vezetőinek kedvét az alkudozástól. Emellett viszont furcsán hat arról olvasni, hogy a békepárt és egyes katonai vezetők „megkísérelték az együttműködést Kossuth tervei ellenében, de végül is nem tudták összehangolni elképzeléseiket".

A következő alfejezet a kormányformával, a kormányzó és a minisztérium viszonyával, a minisztérium hatáskörével és illetékességével foglalkozik. Jóllehet, a Szemere-kormány a magyar történelem egyik legjobban dokumentált minisztériuma (a miniszterek közül a kivégzett Csány és Aulich kivételével mindegyik hagyott hátra emlékiratokat vagy részletes haditörvényszéki vallomást), máig is rengeteg a vitás kérdés a kormány megalakulásával, Szemere respublikai irányú programbeszédével, a minisztérium és Kossuth viszonyával kapcsolatban. F. Kiss Erzsébet részletesen tárgyalja ezeket a kérdéseket. Ugyanakkor nem utal arra, hogy Kossuth először csak a belügyminiszteri tárcát szánta Szemerének, a miniszterelnöki méltóságról előzetesen szó sem volt közöttük. Kossuth és Szemere nézeteltérésére a kormányzói és a minisztériumi hatásköröket illetően Kemény Zsigmond emlékiratai alapján utal, holott az Országos Levéltárban (H 11. Szemere Bertalan miniszteri iratai) megtalálható Szemere eredeti tervezete „Az országgyűlésről, a kormányzóról, a miniszterekről". Újabb alfejezet tárgyalja a második minisztérium megalakulását, a debreceni hetek történetét és a hivatalnokok igazolási eljárását. Ugyancsak önálló alfejezetek foglalkoznak a kormány fővárosi, szegedi és aradi működésével, Görgei diktatúrájával. Ezekben az alfejezetekben a legerősebb az eseménytörténeti jelleg, s viszonylag sok a téves, vagy vitatható megállapítás. Így pl. Görgei nem május 28-án, hanem június 1-jén vagy 2-án érkezett csak Debrecenbe (június 1-jén még Buda alatt írt alá egy litografált rendeletet, Kemény Zsig-

mond és Hunfalvy Pál emlékirata, ill. naplója a június 1-jei időpontot valószínűsíti, a Közlöny június 7-i számában megjelent körrendelet szerint Görgei június 2-án vette át a minisztérium irányítását). (119. o.) Szemere május 16-án nem hozott olyan intézkedéseket, amelyek a miniszteri felelősséggel összhangban állanak, csupán javasolt Kossuthnak ilyen intézkedéseket. Görgei és Kossuth viszonyáról, véleményem szerint, nem érdemes Jósika és Szemere erősen elfogult emlékezéseire hagyatkozni, hiszen 1849 áprilisában egyikük sem volt ott a táborban; Ludvigh János és Vukovics szemtanúi emlékezései szerint Görgei és tisztikara nagy tisztelettel nyilatkozott Kossuthról. Görgei igenis elismerte a Függetlenségi Nyilatkozatot, hiszen mi mással lehetne magyarázni április 29-i komáromi kiáltványát, vagy a Pest bombázása után Kossuth-hoz írott levelét? Klapka július 4-én nem küldte, hanem személyesen vitte Pestre Görgei azon üzenetét, hogy leteszi a hadügyminiszterséget és megtartja a fősereg vezérletét. F. Kiss Erzsébet szerint Görgei ugyan engedelmességet fogadott ekkor a kormánynak, „de ez nem bizonyult tartósnak". A kitétel nem állja meg a helyét, hiszen Görgei ezután a július 5-i minisztertanács határozatainak megfelelően működött. Bayer ezredest pedig nem „szakszerű intézkedés céljából" rendelte maga mellé Kossuth, hanem egyszerűen el akarta őt távolítani Görgei közeléből, mivel határozottan ellenezte a szegedi koncentrációt. (126—127. o.) Csány július 9-i levelét Vukovics emlékiratai alapján ismerteti a szerző, holott az eredetit már Barta István közölte a Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai c. kötetben. (128. o.)

Erősen vitatható a végnapok tárgyalása, hiszen F. Kiss Erzsébet itt jórészt Szemere Görgei- és Kossuth-jellemrajzára támaszkodik. Talán hasznosabb lett volna ez esetben arra a vitára támaszkodni, amelyet Szemere, Batthyány Kázmér, Vukovics és Horváth Mihály folytatott 1850-ben a Kölnische Zeitung hasábjain, s amelyet magyar fordításban Görgey István tett közzé 1848 és 1849-ből c. munkájának III. kötetében.

Nem tekinthető bizonyítottnak az, hogy Kossuth augusztus 10-én sikertelenül próbálta meg eltéríteni Görgeit a fegyverletétel szándékától; a tábornok ezt csak lehetőségként említette arra az esetre, ha a temesvári csata osztrák győzelemmel végződne. Szintén téves az a megállapítás, hogy Aulich hadügyminiszter nem tudott a kormány lemondásáról, hiszen Csányval és Vukoviccsal együtt levélben jelentette be Kossuthnak, hogy leteszik miniszteri hivatalukat. Igencsak kétes hitelű Szemere azon állítása, hogy nem volt jelen Csánynál a lemondás megbeszélésén; Vukovics, Horváth Mihály és Jókai visszaemlékezései ennek az ellenkezőjét valószínűsítik. Szintén kétes hitelű az az adat, hogy Kossuth augusztus 12-én tudott volna arról, hogy előző este a haditanácson Görgei a feltétel nélküli fegyverletételt javasolta. F. Kiss Erzsébet itt a Kossuth Lajos összes munkái XV. kötetére hivatkozik, Barta István magyarázó szövege pedig Hajnal István munkáján (A Kossuth-emigráció Törökországban I.) alapul. Hajnal csupán egy Nagy-Sándor József által láttamozott útlevél alapján valószínűsítette ezt a tényt. Beniczky Lajos emlékirataiból azonban tudjuk, hogy az orosz táborból visszafelé jövet találkoztak az Aradról távozó Kossuthtal, s közölték vele Rüdiger válaszát arról, hogy az orosz hadsereg csak feltétel nélküli fegyverletételt hajlandó elfogadni. Kossuth tehát ezért utalt augusztus 12-i levelében a fegyverletételre. (135—136. o.)

Az alfejezettel kapcsolatban némi hiányérzetet kelt az, hogy a szerző nem foglalkozik Szemere és Batthyány Kázmér „kormányszintű" működésével; a miniszterelnök és a külügyminiszter ugyanis nem mondtak le, s továbbra is miniszterként intézkedtek, egészen augusztus 24-ig.

Az V. fejezet a minisztérium alkalmazottaival és ügyvitelével foglalkozik. Tárgyalja a volt kormányszéki hivatalnokok átvételét, a nyugdíjrendszert, az álláshalmozás és az összeférhetetlenség problémáját, a fizetések nagyságát és az alkalmazottak számát. A fizetéseknél jegyzet igazít el a korabeli megélhetési költségekkel kapcsolatban. F. Kiss Erzsébet szerint a kormány magas fizetéssel honorálta a kiemelkedő szakmai képességű hivatalnokokat, ill. azokat, akik politikai hűségükről tanúbizonyságot tettek. Méltányolták a hosszú szolgálati időt is. Az alkalmazásnál kitűzött, de nem eléggé figyelembe vett szempont volt a nemzetiségek bevonása az államigazgatásba. Így pl. nem került sor az egyes minisztériumokban a tervezett nemzetiségi szekciók felállítására.

Újabb fejezet tárgyalja az erdélyi államigazgatási és igazságszolgáltatási szervek 1848—1849-es működését, a magyar kormány területi illetékességét. A fejezetből kitűnik, hogy az erdélyi közigazgatási rendszer meg-, ill. újjászervezése mindvégig nem valósult meg, s Erdélyt nem sikerült kellő mértékben beleilleszteni az új államigazgatási rendbe. Ez egyrészt a politikai és hadi eseményekkel, másrészt a volt kormányszékek szívós ellenállásával magyarázható. Ebben a fejezetben foglalkozik a szerző a horvát, szlavón és dalmát részek helyzetével is.

A VII—XIV. fejezetek tárgyalják az egyes minisztériumok működését. A fejezetek felépítése hasonló. Az első fejezet általában a minisztérium hatáskörét, illetékességi körét, személyzetét és költségvetését tárgyalja. Külön alfejezetek tárgyalják az egyes minisztériumok működésével összefüggő szervezeteket, így a belügyminisztériumnál az Országos Rendőri és Postaosztályt, a pénzügyminisztériumnál a Királyi Jogügyigazgatóságot. Ugyanígy

külön alfejezetek foglalkoznak az egyes minisztériumok illetékességi körébe tartozó részterületekkel. Az igazságügyminisztériumnál tehát külön szól a szerző a felsőbíróságok 1849 május-júniusi felszámolásáról és újjászervezéséről; a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium kapcsán pedig igen jó összefoglalást ad az 1848—1849-es kereskedelmi és vámügyekről, a postaügyről és az egészségügyről. Szerkesztési és célszerűségi okok miatt ez utóbbi helyen foglalkozik a katonai egészségügy problémáival is. Az időrendiség követelményének eleget téve a szerző elkülönítve tárgyalja a különböző minisztériumok különböző korszakait, általában a miniszterek személyéhez kötve egy-egy időszakot, kitérve a legfontosabb átszervezésekre, a minisztérium személyzetének mozgására is.

E folyóirat olvasóit talán leginkább a hadügyminisztérium működéséről írottak érdekelhetik, bár a többi fejezet is igen gazdag hadtörténeti vonatkozásokban. A 48-as minisztériumok anyagából talán a hadügyé a leggazdagabb és a legnagyobb; feldolgozása tehát óriási erőfeszítést igényel. F. Kiss Erzsébet munkája jó kiindulás lehet a hadügyminisztérium működésének feldolgozására. A szerző kitért a hadügy legfontosabb problémáira, noha érdeklődése elsősorban hivataltörténeti, s nem hadtörténeti jellegű. Ebből következik talán a viszonylag nagy számú elvétés. Így pl. az a megállapítás, hogy az állandó hadsereg felállításának éve 1715, noha állandó hadsereg már addig is létezett; a VIII. tc. csupán azt a célt szolgálta, hogy Magyarország hivatalosan is részt vállaljon annak költségeiből (312. o.). Nem elég szabatos az a megállapítás, hogy 1848 előtt „nálunk olasz, osztrák egységek táboroztak, a magyar csapatok pedig a birodalom más részeiben őrködtek a Habsburguralom épsége felett". Magyarországon is állomásoztak magyarországi sorozású és magyar legénységű ezredek, ill. zászlóaljak, de a többséget valóban az idegen ajkúak (köztük csehek, lengyelek is) alkották (314. o.). Túlzottan kritikusnak tűnik a szerző megállapítása az 1848. június 15-i királyi rendelet után előállt helyzettel kapcsolatban. A bécsi hadügyminisztérium beleszólási jogát ugyanis erősen korlátozta az a tény, hogy az ország fegyveres erejének nagyobb része, a nemzetőrség, ill. a nemzetőrségnek álcázott honvédség tisztikarának kinevezésébe gyakorlatilag nem szólhatott bele. Erős túlzás az is, hogy Mészáros megbüntette a „parancs ellenére hazatért magyar katonákat". A hadügyminiszter csupán megrótta a Lenkey János vezette huszárszázadot, s aztán gyors ütemben leküldte őket a déli hadszíntérre. Lenkeyék engedély nélküli hazatérése csak akadályozhatta a magyar katonaság hazavezénylésének éppen hogy megkezdődött folyamatát; Mészáros mást akkor sem nagyon tehetett volna velük, ha szívből örül hazatérésüknek. (323—324. o.)

Téves az a — Jósika Miklós emlékirata alapján tett — megállapítás is, hogy Batthyányn kívül senki sem ismerte Mészárost. Széchenyinek ismernie kellett, hiszen Mészáros az MTA tagja volt. (326. o.) A 343. oldalon említett „hadi műmozgalmak" jelentése nem hadgyakorlatok, hanem hadmozdulatok. Csermelyi Lajos táborkari százados azért nem jelent meg Debrecenben, mert december közepén Mészárossal együtt a felső-tiszai táborba ment, s ott is maradt mint táborkari tiszt (355. o.). Nem egészen szabatos az a megfogalmazás, hogy „Kossuthnak a hadügyminiszter feje felett a parancsnokokhoz intézett rendeletei csorbították a magyar hadügyminiszter tekintélyét" (362. o.). Kossuth ilyen jellegű utasításokat 1848 december végéig küldözgetett (egy ilyen utasítás következménye volt Perczel móri veresége is), utána azonban, nem utolsósorban Mészáros fellépése következtében, tartózkodott a taktikai részletességű utasítások kiadásától; jóllehet, stratégiai ötleteivel a későbbiekben is szívesen bombázta a hadvezéreket. Nem tekinthető bizonyítottnak Szemere azon állítása, hogy azt a feltételt tette volna a miniszterelnöki szék elfoglalásában, hogy Görgei vagy fővezér, vagy hadügyminiszter legyen. Erre a szabadságharc alatt keletkezett irat-anyagban egyetlen jel sem mutat (363. o.). Kossuth május 4-én még valóban nem kapta meg Görgei válaszát arról, hogy elfogadja-e a hadügyminiszteri posztot, de másnap már megérkezett Görgei május 1-i levele, amelyben készneк mutatkozott a hadügyminiszterség elvállalására. Görgeit egyébként nem tábornokai helyettesítették, hiszen a júniusban helyettesítését ellátó Szabó Imre csak ezredes volt (364. o.). A katonai kinevezések jogával kapcsolatban a szerző úgy véli, hogy 1849 májusától a hadügyminisztérium egyre szélesebb hatáskörhöz jutott a kormányzóval szemben. Holott a törzstiszti és tábornoki kinevezések körüli jogkör mindvégig érintetlen maradt; a hadügyminisztérium jogkörét a főtiszti kinevezésekben a május 2-i és a június 2-i rendeletek egyformán szabályozták, csupán a Görgei távollétében hozott május 20-i határozatokban adott a minisztertanács némi engedményt az egyes seregparancsnokoknak (366—367. o.). Nem bizonyítható az az állítás sem, hogy Kossuth június 18-án úgy állapodott volna meg Bemmel, miszerint az csak neki tartozik engedelmességgel, a hadügyminisztériumnak nem. Annál is inkább, mivel Bem addig is, azután is legfeljebb tanácsokat volt hajlandó elfogadni mind Kossuthtól, mind a hadügyminisztériumtól (366. o., 223. jegyzet).

A szerző igen jól igazodott el a hadügyminisztérium különböző átszervezéseinek útvesztőjében. Feladata korántsem volt egyszerű, hiszen a nemzetőrség és a honvédség irányítását előbb, tárcaszintű feladatként, maga Batthyány Lajos, majd az általa létrehozott Országos Nemzetőri Haditanács látta el. En-

nek beolvadása és a főhadparancsnokságok felszámolása növelte a hadügyminisztérium hatáskörét, de feladatait is. Kár, hogy a szerző nem utalt az Országos Főhadparancsnokság működésének 1849-es felújítására, Kiss Ernő vezetésével. Az iratokkal kapcsolatban pedig elkerülte figyelmét az a tény, hogy a hadügyminisztérium tényleges elnöki osztályának, a táborkari osztálynak iratai nincsenek a közös sorozatban; fogalmazványaik többsége valószínűleg megsemmisült, ha egyáltalán voltak ilyenek. A jelenleg rendelkezésünkre álló eredeti tisztázatok alapján úgy tűnik, hogy ennek az osztálynak az iratanyaga kb. 3—4000 iktatószámot tartalmazott. Ez az osztály intézte a hadműveletek tényleges irányítását, ez az osztály nyilvánított véleményt különböző katonapolitikai ügyekben, ide futottak be a hadijelentések. Iratanyagának feltárása azért is nehéz, mert nemcsak B betűvel, hanem néha E-vel is jelölték kiadványait.

Az ismertetés elején már szóltam a felhasznált irodalom és levéltári forrásanyag gazdagságáról. A szerző figyelmét azonban elkerülte néhány, főleg hadtörténeti jellegű feldolgozás, forráskiadvány, ill. levéltári forrásanyag. Így érdemes lett volna felhasználni az Országos Levéltár 1526 utáni gyűjteményéből Klapka György, Henryk Dembiński, Józef Wysocki, Vetter Antal iratait, a Katonai iratokat, a családi levéltárak közül pedig a Görgey-család iratait. Az OSZK anyagából kétségkívül jól hasznosíthatta volna Dudás Ödön gyűjteményét a magyar hadsereg tisztikaráról (Fol. Hung. 1368.); itt található pl. Waldberg Károly emlékezése. A forrásközlések közül figyelmet érdemelt volna Görgey István háromkötetes munkája (1848 és 1849-ből), különösen a II—III. kötet, amelyekben Görgei hadügyminisztériumi működéséről, ill. a végnapokról találhatók jól hasznosítható adatok. Hunfalvy Pál naplója csak a közelmúltban jelent ugyan meg, de már a múlt században közlésre kerültek belőle részletek a *Budapesti Szemle* 1883. és 1888. évfolyamában. Steier Lajos okmányközlései közül figyelmet érdemeltek volna a Beniczky Lajos emlékezéseit és a tót kérdés irományait közzétevő kötetek. Érthetetlen, hogy Steier négykötetes munkájából (A szabadságharc revideált története), csupán az elsőt és a III—IV.-et használta; a II. kötet, „Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei" kimaradt a felhasznált irodalomból. Nem használta a helyettes hadügyminiszter, Klapka emlékezéseit sem, az újabb forrásközlések közül pedig Katona Tamás kötetét az aradi vértanúkról (Aulich és Kiss Ernő vallomása), ill. Bőhm Jakab iratközlését (Kiadatlan Kossuth iratok 1848—1849-ből, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1962). Ezek az anyagok persze nem változtatták volna meg érdemben a kötet tartalmát, de több pontatlanságot elkerülhetővé tettek volna.

A kötet jegyzetanyaga szintén imponálóan gazdag. Néhány irat mellől azonban elmaradt a megjelenés helye. Így pl. V. Waldapfel Eszter levelestárában megjelentek a következő oldal- és jegyzetszám alatt található iratok: 43/3., 44/8., 172/25. A Kossuth Lajos összes munkáira történő utalás hiányzik a következők mellől: 117/55—57., 119/67., 131/116., 155/47., 179/52., 287/96., 307/154., 362/200., 413/51., 430/125., 475/58. A 325/38. és a 339/106. jegyzetben hivatkozott Görgei-levelek megjelentek Steier Lajos „Görgey és Kossuth" c. munkájában. A 292/30. jegyzetben hivatkozott Kossuth levelet Bőhm Jakab tette közzé említett forrásközlésében.

A 120/74. jegyzetben hivatkozott levelet Szemere nem a nemzetgyűléshez, hanem Kossuthhoz intézte. A 132/125. jegyzetben hivatkozott, Bónis Samutól származó július 25-ei jelentés Görgei és az oroszok tárgyalásairól a KLÖM XV. kötetében német fordításban jelent meg. A magyar eredeti az OL-ban található (Kossuth Miscellanen 117.). A 224/57. jegyzetben említett levélben Szemere nem azt írta Kossuthnak, hogy Freiheitsbothe-t küldött Görgei táborába, hanem kérte Kossuthot, hogy a Közlöny mellett azt is küldjön Görgeihez. A 239. oldalon bosszantó nyomdahiba folytán *négy sor kimaradt, négy pedig kétszer szerepel*. A 363/203. jegyzetben említett levéltári hivatkozás (Kossuth Miscellanen 13.) alatt nem Görgei—Mészáros levélváltás található, csupán Mészáros Görgeihez intézett 9307/A iktatószámú levele. A 368/232. jegyzetben Szemere alapján idézett, Aulichtól származó haditörvényszéki vallomásrészlet kétes hitelű. A 424/100. jegyzetben hivatkozott levelet Szemere nem ismeretlen személynek írta, hanem Csengery Antalnak.

A kötet másik nagyobb egységét az a névtár alkotja, amely az 1848—1849-es magyar minisztériumok ügyintéző hivatalnokainak rövid életrajzait közli, csaknem 140 oldalon. Ennek az adattárnak az értéke felbecsülhetetlen egy majdani, hihetőleg teljes 1848—1849-es életrajzi lexikon elkészítése szempontjából. Bona Gábor két kötetén kívül az eddig megjelent ilyen jellegű életrajzi adattárak közül ez öleli fel a legnagyobb számot a nagy év szereplői közül. A honvédtiszti életrajzokban előforduló hiányosságokat és hibákat Bona Gábor két könyve alapján könnyen korrigálni lehet; a többiekre vonatkozó, levéltári adatokon alapuló rövid pályaképek pedig a korszak minden kutatója számára komoly segítséget jelentenek. Ha az így rendelkezésre álló anyag kiegészül a kormánybiztosok, képviselők, írók, publicisták, megyei politikusok és tisztviselők életrajzi adataival, az említett lexikon adatbázisa együtt lesz. Ehhez komoly segítséget jelentenek olyan munkák, mint Kozma György kéziratban maradt 48-as lexikona, Szinnyei lexikona, Szőcs Sebestyén kismonográfiája a kormánybiztosi intézmény kialakulásáról, a Lukács Lajos által nemrég publikált névtár az

olaszországi magyar légióról vagy Bölöny József készülő anyaggyűjtése a magyar parlamenti képviselőkről.

Ugyanakkor csak sajnálni lehet, hogy a névtár nem tölti be a névmutató szerepét, ez ugyanis csökkenti a kötet használhatóságát. Sajnálatos módon kimaradtak olyan személyek, mint a két helyettes hadügyminiszter, Klapka György és Kiss Ernő, vagy az OHB második embere, Nyáry Pál, ill. a szintén OHB-tag Jósika Miklós és Sembery (Zsembery) Imre. Az adatok néhol hiányosak. Így pl. Athanacković Platóról határozottan tudjuk, hogy átállt a szerb felkelőkhöz. Bérczy Károly 1849 július elején vidékre távozott, s nem tért vissza többé a kormány éppen aktuális székhelyére. Bikkesy (Heinbrucher) Alajos 1849 elején diplomáciai küldetéssel külföldre utazott. Bónis Samu 1848 őszén kormánybiztosként a dunántúli, ill. feldunai táborban tartózkodott. Csuha Antalnál érdemes megjegyezni, hogy tábornok lett. Fogarassy János nyelvész és az MTA tagja volt. Gál Sándor a szabadságharc végén szintén tábornok volt. A Garay János életrajzában említett Klapka-tábor és az I. hadtest ugyanazt jelöli. Gelich Rikhárd valóban honvédtábornok lett, de csak az 1867 utáni honvédségben. 1849-ben csak őrnagy volt. Görgei nem július 14-ig, hanem csak 5-ig volt hadügyminiszter. Nem volt „több ízben" a honvédség fővezére, csak 1849 áprilisától június végéig. Nemeskéri Kiss Miklós 1849-ben szintén diplomáciai megbízást kapott. Mednyánszky Cézár nem Windisch-Grätz betörésétől (dec. 14—16.), hanem csak 1849. január 5-től volt a feldunai hadtest törzslelkésze. A szerző itt cáfolja a Magyar életrajzi lexikon azon adatát, hogy Mednyánszky Cézár Mednyánszky László öccse volt. A MÉL adata azonban nem a festő Mednyánszkyra, hanem Haynau első áldozatára, az 1849. június 5-én Pozsonyban kivégzett Mednyánszky László honvédőrnagyra vonatkozik. Mészáros Lázár életrajzából kimaradt az, hogy 1849. július 1-től 29-ig ő a magyar hadsereg fővezére. Ottinger Ferencnél hiányzik 1848. szeptemberi ideiglenes fővezérsége, ill. átállása Jellačič oldalára. Szatmáry-Király Barnabásnál szintén hiányzik az utalás arra, hogy 1849. február elején átállt Windisch-Grätzhez.

A névmutató helyett tárgymutató segíti a kötetben való eligazodást.

F. Kiss Erzsébet monográfiája olyan munka, amely évtizedekig hasznos segítője lesz a korszak minden egyes kutatójának. A politika-, a had- és az intézménytörténet egyetlen kutatója sem mellőzheti ezentúl ezt a kötetet, ha 1848—1849 jobb megismerésére törekszik.

Hermann Róbert

SZABÓ LÁSZLÓ

PIAVE 1918

(Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986. 239 o.)

Hetven esztendővel a történtek után is aktuálisnak kell tartanunk annak az eseménysorozatnak a felidézését, amelyet a szerző így jellemzett: „kései riport egy tömeggyilkosságról", mivel „az Osztrák—Magyar Monarchia hadserege a győzelem minden reménye nélkül indította meg a hadműveleteket" és „a tábornoki kar sem hitt a győzelemben". Nemcsak ez a mű, a levéltári forrásokra és a résztvevők beszámolóira építő, ezeket szembesítő hadtörténelmi elemzés érkezett későn. Elkésett a műről szóló ismertetés is. Szabó László, a szerző, immár egy éve halott. A mondanivaló rövid bemutatása mellett így ez a kis írás egyúttal emlékezés és tisztelgés a körünkből korán végleg eltávozott, ám műveiben tovább élő tudós előtt, miként könyvét ő maga is emlékezésnek és tisztelgésnek szánta „azok előtt, akik szenvedtek vagy meghaltak egy gyilkos, embertelen és igazságtalan háború áldozataiként".

A bevezető fejezetben Szabó László nagyívű áttekintésben a gazdasági-társadalmi helyzet tükrében színes képet ad a háború negyedik évében érvényesülő kül- és belpolitikai tendenciákról. Különös hangsúllyal ábrázolja azokat a folyamatokat, amelyek I. Károly osztrák császárt (IV. Károly néven magyar királyt) arra ösztönözték, hogy meghozza a szövetséges II. Vilmos német császár által szorgalmazott döntést, vagyis legalább a délnyugati hadszíntérre vonatkozóan újabb támadó hadművelet tervét dolgoztassa ki, ha már nem vállalkozik a nyugati arcvonalon tervezett, döntőnek tekintett német támadás előkészítéséhez való csatlakozásra.

Ezt követően az olvasó eleven képet nyerhet az olasz hadsereg ellen tervezett hadművelet helyszínéről, a Stilfsi hágótól az Adriai tengerig húzódó osztrák—olasz határvidék áttörhetetlen terepszakaszai közül kiválasztott Piave-könyök vidékéről. Ismerteti a szerző ezután a legfelsőbb hadvezetésben az e terepszakaszon végrehajtandó hadművelettel kapcsolatos, egymásnak ellentmondó előzetes nézeteket, majd a végül elrendelt intézkedéseket. Elemzése alapján eljut a megrázó végkövetkeztetéshez: „A vezetés tudta, hogy ez a hadművelet nem lehet sikeres. Semmit sem oldott

meg, pusztán alibi volt a németek, illetve erőfitogtatás az antant felé. (...) Mindaz, ami a hadművelet előkészítése körül történt, nem nevezhető másnak, mint politikai és katonai hazárdjátéknak. De talán annak sem, mert még abban is van lehetőség a nyerésre. Itt viszont nem volt, és ezt csakhamar megtudta mindenki, az uralkodótól a tábornokokon át a lövészárokban kuporgó, vagy a Piave szennyes zöld hullámai között küszködő katonákig."

Ezután a szerző feleleveníti a jobbszárnyon álcázásként kikülönített erőkkel és főcsapással a Tonale-hágón átvezető út két oldalán június 13-án megindított Lavina-, majd a főerőkkel az Astico-völgy és a Piave-könyök között június 15—20. között végrehajtott Radetzky-hadműveletet. Bemutatja az anyagi és erőviszonyokat, a terepadottságokat, az időjárásviszonyokat, az elhatározásokat és intézkedéseket. Elemzése alapján levonja a határozott következtetést, miszerint teljesen elhibázott támadást indított a hadvezetés, a kedvező körülmények között mélyen tagolt védelmi állásrendszerben levő ellenséggel szemben a szükséges jelentős túlerő hiányában nem következhetett be más, mint a súlyos vereség. Ezzel összefüggésben részletesen vizsgálja az állítólagos „cseh árulás" kérdését, és bebizonyítja annak teljes valószerűtlenségét.

A következőkben a főerőkkel egyidőben a Monte Pello és az Adria között a Piavén átkelve megindított Albrecht-hadműveletet részletezi a szerző az előzőekhez hasonló módon, és újólag kimutatja, mennyire elhibázott támadásindítás következett be. Sőt ezúttal kimondja az egész támadó hadműveletsorozatra érvényes sommás ítéletét: „az ilyen módon előkészített támadás nem hadművelet, hanem tömeggyilkosság".

Befejezésül a balszárnyon a Montello-térségben levő erők által ugyancsak június 15—20. között melléktámadásként végrehajtott előrenyomulást és kisegítő csapást, majd az Albrecht-hadművelet kudarca utáni itteni visszavonulást villantja fel a szerző.

A teljes arcvonalon bekövetkezett osztrák—magyar támadási kudarc bemutatását követően Szabó László a június 21-én kezdődött olasz ellentámadással foglalkozik, amelynek eredményeként már június 25-re visszaállt az eredeti helyzet, július 7-re pedig teljessé vált az osztrák—magyar vereség. A szerző az ennek következtében a hadvezetésben bekövetkezett személycserékkel és a vereség belpolitikai következményeivel, majd az arcvonal teljes összeomlását eredményező sorozatos további kisebb operációkkal folytatja elemzését.

A nyugat-keleti irányban arcvonalszakaszonként elemzett hadászati-hadműveleti komplexummal kapcsolatosan befejezésül a szerző a történelem ítélőszéke előtti felelősséget veti fel. Egyenként mérlegre teszi a legfelsőbb hadvezetésbeli döntéshozók nézeteit és tetteit, majd az uralkodó bizonytalanságának hatásáról szól. Kitér a titokvédelemmel kapcsolatos súlyos mulasztásokra is. Leszögezi azonban, hogy a sorsdöntőnek bizonyult hadászati-hadműveleti vereség végső oka mégis az osztrák—magyar haderő anyagi-technikai ellátottságában és erkölcsi-politikai állapotában mutatkozott súlyos zavar volt.

A szerző egész művén végighúzódó mély antimilitarista humánum emberközelbe hozza a szembenálló hadakban bevetett harcosok mérhetetlen, az osztrák—magyar oldalon eleve hiábavaló szenvedését, amelyet „kétségbeejtő hiányok, nemtörődöm felső vezetés" súlyosbított. Az osztrák—magyar haderőből Piavénél elesett 150 000 harcosra emlékezve, elsőként mondja ki Szabó László a végkövetkeztetést: „a semmiért folyt el annyi vér, mert ezt a hadműveletet az emberi életet semmibe vevő módon készítették elő".

(Z. J.)

ADAM WANDRUSZKA—PETER URBANITSCH (SZERK.)

DIE HABSBURGERMONARCHIE 1848—1918. V. K.
Die bewaffnete Macht

(Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1987. 864 o., 9 táblázat, 5 vázlat, 4 térkép)

Az Osztrák Tudományos Akadémia nagyszabású vállalkozásaként készülő „A Habsburg Monarchia" című sorozat ötödik köteteként a gazdasági fejlődést, a közigazgatást és jogügyet, a népességet és a vallási összetételt tárgyaló alkotások után immár a hadügyi szintézist is kézbe veheti minden érdeklődő. Mivel terv szerint az első világháború korszakát tel-

jes komplexitásában önálló kötet fogja tárgyalni, ezúttal az 1848 és 1914 közötti időszakot dolgozták fel a szerzők.

A bevezető tanulmányt *Johann Cristoph Allmayer-Beck* „A fegyveres erők az államban és a társadalomban" címmel írta meg. Az egyes, szokásosan megkülönböztetett köztörténeti periódusokat külön tárgyalva, elsődlegesen a haderő államhatalmi szerepváltozásait és a fegyverben állóknak a kor szellemi áramlataival és politikai irányzataival szembeni magatartását elemzi. Közben folyamatosan kitér a felső hadvezetés, a hivatásos és tartalékos tiszti és altiszti réteg, valamint a katonatömegek társadalmi helyére és szerepére is.

A kötet döntő hányadát kitevő rendkívül alapos szintézist a császári-királyi, illetve császári és királyi hadseregről *Walter Wagner* készítette el. Először a vezető szervekről: a hadügyminisztériumról és a hadseregfőparancsnokságról, valamint a főszállásmesteri törzsről, illetve a hadügyminisztériumról és a legfelsőbb hadvezetésről, valamint a vezérkarról ír. Ezt követően a hadsereg harcászati és területi tagolódását, majd az erődítményrendszert mutatja be. A korábbi időszakkal kapcsolatosan azután a katonai határőrvidék tárgyalása következik, míg a későbbi időszaknál ennek felszámolásáról, majd a birodalom nyugati felében a magyar királyi honvédségnek megfelelően létrehozott császári-királyi Landwehrről, valamint az ottani népfölkelésről van szó. Rövid kitérővel mindkét szövegrészben a testőrségekkel foglalkozik ezután a szerző. Ezt követően veszi sorra az egyes fegyver- és csapatnemeket, szakszolgálatokat. A továbbiakban a hadkiegészítési rendszert mutatja be, a második időszakkal kapcsolatosan részletesen felidézi a véderőtörvény módosításait is. Ezután tér rá sorban a katonai oktatásügyre, egészségügyre, lelkipásztori gondozásra, igazságügyre, ellátó szolgálatra, pénzügyi szolgálatra, a hadiköltségvetésre, a fegyverzet és felszerelés biztosítására. Befejezésül a harcászati kiképzés fejlődését részletezi, majd az adott korszakban elrendelt egyes mozgósításokat és végrehajtott hadjáratokat írja le.

A magyar királyi honvédség 1868—1914 közötti történetével a *Papp Tibor* által írt következő nagy fejezet foglalkozik. A szerző először a létrehozást lehetővé tevő 1868-as véderőtörvény létrejöttének körülményeit idézi fel. Ezt követően ábrázolja a központi és helyi vezető szervek létrehozásának a folyamatát, valamint a csapatszervezés kezdeti időszakának eseménytörténetét. A továbbiakban a magyarországi hadkötelezettségi és hadkiegészítési rendszer működését részletezi, és bemutatja az egyes fegyver- és csapatnemeket, szakcsapatokat. Ehhez csatlakozva ismerteti a fegyverzet- és felszerelésellátást, a kiképzést, az egészségügyi, jogi és lelkipásztori szolgálatot. Befejezésül a magyar királyi népfölkelést mutatja be.

A befejező negyedik nagy fejezetben *Lothar Höbelt* az osztrák, illetve osztrák—magyar hadiflotta történetét ismerteti. Nyolc fejlődési szakaszra tagoltan általában szól a haditengerészet jellemzőiről, majd külön ismerteti a Habsburg, illetve Osztrák—Magyar Monarchia hadikikötőit és flottabázisait, a haditengerészet szervezését és igazgatását, a személyügyi munkát és a kiképzést, a költségvetést és a fejlesztést, végül pedig a külföldre való kifutásokat és hadialkalmazásokat.

A kötet tartalmaz gazdag irodalomjegyzéket, rövidítés-, személy- és helynév-, valamint tárgymutatót, továbbá alapvető táblázatokat, térképeket, vázlatokat, a szövegrészben a legfontosabbnak tűnő hivatkozásokat. Mindez lényegesen megkönnyíti a használatot az olvasó számára.

Amikor őszinte elismeréssel köszöntjük ennek az alapvető összefoglalónak a megjelentetését, nem tudunk elhallgatni néhány felmerülő gondolatot. Dicséretes dolog az, hogy a magyar királyi honvédség önálló nagyfejezetet és 52 oldalnyi terjedelmet kapott. Indokolatlannak látjuk viszont éppen ezért, hogy az azonos súlyú és szerepű ciszlajtániai császári-királyi Landwehrről csupán a császári és királyi hadseregről szóló nagyfejezet egyik alfejezetként és alig 13 oldalon esik szó. Ugyanilyen aránytalanságot látunk a népfölkeléssel kapcsolatosan is, míg magyar vonatkozásban erről egy alfejezet szól, a birodalom másik felét tárgyalva csupán egyetlen mondat. Tulajdonképpen ugyancsak szerkesztési kérdés, hogy véleményünk szerint a császári-királyi, illetve császári és királyi hadseregről szóló fejezet után kellene következnie az ugyancsak közös haditengerészetről szóló nagyobb egységnek. Nézetünk szerint azután kellett volna következnie egy nagyobb egység két részeként a honvédséget, illetve a Landwehrt, valamint a két népfölkelést bemutató szövegegyüttesnek.

A kötet jelenlegi tagolása tehát az aránytalanság érzetét kelti, egyúttal a témában kevéssé járatos olvasó számára, különösen ha nem elég alaposan tanulmányozza a kötetet, még félrevezető is lehet. Az általunk célszerűbbnek tűnő szerkezettel elkerülhető lett volna bizonyos eseménytörténeti ismétlés is. Jelenleg ugyanis az 1866-os vesztes háború utáni birodalmon belüli átalakulásról szólva és a ciszlajtán császári-királyi Landwehr megalakítását elrendelő törvényt ismertetve is szükségszerűen szó esik a magyar kiegyezési törvényekről és a magyar királyi honvédségre irányuló magyar követelés érvényesítéséről. Továbbá a jelen szerkezeti tagolásban felértékelődik a honvédség és leértékelődik a Landwehr szerepe. Sőt teljesen elsikkad az a tény, hogy azonos második vonalbeli fegyveres erőről volt szó, amely az első vonalat jelentős közös

haderővel (hadsereggel és hadiflottával) szemben fegyveres konfliktus esetén csupán korlátozott szerepet játszhatott, míg békebeli karhatalmi lehetőségei nagyjából azonosak voltak.

Ugyancsak még a szerkesztési területen maradva, de már a tartalmat is érintve, egyáltalán nem tartjuk helyesnek, mivel egyfajta öntörvényű fejlődést sugall, hogy a haditengerészettörténeti fejezetben az egyes fejlődési szakaszok a haderőnem főparancsnokának szolgálati idejéhez kötötten jelentkeznek, és teljesen elsikkadnak a többi fejezetben jól érvényesített köztörténeti időhatárok, valamint az államjogi és politikai fejlődésből fakadó változások.

Tartalmilag jelentős hiányérzetet kelt valamennyi fejezet olvasásakor, hogy a haderővel kapcsolatos reform, valamint a költségvetés kérdésének tárgyalásánál sehol sem tükröződnek a különböző hatalmi és politikai tényezők eltérő és egymással ütköző nézetei, csupán az ütközések után végkifejletként bekövetkezett döntés és ezt követő végrehajtás részletezése szerepel. Ugyanígy sehol sincs a nemzetközi hatalmi erőviszonyokba, törekvésekbe és lehetőségekbe ágyazva a haderő bevetése, hanem csupán az egyes hadjáratok lefolyásának tényszerű ismertetése történik. Különös figyelmet érdemel magyar szempontból, hogy az elsőként szóba kerülő 1848/49-es birodalmon belüli hadjáratokat, így „a magyar háborút" teljesen az egykori központi hatalom szemszögéből nézi és értékeli az osztrák szerző. De a többi hadjárattal kapcsolatosan sem jár sokkal jobban az olvasó. Az ezekhez vezető hatalmi-politikai-diplomáciai lépésekről szinte semmit sem tud meg, hiszen legfeljebb ilyen fogalmazás utal az előzményekre: „Boszniának és Hercegovinának 1878-ban a Berlini Kongresszus határozatával bekövetkezett birtokbavétele".

Bíráló megjegyzéseink ellenére befejezésül meg kell ismételnünk, hogy évtizedes előkészítés után rendkívül fontos, hasznos és régóta hiányolt szintézist vehetünk kezünkbe, amelyben roppant nagy ismeretanyag halmozódott fel, és amelyben jól tükröződnek az osztrák hadtörténettudományban ma érvényesülő tendenciák. Mindezek megismerése elkerülhetetlen szükségszerűség a kor magyar hadtörténész kutatója számára.

Z. J.

ZSIGA TIBOR

SZOVJET KATONAI EMLÉKMŰVEK ÉS SÍROK VAS MEGYÉBEN

(Szombathely, 1987.)

A magyarországi felszabadító hadműveletek befejeződése óta több mint négy évtized telt el, és több mint 30 éve már annak is, hogy a hazánk felszabadítását eredményezett harcok első nagyobb terjedelmű ismertetése megjelent. A hadtörténészek és történészek azóta a források és dokumentumok széles körének felhasználásával egyre pontosabban dolgozták fel és mutatták be a felszabadító harcok 203 napját.

A háború, természeténél fogva — *akár támadó, akár védelmi küzdelemről van szó* —, mindig több-kevesebb emberi életet követel. A felszabadító harcok történetét bemutató munkák eddig csak azt fogalmazták meg, hogy *„több mint 140 000 szovjet katona áldozta életét a magyar nép szabadságáért, és alussza örök álmát magyar földön.*

Eddig kevés kísérlet történt annak feldolgozására, hogy a felszabadító harcok során egy-egy térségben, vagy megyében hányan vesztették életüket, holott ezek az adatok a *harcok és csaták nagyságának érzékeltetésére is szolgálhatnak!* A Zrínyi Kiadó az 1981-ben megjelent Hősök. A Szovjetunió Hősei a magyarországi felszabadító harcokban 1944—1945. c. munkájában közel 400 katonának harci tetteinek feldolgozására vállalkozott; ők a magyarországi harcokban tanúsított hősi helytállásukért a legmagasabb kitüntetésre, a Szovjetunió Hőse megtisztelő címre váltak érdemessé.

A téma kutatását megnehezíti a forrásoknak még ma is „tabuként" való kezelése. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola részéről történt már próbálkozás legalább Dunántúlra vonatkozó adatok bemutatására. Csak a politikai beosztásban dolgozó történelem szakos levelező hallgatók előtt nyíltak ki a „titkosként" kezelt források szekrényei.

Az előzőekben leírtak miatt csak a legnagyobb dicséret hangján szólhatunk a Zsiga Tibor kandidátus által szerkesztett és a más irányú kutatásokhoz is forrásként számításba jöhető munkáról, mely a felszabadító harcok során életüket áldozó szovjet emberek iránti tiszteleten és megemlékezésen kívül egy BM Rendőrtiszthelyettes-képző Iskola KISZ-szervezete hagyományt teremtő kezdeményezése is.

A magyar és orosz nyelven megjelent dokumentumkötet a munka céljáról szóló néhánysoros *„Előszó"* után vázlatosan bemutatja *„Vas megye felszabadítása"* rövid történetét. A 3. Ukrán Front alárendeltségébe tartozó hadseregek támadási irányait bemutató alapos és

precíz térképvázlat a jobb megértést szolgálja. Egy csekély vonatkozásban a térképvázlat pontosításra szorul, mivel a „Birodalmi Védőállás" nagyobb részben húzódott magyar területen, mint az feltüntetést nyert. Legjobb ismereteink szerint az ausztriai *Kloster-Marienberg kelet* térségétől *Kőszeg—Cák—Kőszegszerdahely—Bozsok—Búcsú—Narda—Felsőcsatár—Vaskeresztes—Vashegy* vonalában húzódott e védőállás. Ettől a vonaltól nyugatra — tehát a védőállásban — feküdt Kőszeg, Cák, Velem, Kőszegszerdahely, Bozsok, illetve az akkoriban még önálló kisközség Kisnarda is. Igaz viszont az is, hogy Szombathelytől nyugatra és északra a „Birodalmi Védőállás" rohonci szakasza nem jelentett különösebb akadályt, mert 1945. március 29-én a szovjet csapatok Szombathely és Kőszeg felszabadítása után már a délelőtti órákban osztrák területen üldözték az ellenséget.

Ettől a vonaltól délre, a Szentpéterfa—Pinkamindszent, majd Nemesmedves—Rábafüzes Hegyvidék vonaltól az országhatárig terjedő részen a „Birodalmi Védőállás" magyar területen húzódott és a szovjet csapatok csak az 1945. április 11-én indított támadás során lépték át ezt a vonalat.

„Az adatok feltárása és feldolgozása" c. rész jól szolgálja a névjegyzékben való eligazodást. Részletes adatok szerint Vas megyében a felszabadító harcok során 1945. március 26-tól 1393 szovjet katona vesztette életét. A katonai sírok és emlékművek elhelyezését dokumentáló térképvázlat a korábban már említett következtetések (a harcok súlyossága és az elesettek száma közötti összefüggés) megállapítását is lehetővé teszi.

Az emlékművekről, illetve a sírokról készült fényképek igényességről tanúskodnak. A 300 példányban készült ízléses kötet a Sylvester János Nyomda kollektívájának szakmai hozzáértését mutatja. A szép külső mellett az aprólékos kutatói-szerkesztői-írói munka együttesen eredményezi, hogy a kötet is méltó emléket állít a magyar nép szabadságáért elesett és hősi halott valamennyi szovjet ember áldozatos küzdelmének. A kötet remélhetőleg más megyei, esetleg országos feldolgozás példamutató kezdete lehet.

Zielbauer György

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF

XIII. NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNELMI KOLLOKVIUM

Helsinki, 1988. május 31—június 6.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság 28 nemzeti tagszervezetéből érkezett 125 résztvevő ez évben a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága meghívására gyűlt össze Helsinkiben. *Dr. Mauno Koivisto*, a Finn Köztársaság elnökének védnöksége alatt tartották immár hagyományos nemzetközi tanácskozásukat, amelyen ezúttal két téma szerepelt: 1. a harcászat fejlődésének kilátásai és érvényesülése a szárazföldi hadseregekben a XVIII. század közepétől a XIX. század elejéig (1750—1830); 2. a legfelsőbb hadvezetés politikai és katonai hírszerzési eredményeinek a stratégiai és hadműveleti döntéshozatallal kapcsolatos jelentősége Európában a második világháború idején.

A két szekció együttes megnyitó ülésére május 31-én reggel a Hotel Hesperia báltermében gyűltek össze a kollokvium résztvevői, valamint a finn tudományos, társadalmi, politikai és közélet számos képviselője.

Ermei Kanninen altábornagy, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke köszöntötte elsőként a megjelenteket, és egyúttal köszönetet mondott a honvédelmi és az oktatási minisztériumnak, hogy a rendezvénysorozat házigazdája lehet az általa vezetett bizottság. A következőkben a hadtörténelem iránti megnövekedett érdeklődésről szólt, és kifejtette, hogy a politikatörténet eredményeinek hatására ez az érdeklődés egyrészt az eseménytörténetre, másrészt azonban a hadművészettörténetre irányul. A legújabb kutatási programokról szólva ezután azt emelte ki, hogy mindinkább teret nyer az objektívabb megközelítési mód, ez pedig rendkívül jelentős, mivel segíti a népek egymás közti közeledését. Még inkább ebben az irányban hat, folytatta az előadó, ha a kutatók nemzetközi tanácskozásain érvényesül az a törekvés, hogy a helyi eseményeket egyetemes összefüggéseikben vizsgálják. Miután a rendező szerv részéről biztosítottnak látja ennek lehetőségét, kérte, hogy a résztvevők éljenek ezzel. Befejezésül indítványára a résztvevők közfelkiáltással úgy döntöttek, hogy a hivatali elfoglaltsága miatt távolmaradni kényszerülő védnöknek, Koivisto államfőnek üdvözlő táviratot küldenek.

Ezt követően *Christoffer Taxell* finn oktatásügyi miniszter emelkedett szólásra. Bevezetőként azt hangsúlyozta, hogy gyorsan változó világunkban mennyire fontos az összefüggések ismerete. Hadtörténelmi téren is így van, hiszen a két szuperhatalom közeledésének tendenciája mellett még mindig érvényesül egy ezzel ellentétes is: továbbra is napirenden vannak helyi háborúk. Még ha él is a remény, folytatta a szónok, hogy a megértés, békés rendezés egyre inkább teret nyer, nem lehet lemondani a hadtörténelem tanulmányozásáról, mert ez nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt az általános történelmi tudat elmaradhatatlan része, ugyanakkor a köztudatformálás fontos alkotóeleme. A finn államfő és kormány üdvözletét átadva reményét fejezte ki, hogy a semleges fővárosban ülésező jelen rendezvény egyértelműen a békét szolgálja, a népek közti barátságot erősíti. Ezzel a XIII. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokviumot megnyitottnak nyilvánította.

André Corvisier tanszékvezető egyetemi tanár (Franciaország), a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság elnöke, válaszbeszédében elsőnek is köszönetet mondott a finn rendező szerveknek az újabb tudományos eszmecsere lehetőségéért, majd méltatta a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának a munkásságát. A résztvevőket a maga részéről is és a nemzetközi testület nevében is üdvözölve külön kiemelte annak jelentőségét, hogy a Kínai Népköztársaság Hadtörténészeinek Nemzeti Bizottsága képviselői immár nemcsak jelen vannak, hanem ezúttal először aktívan is be-

kapcsolódnak a nemzetközi tudományos eszmecserébe. A továbbiakban méltatta a 70. születésnapját e napokban ünneplő Finn Haderőt, amely az államiság újraelnyerése és létrejötte óta csak védelmi háborút vívott. Befejezésül a megvitatásra kerülő két téma tudományos jelentőségét hangsúlyozta.

A betegsége miatt ezúttal távolmaradni kényszerülő *Fernand Gambiez* hadseregtábornoknak, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság tiszteletbeli elnökének a rendezvényhez intézett üdvözletét Yves Salkin dandártábornok olvasta fel. Ebben az agg tudós az újabb nemzetközi tanácskozás létrejöttének és a finn fővárosban való megrendezésének jelentőségét méltatta.

Szünet után a résztvevők kettéváltak, mivel a két szekció ülésezéseire párhuzamosan, egyidőben került sor. Jelen sorok szerzője az I. szekció munkájában vett részt, erről tud bővebben beszámolni.

A XVIII. századi szekció első ülésén *Ermei Kanninen* altábornagy elnökölt.

Elnökletével *Ilmari Hakala* őrnagy, tudományos főmunkatárs, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának titkára tartotta meg „G. M. Sprengtporten — a taktikus" című előadását. Az 1740—1819 között élt neves katonának a finn területek svéd uralom alóli kiválására irányuló államférfiúi tevékenysége jól ismert. Az előadó ezért ezúttal arra hívta fel a figyelmet, hogy katonaként is jeles tevékenységet végzett. Magasabb parancsnoki beosztásban ő készítette el a svéd király hadseregében szolgáló könnyűcsapatok harcászati utasítását. Katonai gondolkodóként a továbbiakban főleg a nehéz, fedett terepen megvívandó harc kérdéseivel foglalkozott. Ezzel kapcsolatosan felismerte, hogy szakítani kell a vonalharcászat elveivel — fejezte be elemzését az előadó.

Ezt követően *André Corvisier* vette át az elnöki tisztet, és *Francois Bonnefoy* ezredesnek, kutatóintézeti osztályvezetőnek (Franciaország) adta meg a szót, aki „A gyalogsági tűzfegyverek fejlődése Franciaországban XIV. Lajos korától a forradalomig (1660—1789)" címmel adta elő referátumát. A királyi utasítások és rendelkezések elemzésével kimutatta, hogy a nehéz és nagy kaliberű muskétát mindinkább felváltotta a flinta. A továbbiakban részletezte a gyújtószerkezet fejlődését, a cső és a tusa módosításait és a szurony rendszeresítésének folyamatát, és kimutatta, miként kerülhetett kifejlesztésre végül a tartósnak bizonyult 1777. mintájú szuronyos puska.

Ebédszünet után *dr. David G. Chandler* tanszékvezető katonai akadémiai tanár, a Brit Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának tiszteletbeli elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke üléselnökletével folytatta munkáját az I. szekció. *Dr. Cornelius M. Schulten* levéltárigazgató, Hollandia Hadtörténészei Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság főtitkára „A dobtól a kürtig. A németalföldi gyalogsági harcászat története az 1750—1880 közti időszakban" című előadása következett. Ebben a hangsúlyt a sorgyalogság és a könnyűgyalogság párhuzamos létének bemutatására és az eltérő felfegyverzés miatt eltérő alkalmazásának elemzésére helyezte.

Ezután az elnöki tisztet *Louis-Edouard Roulet* dandártábornok, egyetemi tanár, a Svájci Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át, referátumot pedig *Jean-Paul Charnay* egyetemi kutatóintézeti igazgató (Franciaország) tartott „A terror romantikája és a harcászat Lazare Carnot-nál" címmel. Az előadó érzékletes képet adott arról, hogy a Jóléti Bizottság által megszervezett rémuralom idején a nagy forradalmi nyomás magával ragadta a konventet is, és nagy terveket kovácsolt: általános népfölkelést, a forradalom kiterjesztését más országokra, a behatolók elleni háború megítélésének a jogát. Mivel e tervek megvalósításához a lehető legnagyobb mértékben harcászati megújulásra is szükség lett volna, folytatta az előadó, ám a forradalom által Carnot-nak rendelkezésére bocsátott eszközök korlátozottak voltak: a szűkös fegyverzet és felszerelés nem volt elegendő a férfilakosság általános hadbaszólítására, ugyanakkor minőségileg sem volt alkalmas a fegyverzet a szemben állók legyőzésére, arról nem is szólva, hogy a kevés harci tapasztalattal nyílt terepen harcba indulókkal szemben mindenütt erődítményrendszerek és azok mögött jól kiképzett, felszerelt hadak álltak. Ebben a helyzetben kiutat a forradalmi hadvezetés a hadszíntéri terrorban látott, hogy lelkileg rendítse meg a szemben állókat, ha már fizikailag nem képes megsemmisíteni. Carnot ténykedésének és elméleti következtetéseinek elemzésével az előadó befejezésül azt bizonyította, hogy a forradalmi romantika stratégiája ellenére a klaszszikus harcászati elveket volt kénytelen elfogadni.

Szünet után *Zachar József* alezredes, a történelemtudományok kandidátusa, az MN Hadtörténeti Intézet és Múzeum Bécsi Kirendeltségének vezetője, a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága titkárának elnökletével *Fernando Redondo* ezredes, kutatóintézeti osztályvezető (Spanyolország) „A gyalogsági kiképzési szabályzatok fejlődése a spanyol hadseregben 1749—1847" című előadására került sor. Ebben hangsúlyozta, a spanyol Bourbon-királyra tekintettel a XVIII. század első felében a tárgyalt területen is erős francia befolyás érvényesült. Az 1749-től kimunkálás alatt levő, de csak 1761-ben bevezetett szabályzat

váltotta fel azután az 1728-tól addig érvényben levőt, a franciáktól adaptáltat. Ebben az új szabályzatban, ahogyan az előadó részletesen elemezte, jól érvényesültek a kor háborúinak, továbbá más hadseregeknek a tapasztalatai. Ám 1798-ban újra csak az 1791-es francia szabályzat átvételére került sor, és 1847-ig az alapján folyt a kiképzés — fejezte be fejtegetését az előadó.

Ezt követően *Dr. Jürg Stüssi-Lauterburg* kutatóintézeti igazgató, a Svájci Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának titkára elnökletével következett *Dmitrij A. Volkogonov* vezérezredes, a történelemtudományok doktora, a Szovjetunió Hadtörténeti Intézetének parancsnoka, a Szovjet Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke „Az orosz csapatok taktikája a borogyinói csatában" című előadása. Hangsúlyozta, hogy Kutuzov stratégiai célja határozta meg azt a harcászati tényekedést, amely végül is Napoleon „általános csata"-elképzelését kudarcra ítélte. A csata egyes fázisainak elemzésével folytatta az előadó, miközben a harcászatban érvényesült alapelvek közül az aktivitást, a mozgékonyságot és határozott döntéshozatalt emelte ki. A győzelemhez vezető döntések közül kiemelte az egy szárnyra való erőösszpontosítást, a négyszögalakzat és az oszlopformáció kombinált alkalmazását, az időben elrendelt mozgást, a tartalékok helyes időben és helyen való bevetését, a koncentrált tűzcsapás és a szuronyroham megfelelő időben való alkalmazását. Befejezésül azt hangsúlyozta, hogy mindehhez elengedhetetlen volt az előzőleg mesterien végrehajtott terep- és ellenségfelderítés, valamint a terep megfelelő berendezése.

Június 1-jén reggel az I. szekció *Dr. Matti Lappalainen* vezérkari ezredesnek, a Finn Hadsereg Hadtörténeti Kutatóközpontja parancsnokának, a Finn Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága alelnökének üléselnökletével folytatta munkáját. *Yves Salkin* dandártábornok, kutatóintézeti igazgató (Franciaország) tartotta meg „A spanyol háború 1808—1813. Spanyol, francia és angol harcászat" című referátumát. Ebben hangsúlyozta, hogy átmeneti időszak háborújáról van szó, korábbi és újabb elemek egyidejű harcászati jelentkezésével. Az egyes hadseregeket jellemezve, a spanyol reguláris hadaknál a lakott helyek körüli harcokat, míg a spanyol gerilláknál a közlekedési utak birtokbavételét emelte ki. A francia reguláris hadak fő jellemzőjeként a mélyen tagolt harcrendben végrehajtott támadást, míg a francia ellengerillák fő tényekedési módjaként a megelőző csapást és a lakosság pacifikálását jellemezte. Az angol harcászatból kiemelte a klasszikus vonást: a terep kihasználta védelmi állásból tűzcsapás utáni támadásindítást, valamint az újdonságot: kisebb kombinált csapategységek kiküldését váratlan rajtaütések végrehajtására.

Ezután *Dr. Mihail E. Ionescu* őrnagy, tudományos főmunkatárs, a Román Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának titkára, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke vette át az üléselnöki tisztet, és *Dr. Zbigniew Wawer* tudományos főmunkatárs (Lengyelország) olvasta fel *Dr. Krzysztof Filipov* tudományos főmunkatárssal (ugyancsak Lengyelország) közösen készített „Lengyel csapategységek az 1808/12-es spanyol háborúban. A lengyel harcászat jellemzői" című előadást. Bevezetőben hangsúlyozta a kutatási nehézséget, mivel a lengyel lovas, gyalogos, tüzérségi és műszaki kötelékek francia egységekbe tagolva kerültek bevetésre. Ezután azt elemezte, mennyire a forradalmi hadviselés hagyományai határozták meg a lengyel harcászati alapelveket, mennyire a terep adta lehetőségek kihasználásával, a szemben álló erők figyelembe vételével és teljes erőbedobással, a lovasságnál fergeteges rohammal, a gyalogságnál és a tüzérségnél félelmetes tűzcsapással, de mindenképpen váratlan csapásméréssel és visszahúzódással igyekeztek megrendíteni az ellenséget. A hagyományos elvek érvényesítését lehetővé tette, fejezte be az előadást Zbigniew Wawer, hogy a lengyel kötelékek saját szabályzatuk alapján, saját fegyverzetükkel kerültek bevetésre.

Szünet után *Dr. Cornelius M. Schulten* elnökletével került sor a rendezvénysorozatról távolmaradni kényszerült *Borus József*, a történelemtudományok kandidátusa, az MTA Történettudományi Intézete tudományos főmunkatársa „A kelet-európai hadseregek fegyverzete és harcászata a XVII. század második felében" című előadásának a felolvasására. Az előadás hangsúlyozta, hogy átmeneti időszakról van szó, amelynek a fő fegyvere az állandó hadieseményekszámára egyre tömegesebb mennyiségben előállított kovászáras, simacsövű, elöltöltős puska. Ezt követően ennek különböző típusait elemezte a jellemző adatok alapján, majd bemutatta az egyéb használt fegyvereket is. A harcászattal kapcsolatosan az állandó hadsereg jellemzése alapján a nyílt terepen, a meghatározó fegyvernemnek tekintett gyalogság tömegeivel vonalban, a lovasság és a tüzérség támogatásával végrehajtott támadást elemezte.

Ezt követően *Igor A. Amozov* sorhajókapitány, a történelemtudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs (Szovjetunió) elnökletével *Dr. David E. Chandler* tartotta meg „A sor a vonallal szemben és Sir Charles Oman a modern történészekkel szemben — az 1806. július 6-i majdai csata esete" című referátumát. Ebben a századelő neves brit hadtörténészének azt az alapvető állítását elemezte a konkrét példa alapján, miszerint a kettős tagolódású brit vonal tűzereje a francia sor lökőerejével szemben nyilvánvaló fölényét megfelelően bizonyította volna. Az előadó kimutatta, hogy a megismételt csataelemzés egy-

értelművé teszi, Oman nem helyesen értette meg az eseményeket és ezért téves következtetéseket vont le. Valójában a kalabriai hadszíntér fő csatájában is vonalak álltak szemben egymással és a brit diadalt nem a tűzerő, hanem a lökés ereje eredményezte. Befejezésül az előadó állítása igazolására további példákat sorolt fel a spanyol háborúból.

Ebédszünet után *Jean-Paul Charnay* elnökletével került sor *Zachar József* „A kisháború magyar klasszikusa, Jeney 1759-ben Hágában megjelent »Le partisan« című műve" című előadására. Ebben az erdélyi születésű, császári-királyi, majd francia és porosz, végül újra császári-királyi szolgálatban állt Jeney Lajos Mihály (1723?—1797), a jól ismert térképésztiszt, pályája csúcsán vezérőrnagy, ifjúkorában francia nyelven Németalföldön közreadott és máig ható, ám nevéhez korábban nem kapcsolt művét (amelyet az előadó 1986-ban a Magvető Könyvkiadónál „A portyázó" címmel magyar nyelven először adott közre), az előadó által mindeddig ismeretlen hungaricaként felfedezett, a felvilágosodás jegyeit felmutató, hadelméleti jellegű kisháborús alapmunkát (lásd erre vonatkozóan: HK, 1984/2. sz. 332. skk. o.) ismertette. Ezzel kapcsolatosan fontos kiemelni, hogy a csatlakozó vitában az előadó alapvető megállapításait sem nem utasította vissza, sem nem kérdőjelezte meg senki, hanem azok alapján folyt tárgyszerű kollegiális eszmecsere.

Ezután *Xu Xiao-cun*, a Kínai Néphadsereg Hadtudományi Akadémiája Egyetemes Hadtörténeti Intézetének igazgatója, a Kínai Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke vette át az üléselnöki tisztet, és *Dr. Mihail E. Ionescu* tartotta meg „Állandó hadsereg vagy felfegyverzett nemzet. A román önkéntes egységek esete 1768—1821" című referátumát. Ebben a mai román történetfelfogás álláspontjának megfelelően kifejtette, hogy „a kor akkori három szuperhatalma: az Oszmán, a Habsburg és a Cári Birodalom hódító, a román területet fenyegető törekvései elleni román választ" elemzi, amely szerinte „a fegyverben levő nemzet magjaként létrehozott korszerű állandó hadsereg" lett volna. Megdöbbentő módon ebben az összefüggésben szólt az 1762-ben alapított erdélyi határőrezredekről, miközben annak az állításnak az igazolására, mintha „Erdély régi román terület" lett volna, Mária Terézia állítólagos szavait „unser Fürstentum Walachei" idézte forráshivatkozás nélkül, és nem zavartatta magát attól, hogy Walachei alatt a kortársak Oláhországot, értsd: Havaselvét, vagy más néven a Havasalföldet, az oszmán fennhatóság alatt állt valóban román vajdaságot értették és sohasem a Magyar Királyság részének tekintett, ám a tárgyalt korszakban arról leválasztottan, Bécsből külön fejedelemségként, majd nagyfejedelemségként közvetlenül kormányzott Erdélyt, s így az erdélyi székely és oláh határőrezredek nem lehettek semmiféle „román haderő" elemei! A történelmi tényekkel való eme szembesítésre jelen sorok szerzőjének módja nyílt a vitában.

Szünet után *Prof. Dr. Reinhard Brühl* vezérőrnagy, az NDK Hadtörténeti Intézetének parancsnoka, az NDK Hadtörténészei Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke üléselnökletével *Xu Xiao-cun* „Engels a hadsereg és a nép által viselt XVIII. és XIX. századi háborúk harcászatáról" című előadása következett. Az előadó rámutatott, hogy Engels objektív anyagi alapon megvalósult szükségszerű terméknek és nem zseniális hadvezérek gondolati termékének tekintette a harcászatot. Az objektív anyagi alaphoz sorolta a gazdasági erőt, a társadalmi rendszert, a tudomány és technika, valamint a műveltség színvonalát, az emberanyagot, a természeti és földrajzi adottságot, a fegyverzet szintjét stb. Ezek közül azonban, folytatta az előadó, az embert és a fegyverzetet tartotta döntő befolyásúnak a proletár hadelmélet megalapozója. Ezért az antikapitalista, antikolonialista népi háborúk sikere szempontjából döntőnek vélte az ország sajátosságainak megfelelő, az adottságokkal számot vető, a teljesítőképesség maximumát megkövetelő tömeges és szervezett fegyverfogást — fejezte be előadását Xu Xiao-cun.

Ezt követően *Dr. Klaus-Rikhard Böhme* katonai akadémiai tanár (Svédország) vette át az elnöki tisztet, és *Jehuda L. Wallach* egyetemi tanár, az Izraeli Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke tartotta meg „Károly főherceg, Clausewitz elfelejtett kortársa" című referátumát. Ebben mintegy újrafelfedezte a tömeghadsereg korának Clausewitz és Jomini melletti legjelentősebb katonai gondolkodóját, és ismertette legfontosabb nézeteit a háborúról és a harcászat kérdéseiről. Az előadás heves vitát váltott ki, hiszen az előadó negligálta az utóbbi évtizedek kutatási eredményeit. Jelen sorok írója így rámutatott a múlt évben Bécsben rendezett „Clausewitz—Jomini—Károly főherceg" nemzetközi tudományos ülésszakra és annak eredményeire (l.: HK, 1988/2. sz. 416. skk. o.).

Június 2-án reggel az I. szekció ülése *Yves Salkin* elnökletével kezdte meg munkáját, amelyen elsőként *Dr. Jürg Stüssi-Lauterburg* tartotta meg „Kettős katasztrófa: politika és hadügy a XVIII. századi Svájcban" című előadását. Ebben az 1798. március 5-i döntő vereséggel végződött eseménysorozatot elemezte. Rámutatott, hogy a politikai egyetértés hiánya, a kantonok szolidaritásának megszűnte, a megfelelő hadielőkészületek elmaradása, a népfelkelés lehetőségének fel nem ismerése egyaránt a vereséget meghatározó momentum volt.

Ezután *Fernando Redondo* vette át az elnöki tisztet és *Prof. Dr. Reinhard Brühl* „A poroszországi katonai reformmozgalomnak a késő-feudális hadügyre gyakorolt befolyása" című előadása következett. Az előadó elemzésében rámutatott, hogy a tárgyalt időszakban a porosz hadügy megmerevedett és a hanyatlás jegyeit kezdte mutatni, továbbá nőtt a tisztek és a katonatömegek, valamint a hadsereg és a nép közti szakadék. Az egyre erősebb katonai reformmozgalom e jelenségek kiküszöbölésére irányította tevékenységét egyrészt az egyetemes hadügyi fejlődés, másrészt a felvilágosodás eszméi alapján — folytatta az előadó. A legfontosabb fellépések bemutatása után az előadó azzal zárta fejtegetését, hogy az 1806-os porosz katonai vereség volt a nyilvánvaló jele annak, mennyire nem volt lehetséges a válság kiküszöbölése a szorosan vett hadügyi területen pusztán modernizálási kísérletekkel, menynyire a társadalmi átalakuláson alapuló hadügyi megújulás került napirendre. Az előadáshoz kapcsolódó vitában jelen sorok szerzőjének is módja volt a kérdéskörben folytatott kutatásainak eredményéről röviden beszámolni.

Szünet után *Jehuda L. Wallach* elnökletével *Hüseyin Isik* hadtesttábornok, a Török Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke „Az 1732—1826 közti oszmán hadseregreformok és azok eredményei" című előadására került sor. Az előadó bevezetőben felidézte az oszmán haderőnek a XVII.—XVIII. század fordulóján bekövetkezett hanyatlását, amely szükségessé tette a hadügyi reformokat. Elemzésében bemutatta, mi akadályozta meg a legszükségesebb janicsárreform végrehajtását és miért vált végül is szükségessé e csapatnem feloszlatása, ugyanakkor mi tette lehetővé a tüzérség megreformálását. A francia segítségnyújtást részletezve nagy súllyal idézte fel Fran ois baron de Tott ezredes törökországi működését. Az előadás vitájában jelen sorok írójának módja volt kifejteni, hogy valójában a magyar származású Tóth Ferenc (1733—1793), pályája csúcsán francia tábornok, volt a török tüzérség megújítója, és felvázolta a saját kutatásai alapján ismertté vált életutat is. (Lásd: Tóth Ferenc francia tábornok. In: Idegen hadakban, Budapest, 1984. 408. skk. o.; illetve uő.: Die militärische Reformtätigkeit eines Ungarn aus Frankreich im Dienste einer asiatischen Grossmacht: Der Oberst Francois baron de Tott im Osmanischen Reiche 1767—1776. Az 1986-ban Szöulban megtartott XI. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokviumra készített előadás, megjelenés alatt.)

A továbbiakban *Dr. Gunnar Artéus* katonai akadémiai tanár (Svédország) elnöklete és a távolmaradni kényszerült *Dr. Donald F. Graves* ezredes, tudományos osztályvezető (Kanada) „Steubentől Scottig: A francia gyalogsági harcászat átvétele az Egyesült Államok hadseregében 1807—1816" című referátuma következett. Az elemzés bemutatta, hogy nem egyszerre bekövetkező, hanem szakaszosan történő szabályzatátvétel történt a megadott időhatárokon belül, majd vizsgálta ennek az átvételnek a hátterét és körülményeit.

Az ugyancsak távolmaradni kényszerült *V. O. Dajnesz* ezredes, a történelemtudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs (Szovjetunió) „A hadművészet fejlődése az 1812-es honvédő háborúban" című elkészült előadása írásban került a résztvevők között kiosztásra. Ebben azt a folyamatot ábrázolja, hogy az orosz hadvezetés az aktív jellegű stratégiai védelemből miként ment át a kedvezővé vált körülmények között ellentámadásba.

Ezzel az I. szekció munkája véget ért. Az egyes előadásokat — ahogyan részben már volt módunk jelezni — élénk vita követte. Ezekben felszólalt *Raimondo Luraghi* egyetemi tanár (Olaszország), *David G. Chandler, André Corvisier, François Bonnefoy, Jacob W. Kipp* egyetemi tanár (Egyesült Államok), *Jehuda L. Wallach, Alan J. Pearsall* egyetemi tanár (Nagy-Britannia), *Jacques Richard* dandártábornok (Franciaország), *Fernando Redondo, Reinhard Brühl, Fernand Beaucour* kutatóintézeti igazgató (Franciaország), *Gunnar Ortéus, Cornelius M. Schulten, Zachar József, Jean-Paul Charnay, Louis-Édouard Roulet* és *Matti Lappalainen.*

Ugyanebben az időben a II. szekcióban is folytak az ülésezések, amelyek egy egészen más korszak egészen más hadtörténelmi kérdéseit tárgyalták, és amelyeket a kézhez kapott anyagok alapján rövidebben idézünk fel.

A május 31-i első ülésen *Dr. John E. Jessup* ezredes, tanszékvezető katonai akadémiai tanár, az Egyesült Államok Hadtörténészei Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke látta el az üléselnöki tisztet, és elsőként *Antoinette P. Loezere* könyvkiadó (Egyesült Államok) tartotta meg „Hírszerző, híradószolgálat és a nyugati szövetségesek" című előadását. Ebben ismertette azokat a híradástechnikai eszközöket, amelyek segítségével az Egyesült Államok és Nagy-Britannia legfelsőbb hadvezetése a híradószolgálat tevékenysége révén a hírszerzői adatok folyamatos birtokába juthatott és megfelelő megelőző döntéseket hozhatott.

Ezután *Paul Heider,* a hadtudományok doktora, az NDK Hadtörténeti Intézetének parancsnokhelyettese vette át az elnöklést, és *Dr. Horst Boog* kutatóintézeti igazgató (NSZK) „A német hírszerző szolgálat jellemzői a második világháború idején és hatása a légierő hírszerző tevékenységének a példáján" című referátuma következett. Elemzése alapján az

előadó azt a következtetést vonta le, hogy a külföldi légierők hadipotenciáljának és a szemben állók erkölcsének a lebecsülése, valamint a saját légierő felértékelése a második világháború kezdeti szakaszában jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy Hitler téves elképzelése megszilárduljon, miszerint az egyes ellenfelek elleni egymás utáni hadjáratokból álló támadó háborúban sikert érhet el.

Ebédszünet után *Giorgio Rochat* egyetemi tanár (Olaszország) elnökletével *Marian Zgórniak* egyetemi tanár (Lengyelország) „A lengyel katonai hírszerző szolgálat 1939-ben, helyzetmegítélése és a politikai és katonai döntésekre gyakorolt befolyása" című előadására került sor. A lengyel hírszerző szolgálat szervezeti felépítésének ismertetését követően az előadó azokat az információkat részletezte, amelyek birtokában a lengyel felsővezetésnek módja nyílhatott ellenintézkedésekre. Ez alapján azt a következtetést vonta le, hogy míg német vonatkozásban viszonylag pontos adatok alapján megfelelő döntésekre kerülhetett sor, a szovjet szándék fel nem ismerése lehetetlenné tette a megelőző intézkedéseket.

Ezt követően *Robert Hurtado* alezredes, tudományos főmunkatárs (Spanyolország) elnökletével *Wilhelm Carlgren* egyetemi tanár (Svédország) tartotta meg „A hírszerzés befolyása a svédországi politikai és katonai döntéshozatalra a második világháború idején" című referátumát. Bevezetőben a hírszerzési feladatok kezdeti háttérbe szorított és külügyi döntéseknél negligált helyzetét ábrázolta. Azután azt a folyamatot részletezte, miként vált rendszeressé a kapcsolat a külügyminiszter és a hadseregfőparancsnok között, és miként váltak a hírszerzési adatok a döntéshozatal előkészítő momentumaivá.

Június 1-én a II. szekció munkáját *Dr. Christian Bjerg* főlevéltáros (Dánia) elnökletével és *Roberto Hurtado* „Hírszerző szolgálat, mint a gerillaháború tényezője" című előadásával folytatta. Ebben azt részletezte az előadó, miként határozza meg a hadműveleti terület és a háborús cél a hírszerző szolgálat céljait, hogyan erősíti információval a harcosok és a szimpatizánsok pozitív motivációját, ugyanakkor kelt negatív motivációt az ellenségnél, mivel szükségszerűen elsődlegesen a szemben álló fegyverzetrendszerekre és harcászati tervezésre irányul — fejezte be az előadó.

A következőkben *Alberto Santoni* egyetemi tanár (Olaszország) elnökletével a távolmaradni kényszerült *N. F. Azjasszkij* ezredes, a történelemtudományok kandidátusa, tudományos főmunkatárs (Szovjetunió) „A partizánok hírszerzőjelentéseinek a hadműveletekre gyakorolt befolyása a nagy honvédő háborúban" című referátumát olvasták fel. Ebben a szerző azt elemezte, hogy az ellenséges mélységben nagy távolságokra kiépített partizán-hírszerző szolgálat milyen mértékben segítette a szovjet hadvezetés hadműveleti döntéshozatalát.

Szünet után *Dr. Horst Boog* elnökletével *Dr. Emmanuel Breguet* tudományos főmunkatárs (Franciaország) „A légi felderítés hasznosítása a francia legfelsőbb parancsnokságnál 1939/1940-ben" című előadása következett. Ebben az előadó azt a kérdést vizsgálta, miként vált lehetővé, hogy 1940. május 10/11-én a német légierő egyenesen 70 francia légitámaszpontra tudott támadást mérni. Válaszában szervezési, vezetési, kiképzési, felszerelési hiányosságokra ugyanúgy rámutatott, mint a légi felderítés adatainak lassú továbbítására, nem megfelelő értékelésére, sőt semmibevételére.

Ezt követően *Stellan Bojerud* őrnagy, katonai akadémiai tanár (Svédország) elnökletével *Dr. Olav Riste*, a Norvég Hadtörténelmi Intézet igazgatója, a Norvég Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke „Totális meglepetés: az 1940-es norvégiai német invázió" című referátumára került sor. A kérdéskört az előadó a stratégiai és a harcászati figyelmeztetés, valamint a politikai döntéshozatal szemszögéből vizsgálta. Megállapította, hogy a norvég vezetés stratégiai hírszerzési adatokkal nem rendelkezett, harcászati hírszerzési adatok gyűjtésének még a szervezetszerű lehetősége is hiányzott, a politikai vezetés pedig a német inváziót a brit haditengerészeti erők e térségbeli túlsúlya miatt el sem tudta képzelni, a kisebb német támadásokat pedig a norvég semlegességnek brit részről való megsértésére adott válasznak tekintette.

Ebédszünet után *Antoinette P. Loezere* elnökletével *Giorgio Rochat* tartotta meg „Hírszerző szolgálat és az olasz főparancsnokság az 1940-es »párhuzamos háborúban«" című előadását. Ebben azt elemezte, hogy az egymástól külön, sőt egymással vetélkedve működő számos olasz titkosszolgálat mennyire távol állt a modern hírszerző szolgálat követelményrendszerétől.

A továbbiakban *Matitiahu Mayzel* egyetemi tanár (Izrael) elnökletével *Alberto Santoni* „A brit és az olasz hírszerző szolgálat közti harc a Földközi tengeri haditengerészeti hadműveletek során 1940—1943" című előadása volt napirenden. Ebben részletes képet adott arról, melyik hadviselő fél milyen elnéséges információk birtokába tudott jutni az általa hasznosított tudományos és technikai potenciál révén.

Szünet után *Michael Hadley* egyetemi tanár és *Dr. Kullervo Killinen* sorhajókapitány

(Finnország) elnökletével *Dr. Roger F. Sarty* tudományos osztályvezető (Kanada) és *Prof. Dr. Jürgen Rohwer* kutatóintézeti igazgató, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság alelnöke közösen elkészített, „Hírszerző szolgálat és légierő az atlanti csatában 1943—1945" című közös referátuma következett. Az előadás első részében Sarty a Királyi Kanadai Légierő Keleti Légiparancsnokságának fejlődését vázolta fel. A második részben Rohwer ábrázolta Dönitz sikertelen kísérletét, hogy északatlanti vereségét ellensúlyozza a szövetségesek megtévesztésével való inneni visszavonulásával és egy távolabbi területen nyitandó új offenzívával. Az előadás harmadik részében ismét Sarty mutatta be, hogy az északnyugat-atlanti kanadai hadszíntér volt az, ahol a német tengeralattjárók új taktikát alkalmaztak a szövetséges légierővel való harcérintkezés elkerülésére, ez pedig a kanadai vizeken elhúzódó, bonyolult és körültekintést igénylő hadműveletekhez vezetett.

Június 2-án *Dr. Gerhard Hümmelchen* kutatóintézeti igazgató (NSZK) elnökölt a reggeli ülésen és *Matitiahu Mayzel* tartotta meg „Sztálin és a német meglepetés — egy látszólagos evidencia újólagos vizsgálata" című előadását. Ebben Hruscsovnak az SZKP XX. Kongresszusán elmondott úgynevezett „titkos beszédét", Zsukov emlékiratait és mai szovjet publikációkat vizsgálta, ezeket szembesítette a brit levéltári adatokkal, hogy megállapítsa, milyen előzetes információkkal rendelkezhetett Sztálin a német támadó szándékkal kapcsolatosan.

Ezután *Dr. Richard A. Doenhoff* levéltárigazgató (Egyesült Államok) elnökletével *Jehuda Neumann* tanszékvezető egyetemi tanár (Dánia) „A múlt meteorológiai adatainak figyelmen kívül hagyása, mint a német hadsereg részéről a Moszkva körüli harcokban elszenvedett kudarc fontos tényezője" című referátumára került sor. Ebben az előadó az 1941-es ősz iszapperiódusának és az erre következő kemény 1941/1942-es télnek a Szovjetunió nyugati területein való jelentkezésével és annak a harcokra, főleg a német hadműveletekre gyakorolt hatásával foglalkozott.

Szünet után *James L. Collins* nyugállományú dandártábornok (Egyesült Államok) elnökletével *Dr. Bernd Wegner* tudományos főmunkatárs (NSZK) „A Szovjetunióval kapcsolatos értékelések a Sztálingrád és a Kaukázus ellen irányuló 1942-es német támadási tervekben" című előadása következett. Az előadó azt elemezte, hogy a „villámháború" kudarcát követően szükségessé vált közép- és hosszú távú hadműveleti tervezés során miként becsülték alá az ellenség lehetőségeit, majd az 1942-es hadműveletek megindítását követően miként értelmezték tévesen az ellenséges szándékot.

Dr. Olav Riste elnökletével azután *Paul Heider* ezredes tartotta meg „A német katonai vezetés téves helyzetmegítélésének befolyása a Heeresgruppe Mitte összeomlására a német—szovjet arcvonalon 1944 nyarán" című referátumát. Az előadó három alapvető téves helyzetmegítélést emelt ki, azt tudniillik, hogy a nyugati szövetségesek partraszállása megakadályozható vagy visszaverhető, hogy a Hitler-ellenes koalíció érdekközössége megbontható, és hogy a Szovjetunióval való párharcban a náci hadvezetésnek még győzelmi esélyei lehetnek.

Június 3-án a II. szekció *Yung Hwan-Jo* egyetemi tanár (Dél-Korea) elnökletével folytatta munkáját, és elsőként *Dr. Konsztantinosz Kanakarisz* vezérőrnagy, tanszékvezető katonai akadémiai tanár (Görögország) „A katonai hírszerző szolgálatnak a görög szárazföldön és az Égei tenger szigetvilágában 1942/1944-ben végrehajtott támadó hadműveletekre és gerrillaháborúra gyakorolt befolyása" című előadására került sor. Ebben az előadó a támadási célok felkutatását, a megtámadható célok kiválasztását, ezek állandó megfigyelését és a saját erők óvását, majd az így végrehajtott támadásokat elemezte.

Ezt követően *Bo Hugemark* ezredes, katonai akadémiai tanár (Svédország) elnökletével a távolmaradni kényszerült *Dr. Ilie Ceauseescu* altábornagy, politikai főcsoportfőnök, a Román Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának elnöke „A hírszerző szolgálati információk szerepe 1943/1944-ben Románia döntéshozatalában, hogy Németország ellen lép háborúba" címmel elküldött referátumát olvasták fel. Ebben a szerző azt állította, hogy „1944. augusztus 23-án Romániában a társadalmi és nemzeti felszabadítás céljával antifasiszta és antiimperialista forradalom robbant ki, amelyet a Kommunista Párt által létrehozott, a demokratikus politikai erőket átfogó széles koalíció szervezett meg", mégpedig „hogy elűzze a megszálló Wehrmacht-csapatokat és felszabadítsa az ország északnyugati részét, amelyet Horthy Magyarországa az 1940. augusztus 30-i fasiszta bécsi diktátummal annektált". Úgy véljük, ehhez nem kell kommentár.

Szünet után az elnöki tisztet *Prof. Dr. Jürgen Rohwer* vette át, és *Jean Allemand* ezredes, tudományos osztályvezető (Franciaország) tartotta meg „A francia titkosszolgálat szerepe 1944-ben Franciaországban" című előadását. Ebben először szervezeti áttekintést adott, majd a fő tevékenységi formákat ismertette, végül a katonai döntéshozatalban játszott szerepet elemezte.

Ezután *Dmitrij A. Volkogonov* vezérezredes elnökölt, és *Arthur L. Funk* tanszékvezető egyetemi tanár (Egyesült Államok) „Hír-

szerző szolgálati tevékenység és az Anvil/Dragon-hadművelet" című előadása következett. Ebben a Rhône torkolatánál való 1944. augusztus 15-i amerikai partraszállást és a 7. amerikai hadseregnek a folyóvölgyben való előrenyomulását, majd sikeres hadműveletét elemezte, miközben a saját hírszerzési adatok mellett állandóan figyelembe vett francia és angol információk döntéshozatalbeli szerepét hangsúlyozta.

Ebédszünet után *Wilhelm Carlgren* és *Roger F. Sarty* együttes elnökletével *Raimo Heiskannen* nyugállományú vezérőrnagy, tudományos tanácsadó (Finnország) tartotta meg „A finn hírszerző szolgálat tájékoztatásának hatékonysága és a második világháború alatti döntéshozatal Finnországban" című előadását. A Finnország által viselt három háború elemzésével szembesítette az előadó a finn hírszerzési adatokat a tényekkel, valamint a vezetésnek továbbított indítványokat a hozott döntésekkel.

A két szekció együttes záróülésére június 3-án délután ültek össze a résztvevők. Ezen *Ermei Kanninen* altábornagy elnökölt.

Az I. szekció munkáját az erre előzetesen felkért *Jarl Gallén* tanszékvezető egyetemi tanár (Finnország) foglalta össze. Az elhangzott előadásokat és az ezekhez kapcsolódott vitákat sikeresnek ítélte, mivel sikerült elfelejtett tényeket, eszméket, személyeket felelevéníteni. Világosan megnyilvánult, folytatta, hogy a kor gazdasági-társadalmi-politikai helyzete határozta meg a harcászatot. Általában sikerült az előzetes célkitűzéseket érvényesíteni, valóban új kérdések felvetésére, új szempontok érvényesítésére, új megközelítésekkel való elemzésekre került sor — fejezte be az előadó.

A II. szekció munkáját az erre ugyancsak előre felkért *Ohto Manninen* egyetemi tanár (Finnország) összegezte. Elsődlegesen azt hangsúlyozta, hogy a döntéselőkészítés folyamatára vonatkozóan egyre több anyag kerül napvilágra. Az elhangzott előadások és az azokhoz kapcsolódó viták alapján az is világosan látszik, folytatta az előadó, hogy a tájékozottság fokától függött a döntéshozatal, ám hasonlóan fontos szerepet játszott a megtévesztés is. Befejezésül arról szólt, hogy ezúttal is jelentkeztek módszertani nehézségek e kérdések tisztázásával kapcsolatosan, sőt még a mai ismeretek visszavetítésével való számonkérés tévedése is előfordult.

Az elnöklő *Ermei Kanninen* ezt követően azt emelte ki, hogy ezzel a tudományos rendezvénnyel újabb alapokat sikerült megteremteni a jövendő nemzedékek kutatómunkája számára a napirendre került két témakörben. Befejezésül köszönetet mondott a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottságnak a rendezvény házigazdai szerepe lehetőségéért. Ezt követően felolvasta Koivisto finn államfőnek a kollokvium résztvevőihez intézett, rendkívül meleg hangú táviratát.

A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság nevében *André Corvisier* elnök válaszbeszédében az I. szekcióval kapcsolatosan a téma sokrétűségéből és sokirányú megközelítéséből fakadó nehézségekről szólt, míg a II. szekcióról szólva a máig érvényesülő titoktartás okozta kutatási gondokat emelte ki. Ezt követően hangsúlyozta, hogy az egyes ülések jó hangulatban zajlottak le, általános volt a fegyelmezett szakmai vitára törekvés, így a rendezvény egyértelműen a békét szolgáló tudományos együttműködés megnyilatkozása volt. Az erre az együttműködésre való egyetemes hajlandóságot jelzi a nemzetközi hadtörténelmi kollokviumok rendezésének rohamos sűrűsödése, folytatta az előadó. Befejezésül valamennyi résztvevő nevében köszönetet mondott a finn rendező bizottságnak a példamutató előkészítésért és végrehajtásért, külön is a szervező bizottság elnökének, *Erik Wihtol* sorhajókapitánynak és a finn nemzeti bizottság elnökének, *Ermei Kanninen* altábornagynak.

A fent említett, jó hangulatú tudományos együttműködésre, szakmai eszmecserékre, baráti beszélgetésekre, tudománypolitikai tájékozódásokra számos kötetlenebb rendezvényen is alkalmat nyújtottak a finn rendezők.

Már május 30-án este az addigra beérkezett résztvevők a szervező bizottság által adott fogadáson vehettek részt, ahol *Erik Wihtol* sorhajókapitány üdvözölte őket.

Június 1-jén este Helsinki Főváros Tanácsa adott fogadást a Városháza dísztermében, ahol mód nyílt a finn közélet számos képviselőjével való találkozásra.

Június 2-án délután *Jorma Haapkyla* ellentengernagy (Finnország) előbb előadásban, majd a helyszínen történő bemutatásban ismertette meg a résztvevőkkel a Helsinki-öbölbeli Susisaari-szigeten álló, XVIII. századi Suomenlinna-, korábbi svéd nevén Sveaborg-, orosz nevén Viapori-erődöt, amelynek egy részében ma a Partvédő Tüzérségi Múzeum működik, míg az egykori parancsnoki épületben az építtetőről elnevezett Ehrensvärd Múzeum nyert elhelyezést történelmi gyűjteményével. Hajóról ismertette az ellentengernagy a szomszédos négy sziget, Iso Mustaasari, Pikku Mustassari, Länoi Mustaasari és Kustaan földjén emelt védműveket is.

Ugyancsak június 2-án este *Ermei Kanninen* altábornagy, *Matti Lappalainen* vezérkari ezredes és *Erik Wihtol* sorhajókapitány otthonukban látták vendégül a kollokvium külföldi résztvevőit.

Június 3-án délelőtt a már nem ülésező I. szekció munkájában résztvevők lehetőséget

kaptak a Mannerheim Múzeum megtekintésére.

Ugyancsak június 3-án este a résztvevők tiszteletére búcsúvacsorát rendeztek, amelyen megjelent *Ole Norrback* finn nemzetvédelmi miniszter és a finn tudományos, politikai és közélet számos képviselője, köztük sok magas rangú és beosztású katona.

Június 4-én délelőtt a kollokvium résztvevőinek lehetőséget biztosítottak, hogy részt vegyenek a Finn Haderő fennállásának 70. évfordulója alkalmából a Helsinkitől mintegy száz kilométerre északnyugatra a Häme tartományban fekvő Hämenlinna mellett megrendezésre kerülő díszszemlén és megtekintsék a Finn Haderőt reprezentáló 23 díszegység elvonulását és a légierő ünnepi díszrepülését. Ezt követően *Dr. Mauno Koivisto* államfőnek a közeli Linna erődben adott fogadására is meghívást kaptak az egyes nemzeti bizottságok képviselői, köztük jelen sorok írója. Az ugyancsak közeli Parola helyőrségben állomásozó páncélos dandár pedig ebédre látta vendégül a kollokvium valamennyi résztvevőjét, akiknek módjuk volt ezt követően megtekinteni az itteni Páncélos Múzeumot is.

Ugyancsak június 4-én délutántól vidéki kirándulást szerveztek a házigazdák a résztvevőknek. Koski, Lahti és Mäkelä érintésével a Saimaa-tóvidékbeli Mikkeli volt az első állomás. Ott a Savo tartománybeli vegyesdandár vendégeként mód nyílt az úgynevezett Fővezérségi Múzeum Mannerheim marsallra emlékeztető második világháborús gyűjteményének, valamint a Gyalogos Múzeumnak a megtekintésére, este pedig *Yrjö Honkanen* ezredes, dandárparancsnok adott vacsorát.

Június 5-én *Ilmari Hakala* őrnagy bemutatta a Mikkelitől alig hét kilométernyire levő Porrasalmi- földnyelven 1789-ben vívott orosz—svéd csata színhelyét. Újabb utat követően Puumala kilátójából nyílt lehetőség a Saimaa-tóvidék megcsodálására. Az út következő állomása a még mindig ezen a tóvidéken levő Savolinna volt, majd egy közeli szigeten Olavinlinna 1475-ben emelt erődítményének a megtekintésére nyílt mód. Innen Punkaharju és Imatria érintésével a szovjet határmenti és már dél-karéliai Imolába vezetett az út, ahol a határőrkerület parancsnoka meghívására rövid pihenő következett, megfelelő történelmi és politikai tájékoztatóval egybekapcsolva, hogy azután Lappenranta felé újult erővel menjenek tovább a kollokvium résztvevői. Ebben a régi helyőrségben először a XVIII. században épült, a Saimaa-tóba nyúló félszigeten emelt erődítmény, majd a Lovassági Múzeum és a Dél-Karéliai Múzeum megtekintésére majd városnézésre nyílt mód. Este a Helyőrségi Tiszti Kaszinóban a helyőrségparancsnok által adott vacsora követte, amelyen a polgármesteren és a helyi közélet többi vezetőjén kívül megjelent *Ermei Kanninen* altábornagy is.

Június 6-án az út először a Taavetti mellett levő, XVIII. században emelt Taavatin linnoitus, korábbi nevén Davidstad- vagy Davidoverődítményhez vezetett, amelyet újra *Ilmari Hakala* őrnagy mutatott be. Ezután a Finnöböl partján Vanha Suomi tartományban álló Hamina — ugyancsak XVIII. századbeli — erődítményének és kör alakú óvárosának a megtekintése következett. Ebédre a helyi Tartalékostiszt-képző Iskola parancsnoka, *Pekka Mustonen* ezredes látta vendégül a kollokvium résztvevőit, majd bemutatta az iskolamúzeumot. Az út végül az ugyancsak öbölparti Loviisa melletti, szintén XVIII. századi erődítmény romjaihoz, majd onnan vissza Helsinkibe vezetett.

A XIII. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokvium résztvevői, akiknek a szakmai kiránduláson módjuk volt a finn helyszíneken megismerni a számos svéd—orosz háború tárgyi emlékeit és történelmi eseményeit, valamint a közelmúltbeli finn háborúk egyes vonatkozásait, számos élménnyel gazdagabban vettek búcsút a vendéglátóktól és egymástól. A különböző országokból érkezett hadtörténészeknek egy része mégsem tért még azonnal haza, hanem előbb a finn szervezők által biztosított két különprogramon: a sarkkörön túl egy lappföldi szafarin, illetve egy leningrádi kiránduláson vett részt. Jelen sorok írója azonban már nem volt közöttük.

BENCZE LÁSZLÓ

BESZÁMOLÓ AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBELI HADTÖRTÉNÉSZ KÜLDÖTTSÉG MAGYARORSZÁGI LÁTOGATÁSÁRÓL

1988. június 6—10.

1988. június 6—10-e között látogatást tett Magyarországon az Egyesült Államok hadtörténész delegációja. Hosszú évtizedek után, a nemzetközi enyhülés következményeként, első ízben üdvözölhettük körünkben az amerikai szárazföldi hadsereg és a légierő képviselőit. A delegációt *William A. Stofft dandártábornok* vezette. Tagjai *Kenneth E. Hamburger, Richard M. Swain, Harold W. Nelson ezredesek* és *Mr. Robert T. Cossaboom* voltak. A delegáció meglátogatta a Zrínyi Miklós Katonai Akadémiát és a Hadtörténeti Intézetet és Múzeumot, továbbá megtekintette Esztergom és Visegrád nevezetességeit. 1988. június 8-án délelőtt az amerikai hadsereg képviselői előadásokat tartottak a Hadtörténeti Intézet és Múzeum előadótermében, amelyen megjelentek a Honvédelmi Minisztérium, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, a tiszti iskolák és a sajtó képviselői, valamint a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos munkatársai.

William A. Stofft dandártábornok, az Egyesült Államok Hadtörténeti Kutató Központjának a parancsnoka előadása bevezetőjében fontosnak ítélte az országok külön-külön, a múlt feltárása érdekében folytatott hadtörténeti kutatásait, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra is, hogy a teljes igazság megközelítése elképzelhetetlen az országok kollektív erőfeszítései nélkül. Az Egyesült Államok hadtörténészei — folytatta — a kutatásokon, az események elemzésén túl a hadtörténelem tanításával is elősegítik a fegyveres erők hivatásos és nemhivatásos tisztikarának békekiképzését. A Magyarországra érkezett delegáció ezért magában foglalja a szárazföldi- és a légierő legfontosabb oktatási intézményeinek vezető munkatársait is, így *Kenneth E. Hamburger ezredest, a West Point-i Katonai Akadémia Történelmi Intézetének igazgatóját, Richard M. Swain ezredest, a kansasi Parancsnoki- és Törzskollégium Harcászati Tanulmányok Intézete igazgatóját, Harold W. Nelson ezredest, a pennsylvaniai Hadi Akadémia tanszékvezetőjét és Robert T. Cossaboom urat, az Egyesült Államok légiereje európai főhadiszállásának fő hadtörténészét.*

A saját feladatával kapcsolatban a dandártábornok tájékoztatta a hallgatókat arról, hogy hadjáratok idején hadosztálytól felfelé minden magasabbegységhez hadtörténész csoportokat kell vezényelnie parancsok, jelentések, térképek gyűjtésére a későbbi kutatások elősegítése érdekében. Békében pedig gondoskodnia kell arról, hogy ezek a kutatások megfelelő ütemben folyjanak, a valóságot híven tükröző eredményeket hozzanak, s az eredményekre alapozott oktatás megőrizze szavahihetőségét. Az egyéb szolgáltatások közül kiemelte a szárazföldi haderők vezérkarának nyújtott hadtörténészi tájékoztatást, a hadtörténeti múzeumok részére végzett anyaggyűjtést és az állampolgároktól érkező kérdések megválaszolását. A legmodernebb technika bevezetésével új feladat is jelentkezett — fűzte hozzá —: a számítógépek, szöveges és vizuális információkat továbbító eszközök felhasználásával jelentkező igények teljesítése.

A Hadtörténeti Kutató Központ szervezeti felépítéséről adott ismertetéssel folytatódott az előadás. A parancsnokság különböző vezetőinek feladatai közül a dandártábornok részletesebben szólt a Harcmező- és Nemzetközi Program igazgatója feladatairól, akinek a szárazföldi haderő európai, dél-koreai és texasi központjaival kell folyamatos érintkezésben állnia, továbbá köteles fenntartani a nemzetközi szervezetekkel, így pl. a nemzetközi hadtörténész szervezettel is az állandó kapcsolatot. Új és külön osztályként említette a hadtörténelmet kutató polgári tudósokat kiszolgáló részleget, amelynek nemcsak a forrásszolgáltatás a feladata, hanem az elkészült munkák kiadásának segítése is. Így a Központ szorosabb kapcsolatba kerülhet a legkülönbözőbb egyetemekkel. A Központhoz tartozik továbbá egy főtörténész — folytatta — egy speciális végzettségű, tiszteletreméltó tudós, aki a kiadványok minőségi színvonaláért felelős. Az intézmény rendelkezik egy külső kutatókat kiszolgáló csoporttal is, amely kikeresi és kiadja a forrásokat, illetve sokszorosítja, kinyomtatja az elkészült publikációkat. A parancsnoksághoz tartozik végül a fentieken kívül a Központ biztonságáért, a pénzügyekért és az ellátásért felelős hadműveleti tiszt és részlege — fejezte be a dandárparancsnok az intézménye vezetőiről, vezető szerveiről adott ismertetését. A munkatársak jelentős része természetesen az alárendelt osztályokon dolgozik, folytatta a parancsnok. A Hadtörténelem Szolgáltatási Osztály öt alosztályt foglal magába. Az első a hadtörténelmi forrásokat, a második a szárazföldi haderő valamennyi alakulatának szervezeti történetére vonatkozó adatokat gyűjti. Az osztályhoz tartozik továbbá a szárazföldi haderők 124 hadtörténeti-

csapattörténeti múzeumát igazgató alosztály, a mintegy 10 000 festményt, rajzot, vázlatot gyűjtő és kiállító művészeti csoport, végül a XVI. századtól kezdődő történelem emlékeit gyűjtő részleg. Az intézet legkeményebb magja a Történelmi Osztály, amely három alosztályból áll. Az elsőt 10 hadtörténész alkotja, s a Délkelet-Ázsiában folytatott szárazföldi hadműveleteket dolgozza fel, amelynek eredménye feltehetőleg 1992-ig összesen 17—18 kötetben jelenik meg. A következő az általános hadtörténelmet kutató alosztály, amely a XX. század kiképzésével, etikájával, katonai szállítási problémáival, illetve a második világháború és a koreai háború eseményeinek leírásával foglalkozik. A harmadik alosztály alig egy hónapos. 5—6 hadtörténész azt a feladatot kapta, hogy elemezze a második világháború és a koreai háború hadosztály — hadtest szintű harcászati — hadműveleti tapasztalatait, és vonjon le belőlük következtetéseket, továbbá vizsgálja és értékelje a délkelet-ázsiai harctéren dandár- és zászlóaljkötelékekben vívott harcokat, külön kitérve a felderítés és az utánpótlás hatékonyságára.

Előadása befejezéséül a dandártábornok tájékoztatta a hallgatóságot, hogy intézete a szárazföldi haderő washingtoni főhadparancsnoksága körletében dolgozik, s van még egy osztálya, a Kutatási és Elemzési Osztály, amelynek a vezérkar különböző feladataihoz kell hadtörténelmi elemzéseket végeznie. Pl. ha a vezérkar a csapatok ellátását vizsgálja, és információkat kér a hadtáp működésének korábbi tapasztalatairól, ennek kell válaszokat adnia, meglehetősen gyors kutatások alapján. Így válik teljessé a Hadtörténeti Kutató Központ munkája, zárta le Stofft dandártábornok az előadását.

Kenneth E. Hamburger ezredes az amerikai függetlenségi háborúban harcoló polgárok, farmerek katonai képzetlenségére és néhány európai katonai tanító — Lafayette, Kovács Mihály — kiváló, de hadseregméretekben nem általános hatására utalva emlékeztetett az 1802-ben felállított Katonai Mérnöki Akadémia jelentőségére. Ez a New York közelében, a Hudson folyó partján, West Pointban nyílt Akadémia — folytatta — a XIX. század egész folyamán szinte kizárólag hadmérnököket képzett, de a hadtörténelem az első napoktól kezdve a legfontosabb tárgyak egyike volt. Az oktatók az ókori hadjáratok mellett részletesen foglalkoztak a függetlenségi háborúra jellemző, reguláris és irreguláris erők közötti harcokkal, valamint német katonai szakírók alapján a napóleoni hadművészettel. A XX. század beköszöntéig a tananyag lényegében csak az újabb amerikai hadműveletek ismertetésével bővült, amelyben kiemelt szerepet kapott a térképek tanulmányozása.

Minden hallgatónak pontosan ismernie kellett a tábornokok nevét, csapataiknak a csatákban elfoglalt helyét s azt piros és kék ceruzával le kellett tudniuk rajzolni. A hadjáratok okairól, az egyes csaták létrejöttének körülményeiről azonban az oktatók nem adtak ismereteket. Az ezredes hozzáfűzte: Eisenhower tábornok is ironikusan emlékezett vissza a rettenetes magoltatásra, amit az Akadémia tanárai a hadtörténelem tantárgy címén naponta folytattak. Hamburger ezredes úr ezek után közölte, hogy a tantárgy előadói a második világháborútól vizsgálják a háborúkat a társadalmi és katonai összefüggések komplexitásában. Majd 1970 körül egy külön osztály létesült West Point-ban, amely a társadalmi és a katonai történetet ötvözi. 4000 hallgatóból évfolyamonként 1000—1000 fő tanul két éven át általános- és hadtörténelmet, majd a következő két évben 50 katonatiszt és egy polgári tanár irányításával speciális hadtörténelmi-hadműveleti képzésen vehet részt. Az oktatók nagyobb része polgári egyetemeken végzett, s olyan személy — ezt egy körültekintő bizottsági felmérés biztosítja —, aki feltétlenül példaképe lehet a hallgatóknak. Intellektuálisan és alakilag is. Cél az, hogy a végzettek világosan értsék a hivatásos tiszt feladatait történeti fejlődésében, s át tudják érezni-tekinteni a hadtörténelem nagy pillanatait. Cél továbbá az is, hogy a tisztjelöltek az általános műveltséghez tartozó történelmi ismereteken túl átfogó hadtörténelmi képzettséggel is rendelkezzenek, s minden egyetemet végzett polgári személlyel könnyen és fordulatosan tudjanak társalogni. Fontos cél végül az is, hogy felavatott tisztként életük végéig megőrizzék igényüket a hadtörténelmi olvasmányok iránt, hogy a múlt példáiból merítve előre tudjanak gondolni problémáik megoldására. A hadtörténelem tanulása az analitikus gondolkodás egyik alapja. A pillanatnyi szituációkban végzett analitikus gondolkodásé, amit kiegészít a különböző szabályzatok elsajátítása során szerzett tudás. Az ezredes a hadtörténelmi oktatás és a katonai tevékenység közötti összefüggések közül 11 faktort tartott lényegesnek: a harcászat, a hadművelet, a hadászat, a katonai hivatástudat, a hadtáp és adminisztráció, a katonai doktrína, a tábornoki kar irányító szerepe, a politikai, társadalmi és gazdasági tényezők és a modern technológia címszavak alatt összegyűjtött ismeretek — szerinte — igénylik a megelőző történeti fejlődés feletti tájékozottságot is.

A tantárgyi felépítés — folytatta az ezredes — alkalmat ad mind az egyetemes, mind az amerikai történelem átfogó tanulmányozására, amelyhez kapcsolódnak a kötelező hadászati ismeretek: 40 órában a görögöktől az első világháborúig, illetve újabb 40 órában 1918-tól az arab—izraeli háborúkig. A foglalkozások fókuszában elsősorban a hadműveletek állnak. A választott speciális kollégiumok közül az előadó az alábbiakat emelte ki: a forradalmi hadviselés története, a tengeri- vagy a légi hatalom kialakulása, a katonai technológia története, a háborúk és a katonai teóriák tör-

ténete, a XIX. századi harcászati-hadműveleti tapasztalatok a „muskétáktól a gépfegyverekig", vagy a XX. századi harcászati-hadműveleti tapasztalatok „a lovaktól a helikopterekig" címmel, valamint az amerikai tapasztalatok Koreában és Vietnamban. Véleménye szerint az éves foglalkozásokhoz jól kapcsolódnak az ún. ötnapos látogatások az amerikai polgárháború hadszínterein. Itt közvetlen megfigyelésekkel lehet kiegészíteni az elméleti ismereteket. Természetesen — közölte — az Akadémián számos más előadás is elhangzik. Olyanok, amelyeket képzett hallgatók, tartalékos tisztek, kormányhivatalnokok vagy mások tartanak hadtörténelmi, vagy a hadtörténelemhez közel álló témákról.

Rendkívül fontos hozzájárulás a hadsereg fejlődéséhez az a munka, amelyet a West Point-i Akadémia magára vállalt — folytatta az ezredes. Az évi mintegy ezer felavatott hadnagy csak 1/8-a az összes szolgálatba lépő tisztnek. A többség tartalékos állományból kerül át a hivatásos állományba, miután valahol az Egyesült Államok területén levő, több mint 400 katonai kollégiumban vagy egyetemen befejezte tanulmányait. Továbbképzésükről, illetve a már zászlóalj-, dandárparancsnokként szolgálók posztgraduális képzéséről — más intézetek mellett — az Akadémia gondoskodik. Ugyanakkor tapasztalt csapattisztek előadóként dolgoznak éveken át az Akadémián, mielőtt új beosztásba kerülnének, amit például a delegáció öt tagja közül négy, saját életútjával bizonyíthat. Évente minden júniusban mintegy 40 civil történelemtanár vesz részt West Point-ban a hadtörténelmi szemináriumokon, amelyeket képzett katonák, neves tudósok tartanak. A tanfolyam résztvevői ezek után céltudatosabban oktathatják egyetemeiken a hadtörténelmet, s könnyebben elérhetik az alábbi kívánatos célokat:

a) A hadműveletek elemzésében felismerni a történelmi módszerek értékeit.
b) Megérteni a háborúk, a katonai elméletek lényegét, a katonai hivatás természetét.
c) Megérteni a háborúk és a történelmi folyamatosság összefüggéseit.
d) Megismerni az Egyesült Államok hadserege, tartalékos állománya és nemzeti gárdája kialakulásának és fejlődésének történetét, s megérteni helyét a társadalomban.
e) Történeti folyamatában felismerni az európai hadviselési stílusnak az amerikai hadviselési stílusra gyakorolt hatását.
f) Felkelteni az érdeklődést a hadtörténelem további tanulmányozására.

Richard M. Swain ezredes ismertetőjében először összefoglalta a Harcászati Tanulmányok Intézete fő feladatait, amelyek közül első helyre tette a hadsereg harckészültségének fejlesztését szolgáló analitikus munkát. Ez azt jelenti — folytatta —, hogy az intézet beosztottjainak kritikusan fel kell dolgozniuk a hadtörténelem számos harcászati és hadműveleti eseményét. A cél az, hogy a hallgatókkal megértessék a háborúk igazi viszonyait, a katonai elméletek és a gyakorlat közötti valós összefüggéseket, megtanítsák őket az elemzés szigorú szabályaira, s arra, hogy mind elméleti, mind gyakorlati ismereteik birtokában képesek legyenek harchelyzetben helyes feladattisztázásra és elhatározásra, illetve a békekiképzésben és hadgyakorlatokon a különböző eljárások modelljeinek a végrehajtására. E feladatokból következik, hogy az analitikus munka az intézet oktatói tevékenységéhez kapcsolódik. Az intézet harmadik fő feladataként említette az ezredes az ellenőrzést, ugyanis a kansasi hadtörténelmi központ fogja össze és ellenőrzi az ország területén található valamennyi Parancsnoki- és Törzskollégium hadtörténelmi oktatói munkáját.

A napi feladatvégzésben az intézet nagy súlyt helyez arra — folytatta —, hogy az óriási mennyiségben összegyűjtött, elsősorban a második világháborúból származó dokumentumokat a hallgatók kézbe vegyék, értékeljék és feldolgozzák. Egy 11 hetes tanfolyam után az általában népszerű helyszíni kirándulás következik, amelyet a jelenlegi hadügyminiszter, John O. Marsh, erőteljesen támogat. Az ő véleménye szerint „...a helyszíni kirándulás kiemeli a csatában még mindig fontos elemeket... a csatában részt vevő emberek vezetőképességét és lélektanát. Egy megfelelően kidolgozott és végrehajtott történelmi helyszíni kirándulás résztvevője jobban megérti ezeket az elemeket és azt a lényeges tényt, hogy a csaták nem rendszeres, logikus vállalkozások, hanem az emberek minden hiányosságukkal és erejükkel kifejtett tevékenységét képezik."

Swain ezredes úr a a továbbiakban intézete munkáját így vázolta: A Parancsnoki és Törzskollégiumok többlépcsős képzést valósítanak meg. Tiszthelyettesi, altiszti, tartalékos tiszti és tiszti tanfolyamok vannak, és ezeken belül oktatja az intézet a hadtörténelmet. Természetesen igen alacsony szinttől kezdve a magasabb szintekig. A tiszthelyettesek elsősorban saját testületük történelmével ismerkednek meg. A tiszthelyettesi kar kialakulása és története az első témakör, majd a fegyvernemekszakágazatok és ezen belül a fegyvernemiszakágazati tiszthelyettesek szerepének, tevékenységének története következik. A haladók óráin a tiszthelyettesi vezetés módszereiről esik szó, mind a háborúkban, mind a háborúra történő felkészülésben. Magasabb, úgynevezett főtörzsőrmesteri szinten a légi és földi harc elemeinek, illetve ezen elemeken belül a tiszthelyettesek konkrét feladatainak elméleti és gyakorlati ismertetése folyik. A tiszthelyettesi képzést kiegészítik a hallgatók csoportos kutatási programjai és egy helyszíni kirándulás. Az altiszti tanfolyam az altiszti kar kialakulásának és fejlődésének folyamatát nyújtja először, majd a fegyvernemek fejlődésének okta-

tásán belül az altisztek feladatának, kötelességeinek múltbeli leírása következik. Erre épül az összesített fegyvernemek, azaz haderőnemek története, különös figyelemmel a katonai személyzet kialakulásának, szakosodásának és együttes fejlődésének történetére. Az úgynevezett csataelemzések zárják ezt a tanfolyamot, amelyekben kiemelt szerepet kap a katonai személyzet felelősségének és eljárási módszereinek kritikus vizsgálata.

A tartalékos tiszti tanfolyamok a háborúk, a katonai teóriák történetével foglalkoznak, és elemzéseket is végrehajtanak. Ugyanakkor hangsúlyt kap az órákon a katonaság és a társadalom közötti viszony a történelemben, valamint a hivatásos katonai rétegek kialakulása és fejlődése témakör is. Minden kadétzászlóalj a tanfolyam végén felkeres egy polgárháborús történelmi csatateret, vagy egy történelmi orientációjú helyszíni utazást tesz. Vannak tiszti alaptanfolyamok a Parancsnoki- és Törzskollégiumokon, amelyeken a hadtörténelem oktatása a hivatásos tiszt önfejlesztését is szolgálja. Maga a tananyag elsősorban a fegyvernemi-szakágazati történelmet tartalmazza, valamint a csatalemezést azon a szinten, amelyen a tiszt minden valószínűség szerint szolgálni fog. A tiszti haladó tanfolyam az összfegyvernemi hadviselés kialakulásával és fejlődésével foglalkozik. A képzés a hangsúlyt a fegyverek-csapatok összességén belül a kölcsönhatás történeti útjára helyezi. A résztvevő hallgatók befejezésül helyszíni kirándulást hajtanak végre.

Az intézet felkészítési programjába tartozik egy parancsnoki és vezérkari tanfolyam 10—12 éve szolgáló és magasabb beosztásokra javasolt tisztek részére. Mintegy 800 amerikai és 100 szövetséges hallgató egy éven keresztül tanulmányozza kisebbrészt a klasszikus katonai elméleteket, nagyobbrészt a XX. századi amerikai hadtörténelmet, főleg a hadtest-hadosztály szintű harci eseményeket. A harcászati-hadműveleti képzést fakultatív programok egészítik ki.

A tanfolyamok sorát a 900 fős állományból kiválasztott 50 tiszt számára szervezett egyéves külön tanfolyam zárja. 47 tiszt a szárazföldi haderőhöz, 2 a légierőkhöz és 1 a haditengerészethez tartozik. Speciális kiképzésük során zászlóalj-dandárszintű harcászati szakértőkké válnak. Az egy év alatt más tárgyak mellett hadtörténelmet, klasszikus katonai elméleteket és harcászati elemzést tanulnak, valamint elsajátítják a megfelelő térképek készítésének módjait.

Swain ezredes befejezésül hangsúlyozta, hogy az amerikai katonai vezetés rendkívül fontosnak tartja a hadtörténelem oktatását és kötelezővé tette e munkát az államok minden katonai iskolája, tanfolyama számára. A képzést ellátó intézmények parancsnokainak és tanárainak kiadott utasítás kimondja, hogy „...mindenütt használják fel a történelmi példákat és esettanulmányokat. Ezeknek a példáknak lényegbevágóaknak kell lenniük. Egy csatára, személyre, vagy idézetre való utalásnak nincs sok haszna. Az integrálás alátámasztja a többi oktatást azzal, hogy a tanulmányi célkitűzések és kulcsfontosságú oktatási pontok bemutatására és vizsgálatára használja fel a történelmet."

Harold W. Nelson ezredes a Hadi Akadémiát viszonylag kis, alig 300 hallgató képzésére felállított intézménynek nevezte, amelynek azonban a hallgatók összetétele és a feladatok miatt igen magas követelményeknek kell megfelelnie. Átlagosan 20 év szolgálati idő után, alezredesi rendfokozatban érkeznek az Egyesült Államokból és 30 szövetséges államból a felsőfokú oktatásra bocsátott tisztek, akik közül évente mintegy 18—20 fő a légierő, 9—10 a haditengerészet beosztottja. Rajtuk kívül néhány polgári személy is az Akadémia hallgatója. Ők a kormányhivatalok, ügynökségek, illetve a nemzetőrség tagjai. A kiválasztottak többsége doktori címet szerzett az államok különböző egyetemein. A beiskolázottak közül azonban kevesen tanultak hadtörténelmet, mivel e tantárgy oktatásban betöltött szerepét csak az utóbbi évtizedben ismerte fel a katonai vezetés. 40—50 fős osztályokban folynak a tanulmányok, részben központi tanterv, részben szabadon választható témák alapján. A központi program magában foglalja a koalícióban folytatott hadászati műveletek elméletét, a nemzeti katonai doktrína és stratégia kialakításának módjait, a hadjáratok tervezésének művészetét és az államok erőforrásai katonai felhasználásának tudományát. A központi tananyaghoz kapcsolódnak olyan kötelező hadtörténelmi témák, amelyek elősegítik az elvont tárgyak jobb megértését. Ezek közül az ezredes kiemelte a fontosabbakat: rangidős vezetés a háborúban, a hadászati gondolkodás kialakulása és fejlődése, az amerikai katonai stratégia története, a hadsereg szerepe a politika kialakításában, a múltbeli hadjáratok tervezése esettanulmányokkal, valamint hadászati-, hadműveleti esettanulmányok. Az esettanulmányok már átvezetnek a fakultatív hadtörténelmi előadásokhoz, hiszen ezeken hallgatók is fellépnek egy-egy általuk kiválasztott különleges helyzet elemzésével. A választható témák feldolgozásának az a célja, hogy ösztönözzék a hadtörténelmi kutatásokat, hogy a hallgatók megismerjék az emberi tényező szerepét a korábbi tiszti generációk elképzelései és az elképzelések sikere, illetve kudarca közötti összefüggések alapján, s hogy mindezekből következtetéseket tudjanak levonni. A témák közül az ezredes kiemelte a harc emberi méreteiről, a koalícióban folytatott hadműveletek, hadászati műveletek vezetéséről és a jövő háborújára vonatkozó nézetek kritikai vizsgálatáról szólókat. Végül néhány, a Hadi Akadémián alkalmazott módszerre hívta fel a

figyelmet. Elmondta, hogy minden hallgató évente egyszer nagy tanulmányt ír, többen hadtörténelmi témáról is, továbbá hadtörténelmi kutatásokról számot adó hagyományos dolgozatot, hadjáratelemzést. Egy-egy este szakterületén nemzetközi hírnevet szerzett vendégprofesszor tart előttük előadást. A tanári kar tagjai, vagy ismert látogatók, magas rangú, nyugállományú tisztek is beszámolnak időnként tevékenységük eredményeiről, vagy elmondják visszaemlékezéseiket. A 10 hónapos tanévet rendszeresen hétvégi hadszíntérlátogatással tarkítják, amelyek kiindulópontja az Akadémiától 30 mérföldre fekvő gettysburgi csatatér.

Robert I. Cossaboom úr az amerikai légierő nyugat-európai főhadiszállásának főhadtörténésze először vázlatosan ismertette a parancsnokság állományát, amelyben az orvos, a katonai ügyész és a lelkipásztor mellett állandóan helyet foglal egy hadtörténész is. Ennek kiemelését azért tartotta fontosnak, mert a légierő kötelékébe tartozó tisztek többsége három évenként új helyre kerül, a hadtörténész azonban a parancsnoki állomány fenti tagjaival együtt hosszú ideig változatlan munkakörben szolgál. Előadása további részében hangsúlyozta, hogy az ő kötelessége e feladataiban és technikai eszközeiben komplex módon fejlődő, modern fegyvernem élő történelmét visszaadni. Az emlékezés segíti mind a parancsnoki tervezési folyamatot és vezetői munkát, mind a kiképzési elvek és az anyagi ellátási módok továbbfejlesztését, mind a katonai hivatástudat erősítését. A történészeknek állandó és határozott befolyást kell gyakorolniuk a múltbeli hibák és sikerek okainak elemzésével a folyamatban levő és a jövendő hadműveletekre. A távlati és a közvetlen hatások közötti különbség elsősorban a mindenre kiterjedő gyűjtőmunka és a naprakész, egy oldaltól vastag tanulmányokig terjedő feldolgozásokban fedezhető fel. A légierő minden információjáról, legyen az parancs, általános feladat, törzsi okmányok, hírösszeköttetés révén nyert jelentések, személyi anyag, egy példány a többségükben polgári történészek kezébe kerül, akik elemzik és összefoglalják az információkat. A történészek épp az élő történelem feldolgozásával válhatnak aktív tagjává a parancsnok tanácsadó testületének. Munkájuk feladatorientált. Tudniuk kell, hogy mi miért történt, s ezt konkrétan, pontosan, a gyakorlati munka igényeihez igazítva. A légierő hadtörténészeinek hibátlan képpel kell rendelkezniük a lezajlott hadműveletekről, gyakorlatokról, bevetésekről, az egész szervezet működéséről, a nyilvántartásokról, a technika és az emberi hozzáértés fejlődéséről. Végső soron a hadtörténészek, akik minden magasabb törzsben megtalálhatók, dokumentálják a légierő minden tevékenységét.

A magasabbegységek gyűjtő és elemző munkáját az Egyesült Államok légierejének alabamai hadtörténeti kutató központja fogja össze, amely gyűjti, tárolja — őrzi és rendszerezi a beérkező valamennyi információt, személyi okmányokat, összesítéseket és elemzéseket. Ugyanez a központ kutatási szolgáltatást is végez a légierő egyetemén tanuló hallgatók, a kormány megbízottjai, vagy a nyilvánosság számára. A légierő washingtoni főparancsnokságán működik továbbá egy kis létszámú hadtörténész kutató gárda, amelynek kiadványokat kell készítenie — ez az elsődleges feladata, s eddig hat terjedelmes kötetet jelentetett meg —, továbbá támogatnia kell a főparancsnokság munkáját a saját speciális ismereteivel, végül kapcsolatot kell tartania az egész világon megtalálható bázisok hadtörténészeivel, valamint a tiszti iskolákon folyó hadtörténelmi oktatókkal. A tiszti iskolákon követelmény a hadtörténelem tanulása, s a tisztjelöltek mintegy 10%-a szigorlatozik e tárgyból évente. A légierő egyetemén folyó kutatásokat is ez a központ fogja össze.

Cossaboom úr említést tett még a hadtörténelmi oktatás nevelési céljairól, mindenekelőtt a hivatástudat, valamint az egységek büszkesége és összeforrottsága kialakításának feladatairól, amelyben jelentős szerepet játszanak a központi és a bázisokra telepített múzeumok.

Az előadásokat a hallgatók kérdései és a kérdésekre adott válaszok zárták le.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

KISS JÓZSEF — Nehéz idők a Pesti Invalidus Házban az 1730-as években 607
URBÁN ALADÁR — Kossuth szabadcsapata 1848 őszén — — — — — 638

KÖZLEMÉNYEK

JOHANN CHRISTOPH ALLMAYER-BECK — A császári és királyi haderő a soknemzetiségű Osztrák—Magyar Monarchiában — — — — — — — — 668
LUGOSI JÓZSEF — Az első világháború öntöltő és önműködő fegyverei— 677
HUSZÁR JÁNOS — A pápai ejtőernyős ezred háborús szereplése 1945-ben 698

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

MOLNÁR ANDRÁS — „Nemzeti őrsereg" felállításának terve 1843-ból — — 732
ZACHAR JÓZSEF — Hetvenesztendős távirat Hadik János kormányalakítási feltételeivel — — — — — — — — — — 742

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

VICZIÁN ANTAL — Csapatorvosként a 2. magyar hadsereggel a Donnál — — 763

SZEMLE

* * * — Károly Róbert emlékezete *(Veszprémy László)* — — 785
SIMON PEPPER — — NICHOLS ADAMS — Firearms and Fortifications. Military Architecture and Stage Warfare in 16th Century Siena *(V. L.)* — — — 786
GENERÁL TIBOR — Allah serege *(Kőszegvári Tibor)* — — — — — 787
RUDOLF KROPF — WOLFGANG MEYER (szerk.) — Türkenkriege und Kleinlandschaft I. Das südliche Burgenland zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert *(Zachar József)* — — — 790
RUDOLF KROPF (szerk.) — Türkenkriege und Kleinlandschaft II. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege *(Z. J.)* — — — — — — — — — 791
F. KISS ERZSÉBET — Az 1848—1849-es magyar minisztériumok *(Hermann Róbert)* — — — — — — — — — — 793
SZABÓ LÁSZLÓ — Piave 1918 *(Z. J.)* — — — — — — — — 799
ADAM WANDRUSZKA—PETER URBANITSCH (szerk.) — Die Habsburgermonarchie 1848—1918. V. k. Die bewaffnete Macht *(Z. J.)* — — — — — — — 800
ZSIGA TIBOR — Szovjet katonai emlékművek és sírok Vas megyében *(Zielbauer György)* — — — — — — — — 802

KRÓNIKA

ZACHAR JÓZSEF — XIII. Nemzetközi Hadtörténelmi Kollokvium. Helsinki, 1988. május 31.—június 6. — — — — — — — 804

BENCZE LÁSZLÓ — Beszámoló az egyesült államokbeli hadtörténész küldöttség magyarországi látogatásáról. (1988. június 6—10.) — — — — — — — — — — — — 813

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЙОЖЕФ КИШШ — Тяжёлые времена в Доме Инвалидов Пешта в 1730-ых годах — — — — — — — — — — — — 607

АЛАДАР УРБАН — Нерегулярные войска Кошшута по осени 1848. г. — — 638

ПУБЛИКАЦИИ

ЙОХАНН КРИСТОФ АЛЛМАЙЕР-БЕК — Кайзеровская и королевская военная сила в многонациональной Австро—Венгерской Монархии — — 668

ЙОЖЕФ ЛУГОШИ — Самозарядные и самодействующие оружия во время первой мировой войны — — — — — — — 677

ЯНОШ ХУСАР — Военное выступление парашютнодесантного полка, города Папа, 1945. г. — — — — — — — 698

ИСТОЧНИКИ

АНДРАШ МОЛНАР — План формирования «Национальной Охранной Армии» по 1843. г. — — — — — — — — — — — 732

ЙОЖЕФ ЗАХАР — Семидесятилетняя телеграмма, содержающая условия Яноша Хадика, связанные с формированием кабинеты — — — — — — — — — — — 742

МЕМУАРЫ

АНТАЛ ВИЦИАН — Войсковым врачем со 2. венгерской армией у Дона 763

ОБЗОР

*** — Память Каройа Роберта *(Ласло Вешпреми)* — — — 785

ШИМОН ПЕППЕР—НИКОЛС АДАМС — Firearms and Fortifications. Military Architecture and Stage warfare in 16th Century Siena. *(Л. В.)* — — 786

ТИБОР ГЕНЕРАЛ — Армия Аллаха *(Тибор Кёсегвари)* — — — — — 787

РУДОЛФ КРОПФ—ВОЛЬФГАНГ МЕЙЕР (ред.) — Türkenkriege und Kleinlandschaft I. Das südliche Burgenland zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert. *(Йожеф Захар)* — — — — 790

РУДОЛФ КРОПФ (ред.) — Türkenkriege und Kleinlandschaft II. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege. *(Й. З.)* — — — — — — — — — — — 791

ЭРЖЕБЕТ Ф. КИШШ — Венгерские министерства в 1848—1849. гг. *(Роберт Херманн)* — — — — — — — — — — 793

ЛАСЛО САБО — Пиаве 1918 *(Й. З.)* — — — — — — — — — 799

АДАМ ВАНДРУСКА—ПЕТЕР УРБАНИТШ (ред.) — Die Habsburgermonarchie 1848—1918. V. Band. Die bewaffnete Macht. *(Й. З.)* — — — — — — 800

ТИБОР ЖИГА — Советские военные памятники и могилы в комитате Ваш *(Дёрдь Цилбауер)* — — — — — — — 802

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ЗАХАР — XIII. Международное Военно-историческое заседание. Хельсинки 31. мая—6. июня 1988. г. — — — — 804

ЛАСЛО БЕНЦЕ — Отчёт о посещении военно-историков США в Венгрии (6—10. июня 1988. г.) — — — — — — — — 813

INHALT

STUDIEN

JÓZSEF KISS — Schwere Zeiten im Pester Invalidenhaus in den 30er Jahren des 18. Jahrhunderts — — — — — — 607

ALADÁR URBÁN — Kossuths Freischar im Herbst 1848 — — — — 638

MITTEILUNGEN

JOHANN CHRISTOPH ALLMAYER-BECK — Das k.u.k. Heer in der multinationalen Habsburgermonarchie — — — — — — — — — — — 668

JÓZSEF LUGOSI — Automatische und Selbstladewaffen im Ersten Weltkrieg 677

JÁNOS HUSZÁR — Die im Krieg gespielte Rolle des Fallschirmregimentes von Pápa im Jahre 1845 — — — — — — — 698

QUELLENPUBLIKATIONEN

ANDRÁS MOLNÁR — Entwurf zur Aufstellung einer „Nationalgarde" aus dem Jahre 1843 — — — — — — — — — — 732

JÓZSEF ZACHAR — Siebzig Jahre altes Telegramm mit János Hadiks Bedingungen für die Regierungsbildung — — — — — 742

ERINNERUNGEN

ANTAL VICZIÁN — Mit der ungarischen 2. Armee als Truppenarzt am Don 763

RUNDSCHAU

* * * — Karl Roberts Gedächtnis *(László Veszprémy)* — — — 785

SIMON PEPPER—NICHOLS ADAMS — Firearms and Fortifications. Military Architecture and Stage Warfare in 16th Century Siena *(L. V.)* — — — 786

TIBOR GENERÁL — Allahs Heer *(Tibor Kőszegvári)* — — — — — 787

RUDOLF KROPF—WOLFGANG MEYER (Hrsg.) — Türkenkriege und Kleinlandschaft I. Das südliche Burgenland zur Zeit der Bedrohung durch die Türken im 16. und 17. Jahrhundert *(József Zachar)* — — — — — 790

RUDOLF KORPF (Hrsg.) — Türkenkriege und Kleinlandschaft II. Sozialer und kultureller Wandel einer Region zur Zeit der Türkenkriege *(J. Z.)* — — — — — — — — — — — 791

ERZSÉBET F. KISS — Die ungarischen Ministerien von 1848—1849 *(Robert Hermann)* — — — — — — — — — — 793

LÁSZLÓ SZABÓ — Piave 1918 *(J. Z.)* — — — — — — — — — 799

ADAM WANDRUSZKA—PETER URBANITSCH (Hrsg.) — Die Habsburgmonarchie 1848—1949. V. Band. Die bewaffnete Macht *(J. Z.)* — — — — — — — — 800

TIBOR ZSIGA — Sowjetische Militärdenkmäler und -gräber im Komitat Vas *(György Zielbauer)* — — — — — — — 802

CHRONIK

JÓZSEF ZACHAR — XIII. Internationales Kolloquium über Kriegsgeschichte. Helsinki, 31. Mai—6. Juni 1988 — — — — — 804

LÁSZLÓ BENCZE — Bericht über den Ungarnbesuch der Delegation von Kriegshistorikern aus den USA (6—10. Juni 1988) — — 813

Ára: 16 Ft